

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Miloš R. Šumonja

**KRIPKE I VITGENŠTAJN: ZNAČENJE,
SKEPTICIZAM I PROBLEM ISTINE**

doktorska disertacija

Beograd, 2015

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Miloš R. Šumonja

**KRIPKE AND WITTGENSTEIN:
MEANING, SCEPTICISM AND THE
PROBLEM OF TRUTH**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Mentor: Redovni profesor, dr Živan Lazović, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Članovi komisije:

Docent, dr Mašan Bogdanovski, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Docent, dr Andrej Jandrić, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Naučni saradnik, dr Michal Sladeček, Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Datum odbrane: _____

Izjave zahvalnosti

Zahvaljujem se profesoru Živanu Lazoviću zato što mi je bezbolnim zahvatima pomogao da jasnost dokaza i razloga stavim ispred metafora i nagovora. Tamo gde ova disertacija uspešno dokazuje sopstvenu tezu, sledio sam njegov trag. Na drugim mestima, sledio sam sopstvenu intuiciju. No, kao što Vitgenštajn kaže: kada se iscrpe svi razlozi, preostaje mi da kažem jedino: „Ja postupam upravo *tako*“.

Hvala mojim roditeljima, Radetu i Ljilji, iz razloga koji se, srećom, podrazumevaju. Da nije tako, ne znam kako bih im se zahvalio.

Hvala mojoj supruzi Sanji, ćerki Dunji i sinu Radetu što su mi pokazali kako razumevanje izvire iz zajedničkog oblika života.

Na kraju, hvala Miletu Saviću za prijateljstvo i zato što mi je pre Kripkea i Vitgenštajna otkrio mudrost skepticizma.

Kripke i Vitgenštajn: značenje, skepticizam i problem istine

Rezime: Osnovni cilj ove disertacije je interpretacija i odbrana Kripkeovog tumačenja Vitgenštajnovе rasprave o sleđenju jezičkih pravila kao samosvojne pozicije u teoriji značenja.

Najpoznatiji stav koji Kripke pripisuje Vitgenštajnu je skeptički paradoks – neverovatno otkriće da značenje ne postoji. Skeptički paradoks izveden je iz skeptičkog dokaza o činjeničnoj neutemeljenosti semantičkog realizma, filozofske artikulacije „pučke“ predstave o razumevanju kao mentalnom stanju koje vodi i opravdava naše jezičko ponašanje. Pozivajući se na Vitgenštajnovu raspravu o sleđenju jezičkih pravila, Kripke dokazuje da nijedna činjenica ne može da posluži kao uslov istinitosti za tvrdnju da neko govorno lice upotrebljava znak „+“ u skladu sa jezičkim pravilom za sabiranje, zato što sve dostupne činjenice o tom govornom licu mogu da se protumače u skladu sa skeptičkom pretpostavkom da ono „+“ upotrebljava kao znak za „kvabiranje“, aritmetičku operaciju koja je identična sabiranju, osim kada je jedan od brojeva veći od 57, u kom slučaju odgovor na pitanje oblika „ $X+Y=?$ “ glasi „5“. Otuda Kripke u Vitgenštajnovu ime zaključuje da se, pošto nijedna činjenica o bilo kom govornom licu ne može da dokaže da ono upotrebljava bilo koju reč u skladu sa odgovarajućim jezičkim pravilom, jezik raspada u niz nepovezanih i neopravdanih postupaka lišenih bilo kakvog značenja.

Pristalice *standardne* interpretacije smatraju da Kripke-Vitgenštajn zastupa *selektivni metafizički skepticizam* u pogledu činjenica koje utvrđuju značenje nečijih reči, odakle zaključuju da njegovo rešenje skeptičkog paradoksa predstavlja izraz *semantičkog antirealizma*, stanovišta da rečenice semantičkog diskursa nemaju uslove istinitosti. Prema vladajućem mišljenju, Kripke-Vitgenštajn izlaz iz skeptičkog paradoksa traži u zameni uslova istinitosti uslovima opravdane upotrebe kao alternativnim kriterijumom značenja u semantičkom diskursu. Ovi komentatori ističu da metodološki zaokret od

analize činjenica koje čine uslove istinitosti rečenica semantičkog diskursa ka analizi svakodnevnih okolnosti u kojima smatramo da je opravdano za nekoga reći da nešto razume otkriva da mi pomoću tih rečenica izražavamo slaganje ili neslaganje sa jezičkim postupcima sagovornika, te da se jezička pravila svode na upotrebu reči oko koje se slaže većina pripadnika određene jezičke zajednice.

Kritičari su pokazali da ovako shvaćeno skeptičko rešenje ima dva krupna nedostatka. Sa jedne strane, činjenice o uslovima u kojima neko govorno lice smatra da je opravdano upotrebiti određenu rečenicu semantičkog diskursa podložne su različitim tumačenjima kao i činjenice o uslovima u kojima ono smatra da ta rečenica istinito opisuje sadržaj jezičkog pravila u sagovornikovo glavi. Sa druge strane, pošto mi svakodnevno tvrdimo da je „istina“ i „činjenica“ da naše ili tuđe reči imaju određeno značenje, Kripke-Vitgenštajnovu pozivanje na uobičajenu upotrebu jezika kao izvor alternativnog kriterijuma značenja protivreči skeptičkom zaključku da činjenice o značenju ne postoje. Anticipirajući ovu primedbu, Kripke u jedinom paragrafu posvećenom problemu istine napominje da Vitgenštajn objašnjava realističke pretenzije svakodnevnog govora o značenju pomoću deflacione teorije istine koja, za razliku od teorije o istini kao odnosu korespondencije između jezika i sveta, oduzima pojmu istine eksplanatornu funkciju svodeći ga na shemu ekvivalencije „S“ = „S je istina“. Međutim, kao što je Pol Bogosjan primetio, to implicira da rečenice koje govore o značenju ipak imaju uslove istinitosti, što protivreči ideji skeptičkog rešenja.

Autorova hipoteza je da navedene primedbe ne stoje zato što pogrešno pretpostavljaju da stanovište semantičkog antirealizma tačno izražava skeptičko rešenje. Premda prihvata tezu branilaca standardne interpretacije da se skeptičko rešenje ogleda u *samo*-određenju kriterijuma značenja u semantičkom diskursu, koji su nezavisni od uslova istinitosti, autor ističe da bez korespondističkog pojma istine nije moguće razdvojiti značenje skeptičkog zaključka i skeptičkog paradoksa. Shvaćen na pozadini postavke o nezavisnosti skeptičkih kriterijuma značenja od pojma istine, taj uvid pokazuje da razlika

između uslova opravdane upotrebe i uslova istinitosti nije razlika između semantičkog diskursa i ostatka jezika *u* skeptičkom rešenju, već razlika između skeptičkog rešenja i semantičkog realizma. Pošto se skeptički paradoks javlja jedino pod pretpostavkom da je semantički realizam teorija koja istinito predstavlja činjenice o značenju, a istina odnos korespondencije između jezika i sveta, autor zaključuje da skeptičko rešenje zahteva raskid sa semantičkim realizmom i odgovarajućim pojmom istine, ali i da ono nije izraz semantičkog antirealizma, budući da rečenicama koje govore o značenju priznaje jedine raspoložive, deflacione uslove istinitosti.

Na osnovu rezultata rasprave o problemu istine, autor razvija intepretaciju Kripke-Vitgenštajnovog stanovišta u kojoj najpre tvrdi da je skeptički argument *reductio ad absurdum* dokaz protiv ideje o metafizičkom osnovu normativnosti i objektivnosti značenja *via* njenih epistemoloških implikacija. Ukazuje se da Kripke-Vitgenštajn osporava samu mogućnost povezivanja jezika sa bilo kakvim nezavisnim izvorom značenja: budući da sve raspoložive subjektivne činjenice koje bi mogle da prikažu govornom licu objektivnu semantičku vezu između određene reči i nekog nezavisnog izvora značenja moraju prethodno i same da budu protumačene, pokušaj metafizičkog opravdanja jezika ili vodi beskonačnom regresu tumačenja ili pretpostavlja ono što nastoji da objasni. Iz tog razloga izolovani pojedinac ne može da razlikuje ispravnu upotrebu reči od one koja mu se samo čini ispravnom.

Autor dalje dokazuje da iz skeptičkog zaključka proizlazi da mogućnost uspostavljanja razlike između ispravnog i neispravne upotrebe jezika zahteva prisustvo drugih govornih lica, koja mogu osporiti nečiju tvrdnju da nešto razume. Posebno se naglašava značaj Kripkeovih stavova u kojim se izričito tvrdi da skeptičko rešenje ne daje odgovor na pitanje od čega se sleđenje jezičkih pravila sastoji. Tumačeći u njihovom svetlu Kripkeovu tezu da slaganje u obliku života, organskoj prožetosti upotrebe jezika i svakodnevnih životnih aktivnosti, moramo da prihvatimo kao poslednju tačku u objašnjenju značenja, autor zaključuje da skeptičko rešenje ukazuje na *granicu* do koje pitanje

opravdanosti pojedinog jezičkog postupka može smisleno da se postavi. Otuda slede dve stvari: da skeptičko rešenje govori o *opravdanju u jeziku* a ne o *opravdanja jezika*, i da je ono otporno na skeptički argument upravo zato što se tiče *vrste opravdanja* koju možemo ponuditi za svoju upotrebu jezika, a ne *vrste činjenica* koje mogu da posluže kao metafizičko opravdanje jezika. Autor pojašnjava: pošto odbacuje samu zamisao o vanjezičkom izvoru značenja, Kripke-Vitgenštajn nema obavezu da objasni njegov uticaj na jezičko ponašanje utemeljujući ga u epistemološki transparentnim činjenicama o govornom licu.

Nasuprot standardnoj intepretaciji, autor tvrdi da je skeptičko rešenje izraz *skeptičkog realizma*, stanovišta koje ne objašnjava značenje uslovima istinitosti, ali prihvata kao opravdanu upotrebu pojmova kao što su „činjenica“ ili „istina“ u svakodnevnom govoru o značenju. Argumentuje se: pošto Kripke-Vitgenštajn sa semantičkim realizmom odbacuje i njegov kriterijum *kategorizacije* jezičkih oblasti pa svojstva istinitosti i objektivnosti potiču iz uslova opravdane upotrebe u datoj jezičkoj igri a ne iz korespondencije sa nezavisnim činjenicama u svetu, i pošto, pod pretpostavkom slaganja u obliku života, rečenice semantičkog diskursa poseduju deflacione uslove istinitosti, te nisu u bilo kom relevantnom smislu podređene opisnim rečenicama iz drugih jezičkih oblasti, skeptičko rešenje vodi antiredukcionističkom shvatanju činjenica o značenju, koje odgovara pred-teorijskom realizmu svakodnevnog govora o značenju.

Ključne reči: Ludvig Vitgenštajn, Saul Kripke, jezička pravila, značenje, istina, skeptički argument, skeptičko rešenje, semantički realizam, opravdanje, oblik života.

Naučna oblast: Filozofija

Uža naučna oblast: Filozofija jezika

UDK broj: 165.7

Kripke and Wittgenstein: Meaning, Scepticism and the Problem of Truth

Resume: This dissertation is an interpretation and defense of the Kripke's study on Wittgenstein's rule-following considerations, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, as an expression of selfstanding position in theory of meaning.

The notorious thesis that Kripke ascribes to Wittgenstein is skeptical paradox - incredible discovery that there is no such thing as meaning. The skeptical paradox comes out as a consequence of sceptical argument about factual groundlessness of the semantic realism, taken as philosophical representation of commonsensical view about understanding as a mental state that guides and justifies our use of language. Drawing on Wittgenstein's rule-following considerations, Kripke argues that no fact about individual speaker can serve as truth condition for sentence that claims that the speaker is using „+“ according to addition rule, because all available facts can be interpreted in accordance with sceptical hypothesis that he is following the rule for „quaddition“, arithmetical function that is identical to addition, except when one of input numbers is larger than 57, in which case the answer to questions of the form „ $X+Y=?$ “ is to be „5“. Hence Kripke concludes in Wittgenstein name that, since no fact about any individual can show that he is using any word in accordance with appropriate language rule, language falls apart in a series of unrelated and unjustified vocal acts deprived of any meaning.

Proponents of *standard* interpretation believe that Kripke-Wittgenstein argues for *selective metaphysical scepticism* about facts that fix the meaning of a speaker's words so that his solution of the skeptical paradox expresses *semantic antirealism*, understood as a view that sentences of semantic discourse don't have truth conditions. According to dominant opinion, Kripke-Wittgenstein seeks a way out of sceptical paradox in substitution of truth conditions with assertability conditions as an alternative criterion of meaning in semantic discourse. These commentators point out that the methodological turn from the analysis of facts that make up the truth conditions for meaning-sentences to the

analysis of everyday circumstances in which we find ourselves justified in claiming that somebody understands something reveals that we use those sentences to express agreement or disagreement with the interlocutor, and that meaning boils down to agreement of members of the language community.

Critics have shown that sceptical solution, understood in this way, has two major flaws. First, facts about the conditions in which the speaker finds that it is justified to use certain meaning-sentence are susceptible to different interpretations just as facts about the conditions in which he considers that meaning-sentence to be a true description of the language rule in interlocutor's head. Second, since we usually say that „it is true“ or „it is a fact“ that ours and other people's words have certain meanings, Kripke-Wittgenstein's appeal to everyday use of language as the source for alternative meaning-criterion contradicts sceptical conclusion that there are no semantic facts. In anticipation of this criticism, Kripke in the only paragraph dedicated to the problem of truth remarks that Wittgenstein explains realist surface of semantic discourse with the help of the deflationary theory of truth which, unlike the theory of truth as correspondence between language and world, deprives the concept of truth of any explanatory capacity by reducing it to the equivalence schema „S“ = „S is true“. But, as Paul Boghossian observed, that implies that meaning-sentences do have truth conditions, which contradicts the idea of sceptical solution.

Author's hypothesis is that these critiques are unjustified because they wrongly suppose that semantic antirealism correctly represents the sceptical solution. While he accepts the thesis put forward by the defenders of the standard interpretation that sceptical solution consists in *self*-determination of meaning-criterion for semantic discourse, which is independent of truth conditions, the author points out that it is impossible to differentiate the sceptical conclusion from the sceptical solution without correspondence notion of truth. When considered against the background of the thesis about the independence of the skeptical meaning-criterion from the concept of truth, that insight shows that the difference between assertability conditions and truth

conditions is not the difference between semantic discourse and the rest of the language *in* sceptical solution, but the difference *between* the sceptical solution and the semantic realism. Since sceptical paradox comes about only under the supposition that semantic realism truthfully represents the facts about meaning, and that the truth is the relation of correspondence between language and world, author concludes that sceptical solution implies the complete break with the semantic realism and its notion of truth, but also that it's not the expression of semantic antirealism, because Kripke-Wittgenstein acknowledges that meaning-sentences do have only attainable deflationary truth conditions.

On the basis of the results of discussion on the problem of truth, the author develops the interpretation of Kripke-Wittgenstein view on meaning in which he firstly claims that sceptical argument is a *reductio ad absurdum* argument against the idea of a metaphysical ground of normativity and objectivity of the meaning *via* its epistemological implications. It is pointed out that Kripke-Wittgenstein questions the possibility of linking the language with some independent source of the meaning: since all available subjective facts which could display to the speaker the content of objective link between the word and some independent source of the meaning must themselves be interpreted, every attempt at metaphysical justification of language leads either to an infinite regress of interpretation or presupposes the very meaning it is set out to explain. For that reason isolated individual can not differentiate the right use of the word from the one that only seems right to him.

Subsequently the author argues that from the sceptical conclusion follows that the possibility of making the distinction between right and wrong use of the language demands the presence of other people, which can disagree with the speaker's claim about the meaning of his words. The author emphasizes the importance of Kripke's explicit warnings that the sceptical solution is not to be understood as an answer to the question about what the rule-following consists in. By interpreting in that light Kripke's thesis that we must accept the agreement in the form of life, organic interwovenness of the use of language

with everyday life activities, as the final point in the explanation of meaning, author claims that the sceptical solution marks the limit to which we can meaningfully question the normative validity of concrete uses of words. Two things are thereby concluded: that sceptical solution speaks about the *justification in language* rather than the *justification of language*, and that it is resistant to the sceptical argument precisely because it is about the *kind of justification* we can give for our use of language instead of the *kind of facts* that can serve as a metaphysical justification of language. The author clarifies: since Kripke-Wittgenstein discards the very notion of extralinguistic source of meaning, he has no obligation to explain its influence on speaker's behavior by grounding it in some epistemologically transparent fact.

Contrary to the standard interpretation, the author considers the sceptical solution to be an expression of *sceptical realism*, the view that does not explain the meaning with the help of truth conditions, but takes as legitimate the use of notions as „fact“ and „truth“ in everyday talk about meaning. It is argued: since Kripke-Wittgenstein with semantic realism rejects its criterion of *categorization* of language regions so that the properties of truth and objectivity depend on the asserability conditions in given language game rather than on correspondence with independent facts, and since, under the supposition of the agreement in form of life, meaning-sentences do have deflationary truth conditions and aren't in any relevant sense inferior to other descriptive sentences, the sceptical solution leads to antireductionistic conception of semantic facts, that fits pre-theoretical realism of everyday semantic discourse.

Key words: Ludwig Wittgenstein, Saul Kripke, language rules, meaning, truth, sceptical argument, sceptical solution, semantic realism, justification, form of life.

Scientific area: Philosophy

Field of Scientific area: Philosophy of Language

UDK number: 165.7

Sadržaj:

Uvod	1-11
1. Kripke-Vitgenštajnov paradoks	12
1.1. Semantički realizam	12
1.1.1. Klasični realizam.....	15-16
1.1.2. Semantički normativizam.....	16-19
1.1.3. Semantički individualizam	19-20
1.2. Skeptički izazov	20
1.2.1. Metafizički karakter skeptičkog izazova.....	23-25
1.2.2. Metafizika skeptičkog izazova.....	25-26
1.2.3. Obim skeptičkog izazova	26-28
1.3. Skeptički argument	29
1.3.1. Argument protiv algoritma.....	30-31
1.3.2. Argument protiv introspektivnih mentalnih stanja	32-33
1.3.3. Argument protiv mentalnih stanja <i>sui generis</i>	33-35
1.3.4. Argument protiv platonizma.....	35
1.3.5. Argument protiv kriterijuma jednostavnosti	35-36
1.3.6. Argument protiv dispozicionalizma	36-39
1.4. Skeptički paradoks	39
2. Direktno i skeptičko rešenje	41
2.1. Kritika direktnog rešenja: odgovori na kritike skeptičkog argumenta.....	44
2.1.1. Odgovor na kritiku argumenta protiv algoritma	44-45
2.1.2. Odgovor na kritiku argumenta protiv introspektivnih mentalnih stanja	45-48
2.1.3. Odgovor na kritiku argumenta protiv platonizma	48-51

2.1.4.	Odgovori na kritike argumenata protiv dispozicionalizma	52
2.1.4.1.	Somsova kritika: problem ekvivokacije	52-56
2.1.4.2.	Blekburnov predlog: prošireni dispozicionalizam	56-57
2.1.4.3.	Dispozicionalni realizam.....	58-59
2.1.4.4.	Idealizacija i <i>ceteris paribus</i> klauzula	59-62
2.1.4.5.	Optimalni uslovi i ultrasofisticirani dispozicionalizam.....	62-66
2.1.4.6.	Semantički antinormativizam.....	66-71
2.1.4.7.	Teleosemantika	71-73
2.2.	Skeptičko rešenje.....	74
2.2.1.	Strategija skeptičkog rešenja: antiskeptički gambit	74
2.2.2.	Dametov trag: od <i>Traktatusa</i> ka <i>Filozofskim istraživanjima</i>	75-77
2.2.3.	Uslovi opravdane upotrebe I: „jedna osoba posmatrana u izolaciji	77-78
2.2.4.	Uslovi opravdane upotrebe II: jezička zajednica	78-81
2.2.5.	Argument protiv privatnog jezika	81-82
3.	Skeptičko rešenje, semantički antirealizam i problem istine	83
3.1.	Tri problema skeptičkog rešenja.....	83
3.1.1.	Samoprotivrečnost skeptičkog zaključka.....	83-84
3.1.2.	Skeptički zaključak i svakodnevni govor o značenju	84
3.1.3.	Skeptički zaključak i skeptičko rešenje.....	85-87
3.2.	Semantički antirealizam.....	87
3.2.1.	Skeptičko rešenje kao semantički antirealizam	87-91
3.2.2.	Semantički antirealizam i tri problema skeptičkog rešenja	91
3.2.2.1.	Skeptički zaključak i semantički antirealizam.....	91-92
3.2.2.2.	Skeptički zaključak i deflacioni pojam istine.....	92-95
3.3.	Bogosjanov <i>reductio ad absurdum</i> semantičkog antirealizma.....	95
3.3.1.	Kritike Bogosjanovog dokaza	100-104
3.3.2.	Analiza kritika Bogosjanovog dokaza	104-110

3.4.	Rajtov dvostepeni <i>reductio ad absurdum</i> semantičkog antirealizma	110-114
3.5.	Skeptičko rešenje i problem istine.....	114
3.5.1.	Bogosjanova poenta.....	115-117
3.5.2.	Skeptički argument, skeptički zaključak i problem istine	117-120
3.5.3.	Skeptičko rešenje i deflacioni pojam istine	120-127
4.	Skeptički argument kao <i>reductio ad absurdum</i> semantičkog realizma.....	128
4.1.	Standardna intepretacija skeptičkog argumenta	130-133
4.2.	<i>Reductio</i> struktura skeptičkog argumenta.....	133-138
4.2.1.	Dve intepretacije skeptičkog zaključka	138-142
4.3.	Prednosti <i>reductio</i> interpretacije	142-145
4.4.	Kritike <i>reductio</i> interpretacije	145
4.4.1.	Milerova interpretacija: <i>reductio ad absurdum</i> argument u službi semantičkog antirealizma.....	145-153
4.4.2.	<i>Reductio</i> intepretacija i karakter skeptičkog rešenja.....	153-156
4.4.3.	Somsova kritika.....	156-157
4.4.4.	Kraftova kritika	157-159
5.	Realistička intepretacija skeptičkog rešenja	160
5.1.	Kritika standardne intepretacije skeptičkog rešenja	161-166
5.2.	Intepretativni okvir i treći problem skeptičkog rešenja.....	166-169
5.3.	Kripke-Vitgenštajnov obrt.....	169-175
5.4.	Intersubjektivna koncepcija normativnost	175
5.4.1.	Kategoričke tvrdnje o značenju	175-178
5.4.2.	Normativnost, interubjektivnost i oblik života	178
5.4.2.1.	Normativnost i intersubjektivnost.....	179-185
5.4.2.2.	Normativnost i oblik života	185-189
5.4.3.	Epistemologija intersubjektivne normativnosti	190

5.4.3.1. Semantički i skeptički primitivizam	190-194
5.4.3.2. Kriterijumi i učenje	194-198
5.4.3.3. Kriterijumi i opravdanje	198-200
5.5. Skeptički realizam	200-208
5.6. Intersubjektivnost i argument protiv privatnog jezika.....	208-213
6. Kritike i odgovori.....	214
6.1. Skeptički realizam i treći problem skeptičkog rešenja	214-215
6.1.1. Prvi rog dileme: uslovi opravdane upotrebe kao konstitutivni uslovi značenja	215-220
6.1.2. Drugi rog dileme: uslovi opravdane upotrebe kao epistemološki uslovi opravdanog govora o značenju	220-224
6.2. Kritike realističke intepretacije skeptičkog rešenja.....	225
6.2.1. Cirkularnost skeptičkog realizma	225-226
6.2.2. Skeptički realizam i bifurkaciona teza.....	226-230
6.2.3. Skeptički realizam i objektivnost značenja	230-238
7. Zaključak.....	239-248
8. Literatura.....	249-263

Uvod

Ova disertacija je analiza i odbrana Kripkeovog (Saul Kripke) tumačenja Vitgenštajnovog (Ludwig Wittgenstein) rasprave o sleđenju jezičkih pravila kao samosvojne pozicije u teoriji značenja. Kripkeova studija *Wittgenstein on Rules and Private Language* (Kripke 1982) predstavlja jedan od najvažnijih doprinosa razumevanju Vitgenštajnovog pozne filozofije.¹ O njenoj izuzetnosti uverljivo svedoči interes koji je izazvala² (čak i izvan krugova specijalista za Vitgenštajnovu filozofiju), začuđujuća žestina kritičkih reakcija, ali i činjenica da mnogi autori u Kripkeovom tumačenju uočavaju njegov vlastiti doprinos teoriji značenja. Naime, iako je većina najuglednijih filozofa analitičke provenijencije odlučno osporila egzegetsku vrednost Kripkeove studije, njene osnovne ideje su, nezavisno od pitanja vernosti duhu i slovu *Filozofskih istraživanja* (Vitgenštajn 1980), nastavile sopstveni filozofski život u vidu teorije koju danas znamo kao Kripke-Vitgenštajnovu skeptičko rešenje paradoksa značenja.

Osnovni razlog neobične sudbine Kripkeove studije je to što u Vitgenštajnovu ime pokreće razoran napad na neka od najuvreženijih uverenja o prirodi značenja, koja duboko prožimaju vladajuću tradiciju u filozofiji jezika – semantički realizam. Reč je o dve tesno povezane i podjednako važne ideje: prvo, da je značenje odnos između jezika i nezavisno postojećeg sveta, i drugo, da je razumevanje mentalno stanje koje sadrži značenja kao pravila za upotrebu jezika. Imamo li pri tome u vidu da je sekundarna meta skeptičkog napada čitav svežanj pratećih filozofskih ideja prvorazrednog značaja, od aristotelovske teorije istine kao odnosa korespondencije između jezika i sveta, preko mentalističkog do dispozicionalističkog objašnjenja razumevanja, ubrzo postaje

¹ U monografiji o *Filozofskim istraživanjima* Dejvid Stern (David Stern) tvrdi da Kripkeova knjiga predstavlja *odlučujući* korak u proučavanju poznog Vitgenštajna, zbog toga što je trajno preusmerila intepretatorsku pažnju na problem jezičkih pravila. Vidi: Stern 2004: 3.

² Prema evidenciji Martina Kuša (Martin Kusch), više od petsto autora pisalo je o Kripkeovoj knjizi (Kusch 2006: xiii). Taj broj i dalje raste nesmanjenom brzinom.

jasno zbog čega je Kripkeovo i Vitgenštajnovi neželjeno čedo³ – nimalo slučajno nazvano i „Kripkenštajn“ – u kratkom vremenu postalo *l'enfant terrible* savremene filozofije jezika.

Kripkeovo tumačenje Vitgenštajna sadrži dve osnovne teze. Prva se tiče *skeptičkog paradoksa*. Skeptički paradoks se svodi na šokantnu tvrdnju da značenje ne postoji! Tačnije, da smo, ukoliko pokušamo da navedemo neki činjenični dokaz da nečije reči imaju značenje koje im pripisujemo, prinuđeni da zaključimo da nijedan raspoloživi odgovor ne zadovoljava pretpostavljene i naizgled nesporne kriterijume. A ako ne postoje činjenice o tome šta bilo čije reči znače, utisak je da onda ne postoji ni samo značenje. Druga teza je *skeptičko rešenje*: tvrdnja da mi *sa pravom* u svakodnevnoj jezičkoj komunikaciji pripisujemo svojim i tuđim rečima određena značenja, uprkos tome što činjenice koje utvrđuju značenja tih reči ne postoje. Da stvar bude neobičnija, Kripke-Vitgenštajn smatra da svakodnevni govor o značenju odlikuje „nevini“ ili pred-teorijski realizam, koji se ogleda u opravdanoj upotrebi rečenica čiji sadržaj očigledno zavisi od postojanja činjenica o značenju, kao što su „Činjenica je da Petar rečju „pas“ označava pse“ ili „Istina je da Petar rečju „pas“ označava pse“.

Kripkeov Vitgenštajn (Kripke-Vitgenštajn) polazi od naoko neporecive istine da se značenje neke reči ne iscrpljuje u konačnom broju slučajeva njene upotrebe. U suprotnom, ljudi bi bili slobodni da u novim okolnostima upotrebe tu reč kako god poželeva, a da pri tome njeno značenje ostane nepromenjeno. Međutim, kao što znamo, ako želimo da nas sagovornici razumeju i da govorimo istinu, mi ne možemo, na primer, za neku mačku na krovu tvrditi da je ona „pas“ samo zato što smo odlučili da mačke na krovovima označavamo rečju „pas“; značenje te reči, a ne naša proizvoljna odluka, određuje u kojim okolnostima bi trebalo da je upotrebimo. Kripke-Vitgenštajnovog skeptika zanima objašnjenje ove jednostavne činjenice o jeziku. Odgovor koji je najbliži

³ Neželjeno zato što Kripke na više mesta izričito tvrdi da ne deli stanovište koje pripisuje Vitgenštajnu. Vidi Kripke 1982: ix; 30-31, 65.

zdravorazumskoj predstavi o značenju pruža semantički realista. On tvrdi da smo, učeći da govorimo, povezali reč „pas“ sa vanjezičkim svojstvom *biti pas*, koje unapred određuje našu buduću jezičku praksu u tom smislu što propisuje koja svojstva neka životinja mora da poseduje kako bismo mogli da je imenujemo rečju „pas“. Prema njegovom mišljenju, mi smo, dokučivši objektivno postojeću vezu između reči i nezavisne stvarnosti, preuzeli obavezu da sledimo jezičko pravilo koje nam govori da bi reč „pas“ trebalo da upotrebimo u novim i do tada nepoznatim okolnostima ako i samo ako životinja koja je pred nama poseduje svojstva psa. Ipak, skeptik nije do kraja zadovoljan. On zahteva od semantičkog realiste da navede neku činjenicu o govornom licu (nazovimo ga Petar), koja dokazuje da reč „pas“, onako kako je Petar razume i upotrebljava, označava pse i samo pse, a ne i neke mačke koje leže na krovu. Ovde dolazi do iznenađujućeg obrta. Pozivajući se na Vitgenštajnovu raspravu o sleđenju jezičkih pravila, pogotovo na prvi deo čuvenog §201 *Filozofskih istraživanja* u kom Vitgenštajn piše: „Ovo je bio naš paradoks: pravilo ne bi moglo da odredi način postupanja, budući da svaki način postupanja može da se dovede do podudaranja sa pravilom“ (Vitgenštajn 1980: § 201), skeptik zaključuje da nijedna činjenica o Petru ne može da posluži kao osnov za tvrdnju da reč „pas“, onako kako je on razume i upotrebljava, označava pse i samo pse, zato što sve činjenice o njegovim trenutnim i prošlim mentalnim i fizičkim stanjima mogu da se protumače u skladu sa skeptičkom pretpostavkom da Petar rečju „pas“ označava i pse i mačke na krovu. Uopštavajući ovo otkriće, Kripke-Vitgenštajnov skeptik zaključuje da se, pošto nijedna činjenica o bilo kom govornom licu ne može da dokaže da ono upotrebljava datu reč u skladu sa odgovarajućim jezičkim pravilom, jezik raspada u niz nepovezanih i neopravdanih postupaka lišenih bilo kakvog značenja.

Kripke-Vitgenštajn razlikuje dva načina da se izbegne semantički nihilizam. Prvi način, direktno rešenje paradoksa, jeste da se pronađu izgubljene činjenice o značenju. Protiveći se tom pristupu, Kripke-Vitgenštajn dokazuje da

nijedan od složenijih teorijskih predloga, koji su razvijeni u odbranu zdravorazumske predstave o značenju, ne može da se spasi od skeptičkog argumenta. On se iz tog razloga okreće drugom načinu, skeptičkoj rehabilitaciji ideje značenja u vidu *skeptičkog rešenja* paradoksa. Skeptičko rešenje sastoji se iz negativnog i pozitivnog dela. Negativan deo ogleda se u *priznavanju skeptičkog zaključka* u pogledu činjenica o značenju, a pozitivan u *nalaženju drugačijeg opravdanja* za rečenice koje govore o značenju nečijih reči. Prema Kripkeovom tumačenju, skeptičko rešenje tako izražava središnji uvid *Filozofskih istraživanja* da naše reči i rečenice ne crpe značenje iz *uslova istinitosti*, već iz *uslova opravdane upotrebe* i praktične uloge koju igraju u svakodnevnom životu govornih lica. Umesto da tražimo uslove pod kojima je neka rečenica istinita, njeno značenje možemo da saznamo ukoliko odgovorimo na druga dva pitanja: „U kojim okolnostima govorna lica *de facto* upotrebljavaju datu rečenicu (ili reč) u svakodnevnom životu?“; i „Sa kojom svrhom govorna lica upotrebljavaju datu rečenicu (ili reč) tako kako je upotrebljavaju?“. Primenjena na rečenice semantičkog diskursa, ova formula otkriva da mi sagovornicima pripisujemo razumevanje neke reči pod uslovom da se slažemo sa njima u upotrebi te reči, i da pomoću tih rečenica izražavamo svoje odobravanje tuđih jezičkih postupaka, a ne opisujemo neku činjenicu o tome da sagovornikove reči uistinu znače to što on tvrdi da znače. Što se tiče „nevinog“ realizma svojstvenog svakodnevnom govoru o značenju, Kripke nudi zavodljivo prosto objašnjenje. Budući da Vitgenštajn usvaja deflacioni pojam istine, prema kom tvrdnja da je određena tvrdnja istinita govori isto što i tvrdnja za koju se tvrdi da je istinita, svaka tvrdnja o značenju nečijih reči koja ima uslove opravdane upotrebe *eo ipso* ima i uslove istinitosti.

Već na prvi pogled, skeptičko rešenje deluje beznadežno. Čini se, naime, da je zaključak sa kojim ono počinje sam po sebi paradoksalan. Jer, priznamo li da ne postoje činjenice o tome šta znače rečenice koje govore o značenju nečijih reči, onda moramo prihvatiti i to da ne postoje ni činjenice o tome šta bilo koja reč

znači, a zatim i to da ne postoje ni činjenice o tome šta znače sam skeptički zaključak i skeptičko rešenje. Ipak, ovakva presuda po kratkom postupku je preuranjena. Prema tumačenju većine komentatora, Kripke-Vitgenštajn žrtvuje činjenice o značenju rečenica koje govore o značenju u nameri da na njih ograniči dejstvo skeptičkog zaključka i tako spreči širenje skeptičkog virusa na činjenice o značenju rečenica iz ostalih jezičkih oblasti. Pregled sekundarne literature svedoči da je standardno tumačenje izgrađeno na temelju ideje da Kripke-Vitgenštajnovu priznanje skeptičkog zaključka predstavlja početni taktički manevar, čiji smisao postaje jasan kada ga sagledamo kao deo šire strategije obuzdavanja skepticizma. Sažimaju ga stavovi da: a) skeptički zaključak predstavlja izraz „selektivnog ontičkog skepticizma“ (Travis) u pogledu semantičkih činjenica, b) da skeptičko rešenje izbegava skeptički paradoks izmenom metafizičkog statusa govora o značenju, prevodeći ga iz opisnog u neopisni deo jezika, i c) da nam deflacioni pojam istine omogućava da, uz dužno poštovanje skeptičkog zaključka, objasnimo zašto svakodnevno govorimo *kao da* postoje istine i činjenice o značenju. Najkraće rečeno, skeptičko rešenje je *semantički antirealizam*, stanovište prema kom rečenice koje govore o značenju nečijih reči, za razliku od drugih deklarativnih rečenica, imaju uslove opravdane upotrebe ali ne i „prave“, ili ne-deflacione, uslove istinitosti.

U nepreglednom moru uglavnom kritički intoniranih radova o Kripke-Vitgenštajnu nalazimo dve primedbe koje se posebno izdvajaju u tom smislu što obe ističu da skeptički zaključak i skeptičko rešenje ne mogu da se usklade. Prvo, većina tumača i kritičara smatraju da ako bi amputacija metafizičkog oslonca semantičkog diskursa trebalo nekako da spreči širenje skepticizma, onda nešto drugo mora da preuzme ulogu nezavisnog izvora značenja, koja je izvorno namenjena vanjezičkim entitetima. Bez takve zamene, skeptičko rešenje nije nikakvo rešenje paradoksa, već pre potvrda neuređenog *laissez faire* stanja, u kom govorna lica slobodno postupaju prema sopstvenom nahođenju i ponekada se slučajno slažu. Zbog toga Kripke-Vitgenštajn mora, makar i pod

antirealističkom firmom uslova opravdane upotrebe, da osloni semantički diskurs na prostetsku nadoknadu sačinjenu od gradiva koje mu pružaju *unutarjezičke* činjenice o obrascima jezičkog ponašanja oko kojih se slaže većina govornih lica. Međutim, kritičari dalje primećuju, u tom slučaju i samo skeptičko rešenje dolazi pod udar skeptičkog argumenta, jer su činjenice o uslovima opravdane upotrebe podložne različitim tumačenjima isto kao i činjenice o uslovima istinitosti. Drugu, jednako pogubnu primedbu izneo je Pol Bogosjan (Paul Boghossian), koji tvrdi da je skeptičko rešenje inkohrentno jer sadrži dva suprotstavljena pojma istine. Sa jedne strane, skeptičko rešenje pretpostavlja da je istina odnos korespondencije između jezika i sveta, jer samo pomoću takvog pojma istine Kripke-Vitgenštajn može, nakon što prizna skeptički zaključak, da povuče potrebnu razliku između rečenica koje imaju uslove istinitosti i onih koje imaju uslove opravdane upotrebe. Sa druge strane, radi objašnjenja „nevinog“ realizma, skeptičko rešenje zahteva i deflacioni pojam istine koji, upravo zbog toga što ne poznaje razliku između uslova istinitosti i uslova opravdane upotrebe, ne može da posluži u obuzdavanju skepticizma. Bogosjanova kritika pogađa u srž skeptičkog rešenja zato što, pokazujući da Kripke-Vitgenštajn ne može da razluči govor o značenju od govora o fizičkom svetu, u korenu osujećuje njegovu strategiju, zasnovanu na žrtvovanju i reviziji metafizičkog statusa semantičkog diskursa.

Ozbiljnost navedenih kritika učvrstila je brojne autore u uverenju da je direktno rešenje jedini način da se pronađe izlaz iz skeptičkog paradoksa. Prirodno, skeptički argument postao je sledeća meta. Bezmalobli svaki njegov korak detaljno je preispitan i na kraju odbačen; sve semantičke teorije koje Kripke-Vitgenštajn kritikuje našle su svoje ugledne braniocce. Povrh toga, Kripkeovo tumačenje Vitgenštajna jednodušno je ocenjeno i kao krupan egzegetski promašaj, u najboljem slučaju zorna ilustracija toga kako ne bi trebalo razumeti *Istraživanja*. Kako primećuje Martin Kuš, uzmemo li sve rečeno u obzir, ne čudi što su u poslednje vreme filozofi jezika počeli da se prema Kripke-

Vitgenštajnu odnose onako kako je Marks odbio da se odnosi prema Hegelu: kao *prema mrtvom psu* [als toten Hundt] (Kusch 2006: xiv).

U svetlu Kripke-Vitgenštajnovog izgnanstva iz „ozbiljnih“ razgovora o prirodi jezika i Vitgenštajnovoj filozofiji, važno je istaći da je izvor ove disertacije u jednoj jednostavnoj misli: šta ako su sve kritike koje su se velikom brzinom skupljale tokom tridesetak godina recepcije Kripkeove knjige – pogrešne?! Osnov za ovu pomisao bio je u uvidu da najučestalija i najporaznija kritika, koja tvrdi da i samo skeptičko rešenje pada pod udar skeptičkog argumenta, nedvosmisleno predstavlja intepretatorski previd. Naime, Kripke na više mesta izričito upozorava da uslovi opravdane upotrebe nisu puka zamena za uslove istinitosti u njihovoj ulozi jezičkih pravila, zato što skeptičko rešenje ne pruža odgovor na pitanje *šta* je to značenje ili *od čega* se jezička pravila sastoje. Štaviše, da bi ukazao na opasnost od pogrešnog tumačenja, sam Kripke preventivno formuliše isti onaj prošireni skeptički argument, usmeren protiv uslova opravdane upotrebe kao mogućeg odgovora na pomenuta pitanja, koji će kritičari godinama uporno potezati protiv skeptičkog rešenja. Ovo je bacilo senku sumnje kako na standardno tumačenje, tako i na standardne kritike skeptičkog rešenja, što je i logično budući da potonje uglavnom polaze od pretpostavke da je standardno tumačenje tačno.

Situacija je bila bitno drugačija kada je u pitanju druga primedba. Na žaljenje svojih malobrojnih pristalica, Kripke je problemu istine posvetio tek jedan paragraf, u kom ni ne dotiče brojne teškoće nastale uvođenjem deflacionizma. Taj propust otvorio je kritičarima širok prostor, koji je tokom vremena suvereno zauzeo Bogosjanov dokaz o samoprotivrečnosti semantičkog antirealizma kao najveća prepreka svakom pokušaju rehabilitacije skeptičkog rešenja. Kripke-Vitgenštajn je u sporu oko uloge pojma istine u skeptičkom rešenju ipak stekao nekoliko saveznika. Doduše, oni nisu branili skeptičko rešenje već sopstvena metaetička stanovišta, takođe ugrožena Bogosjanovim dokazom zato što i ona, u istovetnoj želji da objasne „nevini“ realizam prisutan u

svakodnevnoj upotrebi deklarativnih rečenica sa neopisnom jezičkom ulogom, spajaju deflacioni pojam istine i ekspresivističko objašnjenje značenja moralnih sudova. Zato sam put ka odbrani skeptičkog rešenja počeo analizom njihovih pokušaja da obore Bogosjanov argument, vođen uverenjem da oni sadrže odgovor na pitanje šta je to što je Kripke trebalo da kaže, a nije rekao, o značaju različitih pojmova istine za mogućnost skeptičkog rešenja.

Pomenuto uverenje obistinilo se na neočekivan način. Srž svih kritika Bogosjanovog dokaza čini stav da nijedan samosvesni pristalica teorijskog spoja ekspresivizma i deflacionizma neće odrediti prirodu tog spoja pomoću kriterijuma koji uključuju realistički pojam istine i uslova istinitosti. Razmatrajući dokaze suprotstavljenih strana, zaključio sam da su i Bogosjan i njegovi protivnici jednim delom u pravu. Bogosjan previđa da napetost, na koju inače s pravom ukazuje, postoji jedino pod pretpostavkom da semantički antirealista prihvata realistički kriterijum za razlikovanje opisnih od neopisnih rečenica, dok antirealista previđa da onog trenutka kada s pravom odbaci te kriterijume prestaje da bude antirealista, makar ne u onom smislu koji standardna intepretacija pripisuje skeptičkom rešenju. Otuda odlučujuća intepretativna ideja da napetost između dva pojma istine i uslova istinitosti nije napetost između semantičkog diskursa i ostalih oblasti jezika unutar skeptičkog rešenja, već napetost između skeptičkog zaključka i skeptičkog rešenja, koja će biti prisutna dokle god ne odustanemo od pokušaja da žrtvom činjenica o značenju i revizijom metafizičkog statusa govora o značenju sačuvamo semantički realizam u ostalim jezičkim oblastima. U nevelikom prokripkeovskom taboru, ta ideja oživela je u obliku interpretacije skeptičkog argumenta kao *reductio ad absurdum* dokaza protiv semantičkog realizma, prema kojoj skeptički paradoks možemo da rešimo samo ukoliko se u potpunosti oprostimo od teorije koja vezuje pojam značenja za uslove istinitosti.

Poseban značaj pomenute intepretativne ideje je u tome što se ona međusobno potvrđuje i dopunjuje sa Kripkeovim upozorenjem u vezi tumačenja

skeptičkog rešenja. Naime, odgovor na prvu kritiku kazuje da Kripke-Vitgenštajn odbacuje određenu vrstu objašnjenja našeg jezičkog ponašanja, saglašavajući sa skeptikom da ne postoje činjenice u glavi nekog govornog lica koje jednoznačno povezuju njegovu upotrebu određene rečenice sa odgovarajućim uslovima istinitosti. Razlog je to što značenje koje će *bilo koji nezavisan izvor jezičkih pravila* dati nekoj reči ili rečenici u konkretnim okolnostima zavisi od našeg tumačenja, te u stvari pretpostavlja da određeno značenje već postoji. Odgovor na Bogosjanovu kritiku kazuje da ukoliko pravilno razumemo skeptički zaključak pa skeptičkom rešenju otpišemo sve metafizičke obaveze odbačene teorije značenja, onda možemo spajanjem deflacionizma i učenja o uslovima opravdane upotrebe da dobijemo drugačiji oblik realizma u pogledu semantičkog diskursa. Ukratko, osnovne postavke mog rada su sledeće: i) da bi skeptički argument trebalo da razumemo kao *reductio ad absurdum* dokaz protiv semantičkog realizma *via* njegovih epistemoloških implikacija, ii) da skeptičko rešenje podrazumeva novu predstavu o svakodnevnom jeziku, u celini izgrađenu na niti vodilji ideje o uslovima opravdane upotrebe kao metodološkom okviru za analizu značenja u svim oblastima jezika; iii) da je skeptičko rešenje oblik realizma – *skeptički realizam* – koji prihvata postojanje činjenica o značenju, ali odbacuje stav da one objašnjavaju naše jezičko ponašanje. U razradi ovih ideja oslanjaću se na radove male grupe Kripke-Vitgenštajnovih branilaca, koji su u manjoj ili većoj meri zastupali slične stavove. Tu grupu čine Aleks Birn (Alex Byrne), Donald Dejvis (Donald Davies), Džordž Vilson (George Wilson) i Martin Kuš.

Dužan sam još jedno važno objašnjenje. Premda egzegetska verodostojnost Kripkeovog tumačenja neće biti tematizovana kao izdvojen problem, ovaj rad napisan je sa uverenjem da ne postoje značajne razlike između Kripkenštajna i Vitgenštajna. Pokaže li se kao uspešna, odbrana skeptičkog rešenja svakako će da podupre takvu tezu. Pošto se mnogi Kripke-Vitgenštajnovi protivnici pozivaju na izvorne Vitgenštajnovе stavove, odbrana skeptičkog rešenja kao

samosvojne pozicije u teoriji značenja uključice i odgovore na sve važnije egzegetske primedbe. Naravno, ti odgovori ne dokazuju da su kritičari pogrešno razumeli Vitgenštajna, već da su pogrešno razumeli Kripkeovo tumačenje.

Rad se sastoji od sledećih poglavlja:

Prvo poglavlje nosi naslov *Kripke-Vitgenštajnov paradoks*. Prvo ću da opišem zdravorazumsku predstavu o značenju, zatim način na koji se ona pod pritiskom skeptičkog izazova pretvara u stanovište semantičkog realizma, kao i osnovne teorijske postavke semantičkog realizma. Nakon što razjasnim nekoliko čestih nesporeda u vezi skeptičkog izazova, detaljno ću da predstavim način na koji Kripke upotrebljava Vitgenštajnovu raspravu o sleđenju jezičkih pravila kao skeptički argument protiv semantičkog realizma. Poglavlje ću da zaključim objašnjenjem veze između skeptičkog zaključka i skeptičkog paradoksa.

Drugo poglavlje nosi naslov *Direktno i skeptičko rešenje*. Pošto objasnim razliku između direktnog i skeptičkog rešenja paradoksa značenja, pažnju ću da posvetim odgovorima na brojne kritike skeptičkog argumenta. Pokazaću zašto nijedan od brojnih predloga za direktno rešenja paradoksa, koji su se pojavili u sekundarnoj literaturi, ne uspeva da odgovori na skeptički izazov. Na kraju poglavlja ću da prikazem osnovne crte skeptičkog rešenja.

Treće poglavlje nosi naslov *Skeptičko rešenje, semantički antirealizam i problem istine*. Izneću tri osnovna problema skeptičkog rešenja, kao i pokušaj da se ti problemi reše u okviru standardnog antirealističkog tumačenja, koje spaja deflacionizam i ekspresivizam. Zatim ću da analiziram Bogosjanov dokaz o samoprotivrečnosti semantičkog antirealizma. Kritikovaću većinu postojećih odbrana semantičkog antirealizma, da bih zatim pokušao da pokažem da protivkritika može da urodi plodom tek ako dovede u pitanje pretpostavku Bogosjanovog dokaza da je antirealista dužan da odredi svoje stanovište pomoću pojma istine. Posle Bogosjanovog, istražiću i Rajtov dokaz protiv semantičkog antirealizma. Raspravu o Bogosjanovom i Rajtovom dokazu zaključiću tezom da, uprkos tome i upravo zbog toga što obojica polaze od pogrešnog određenja

semantičkog antirealizma, njihov dokazi mogu da se protumače kao dokazi protiv semantičkog realizma. Na kraju poglavlja pokušaću da pokažem kako teoretičar koji uskrati eksplanatornu funkciju pojmu istine u teoriji značenja postaje globalni antirealista u pogledu uslova istinitosti, ali ne i u pogledu značenja.

Četvrto poglavlje nosi naslov *Skeptički argument kao reductio ad absurdum semantičkog realizma*. Na osnovu rezultata prethodnog poglavlja, predložiću intepretaciju skeptičkog argumenta kao *reductio ad absurdum* dokaza protiv semantičkog realizma. Zatim ću pokazati kako nova intepretacija skeptičkog argumenta otvara mogućnost realističkog pristupa skeptičkom rešenju. Na kraju ću da ispitam prednosti ovakve intepretacije i odgovorim na najvažnije kritike.

Peto poglavlje nosi naslov *Realistička intepretacija skeptičkog rešenja*. U ovom poglavlju izneću svoju intepretaciju skeptičkog rešenja, sa osnovnom postavkom da bi trebalo da ga razumemo kao skeptički oblik realizma. Prvo ću pokušati da dokažem da je standardna intepretacija skeptičkog rešenja neodrživa nezavisno od problema istine. Zatim ću pokazati kako, u svetlu *reductio* intepretacije obrta ka uslovima opravdane upotrebe, Kripke-Vitgenštajn sve teorijske sastojke semantičkog realizma zamenjuje radikalno drugačijim idejama. Tvrdiću da skeptički realista ne prihvata teorijsku obavezu da objasni normativnost i objektivnost značenja pomoću činjenica o odnosu govornog lica prema nekom nezavisnom izvoru jezičkih pravila, te da on upravo zbog toga može da zauzme antiredukcionističko gledište na značenje, koje normativnost i realizam svakodnevnog jezika razume kao sastavni deo načina na koji ljudi *de facto* žive i govore, lišen nekog dubljeg objašnjenja.

Šesto poglavlje nosi naslov *Kritike i odgovori*. Ovo poglavlje sadrži odgovore na kritike predloženog tumačenja.

U zaključku ću da rekapituliram osnovne teze disertacije.

1. Kripke-Vitgenštajnov paradoks

1.1. Semantički realizam

Zamislimo da sam svratio u prodavnicu i da kupujem kilogram hleba i litar mleka. Pretpostavimo da hleb košta 57, a mleko 68 dinara. Dolazim na kasu, trgovac gleda cene, sabira i kaže mi: „Pedeset sedam plus šezdeset osam je sto dvadeset pet.“ Na njegovo iznenađenje, ja protestujem: „Nije, saberite ponovo. Pedeset sedam plus šezdeset osam je sto petnaest.“ Trgovac se ne slaže, zajedno računamo i ja ubrzo priznajem svoju grešku: „U pravu ste. Kada sam sabrao 7 i 8 i dobio 15, zaboravio sam da prenesem 1. Sto dvadeset pet je tačan zbir.“

Svakodnevni život obiluje ovakvim i sličnim nesporazumima. Mi ih uzimamo kao nešto sasvim uobičajeno. Rešavamo ih, takoreći, u hodu. Ali, šta se zapravo dogodilo? Ja sam pogrešio u sabiranju, naravno. Ali, kako je trgovac znao da sam pogrešio? Pa, tako što je sabrao 57 i 68 i lako uvideo da je moja tvrdnja pogrešna. Međutim, pored matematike, još nešto je dalo mom sagovorniku za pravo. Da bismo otkrili šta, zapitajmo se u kojim okolnostima je moja tvrdnja mogla da *ne* bude pogrešna?

Jednostavan odgovor glasi: jedino ako ja rečenicu „Pedeset sedam plus šezdeset osam je sto petnaest“ *nisam* upotrebio sa namerom da izrazim svoje razumevanje operacije sabiranja u slučaju brojeva 57 i 68, te ako, shodno tome, nisam ni tvrdio *da je pedeset sedam plus šezdeset osam jednako sto petnaest*. Sledi da je ne-matematička pretpostavka trgovčeve ocene moje matematičke tvrdnje semantičkog karaktera: on je pretpostavio da sam ja upotrebio rečenicu „Pedeset sedam plus šezdeset osam je sto petnaest“ sa namerom da izrazim svoje razumevanje operacije sabiranja u slučaju brojeva 57 i 68, odnosno da tvrdim *da je pedeset sedam plus šezdeset osam jednako sto petnaest*. Semantički osnov njegove ocene zdravorazumska je ideja da sam pogrešio zato što nisam postupio u skladu sa pravilom na čije sam se poštovanje obavezao upotrebljavajući

navedenu rečenicu sa tom jezičkom namerom. Verujući da sam usvojio „jezičku politiku“ u pogledu nezavisnog standarda – u ovom slučaju operacije sabiranja – trgovac je pretpostavio da sam ja razumeo jezičko pravilo koje mi govori da bi na pitanja oblika „ $X+Y=?$ “ trebalo da odgovaram zbirom dva broja. A činjenica da sam nakon ponovnog računanja bio spreman da priznam svoju grešku dokazuje tačnost njegovih pretpostavki: samo zato što smo sledili isto pravilo, mi smo uspeali da se složimo oko rezultata.

„Rodno mesto i tajna“ semantičkog realizma je intuitivna pretpostavka da se prilikom upotrebe jezike oslanjamo na nezavisne standarde tako što slušamo i sledimo jezička pravila prigodno smeštena u našoj glavi. Semantički realizam pruža teorijsko objašnjenje veze između dve naizgled neporecive istine o jeziku: da je značenje nezavisan standard koji unapred razlučuje ispravnu i neispravnu upotrebu neke reči, i da je razumevanje mentalno stanje koje nam kazuje kako bi trebalo da upotrebimo reč u konkretnim okolnostima. Ovi stavovi su meta Kripke-Vitgenštajnovog skeptičkog napada.

Pre nego što detaljnije razmotrimo stanovište semantičkog realizma, potrebno je razjasniti njegov teorijski status u različitim fazama skeptičkog napada. Anticipirajući dijalektiku skeptičkog napada, možemo istaći nekoliko stvari:

a) Svakodnevna upotreba jezika ni u jednom trenutku *nije meta* skeptičkog napada. Važno je da se ima na umu da sve strane u dijalogu uzimaju uobičajenu praksu pripisivanja značenja i razumevanja „zdravo za gotovo“.

b) Skeptički napad počinje skeptičkim izazovom. Izazov je upućen izvornom obliku semantičkog realizma. U tom obliku, semantički realizam predstavlja „pučku semantiku“, ili zdravorazumsku filozofiju jezika. Reč je o intuitivnoj slici značenja sa izvesnom teorijskom podlogom. Ona je, naime, proizvod filozofskog tumačenja svakodnevnog jezika, koje je preduzeto sa namerom da se *opravdaju stavovi koje filozof smatra prirodnim izrazom zdravog razuma*. To znači da privlačnost i uverljivost „pučke semantike“ ne izvire iz

snage filozofskog autoriteta (recimo, Vitgenštajna i njegovog *Traktatusa*), već iz filozofovog doživljaja neizbežnosti realističke slike kao jedine suvise predstave jezika (Kusch 2006: 4). Doista, zapitajmo se šta bi moglo da bude razumevanje, ako ne mentalno stanje?

c) Skeptički argument čini drugu fazu skeptičkog napada. U njoj su meta složeniji teorijski predlozi posredstvom kojih realista pokušava da odgovori na skeptikov izazov i pronade činjenicu koja je u osnovi značenja. Pošto je prihvatio izazov, semantički realista nastoji da izvorni nacrt uklopi u obuhvatnija teorijska stanovišta kao što su, na primer, fizikalizam ili platonizam. Drugim rečima, da bi očuvao osnovnu ideju „pučke semantike“, realista mora da saopšti nešto više o mentalnom stanju razumevanja: ako je ono svodivo, na šta se može svesti?; kako *to* na šta se razumevanje svodi može da odigra ulogu mentalnog stanja u objašnjenju razumevanja i jezičkog ponašanja?; a ako ono ne može da se svede, zašto ne može i kako u tom slučaju ostvaruje očekivani uticaj na upotrebu jezika?

Za sada, toliko. Pogledajmo kako Kripke uvodi semantički realizam u raspravu:

Kao gotovo svi koji govore engleski, ja upotrebljavam reč „plus“ i znak „+“ da bih označio dobro poznatu matematičku funkciju, sabiranje. Funkcija je definisana za sve parove pozitivnih sabiraka. Pomoću moje spoljašnje simboličke predstave i unutrašnje mentalne predstave, ja „shvatam“ pravilo sabiranja. Jedna stvar je ključna za moje „shvatanje“ ovog pravila. Iako sam izračunao samo konačan broj zbirova u prošlosti, pravilo određuje moj odgovor za neograničen broj novih zbirova koje nikada ranije nisam razmatrao. U tome je čitav smisao ideje da ja, učeći da sabiram, shvatam pravilo: moje prošle namere u pogledu sabiranja određuju jedinstven odgovor za neograničen broj novih slučajeva u budućnosti (Kripke 1982: 7-8).

Pažljiva analiza navedenog pasusa otkriva najbitnije topose semantičkog realizma u „sirovom“ – teorijski nerafiniranom – obliku. Prve dve rečenice uvode objektivno, a ostale subjektivno određenje značenja.⁴ Klasični realizam objašnjava objektivnost i nezavisnost značenja, a semantički normativizam njegov uticaj na jezičko ponašanje.

1.1.1. Klasični realizam. Klasični realizam u pogledu značenja je uža ideja od semantičkog realizma i njegov sastavni deo. On ocrtava objektivnu stranu značenja odgovarajući na tri tesno povezana ali različita pitanja: a) šta mora postojati da bi reči imale značenje?; b) u kakvom odnosu se *to* nalazi prema rečima?; i c) u kakvom odnosu se nalazi prema našoj *upotrebi* reči? Klasični realizam tvrdi da su objektivni uslovi značenja:

a) da nezavisno od našeg uma i jezika postoje *standardi* u vidu *objektivnih entiteta u svetu*: „dobro poznata matematička funkcija, sabiranje“;

b) da postoji *veza* između reči (znakova) i tih vanjezičkih entiteta: „Ja...upotrebljavam reč „plus“ i znak „+“ da bih označio dobro poznatu matematičku funkciju, sabiranje“;

c) da, pre i nezavisno od bilo čije *upotrebe* reči „plus“ i znaka „+“, postoji objektivna matematička činjenica da operacija sabiranja rezultira unapred određenim zbirom za bilo koji par prirodnih brojeva: „Funkcija je definisana za sve parove pozitivnih sabiraka“.

Možemo da prepoznamo tradicionalnu sliku značenja: značenje je veza jezika i nezavisno postojećeg sveta. Ono je određeno objektivnim stanjima stvari koja čine rečenice istinitim ili neistinitim. Najeksplicitnije tekstualno potkrepljenje nalazim u drugom delu knjige gde, opisujući metu Vitgenštajnovog skeptičkog napada, Kripke piše:

⁴ Ugrubo, razlika između objektivne i subjektivne dimenzije semantičkog realizma poklapa se sa razlikom između semantičkih i fundacionih teorija značenja. Prve pitaju šta čini semantičku vrednost izraza, druge pitaju kako ovi izrazi – na osnovu kojih činjenica o govornom licu – imaju semantičku vrednost koju imaju.

[D]eklarativna rečenica dobija značenje zahvaljujući svojim *uslovima istinitosti*, zahvaljujući svojoj korespondenciji sa činjenicama koje moraju postojati da bi ona bila istinita. Na primer, rečenicu „mačka je na krovu“ razumeju ona govorna lica koja uviđaju da je ona istinita ako i samo ako je određena mačka na određenom krovu; neistinita je u suprotnom. Prisustvo mačke na krovu je činjenica ili uslov-u-svetu koji će učiniti tu rečenicu istinitom (ona bi izrazila istinu), ako zaista postoji [mačka na krovu] (Kripke 1982: 72).

1.1.2. Semantički normativizam. Semantički normativizam objašnjava subjektivne uslove značenja. Sastoji se od metafizičkog i epistemološkog dela. Metafizički odgovara na pitanje *šta* mora da postoji u govornom licu da bi značenje moglo da mu se pojavi kao objektivna veza između jezika i sveta. Epistemološki objašnjava *kako* govorno lice uspeva da razume semantičku vezu i *kako* razumevanje omogućava govornom licu da upotrebi datu reč u skladu sa njenim značenjem. Prema semantičkom normativizmu:

a) Govorno lice uspeva da razume značenje zahvaljujući mentalnoj predstavi veze između izraza i vanjezičkog entiteta. Sadržaj te predstave čini jezičko pravilo koje kaže da su tačni odgovori na sva pitanja oblika „ $X+Y=?$ “ unapred određeni operacijom sabiranja, i to u vidu zbira bilo kog para prirodnih brojeva. Da bi razumelo značenje „+“, govorno lice mora u glavi da poveže znak „+“ i reč „plus“ sa operacijom sabiranja i tako usvoji jezičko pravilo koje unapred, *via* objektivne matematičke činjenice u vidu beskonačne liste svih mogućih zbrojeva, određuje kako bi to govorno lice *trebalo da upotrebi* znak „+“ i reč „plus“ ako želi da daje tačne odgovore. Stoga, ako je činjenica da neko govorno lice razume „+“ kao znak za operaciju sabiranja, onda *mora postojati neka osnovnija činjenica u vezi tog govornog lica* koja utvrđuje upravo *tu* aritmetičku operaciju kao standard njegove buduće jezičke prakse. Tražena (za razumevanje

konstitutivna) činjenica jeste *mentalno stanje* koje zasniva semantičku vezu za govorno lice i *sadrži u sebi sve moguće slučajeve upotrebe reči*:

Pomoću moje spoljašnje simboličke predstave i unutrašnje mentalne predstave, ja „shvatam“ pravilo sabiranja...Iako sam izračunao samo konačan broj zbrova u prošlosti, pravilo određuje moj odgovor za neograničen broj novih zbrova koje nikada ranije nisam razmatrao (Kripke 1982: 7).⁵

[N]ešto u mojoj glavi, što *korespondira* [moj kruziv - M.Š.] reči „plus“, nalaže određen odgovor za svaki novi par brojeva (Kripke 1982: 56).

b) Govorno lice usvaja jezičko pravilo tako što *izvodi zaključak* o njegovom sadržaju na osnovu konačnog broja primera upotrebe znaka „+“. Trenutkom usvajanja odgovarajućeg jezičkog pravila (razumevanja značenja), ono *formira semantičku nameru* u pogledu budućeg važenja veze između znaka „+“ i operacije sabiranja, te primenjuje znak „+“ *tumačeći jezičko pravilo* za njegovu upotrebu u novim okolnostima. Prema tome, zaključak o sadržaju jezičkog pravila rađa semantičku nameru koja se ostvaruje tumačenjem jezičkog pravila u novim slučajevima upotrebe: „U tome je čitav smisao ideje da ja, učeći da sabiram, shvatam pravilo: moje prošle namere u pogledu sabiranja određuju jedinstven odgovor za neograničeno mnogo novih slučajeva u budućnosti“. I još jasnije: „Obično, ja pretpostavljam da, računajući „68+57“ tako kako računam, ne tapkam u mraku. Ja sledim uputstva koja sam sebi ranije dao, koja jedinstveno određuju da bi u ovom novom slučaju trebalo da kažem „125““ (Kripke 1982:

⁵ Kripkeova upotreba pojma „pravilo“ je dvosmislena. Trebalo bi da razlikujemo jezičko pravilo za upotrebu znaka „+“ i pravilo sabiranja. Pravilo sabiranja je „uslov-u-svetu“ značenja, ili, referent jezičkog pravila za upotrebu „+“.

10). U daljem tekstu Kripke pažljivo nijansira epistemološku dimenziju semantičkog normativizma:⁶

- i. Mentalno stanje koje konstituše razumevanje *vodi i usmerava* dalju upotrebu reči. Ono nam *govori* kako bi trebalo da upotrebimo neku reč ako želimo da je upotrebimo u istom značenju kao i u ranijim slučajevima: „[P]ostoji nešto u mom umu – značenje koje sam prikačio znaku „plus“ – što mi *nalaže* šta treba da uradim u svim budućim slučajevima“ (Kripke 1982: 22).
- ii. Mentalno stanje koje konstituše razumevanje *opravdava* dalju upotrebu reči. Mentalno stanje razumevanja osnov je mog prava da upotrebljavam određenu reč *tako* kako je upotrebljavam: „[Č]injenica (o mom mentalnom stanju) [koja] konstituše moje razumevanje...mora, u nekom smislu, pokazati kako je moj odgovor „125“ na „68+57“ *opravdan* (Kripke 1982: 11; moj kurziv – M. Š.).
- iii. Mentalno stanje koje konstituše razumevanje, pored konkretnih odgovora, *opravdava i način* na koji upotrebljavamo reč u pojedinačnim slučajevima. Uobičajeno, ja znam „nesporedno i sa velikim stepenom izvesnosti“ da razumem „+“ kao znak za sabiranje, te „bez razmišljanja“ odgovaram na pojedinačna pitanja: „Ja odmah i bez oklevanja sabiram „68+57“ tako kako

⁶ Najdetajnije prikaze Kripkeove analize epistemologije razumevanja daju Hoze Zalabardo (Jose Zalabardo 1997/2002) i Martin Kusch (2006: 4-9). Premda je moje izlaganje ponajviše inspirisano posebno iscrpnom Kušovom analizom, prikaz je promenjen u pogledu odabira relevantnih svojstva razumevanja i redosleda kojim su ona izložena, sa ciljem da se naglasi tesna veza između metafizike i epistemologije razumevanja. Naime, Kuš podrobno razlaže metafizičke i epistemološke aspekte razumevanja predstavljajući ih kao razdvojene ideje, zbog čega se, makar je takav moj utisak, često „od drveća ne vidi šuma“. A „šuma“ je mesto i karakter Kripke-Vitgenštajnovog napada na realizam: skeptička teza da nijedno mentalno stanje (kao ni činjenice na koje ono može da se svede) ne može istovremeno da zadovolji konstitutivno-metafizički i normativno-epistemološki kriterijum. O ovome će biti više reči u sledećem poglavlju.

sabiram, i značenje koje pripisujem znaku „+“ treba da *opravda* ovu proceduru“ (Kripke 1982: 40).⁷

1.1.3. Semantički individualizam. Semantički individualizam je ideja koja prožima semantički normativizam. On tvrdi:

a) da je mentalno stanje koje konstituiše razumevanje sastavni deo unutrašnjeg mentalnog života pojedinačnog govornog lica, što implicira da razumevanje ne zavisi u bilo kom suštinskom smislu od jezičke zajednice, te da „niko drugi ne može da utiče na to kako ja razumem određeni znak“ (Kripke 1982: 69);

b) da govorno lice može da formira semantičku nameru u pogledu objektivno postojeće veze između neke reči i nezavisnog izvora njenog značenja zato što ima, posredstvom „unutrašnje mentalne predstave“, neposredan epistemološki pristup vanjezičkim entitetima: „[R]azumevajući matematičko pravilo, ja sam postigao nešto što zavisi samo od mog unutrašnjeg stanja, i što je imuno na kartezijansku sumnju u čitav spoljni materijalni svet“ (Kripke 1982: 80).

Da rezimiram. Semantički realizam ima koren u intuitivnom uverenju da *nešto* u svesti govornog lica mora da određuje razumevanje i značenje date reči nezavisno od bilo čijih jezičkih sklonosti i upotrebe te reči, odnosno da se prilikom upotrebe jezika mi moramo oslanjati na neke nezavisne standarde, zahvaljujući čemu naše tvrdnje mogu da budu istinite ili neistinite. U suprotnom, upotreba reči sačinjavala bi njeno značenje, što bi imalo za posledicu paradoksalnu mogućnost da se značenje neke reči menja sa svakim novim slučajem njene primene, ili, obrnuto, da ono ostaje isto kako god da je ta reč upotrebljena. Semantički realista razvija koncepciju značenja koja počiva na dve

⁷ Zalabardo naročito ističe značaj opravdanja procedure upotrebe jezika u konkretnim slučajevima. Štaviše, on tvrdi da ovaj smisao opravdanja ima suštinski značaj za Kripkeov „argument na osnovu normativnosti“, pogotovo kada se angažuje u kritici dispozicionalne varijante semantičkog realizma (Zalabardo 1997/2002: 284-288). Vidi dole str. 61.

postavke. Prvo, da je značenje veza između jezika i vanjezičkih entiteta koja određuje uslove ispravne upotrebe: značenje predikata „crveno“ čini vanjezičko svojstvo *biti crveno*, koje određuje njegove uslove ispravne upotrebe u tom smislu što je predikat „crveno“ pravilno primenjen u opisu nekog predmeta ako i samo ako taj predmet ima svojstvo *biti crveno*. Drugo, da se razumevanje neke reči ogleda u tome što govorno lice posredstvom unutrašnje mentalne predstave formuliše i kasnije u praksi sledi jezičko pravilo čiji sadržaj čine unapred propisani uslovi ispravne upotrebe te reči. Pozornica je spremna i skeptička drama može da počne.\

1.2. Skeptički izazov

Semantički realista smatra da postoje tri činjenice koje su važne za značenje i istinitost rečenice „Petar razume „+“ kao znak za operaciju sabiranja“:

a) Činjenica da postoji operacija sabiranja, koja, nezavisno od govornog lica, sadrži sve moguće zbirove, te određuje tačne odgovore na sva pitanja oblika „ $X+Y=?$ “;

b) Činjenica da Petar ima semantičku nameru da primenjuje znak „+“ u skladu sa jezičkim pravilom čiji sadržaj definiše činjenica a);

c) Činjenica o Petru i njegovom razumevanju znaka „+“ koja utvrđuje da činjenica a) čini sadržaj činjenice b), odnosno da Petar upotrebljava znak „+“ u skladu sa jezičkim pravilom čiji sadržaj definiše upravo činjenica a), a ne neka druga činjenica (aritmetička operacija).

Neposredna meta skeptičkog napada je činjenica c). Skeptik ne dovodi u pitanje, recimo iz nominalističkih pobuda, metafizički status objektivnih svojstava ili mogućih činjenica (Wilson 2011: 262). Na prvu ruku, skeptik ne dovodi u pitanje ni postojanje Petrove namere da prilikom upotrebe znaka „+“ sledi jezičko pravilo određeno matematičkim činjenicama o sabiranju. Skeptik pita *koja činjenica o Petru svedoči da on, upotrebljavajući znak „+“ i reč „plus“ tako*

kako ih upotrebljava – sa namerom da sabira – zaista sabira? On traži da mu se objasni kako je Petar uspeo da izdvoji upravo operaciju sabiranja kao vanjezički standard upotrebe znaka „+“. Šta u vezi Petrovog razumevanja određuje koje pravilo on sledi odgovarajući na pitanja oblika „ $X+Y=?$ “? Mi, naravno, znamo da je prvi impuls semantičkog realiste da se pozove na mentalno stanje u kom se Petar nalazi kada upotrebljava znak „+“. No, to ne menja na stvari jer pitanje i jeste kako neko mentalno stanje može da predstavi baš *to jezičko pravilo*?

Da bi ilustrovaio skeptički izazov, Kripke nas poziva da zamislimo sledeću situaciju. Uzimajući u obzir da smo uvek izvršili samo konačan broj sabiranja, opravdano je pretpostaviti da postoje neki dovoljno veliki brojevi koje ranije nismo sabirali. Radi preglednosti pretpostavimo da su to 68 i 57. Pretpostavimo da smo uspešno sabrali sve kombinacije dva broja manja od 57, ali da nikada nismo odgovarali na pitanje „ $68+57=?$ “. I recimo da se pojavi neobičan skeptik (nazovimo ga Petar) sa tvrdnjom da bi na pitanje „ $68+57=?$ “ trebalo da odgovorimo „5“ a ne „125“. Nesumnjivo je da je Petrov odgovor *matematički pogrešan*, te da sa pravom možemo da kažemo: „Petar je pogrešio, tačan odgovor je 125“.⁸ Ali Petar je pogrešio i u *metajezičkom* smislu, jer znak „+“ zaista označava operaciju sabiranja. Da bismo lakše razlikovali dva smisla pravilnosti, zamislimo da znak „+“ označava operaciju oduzimanja. Zbir 68 i 57 i dalje bi bio 125, ali bi u *metajezičkom* smislu ispravan odgovor na pitanje „ $68+57=?$ “ bio „11“ (Miller 2007: 167). *Skeptički problem se javlja na metajezičkom nivou.*

Pretpostavimo dalje da Petar na tvrdnju da greši odgovori da je on *tako* razumeo znak „+“, odnosno da je odgovor „5“ u skladu sa njegovim ranijim razumevanjem „+“. Kako bismo mogli da ispravimo Petra? Ne možemo da se

⁸ Moglo bi da se prigovori: ako je ovo nesumnjivo, u čemu je onda problem? Zbog toga je važno da tačno razumemo dijalektiku skeptičkog izazova. Naime, da bi uopšte mogao da postavi skeptički problem, Kripke mora da pođe od pretpostavke da *sadašnja* upotreba reči „plus“ i znaka „+“ nije upitna. Skeptik se slaže da u skladu sa mojom *trenutnom* jezičkom praksom „ $68+57$ “ označava „125“, ali sumnja u to *da je moja sadašnja upotreba u skladu sa mojim prošlim upotrebama* reči „plus“ i znaka „+“. Početno pitanje nije: „Kako znam da je zbir 68 i 57 jednak 125?“, već: „Kako znam da „ $68+57$ “, s obzirom na to kako sam *razumeo* znak „+“ u *prošlosti*, označava 125?“. Vidi: Kripke 1982: 11–12.

pozovemo na ranija sabiranja jer, prema pretpostavci, nikada nismo sabrali 68 i 57. Možemo da kažemo da se odgovor „125“ dobija ukoliko se primeni ista operacija koju smo primenjivali u svim slučajevim sabiranja brojeva manjih od 57. Ali, koja je to *ista* operacija? Možda je Petar znak „+“ i reč „plus“ razumeo na sledeći način:

$$X \oplus Y = X + Y, \text{ ako } X, Y < 57 \\ = 5 \text{ u suprotnom}$$

gde znak „ \oplus “ označava funkciju koju možemo da nazovemo „kvus“ i odgovarajuću operaciju „kvabiranje“ (Kripke 1982: 9). Na osnovu čega znamo da je Petar pogrešio? Koje činjenica o nama dokazuje da smo ranije razumeli „+“ kao znak za sabiranje, a ne za „kvabiranje“? Ako uspemo da je pronađemo, imaćemo pravo da ispravimo Petra. U suprotnom, ideja značenja biće u opasnosti.⁹

Odgovor mora da zadovolji dva uslova. Prvo, on mora da objasni koja vrsta činjenica može biti *konstitutivna* za značenje znaka „+“, onako kako ga neko govorno lice razume. Kripke pretpostavlja da su nam na raspolaganju sve činjenice o našim ranijim jezičkim i nejezičkim postupcima, ali i celokupan sadržaj „arhive“ mentalnih stanja. Drugo, odgovor mora da zadovolji epistemološki kriterijum semantičke normativnosti. Realista mora da objasni kako neko govorno lice može da utvrdi razliku između ispravnog i neispravnog odgovora pomoću izdvojene činjenice i sazna kako bi *trebalo* da upotrebi reč u

⁹ Treba primetiti da skeptički izazov predstavlja izraz radikalnijeg oblika sumnje od kartezijanskog nepoverenja u našu sposobnost da saznamo objektivno postojeći svet. Skeptički izazov izraz je kantovskog skepticizma koji, za razliku od kartezijanskog, napada jezik „iznutra“, dovodeći u sumnju našu sposobnost da predstavimo bilo šta određeno. Detaljnu analizu dva oblika skepticizma nudi Džejms Konant (James Conant). Vidi: Conant 2012, naročito fusnotu na str. 23-24 u kojoj autor objašnjava kantovski karakter skeptičkog izazova.

novim, do tada nepoznatim okolnostima (Kripke 1982: 11). Drugim rečima, on mora da pokaže da je odgovor „125“ *opravdan*.

1.2.1. Metafizički karakter skeptičkog izazova. Možemo razlikovati dva moguća tumačenja prirode skeptičkog izazova. Prvo je epistemološko, a drugo metafizičko:

a) Postoje činjenice koje određuju da li sam u prošlosti razumeo „+“ kao znak za operaciju sabiranja ili „kvabiranja“, ali ja ne mogu da ih saznam i zbog toga ne mogu da opravdam svoju tvrdnju da imam na umu operaciju sabiranja prilikom sadašnje upotrebe „+“.

b) Ne postoje činjenice koje određuju da li sam u prošlosti razumeo „+“ kao znak za operaciju sabiranja ili „kvabiranja“, te zato ne mogu da opravdam svoju tvrdnju da imam na umu operaciju sabiranja prilikom sadašnje upotrebe „+“.

Skeptički izazov je metafizičkog, a ne epistemološkog karaktera.¹⁰ Kripkeova formulacija skeptičkog izazova može da navede na pogrešan trag, jer izvorno pitanje „Kako znam da „68+57“, s obzirom na to kako sam razumeo znak „+“ u *prošlosti*, označava „125“?“ upućuje na to da skeptik sumnja u mogućnost saznanja činjenica o mom razumevanju znaka „+“, a ne u njihovo postojanje. Međutim, epistemološki i vremenski okvir skeptičkog izazova imaju funkciju dramaturškog sredstva. Kripke *via* epistemološkog zapravo postavlja metafizičko pitanje: da li uopšte *postoje* činjenice o značenju mojih reči, a ne da li mogu da *saznam* činjenice o tome u kom značenju sam ih ranije upotrebio (Kripke 1982: 11).

Metafizički karakter problema vidljiv je iz epistemološke pretpostavke skeptičkog izazova. Skeptik dozvoljava pristup svim prošlim i sadašnjim,

¹⁰ Mada danas više nema sporenja oko ovog pitanja, u ranoj fazi recepcije neki od najuglednijih autora, ne slučajno i najoštrijih Kripkeovih kritičara, smatrali su da je izazov epistemološki. Vidi: Baker & Hacker 1984: 72, 78; McGinn 1984: 140-150. U kasnijoj literaturi ovaj previd nalazimo u Garver 1994: 83-84.

unutrašnjim i spoljašnjim činjenicama o govornom licu.¹¹ Ako i pod uslovima epistemološke idealizacije realista ne uspe da pronađe potrebnu činjenicu, tek onda skeptik ima pravo na metafizički zaključak da takve činjenice – nema (Boghossian 1989: 515; Heal 1985: 310; Kutschera 1991: 368; Kusch 2006: 14-15; Miller 2002: 2; Poslajko 2015: 48; Puhl 1991: 3; Schantz 2012: 6; Wright 1989/2002: 109). Kripke piše:

[M]ože da se učini da je problem epistemološki – kako bilo ko može da zna šta sam razumeo [sabiranje ili „kvabiranje“]? Ipak, s obzirom na to da je sve u mojoj mentalnoj istoriji kompatibilno sa zaključkom da sam razumeo „plus“ kao i sa zaključkom da sam razumeo „kvus“, jasno je da skeptički izazov nije epistemološki. On nastoji da pokaže da ništa u mojoj mentalnoj istoriji ili u mom prošlom ponašanju – čak ni ono što bi sveznajući Bog mogao da zna – ne može da uspostavi razliku između mog razumevanja „plus“ ili „kvus“ (Kripke 1982: 21).¹²

Ipak, moramo paziti da sa prljavom vodom ne bacimo i dete. Epistemološka dimenzija problema ima svoje mesto, prevashodno zato što je sastavni deo semantičkog realizma i samim tim jedan od uslova koji tražena činjenica mora da zadovolji. Ona postavlja važno ograničenje koje odgovor na skeptički izazov mora da uvaži: problem ne može biti rešen pukim postuliranjem semantičke činjenice, bez epistemološkog objašnjenja načina na

¹¹ U tome se Kripke-Vitgenštajnov skeptički argument razlikuje od Kvajnovog (Quine) argumenta o „neodređenosti prevoda“ (Quine 1960, 1969). Kvajnov argument polazi od bihejviorističke pretpostavke, pitajući na osnovu koje „spolja“ dostupne činjenice o jezičkom ponašanju nekog drugog govornog lica mogu da znam u kom značenju ono upotrebljava određenu reč. Skeptički izazov kreće „iznutra“, iz prvog lica i zato uključuje introspektivno ispitivanje: na osnovu koje činjenice o sebi znam da sam ranije razumeo „+“ kao znak za operaciju sabiranja a ne „kvabiranja“? Vidi Kripke 1982: 14-15.

¹² Gledano iz „teološkog“ ugla, skeptički izazov tiče se sublunarne metafizike, a ne superlunarne epistemologije. Jer, ako Bog ne može nešto da sazna, onda to ne govori o ograničenosti njegovih saznajnih moći, već o tome da nema šta da se sazna. Vidi: Ahmed 2007: 102.

koji govorno lice saznaje ili shvata, a potom u govoru koristi postulirani entitet. Utoliko je najispravnije reći da Kripkeov problem spaja epistemološki i metafizički skepticizam (Legg 2003: 61). Skeptik pretpostavlja da ako postoje činjenice koje određuju da li sam u prošlosti razumeo „+“ kao znak za operaciju sabiranja ili „kvabiranja“, onda one moraju biti *takve* da ja mogu da ih saznam i pomoću njih opravdam tvrdnju da sam na umu imao operaciju sabiranja i, shodno tome, sadašnju upotrebu „+“. Skeptik poriče postojanje *takvih* činjenica.

1.2.2. Metafizika skeptičkog izazova. Problem metafizike skeptičkog izazova tiče se *vrste* činjenica koje realista može da navede u odgovoru na skeptički izazov. Na prvi pogled, skeptik kuca na otvorena vrata jer semantički realista ima spreman odgovor: tražena činjenica je mentalno stanje razumevanja „+“ kao znaka za sabiranje. Štaviše, mentalistički odgovor leži u srcu „pučkog“ realizma u pogledu značenja. Pošto je izazov upućen pod pretpostavkom potpunog epistemološkog pristupa svim potencijalno relevantnim činjenicama, realista može da odgovori da se jednostavno seća da je ranije razumeo „+“ kao znak za sabiranje. Stoga je skeptik ili poražen na samom početku, ili nastavlja borbu na osnovu neopravdane metafizičke pretpostavke koja unapred isključuje zdravorazumski odgovor.

Mnogi kritičari ističu da skeptik mora prećutno da pretpostavi restriktivnu metafiziku značenja, u kojoj nema mesta za primitivne semantičke činjenice kao što je mentalno stanje razumevanja „+“ kao znaka za sabiranje. Drugim rečima, oni tvrde da skeptik očekuje od realiste da pruži redukcionističko objašnjenje činjenica o značenju tako što će, ne oslanjajući se na semantičke pojmove, da izdvoji „spoljne“ ili „unutrašnje“ činjenice na koje značenje i razumevanje mogu da se svedu (Boghossian 1989: 541; 2015: 8; Goldfrab 1985: 475-476; Gustafsson 2000: 99-100; Horwich 2013: 161-162; Loar 1985: 278; McGinn 1984: 150-151; Winch 1983: 404; Wright 1989/2001: 176; 1989/2002: 109). Ukoliko je to tačno, skeptički izazov dramatično gubi na snazi i uverljivosti. Prvo, zato što realista nema nijedan razlog da prihvati tu skeptičku pretpostavku; drugo, zato što se

skeptički izazov u tom slučaju svodi na голу logičku mogućnost devijantnog razumevanja, lišenu uporišta u naivnom realizmu svakodnevnog jezika (Goldfrab 1985: 473-474).

Ipak, ti kritičari greše. Skeptički izazov koristi predfilozofski, a ne fizikalistički pojam činjenice (Barry 1996: 32; Koethe 1997: 13). Sve što skeptik očekuje od realiste je da njegov odgovor bude informativan (dakle, da ne bude cirkularan) i da povuče potrebnu razliku između sabiranja i „kvabiranja“ (Wilson 2011: 258). Skeptički izazov upućen je zastupniku zdravorazumske ideje da nešto u glavi govornog lica određuje značenje i vodi njegovu upotrebu reči. Skeptik se pita šta bi to moglo biti? Ako realista odgovori „mentalno stanje razumevanja „+“ kao znaka za sabiranje“, on je dužan da objasni kako neko konačno mentalno stanje, smešteno u našem konačnom umu, može da vodi, usmeri i opravda upotrebu „+“ u beskonačnom broju novih i nepoznatih slučajeva (Kripke 1982: 52-53; Ebbs 1997: 26-28). A ako kaže da je u pitanju „mentalno stanje razumevanja „+“ kao znaka za sabiranje, koje vodi, usmerava i opravdava upotrebu „+“ u beskonačnom broju novih i nepoznatih slučajeva“, onda smo se vratili na prvobitni problem: koja činjenica o nekom govornom licu razdvaja razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje i kao znaka za „kvabiranje“? Skeptik će se zdušno složiti sa tvrdnjom da bi to morala biti različita mentalna stanja. Ali, šta razlikuje neka takva stanja? Prema tome, dogmatizam nije prisutan u skeptičkom poricanju postojanja primitivnih mentalnih stanja, već u realistinom poricanju obaveze da objasni kako ta mentalna stanja mogu da obave teorijski posao koji im je sam namenio.

1.2.3. Obim skeptičkog izazova. Još jedan nesporazum trebalo bi na vreme otkloniti. Pojedini kritičari smatraju da Kripke pogrešno razume pouku Vitgenštajnovе rasprave o sleđenju pravila jer uzima pojam značenja (jezičkog pravila) kao neupitan, a skeptičku oštricu usmerava na vezu između znaka i

značenja (McGinn 1984: 144; Peacocke 1984: 266-267; Preti 2002: 50-51; Searle 2002: 253, 257-259).¹³

Analizirajući skeptički izazov - „Koja činjenica o govornom licu utvrđuje da ono sa „+“ označava *sabiranje* a ne „*kvabiranje*“?“ - kritičari dolaze do zaključka da Kripkeov skeptik (KS) tvrdi:

(KS) Nijedna činjenica o govornom licu ne može da utvrdi vezu između znaka („+“) i značenja (operacije sabiranja).

Nasuprot njemu, Vitgenštajnov skeptik (VS) tvrdi:

(VS) Nijedna činjenica o govornom licu ne može da utvrdi vezu između značenja (operacije sabiranja) i buduće upotrebe znaka („+“).

Predmet prvog skepticizma je veza između znaka (reči) i značenja (pojma), dok je predmet drugog veza između značenja (pojma) i upotrebe znaka na osnovu shvaćenog značenja. (KS) tvrdi da veza između znaka i značenja može uvek da se prekine (kao kada neko na „68+57=?“ odgovori „5“) zato što ne postoji mentalna činjenica u glavi nekog govornog lica koja utvrđuje kako ono razume „+“. (VS) tvrdi da čak i ako postoji činjenica koja određuje kako neko razume „+“ (da ga razume kao znak za sabiranje), ona uvek može različito da se protumači, zbog čega je u svakom trenutku moguće da to govorno lice pruži devijantan odgovor na „68+57=?“. Iz ovako postavljene dijagnoze, ovi kritičari izvode dva zaključka:

a) (KS) uzima značenja, pojmove i jezička pravila kao potpuno jasne i neupitne (Searle 2002: 257). Njihova eksplanatorna moć netaknuta je skeptičkim izazovom jer na mentalnoj ravni - pod pretpostavkom da govorno lice razume značenja ili pojmove prisutne u glavi - ne postoji razlika od koje zavisi postavka skeptičkog izazova: razlika između „nosioca značenja“ i značenja, analogna razlici između znaka „+“ i operacije sabiranja koja je prisutna na jezičkoj ravni.

¹³ U ovom kontekstu, egzegetski aspekt problema nije bitan. Uvodeći razliku između Vitgenštajnovog i Kripkeovog skepticizma, sledim Serlov trag zato što je to zgodan način da se pokaže kako poenta ove kritike, tako i karakter nesporazuma iz kog ona izvire. Kao što ćemo videti, razlika je samo prividna.

b) Na osnovu a) možemo izvesti jednostavan odgovor skeptiku: „Govorno lice zna da bi na „68+57=?“ trebalo da odgovori „125“ zato što razume (pojam ili značenje) *operaciju sabiranja* i ima *nameru* da koristi „+“ u skladu sa tim značenjem.“

Međutim, ovi zaključci ne stoje jer:

i. Nije tačno da su mentalne predstave imune na skeptički izazov. Prema semantičkom realisti: ako u glavi imam mentalnu predstavu *kamena*, onda mora biti slučaj da se ona ispravno primenjuje samo na kamenje. Činjenica da i mentalne predstave imaju uslove ispravne primene dovoljan je razlog da skeptik pita koja činjenica u vezi nekog govornog lica utvrđuje sadržaj *te* njegove mentalne predstave tako da se ona ispravno primenjuje samo na kamenje (Boghossian 1989: 514; Hattiangadi 2007: 15; Kusch 2006: 42; Sartorelli 1991: 82-83)?

ii. Iz i. sledi da, iako u odgovoru skeptiku zaista možemo da se pozovemo na platonske entitete, takav odgovor mora da položi račun pred skeptičkim argumentom pre nego što bude prihvaćen ili odbačen. Činjenica da je platonizam samo jedan od mogućih odgovora svedoči da se skeptički problem ne tiče odnosa između reči (znaka) i jezičkog pravila (sadržaja pojma); on se tiče odnosa između znaka i skupa svih primena jezičkog pravila (obima pojma). Kripkeovog skeptika zanima koja činjenica u vezi govornog lica povezuje znak i skup svih njegovih primena: kada izaziva realistu da navede činjenicu koja utvrđuje *sabiranje* kao značenje „+“, *sabiranje* se odnosi na skup svih zbirova (Kusch 2007: 153-154). Vitgenštajn primećuje da: „U celom jeziku postoje mostovi između znaka i njegove primene“ (Wittgenstein 1979: 67). Kripke-Vitgenštajnov problem je u pitanju kako ih premostiti?

1.3. Skeptički argument

Skeptički argument sastoji se od niza argumenata protiv različitih teorija koje realista predlaže sa namerom da sofisticiranim filozofskim sredstvima podupre zdravorazumsku konstrukciju semantičkog realizma. Argumente objedinjuje zajedničko izвориše u Vitgenštajnovoj raspravi o sleđenju pravila. Kripkeova polazna tačka je prvi deo §201 *Filozofskih istraživanja*: „Ovo je bio naš paradoks: pravilo ne bi moglo da odredi način postupanja, budući da svaki način postupanja može da se dovede do podudaranja sa pravilom“ (Vitgenštajn 1980: § 201). Polazeći od ovog Vitgenštajnovog zapažanja, Kripke kuje dva osnovna skeptička oružja: argument na osnovu konačnosti i argument na osnovu normativnosti.

Argument na osnovu konačnosti tiče se metafizičke dimenzije normativnosti. Ovaj argument ima dvostruku ulogu. U prvom talasu skeptičkog napada, on otkriva „krizu značenja“ pokazujući da činjenice o prošlim jezičkim i nejezičkim postupcima ne mogu da zasnuju značenje nečijih reči zato što svaki konačan skup postupaka može različito da se protumači. Pored toga, argument na osnovu konačnosti osporava i naknadno predložene kandidate za ulogu semantičkih činjenica tvrdnjom da stanja konačnog uma ili dispozicije konačnog bića ne mogu u sebi da sadrže potrebnu beskonačnost svih mogućih slučajeva primene reči.

Argument na osnovu normativnosti tiče se epistemološke dimenzije normativnosti. On pokazuje da mentalne činjenice (kao i činjenice na koje se one mogu svesti) ne mogu da nam kažu kako bi trebalo da upotrebimo određenu reč (i, shodno tome, ne mogu da opravdaju njenu upotrebu) zato što se iz iste činjenice mogu izvući različita uputstva za buduću upotrebu te reči. Šta god da nam semantičke činjenice kažu, mi ipak moramo nekako da protumačimo tu njihovu poruku. Tako nastaje prva karika u lancu tumačenja koji se produžava u beskonačnost prizivanjem uvek novog uputstva za tumačenje.

Skeptik poteže argument na osnovu normativnosti nakon što argumentom na osnovu konačnosti izazove početnu „krizu značenja“. Jer, čak i kada bi govorno lice nekako uspelo da upotrebi reč u svim mogućim situacijama, pitanje koje značenje je ono imalo na umu i dalje bi ostalo otvoreno. Zamislimo da smo do 22.2.2015. sabrali sve moguće parove sabiraka. Skeptik bi onda mogao da definiše novu aritmetičku funkciju na sledeći način:

$$\begin{aligned} X\#Y &= X+Y \text{ ako sabrano pre 22.2.2015;} \\ &= X* \text{ u suprotnom.} \end{aligned}$$

On pita kako sada, 23.2.2015, znam da bi na „68+57=?“ trebalo da odgovorim „125“? Možda na osnovu uputstva koje sam pohranio negde u glavi: „Ako te neko nekada pita „68+57“, ti onda odgovori „125“!“? Ali, zar i ovo uputstvo ne može da se protumači na različite načine? Problem konačnosti upotrebe tako postaje problem konačnosti opravdanja, odnosno problem normativnosti. Oba oblika konačnosti važna su za nastanak skeptičkog paradoksa (Kripke 1982: 52).

Osim u retkim slučajevima, uzdržaću se od analize brojnih prigovora iz sekundarne literature. Pošto su kritičari prevrnuli gotovo svaki kamen u Kripkeovoj argumentaciji, pokušaj da se odgovori makar samo na najvažnije učinio bi izlaganje nepreglednim. Toj raspravi posvetiću posebno poglavlje.

1.3.1. Argument protiv algoritma. Podsetimo se, skeptik pita na osnovu koje činjenice znam da sam ranije razumeo „+“ kao znak za sabiranje a ne „kvabiranje“, odnosno na osnovu čega znam da bi na „68+57=?“ trebalo da odgovorim „125“ a ne „5“? Očigledno je da činjenice o prošjoj upotrebi nisu od pomoći jer, prema pretpostavci argumenta, nismo sabirali brojeve veće od 57. Međutim, neće nas daleko odvesti ni pokušaj da povećamo broj prošlih sabiranja preko 57. Možda smo, na primer, sabirali brojeve 112 i 155, te dobili odgovor 267. Ali onda može da se javi Nikola i kaže da to ne utiče na primedbu da je Petrov bizaran odgovor „5“ ispravan jer:

$$X \oplus Y = X + Y, \text{ ako } X, Y < 57 \text{ i ako } X, Y > 112 \\ = 5 \text{ u suprotnom}$$

Prostor za nestandardnu aritmetičku funkciju poput „kvabiranja“ uvek postoji, budući da je broj izvršenih sabiranja konačan.

Ali, da li se mi prilikom sabiranja uvek prisećamo prošlih primera i onda iz njih izvodimo zaključke o novim slučajevima? Prirodno zapažanje je da moje odgovore određuje naučeni *algoritam* za sabiranje: „Sabiranje se ne uči tako što se na osnovu konačnog broja primera zaključuje o prirodi čitave operacije. Petar bi trebalo da razume i nauči pravilo po kom se vrše nova sabiranja. Evo jednog: kada sabirate dva broja, X i Y, prvo izbrojte X klikera i stavite na jednu gomilu, onda izbrojte Y klikera i stavite na drugu. Zatim spojite te dve gomile u jednu i izbrojte klikere. Tako se dobija zbir dva broja.“ Nevolja se da naslutiti. I reč „izbrojati“ u prošlosti primenjena je samo u konačnom broju slučajeva. Možda Petar reč „izbrojati“ razume kao „kvabrojati“, gde „kvabrojati“ znači isto što što i „izbrojati“, ali samo za gomile sastavljene od gomila u kojima ima manje od 57 klikera. Ukoliko ih ima više, „kvabrojanjem“ se dobija odgovor „5“. Opet smo na početku (Kripke 1982: 16-17).

Poenta je u tome da bilo koje *simbolički izraženo uputstvo* može različito da se protumači. Mada Kripke izričito razmatra jezičku formulaciju pravila, argument može da se proširi: bilo koje uputstvo koje imamo u glavi, *uputstvo u obliku mentalnog entiteta*, zahteva da bude protumačeno kao i simbolički izraz čije značenje bi taj mentalni entitet trebalo da utvrdi. A ako *mora* da se tumači, onda *može* da se tumači pogrešno. Prizivanje u pomoć uputstava za tumačenje uputstava vodi beskonačnom regresu: „[S]vako značenje visi u vazduhu zajedno sa onim što se tumači, i ne može tome da posluži kao potpora. Sama tumačenja ne određuju značenje“ (Vitgenštajn 1980: §198). O proširenom argumentu biće više reči kada budemo detaljnije analizirali mentalističke odgovore na skeptički izazov.

1.3.2. Argument protiv introspektivnih mentalnih stanja. Teorija o introspektivnim mentalnim stanjima prvi je vid antiredukcionizma koji Kripke kritikuje (Kripke 1982: 41-51). Ova teorija je antiredukcionistička u tom smislu što ne svodi mentalno stanje razumevanja na jezičko ponašanje, a redukcionistička u slabom smislu, zato što svodi jedno mentalno stanje, mentalno stanje razumevanja, na drugo, nesvodivo mentalno stanje – mentalno stanje sa određenim fenomenološkim svojstvima, ili na mentalnu predstavu.

Još uvek smo intuitivno uvereni da mora postojati „nešto“ u našoj glavi, i da je to „nešto“ prikačeno uz znak „+“ tako da nas vodi prilikom njegove primene. Pošto poziv na ličnu istoriju izvršenih sabiranja nije urodio plodom, otvaramo arhivu unutrašnjih mentalnih epizoda, uvereni da će nam od pomoći biti mentalna *slika*, ili neki introspektivno dostupan mentalni entitet sa posebnom vrstom kvalitativnog „osećaja“ – kvalija. U prvom slučaju, ja tvrdim da mi se, svaki put kada sabiram, na unutrašnjem mentalnom „ekranu“ pojavi slika tablice sabiranja. U drugom, predlažem skeptiku sledeće objašnjenje: budući da mentalno stanje razumevanja određenog izraza poseduje *istu vrstu* posebnog „osećaja“ u svim slučajevima njegove primene, ja znam da razumem „+“ kao znak za sabiranje zato što, razmatrajući pitanje „68+57?“, imam doživljaj jedinstvene i karakteristične kvalije za sabiranje. U oba slučaja, veza između „+“ i mentalnog stanja karakterističnog za sabiranje zasniva moje razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje.

Protiv teorije introspektivno dostupnog mentalnog stanja Kripke dokazuje da takav mentalni entitet ne zadovoljava ni metafizičke ni epistemološke kriterijume semantičke normativnosti, zato što on ne predstavlja ni nužan ni dovoljan uslov za razumevanje značenja:

a) Kao što pokazuje Vitgenštajnova rasprava o fenomenu čitanja (Vitgenštajn: 1980: §§ 156-173), ne postoje mentalni doživljaji koji *nužno* prate razumevanje. Naime, čak i kada postoje povezujuće empirijske pravilnosti između razumevanja određenog izraza i nekog mentalnog doživljaja, sasvim je

zamislivo da neko bez takvog doživljaja na isti način razume taj izraz. Pored toga, kao što je sasvim zamislivo da možemo da razumemo izraz „kocka“ bez crteža kocke ispred sebe, isto tako je zamislivo da možemo da ga razumemo i bez javljanja mentalne slike kocke. Ne postoji poklapanje između ekstenzije predikata „biti u mentalnom stanju sa kvalijom (predstavom) K“ i ekstenzije semantičkog predikata „biti u mentalnom stanju razumevanja „F“ kao znaka za F“.

b) Sa druge strane, prisustvo mentalnog entiteta nije ni *dovoljan* uslov. Kako bi, na primer, glavobolja koju osećamo svaki put kada sabiramo mogla da nam kaže da bi na „68+57“ *trebalo* da odgovorimo „125“? Zašto skeptik ne mogao da tvrdi da, naprotiv, osećaj glavobolje znači da bi trebalo da odgovorimo „5“ (Kripke 1982: 42)? Ni mentalna slika ne može samostalno da odredi ispravnu upotrebu nekog znaka, jer i njeno značenje prvo treba nekako utvrditi, tj. sa samih mentalnih slika nije moguće „iščitati“ uputstvo za dalju upotrebu znaka, a samim tim ni opravdati njegovu pojedinačnu upotrebu. Vratimo se primeru iz argumenta a) i zamislimo suprotnu mogućnost: da nam se *uvek* kada čujemo reč „kocka“ u glavi zaista javi mentalna slika kocke. Kako bi stalno prisustvo mentalne slike kocke prilikom svake upotrebe reči „kocka“ moglo biti dovoljno da se utvrdi njeno značenje? Kauzalno možda, logički nikako. Jer, možda Petar i ja imamo istu sliku u glavi, a on rečju „kocka“ označava *kocke i crvene piramide*.

1.3.3. Argument protiv mentalnih stanja *sui generis*. Drugi antiredukcioniistički predlog već smo upoznali. Reč je o semantičkom primitivizmu, koji je ugrađen u temelje semantičkog realizma. Za razliku od teorije kvalija, teorija mentalnih stanja *sui generis* predstavlja puni antiredukcionizam.

Semantički primitivista smatra da se razumevanje znaka „+“ zasniva na nekoj vrsti primitivnog i nesvodivog mentalnog stanja. Mentalna stanja koja konstituišu razumevanje jesu *sui generis*. Ona sadrže sve što bi razumevanje trebalo da bude, ali, baš zato što su *sui generis*, ne mogu dalje da se objasne.

„Pučka semantika“ poslednja je reč u teoriji značenja zato što mentalno stanje razumevanja nije podložno daljoj analizi.

Kripke izražava izvesne simpatije za antiredukcioniističku motivaciju semantičkog primitivizma i dodaje da ovakav odgovor deluje neoborivo, te da bi ga, u određenom smislu, i Vitgenštajn prihvatio (Kripke 1982: 51).¹⁴ Ipak, on primećuje da je, kao odgovor na skeptički izazov, teza o razumevanju kao mentalnom stanju *sui generis* „očajnička“ jer ostavlja prirodu tog mentalnog stanja potpuno „misterioznom“. Kripkeovi prigovori su epistemološke i logičke prirode (Kripke 1982: 51-53):

a) Da bi mentalno stanje *sui generis* moglo da vodi, usmeri i opravda upotrebu neke reči, govorno lice mora da bude *svesno* dotičnog mentalnog stanja. Međutim, ako nije reč o običnom, introspektivno dostupnom stanju, kako je moguće saznati bilo šta o njemu? A moramo nekako znati bar to da se ono javlja, jer kako ćemo inače znati da baš *sada* nešto razumemo? Bogosjanova replika da možemo da znamo sopstvena mentalna stanja bez introspekcije (Boghossian 1989: 542) ne pogađa metu zato što poenta ove kritike nije toliko da ne možemo znati da razumemo „+“ kao znak za sabiranje onda kada ga zaista tako razumemo, već da ne možemo da razlikujemo mentalna stanja *sui generis* koja zasnivaju razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje i kao znaka za „kvabiranje“ (Ahmed 2007: 121).

b) Drugi problem je to što je takvo mentalno stanje konačan objekat u našem konačnom umu. Logički argument igra na kartu konačnosti, u oba gore objašnjena smisla. Prvo, čak i ako privremeno suspendujemo argument a) i pretpostavimo da je neko govorno lice svesno mentalnog stanja *sui generis*, ostaje nejasno kako bi takav konačan objekat mogao da sadrži uputstvo za beskonačan broj budućih upotreba znaka „+“. Drugo, čak i ako to mentalno stanje nekako

¹⁴ Već sama po sebi, ova napomena baca senku ozbiljne sumnje na standardno antirealističko tumačenje, koje tvrdi da Kripke poriče postojanje činjenica o značenju *tout court*. Vidi dole str. 164. i 190-194.

sadrži potrebno uputstvo, ono ne bi moglo da posluži kao osnov za razlikovanje ispravnih i neispravnih primena znaka „+“. Jer, koja vrsta veze može da se uspostavi između misterioznog mentalnog stanja i buduće upotrebe „+“? I zašto skeptik ne bi mogao da protumači tu vezu u skladu sa drugačijom pretpostavkom o njenom značenju? Semantički primitivista ne može da odgovori ni na jedno od ovih pitanja, zato što je pomenuto stanje odredio tako da o njemu ništa nije moguće utvrditi, pa čak ni to da postoji.

1.3.4. Argument protiv platonizma. Poslednji oblik antiredukcionizma predstavlja filozofski najočigledniji odgovor. Platonista smatra da će na skeptički izazov uspešno da odgovori pomoću *pojma (ili ideje) sabiranja*, smeštajući ga između mentalnog stanja razumevanja „+“ i objektivnog matematičkog entiteta – operacije sabiranja. Ideja sabiranja je apstraktan entitet, nezavisan od našeg uma, koji u sebi sadrži beskonačno mnogo mogućih primena znaka „+“. Stoga, kada „+“ razumemo kao znak za operaciju sabiranja, mi smo shvatili „+“ kao znak za *pojam sabiranja*, koji sam po sebi određuje ispravnu upotrebu „+“.

Međutim, sa prelaskom na teren razumevanja, pitanje tumačenja opet iskrsava. Naime, nije sporno da ideja sabiranja određuje kako bi trebalo postupati sa znakom „+“. Ali kako znamo da je to što nam se javlja u *ovom trenutku* zaista ideja sabiranja, a ne „kvabiranja“? Mi možemo da kažemo da duhom „shvatamo“ ideju sabiranja, ali onda smo opet na starom problemu: „Ideja u mom umu je konačan objekat: zar ona ne može da se tumači kao da određuje kvus pre nego plus funkciju?“ (Kripke, 1982: 54). Koja činjenica o govornom licu utvrđuje pojam sabiranja, a ne „kvabiranja“ kao semantičku vrednost znaka „+“? Skeptik i dalje traži da mu se objasni kako mi, konačna bića, možemo da saznamo platonske entitete i kako oni mogu da nas vode u budućoj primeni neke reči.

1.3.5. Argument protiv kriterijuma jednostavnosti. Kripke razmatra mogućnost da se semantički realista pozove na filozofe nauke koji smatraju da bi između dva objašnjenja neke pojave, u slučaju da su oba jednako usklađena sa

poznatim činjenicama, naučnik trebalo da izabere jednostavnije. Primenjujući ovu ideju kao odgovor na skeptički izazov, semantički realista tvrdi da je od dve pretpostavke o značenju nečijih jezičkih postupaka verovatnije istinita ona koja jednostavnije objašnjava te postupke. Dakle, činjenica koja utvrđuje da Petar razume „+“ kao znak za sabiranja jeste to što tvrdnja da „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ predstavlja jednostavnije objašnjenje Petrove upotrebe „+“ nego tvrdnja da „Petar razume „+“ kao znak za „kvabiranje““.

Kripkeov odgovor je da semantički realista koji se poziva na kriterijum jednostavnosti previđa metafizički karakter problema. Jer, skeptičko pitanje nije koja je od dve pretpostavke o značenju Petrove upotrebe „+“ jednostavnija, već koje su pretpostavke uopšte u igri. Obeležje jednostavnosti neke pretpostavke ne može da odredi šta ona tvrdi. A ako ne postoji činjenica koja zasniva značenje nečijih reči, te nijedna od pretpostavki nema utvrđeno značenje (odnosno uslove istinitosti), šta onda može da znači sugestija da je verovatnije da je istinita ona koja je jednostavnija (Kripke 1982: 38)?

Ipak, ne trči li skeptik pred rudu? Jer, u toku svog argumenta on još uvek nema pravo na zaključak da ne postoje semantičke činjenice, a onda ni na tvrdnju da pretpostavke o Petrovom razumevanju „+“ nemaju značenje (Wright 1984: 773). Međutim, skeptik ne mora pretpostaviti da nema semantičkih činjenica da bi oborio ovaj predlog: dovoljno je što realista *do ovog trenutka* dijaloga još uvek nije ponudio prihvatljivog kandidata za činjenicu koja zasniva značenje tvrdnje da „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ (Miller 2002: 10).

1.3.6. Argument protiv dispozicionalizma. Semantički dispozicionalizam poslednja je linija odbrane semantičkog realizma. U pitanju je semantički redukcionizam motivisan nastojanjem da se teorijske obaveze semantičkog realizma ispune na pozadini naturalističkog pristupa. Uveren da mu problem stvara to što se poziva na *prošle* postupke i pojavu mentalnih epizoda koje su se već dogodile, realista uvodi novu vrstu činjenica koje se mogu nazvati *dispozicionalnim*. Realista kaže: „Znam da sam ranije razumeo „+“ kao znak za

sabiranje, jer znam da bih u slučaju da me je neko u prošlosti pitao „68+57=?“ odgovorio „125“.“ Ili, u sadašnjem vremenu: „Znam da razumem „+“ kao znak za sabiranja, jer znam da ću na „68+57=?“ da odgovorim „125“.“ Prema ovoj teoriji, razumeti znak „+“ znači *biti disponiran* da se na pitanje „X+Y=?“ odgovori zbirom brojeva X i Y. Dispozicije deluju kao prihvatljiv kandidat za ulogu konstitutivne semantičke činjenice jer obuhvataju moguće okolnosti upotrebe „+“ koje se još nisu pojavile, ili se možda nikada neće pojaviti. Na primer, ako padne, staklena vaza će ispoljiti svoju dispoziciju da se slomi, ako ne padne – neće. Ali čak i ako se nikada ne slomi jer je bila dobro čuvana, ona je i dalje lomljiva.

Kripkeov skeptik može da uputi dve dobro poznate primedbe. Prva se tiče epistemološke, a druga metafizičke dimenzije normativnosti:

a) On može da primeti da dispozicionalizam ne rešava problem jer pitanje nije koje će odgovore govorno lice zaista da pruži, već koje odgovore bi ono *trebalo* da pruži. Na jednom od ključnih mesta za skeptički argument u celini, Kripke piše:

Pretpostavimo da zaista razumem „+“ kao sabiranje. Kakav je odnos ove pretpostavke prema pitanju kako ću da odgovorim na problem „68+57“? Dispozicionalista daje *deskriptivno* objašnjenje ovog odnosa: ako sam razumeo „+“ kao znak za sabiranje, onda ću da odgovorim „125“. Ali ovo nije valjano objašnjenje odnosa koji je *normativan*, a ne deskriptivan. Poenta *nije da ću ja*, ako sam razumeo „+“ kao sabiranje, da odgovorim „125“, već pre da bi *trebalo*, ako nameravam da se uskladim sa svojim prošlim razumevanjem „+“, da odgovorim „125“...Odnos razumevanja i namere prema budućim akcijama je *normativan*, a ne *deskriptivan* (Kripke 1982: 37).

Suština Kripkeove primedbe je da dispozicionalista izjednačava jezičku umešnost (razumevanje) i jezičku praksu (upotrebu), umesto da objasni kako

umešnost govornog lica oblikuje njegovu praksu. Zbog toga on ne može da odgovori ni na jedan od epistemoloških zahteva semantičke normativnosti. Prvo, dispozicije ne mogu da vode upotrebu: kao što dispozicija stakla da se slomi kada padne ne vodi „ponašanje“ stakla, tako ni Petrova dispozicija da upotrebljava „+“ na određeni način ne vodi njegovu upotrebu „+“. Drugo, dispozicije ne mogu da opravdaju određenu upotrebu „+“: Petar može da ima dispoziciju da upotrebljava LSD, ali ga to ne opravdava u očima drugih ljudi. I treće, dispozicije ne mogu da opravdaju način na koji govorimo: kada bi dispozicije određivale moje razumevanje neke reči, ja bih morao svaki put kada upotrebljavam tu reč da nagađam o svojim prošlim dispozicijama ili da formiram pretpostavke o budućim. Nasuprot tome, ja znam „nesporedno i sa velikom merom izvesnosti“ šta razumem, te „bez razmišljanja“ odgovaram na pojedinačna pitanja (Kripke 1982: 40).

b) Druga primedba je da su, poput celine prošlih jezičkih postupaka, i naše dispozicije *konačne*. Ne može biti tačno da smo disponirani da uvek na pitanje „ $X+Y=?$ “ odgovorimo zbirom X i Y , budući da su neki brojevi jednostavno preveliki, neki toliko veliki da bismo mogli i da umremo pre nego što ih zapišemo. Kripke dozvoljava dispozicionalisti da pojača svoju poziciju na sledeći način: „Znam da razumem „+“ kao znak za operaciju sabiranja, jer ću na pitanja oblika „ $X+Y=?$ “ *ceteris paribus* da odgovorim zbirom brojeva“. Klauzula *ceteris paribus* ovde podrazumeva idealizaciju saznajnih sposobnosti govornog lica predstavljenu kroz zamisao o „uvećanom mozgu“ (Kripke 1982: 27).

Kripke smatra da je *sofisticirani* dispozicionalizam ili isprazan ili cirkularan. Prvo, kako možemo da znamo šta bi se dogodilo ako bismo posedovali „uvećani mozak“? Drugo, dispozicionalista mora da objasni u čemu se ogleda značaj „uvećanog mozga“ za skeptički problem. Ako tvrdi da bi sa „uvećanim mozgom“ imao dispoziciju da na pitanja oblika „ $X+Y=?$ “ odgovara sabirajući velike brojeve, zašto skeptik ne bi mogao da tvrdi obrnuto: da bi dispozicionalista sa „uvećanim mozgom“ imao dispoziciju da na pitanja oblika

„ $X+Y=?$ “ odgovara „kvabirajući“ velike brojeve. A ako dispozicionalista kaže da je reč o superdispoziciji da se ispuni ranija jezička namera (da se sabira) u slučaju velikih brojeva, onda skeptik može ponovo da pita: na osnovu koje činjenice dispozicionalista zna da je ranije nameravao da sabira (Kripke 1982: 28)? Na kraju, problem konačnosti dispozicija javlja se na još jedan način: kao što imam dispoziciju da mačke zovem „mačkama“, ja imam i dispoziciju da grešim, te da, na primer, udaljene pse koje vidim u sumrak pogrešno prepoznam i zovem „mačkama“. Kada bi dispozicije zaista određivale značenje mojih reči, to bi impliciralo da ja rečju „mačka“ označavam *mačke i udaljene pse u sumrak*.

1.4. Skeptički paradoks

Ishod skeptičkog argumenta čine dve teze: skeptički zaključak i skeptički paradoks. Iako Kripke ponekada upotrebljava ove izraze naizmenično – sugerišući da je reč o istoznačnim postavkama – ja smatram da postoji dovoljno tekstualno potkrepljenje i krupni interpretativni razlozi za tvrdnju da su u pitanju različite teze. Njen značaj pokazaće se kasnije, kada budem kritikovao standardnu interpretaciju skeptičkog argumenta i skeptičkog rešenja. Za sada je dovoljno da primetimo i odredimo razliku.

Skeptički zaključak predstavlja rezultat skeptičkog argumenta. Zaključak počiva na uvidu da, čak i pod pretpostavkom da su nam dostupne sve činjenice o našem ranijem jezičkom i nejezičkom ponašanju, kao i čitav sadržaj „mentalne arhive“, nijedna od razmotrenih činjenica – o ranijim jezičkim postupcima, o uputstvima u vidu simbolički izraženih pravila, o mentalnim entitetima sa karakterističnim fenomenološkim svojstvima, o mentalnim stanjima *sui generis* vrste, o vezi sa platonskim idejama, o jednostavnosti pretpostavke o značenju, o dispozicijama – ne može da zasnuje naše pravo na tvrdnju da je, uzimajući u obzir kako smo ranije razumeli i upotrebljavali znak „+“, ispravan odgovor na pitanje „ $68+57=?$ “ upravo „125“. Zaključak je da takve činjenice nema:

„Vitgenštajnov skeptički zaključak [je da] nijedna činjenica, nijedan uslov istinitosti ne korespondira rečenicama kao što su „Džons razume „+“ kao znak za operaciju sabiranja““ (Kripke 1982: 77).

Skeptički paradoks predstavlja posledicu skeptičkog zaključka. Skeptik prvo povlači privremeni ustupak učinjen prilikom formulacije izazova, kada je pretpostavio da postoje činjenice o značenju reči koje semantički realista *sada* – u trenutku otpočinjanja i tokom dijaloga – upotrebljava. Jer, ako ne postoje činjenice koje utvrđuju značenje prošlih upotreba znaka „+“, onda ne postoje takve činjenice ni o njegovoj *sadašnjoj* upotrebi. Pošto ne postoji ništa posebno u vezi značenja „+“, navedeni zaključak odnosi se na čitav jezik: „Ne može da postoji činjenica o tome kako ja razumem „+“, ili bilo koju drugu reč u bilo koje vreme“ (Kripke 1982: 21). Odavde skeptik izvodi prvi deo skeptičkog paradoksa: ako bi značenje rečenica oblika „Govorno lice G razume „X“ kao X“ trebalo da je određeno činjenicama o govornom licu G i ako takve činjenice ne postoje, onda su tvrdnje da bilo koje govorno lice bilo šta bilo kada razume besmislene: „Ako pretpostavimo da činjenice, ili uslovi istinitosti čine suštinu smislenih tvrdnji, iz *skeptičkog zaključka* će slediti da su tvrdnje da iko išta ikada razume besmislene“ (Kripke 1982: 77; moj kurziv – M.Š.). Sledi iznenađujuće: „Ne može da postoji tako nešto kao što je razumevanje bilo koje reči kao bilo čega“ (Kripke 1982: 55). Pred našim očima, čitava ideja značenja isparila je u vazduh: sledeći skeptika i semantičkog realistu, survali smo se u ponor semantičkog nihilizma sa „neverovatnim i samoporažavajućim zaljučkom da je sav jezik besmislen“ (Kripke 1982: 71).

2. Direktno i skeptičko rešenje

Skeptički paradoks je „sulud i nepodnošljiv“ (Kripke 1982: 60). Očigledno je da jezik postoji, da se mi razumemo, da reči koje koristimo imaju značenje. Ali kako je, s obzirom na ishod skeptičkog argumenta, jezik moguć? Kao što sam u uvodu već naznačio, Kripke razlikuje dva pristupa rešavanju skeptičkog paradoksa:

a) Prvi, direktno rešenje paradoksa, podrazumeva realistin odgovor koji poriče skeptički zaključak tako što uspeva da pronađe izgubljenu semantičku superčinjenicu:

Nazovimo predloženo rešenje *direktnim* ako pokazuje da je, pri pažljivijem ispitivanju, skepticizam neopravdan: neuhvatljiv ili složen argument koji dokazuje tezu u koju skeptik sumnja (Kripke 1982: 66).

[Realista odgovara] ukazujući nepromišljenom skeptiku na skrivenu činjenicu koju je prevideo, uslov u svetu koji konstituiše moje razumevanje „+“ kao sabiranja (Kripke 1982: 69).

b) Drugi način je skeptička rehabilitacija značenja kroz *skeptičko rešenje*. Skeptičko rešenje sastoji se od dva koraka. U prvom, Kripke priznaje skeptički zaključak:

Skeptičko rešenje skeptičkog filozofskog problema...počinje sa priznanjem da su skeptikove negativne tvrdnje neoborive (Kripke 1982: 66).

[Vitgenštajn] se slaže sa svojim hipotetičkim skeptikom da nema takve [za razumevanje konstitutivne] činjenice, nema takvog uslova ni u „unutrašnjem“ ni u „spoljnom“ svetu (Kripke 1982: 69).

Vitgenštajn smatra, zajedno sa skeptikom, da ne postoji činjenica [koja određuje] da li razumem plus ili kvus (Kripke 1982: 71).

Drugi korak sadrži odgovore na dva pitanja. Prvo je: šta da se radi nakon što je skeptik potkopao temelje jezika? Kripkeov odgovor glasi: da se polazeći od skeptikovog zaključka o semantičkim činjenicama izgradi anti-skeptička pozicija; da se, uprkos skeptiku, pokaže opravdanost svakodnevne upotrebe jezika. Drugo pitanje tiče se načina na koji se to može da se sprovede, tj. kako možemo da opravdamo svakodnevnu upotrebu jezika? Rešenje je da se predloži alternativna koncepcija jezika. Kripke priznaje da jezik nema onu vrstu osnova ili opravdanja koju je skeptički argument razorio, ali smatra da mu takav osnov nije ni potreban, zato što jezik drugačije funkcioniše:

Naša svakodnevna [jezička] praksa ili verovanja su opravdana zato što – uprkos tome što izgleda suprotno – ne iziskuju opravdanje za koje je skeptik pokazao da je neodrživo (Kripke 1982: 66).

Mi ne želimo da sumnjamo ili poreknemo da ljudi kada govore da nešto razumeju ili da neko drugi nešto razume...to čine sa punim pravom (Kripke 1982: 69).

Umesto ovog [realističkog] gledišta, Vitgenštajn predlaže grubu, alternativnu opštu sliku...zasnovanu ne na *uslovima istinitosti*, već na *asertoričkim uslovima* ili *uslovima opravdane upotrebe*: u kojim okolnostima imamo pravo da nešto tvrdimo (Kripke 1982: 74)?

Pošto se skeptičko rešenje sastoji od negativnog i pozitivnog dela – *priznanja rezultata skeptičkog argumenta* i *pronalaženja alternativnog opravdanja* za

rečenice koje govore o značenju nečijih reči – neophodan korak na putu ka skeptičkom rešenju je kritika direktnog rešenja. U Kripkeovoj raspravi taj korak je skeptički argument. U interpretaciji Kripkeove rasprave on podrazumeva suočavanje sa kritikama skeptičkog argumenta. Ovaj postupak obrće dokazni red koji srećemo u kritičkim raspravama. Kripke-Vitgenštajnovi protivnici uglavnom prvo dokazuju neodrživost skeptičkog rešenja, pa otuda izvode zaključak o nužnosti direktnog rešenja skeptičkog paradoksa. Budući da je ovaj rad napisan polazeći od pretpostavke da je skeptičko rešenje jedini način da izbegnemo semantički nihilizam, potrebno je prvo pokazati da kritičari ne uspevaju da obore skeptički argument, odnosno da pronađu direktno rešenje.

U nameri da spasi zdravorazumsku ideju značenja, zastupnik direktnog rešenja može pokušati da pronađe grešku u skeptičkom argumentu i tako sačuva „pučku semantiku“, ili da razvije neku od razmotrenih semantičkih teorija i tako ponudi prefinjeniji odgovor na skeptički izazov. Prva mogućnost svojstvena je raspravi o dispozicionalizmu. Druga se javlja kod većine odgovora, i to u dve varijante: autori ili obogaćuju već postojeće predloge držeći se prvobitnog realističkog nacrtu, ili predlažu sopstvene teorije koje, iako slične postojećim, ne odlikavaju u celini izvornu realističku ideju – uvereni da su one kadre da izdrže iskušenja pred koja ih stavlja skeptički izazov.¹⁵

Pre nego što nastavim dalje, valja napomenuti da je sekundarna literatura gotovo nepregledna. Imamo li pri tome u vidu da je ona uglavnom kritički intonirana, jasno je da bi pokušaj da se odgovori na sve zanimljive primedbe zahtevao prostor koji mi nije na raspolaganju. Zato će moj prikaz biti selektivan. Razmotriću samo one predloge koji su izazvali najviše pažnje, što u krugovima poznavalaca Vitgenštajnovе pozne filozofije, što u široj filozofskoj javnosti.

¹⁵ Martin Kuš ova dva pristupa direktnom rešenju naziva *revizionističkim* i *reformističkim*. Vidi Kusch 2006: 23-24, 67.

2.1. Kritika direktnog rešenja: odgovori na kritike skeptičkog argumenta

2.1.1. Odgovor na kritiku argumenta protiv algoritma. Kristofer Pikok (Christopher Peacocke 1990/1999) razvija naturalističku teoriju normativne dimenzije pojmova unutar koje brani algoritamski odgovor na skeptički izazov. Pikok smatra da je rečenica „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ istinita ako opisuje činjenicu da Petar doživljava prelazak od prošlih ka budućim upotrebama znaka „+“ kao „primitivno uverljiv“. Pogledajmo šta to znači.

Recimo da želimo da saberemo 68 i 57 tako što ćemo posle 68 brojati po jedan 57 puta. Razlog zbog kog nalazimo da je ovaj postupak prihvatljiv je to što njegovi pojedinačni koraci uključuju primitivno uverljive prelaze oblika (gde S označava funkciju sledbenika): ako je $68+56=124$, onda je $68+S(56)=S(124)$. Opštu formu prelaza P možemo izraziti na sledeći način: $X+Y=Z$, onda je $X+S(Y)=S(Z)$. U normalnim okolnostima, mi smatramo da su prelazi poput P *primitivno* uverljivi zbog njihovog *oblika*, a ne zbog nečega drugog što smo ranije naučili (npr. umešnosti brojanja). Pored toga, važno je napomenuti da uverljivost pojedinačnih prelaza ne zavisi od sposobnosti govornog lica da izričito izdvoji njihov opšti oblik, te tako i deca mogu da slede primitivne procedure (Peacocke 1999: 134-135). Pikok misli da skeptik previđa da odgovor koji Petar daje na „ $68+57=?$ “ ne crpi legitimitet iz rezultata brojanja, već iz oblika prelaza P (čiji domašaj prevazilazi dosadašnje slučajevne upotrebe „+“) i načela na koja se oslanjamo prilikom brojanja (Peacocke 1999: 145). Brojanje i „kvabrojanje“ poseduju različite oblika prelaza, P i P', a samo P ima primitivnu uverljivost za Petra.

Problemi sa Pikokovim predlogom mogu se nazreti. Prvo, skeptičko pitanje nije epistemološko, da li Petar doživljava *ovaj* ili *onaj* odgovor kao uverljiv, već metafizičko, na osnovu kojih činjenica on ima pravo da smatra taj *odgovor* uverljivim? Petrova puka sklonost da kaže „125“ nije činjenični osnov tog prava, već izvor skeptičkog problema (Kusch 2006: 130). Drugo, Pikokova

klauzula „pod normalnim okolnostima“ ne pomaže pri definisanju značenja „+“ jer je izložena argumentu na osnovu konačnosti. Na primer, možemo da se zapitamo da li su okolnosti i dalje normalne ukoliko zamislimo brojeve koji su toliko veliki da ne možemo ni da ih zapišemo? Ako nisu normalne, šta znači da će Petar u tim okolnostima smatrati da je P primitivno uverljiv? A ako Petru dodelimo „uvećani mozak“ i kažemo da će on nastaviti da oseća *istu* primitivnu uverljivost opšteg oblika prelaza P kao i pre, zašto skeptik ne bi mogao da pretpostavi da je Petar ranije intuitivno osećao primitivnu uverljivost oblika prelaza P' (gde su U uslovi u kojima su dati brojevi toliko veliki da ne možemo ni da ih zapišemo): $X+Y=Z$, onda je $X+S(Y)=S(Z)$, osim u uslovima U, kada je $Z=5$?

2.1.2. Odgovor na kritiku argumenta protiv introspektivnih mentalnih stanja. Kolin Mekgin (Colin McGinn 1984) ponudio je antiredukcionistički odgovor na skeptički izazov. Taj odgovor zasnovan je na kritici argumenta protiv introspektivnih mentalnih stanja, pogrešnom tumačenju argumenta na osnovu normativnosti i konceptu *sposobnosti (capacity)* kao nesvodive mentalne činjenice. Suština Mekginovog predloga je da rečenica „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ opisuje činjenicu da Petar poseduje *sposobnost sabiranja*. Suština kritike Mekginovog predloga je da on ili pretpostavlja ono što bi trebalo da objasni, ili ne uspeva da objasni ono što bi trebalo da objasni. Idemo redom.

Mekgin smatra da:

a) Argument protiv teorije kvalija ne pogađa sva ne-predstavljčka mentalna stanja, budući da postoje neka introspektivno dostupna mentalna stanja koja nemaju prepoznatljiv fenomenološki žig (McGinn1984: 89).¹⁶

b) Kripkeov argument na osnovu normativnosti zahteva da se objasni šta znači razumeti „+“ kao znak za sabiranje u datom trenutku i šta znači razumeti „+“ kao znak za istu aritmetičku operaciju u različitim trenucima (McGinn 1984: 74).

¹⁶ Isti argument navodi i Bogosjan. Vidi Boghossian 1989: 542.

c) Na osnovu a), Mekgin zaključuje da je razumevanje *sposobnost* govornog lica koja je nesvodiva na činjenice o njegovom ponašanju ili fizičkim stanjima: „[P]osedovati pojam *crveno* ili *kvadrat* znači imati sposobnost da se razlikuju, prepoznaju ili identifikuju crvene ili kvadratne stvari i da se one, u skladu sa tim, klasifikuju“ (McGinn 1984: 169). Mekgin veruje da njegov predlog zadovoljava kriterijum normativnosti značenja zato što daje odgovore na oba skeptikova zahteva. Prvo, razumeti „+“ kao znak za sabiranje u datom trenutku t znači povezati „+“ sa sposobnošću sabiranja u tom trenutku. I drugo, razumeti „+“ kao znaku za istu aritmetičku operaciju u različitim trenucima znači povezati „+“ sa istom sposobnošću u kasnijem trenutku t^* kao u ranijem trenutku t (McGinn 1984: 74). U Mekginovim očima, ključna vrlina teorije sposobnosti je to što, za razliku od dispozicionalizma, može da objasni mogućnost greške: iako Petar u nekim okolnostima greši, on poseduje sposobnost da sabira jer nije nužno da *uvek* pokaže sposobnost sabiranja da bismo mogli da pripišemo razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje.

Evo kritike svake od tačaka Mekginove argumentacije:

i. Kako možemo introspektivno da prepoznamo stanje koje ne poseduje poseban fenomenološki žig? Bogosjan priskače u pomoć Mekginu inspirisan Vitgenštajnovom raspravom o fenomenu „viđenja-kao“ (Vitgenštajn 1980: 222-240): promena u viđenju različitih aspekata figure, koju čas vidimo kao zeca čas kao patku, javlja se introspektivno, a ipak nije promena u kvalitativnom karakteru doživljaja pošto kvalitet vizuelnog iskustva ostaje isti (Boghossian 1989: 542). Analogno tome, možda se razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje a ne „kvabiranje“ sastoji u tome da se određeni primeri sagledavaju pod jednim a ne drugim aspektom?¹⁷ No, kao što primećuje Arif Ahmed (Arif Ahmed), iako

¹⁷ Za iscrpan pokušaj direktnog rešenja na tragu Bogosjanove sugestije vidi Zemach 1995 i Barry 1996. Prema mom mišljenju, ovaj predlog ima određene sličnosti sa skeptičkim rešenjem. Premda Kripke primećuje da Vitgenštajn poredi vizuelno iskustvo sa iskustvom „da znak znači *to i to*“, i premda primećuje koliko je Vitgenštajnu stalo do toga da ne zameni klasičnu sa suviše mehanicističkom predstavom razumevanja, on ne istražuje dublje pomenutu ideju zato što

nije reč u promeni vizuelnog karaktera iskustva, čini se da postoji *nešto* kao što je „kakav je osećaj“ primetiti promenu aspekta. U suprotnom, nije jasno šta bi činilo sadržaj nečije tvdnje da introspektivno vidi „68+57=?“ kao pitanje o zbiru (Ahmed 2007: 121).

ii. Zaveden epistemološko-vremenskim okvirom skeptičkog izazova i impresioniran efektnošću argumenta na osnovu konačnosti u kritici dispozicionalizma, Mekgin pogrešno veruje da kriterijum normativnosti zahteva objašnjenje „transtemporalnog“ identiteta razumevanja „+“ kao znaka za sabiranje, dok skeptik zapravo očekuje da mu se objasni *odnos između razumevanja „+“ kao znaka za sabiranje u vremenu t i upotrebe znaka „+“ u vremenu t* (Boghossian 1989: 513; Heal 1986: 417; Miller 2007: 223). Još preciznije, problem normativnosti tiče se odnosa određenja između razumevanja neke reči i njene upotrebe nezavisno od njihovog vremenskog rasporeda (Kusch 2006: 56). U suprotnom, zašto dispozicionalista ne bi mogao na isti način da zadovolji kriterijum normativnosti?

iii. Kritika Mekginovog tumačenja normativnosti otkriva pravi sadržaj i slabosti najvažnijeg pojma njegove teorije – pojma sposobnosti. U osnovi, reč je o dispozicijama prerusenim u antiredukcionističko ruho (Hattiangadi 2007: 152). Iako Mekgin tvrdi da su sposobnosti, za razliku od dispozicija, nesvodive na činjenice o ponašanju (što ih navodno čini otpornim na argument na osnovu normativnosti), njegova teorija boluje od istih nedostataka kao i sofisticirani dispozicionalizam. Jer, kao što imam dispozicije da sabiram i „kvabiram“, ja imam sposobnosti da sabiram i „kvabiram“. Poput dispozicionaliste, i Mekgin duguje necirkularno objašnjenje razlike između te dve sposobnosti; poput

smatra da Vitgenštajn, pre i posle svega, poriče da razumevanje može da se izjednači sa bilo kojim mentalnim stanjem. Međutim, ako iskustvo da „znak znači *to i to*“ ne shvatimo usko empiristički, već pre kao iskustvo koje dolazi sa pripadnošću zajedničkom egzistencijalno-antopološkom okviru unutar kog, tokom svakodnevnog života i upotrebe jezika, srećemo svet i druge ljude, onda ovaj predlog može da nam pomogne u razumevanju Kripke-Vitgenštajnovе pozicije. Za dalju raspravu na ovu temu vidi 6. poglavlje ovog rada.

dispozicionaliste, ni on ne može da ga pruži. Ako kaže da se razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje ogleda u posedovanju sposobnosti da se „+“ upotrebi u skladu sa svojim značenjem (operacijom sabiranja), onda je pretpostavio ono što bi trebalo da objasni: skeptikovo pitanje i jeste šta povezuje razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje i upotrebu „+“ (Bloor 1997: 81-82; Miller 2007: 224; Wright 1989:/2002: 110-111)?¹⁸ Ako kaže da se razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje ogleda u vezi koju govorno lice uspostavlja između „+“ i sposobnosti da se sabira, onda skeptik može ponovo da pita: koja činjenica o govornom licu potvrđuje da ono poseduje sposobnost da sabira a ne da „kvabira“? Ukratko, prvi argument pokazuje da Mekgin pokušava da prokrijumčari razumevanje upakovano u pojam sposobnosti. Drugi argument pokazuje da kada otpakujemo pojam sposobnosti, vidimo da u njemu nema onoga što skeptik očekuje od razumevanja.

2.1.3. Odgovor na kritiku argumenta protiv platonizma. Džerold Kac (Jerrold Katz 1990) formulisao je složenu neoplatonističku semantičku teoriju, koju je podvrgao skeptičkom testu uveren da ona može da odgovori na skeptički izazov. Kac smatra da antiredukcionizam ima šanse ako, pored psiholoških činjenica, uključi i objektivne činjenice o apstraktnim semantičkim entitetima, jezičkim izrazima (*expression type*) i njihovom značenju (*sense*).

Skiciraćemo njegovo gledište. Prvo, značenja su od uma nezavisni objekti, koji se nalaze izvan vremena i prostora. Ona su povezana sa odgovarajućim jezičkim izrazima (značenje *sto* povezano je sa jezičkim izrazom „sto“), čiju ekstenziju određuju (ekstenziju izraza „sto“ čini skup svih stolova). Celina tih veza čini gramatičku strukturu datog jezika. Drugo, apstraktni jezički izrazi konkretizuju se kroz pojedinačne jezičke primere (*expression token*) u svakodnevnoj upotrebi, koju normativno uređuje gramatička struktura jezika.

¹⁸ Blur piše: „Ako je problem da se razume X, onda objašnjenje koje postulira X nije od pomoći“ (Bloor 1997: 82). Malo kasnije autor citira duhovitu opasku Bertranda Rasela (Bertrand Russell), koji kaže da su brojne prednosti metoda postuliranja „iste kao i prednosti krađe nad poštenim radom“. Navedeno prema: Bloor 1997: 82.

Ipak, za razliku od značenja jezičkih izraza, značenje pojedinačnih jezičkih primera ne određuje, već posreduje njihovu ekstenziju. Razlog je to što se izrazi ponekad upotrebljavaju u prenesenom značenju: u rečenici „Petar je stari lisac“, izraz „stari lisac“ ne označava životinju već Petrovu osobinu. Zato izraz ima gramatički utvrđeno značenje samo ako je upotrebljen *doslovno*. Treće, psihološke činjenice o govornom licu objašnjavaju koje značenje ono povezuje sa sopstvenom upotrebom izraza. Pored objektivnih gramatičkih činjenica, značenje konkretnog jezičkog postupka određuje i činjenica o tome da li govorno lice namerava da izraz upotrebi u doslovnom ili u prenesenom značenju. Tako, na primer, rečenica „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ opisuje složenu semantičku činjenicu sastavljenu od činjenice da u jeziku kojim Petar govori „+“ znači *sabiranje* i činjenice da Petar ima nameru da upotrebi „+“ doslovno.

Kac testira svoju teoriju na primeru reči „sto“. Skeptičko pitanje je kako znamo da reč „sto“ označava *sto* a ne *što*, pri čemu je razlika između *stola* i *štola*:

(C) *sto* je komad nameštaja koji se sastoji od ravne površine, koja služi kao mesto određenih aktivnosti u upotrebi predmeta i drži tu površinu da bi ona mogla da funkcioniše kao mesto tih aktivnosti.

(C') *što* je nešto što je *sto* koji se ne nalazi ispod Ajfelovog tornja, ili stolica koja se tamo nalazi (Katz 1990: 163-164).

Kacov odgovor skeptiku je da znamo da doslovna upotreba reči „sto“ označava *sto* a ne *što* zahvaljujući gramatičkoj činjenici o *ovom jeziku* da je jezički izraz „sto“ povezan sa značenjem (C) a ne (C'), i zahvaljujući psihološkoj činjenici da govorno lice ima komunikativnu nameru da upotrebi „sto“ doslovno (Katz 1990: 166). Gramatička činjenica o *ovom jeziku* da „sto“ označava *sto* činjenica je o objektivnim vezama između jezičkih izraza koje uključuju jezički izraz „sto“ i korelacije između strukture povezanih jezičkih izraza i strukture značenja *sto* (npr. značenje složenih jezičkih izraza „pokeraški sto“, „operacioni sto“ ili „šahovski sto“ sadrži modifikovano značenje „mesto aktivnosti u upotrebi predmeta“). Antiskeptički trik je u sledećem: ako postoji objektivna jezička

činjenica o vezi između bezvremenih i nepromenljivih semantičkih entiteta (jezičkih izraza i značenja), onda skeptik ne može da napadne. Jer, činjenica o ovom jeziku jeste i uvek će biti da reč „sto“ znači *sto* a ne *što*!

Kao što znamo, slaba tačka platonizma su mentalne činjenice. Ipak, Kac veruje da ima odgovor na skeptičku pretpostavku da je govorno lice izdvojilo (C') a ne (C) kao standard upotrebe jezičkog izraza „sto“. Drugi Kacov antiskeptički manevar ogleda se u pokušaju da se standardan platonistički odgovor (zato što govorno lice razume reč „sto“ u značenju *sto*) zaštiti od argumenta na osnovu konačnosti (kako konačan um može razumeti beskonačan entitet?) tezom da je značenje (C), koje neko govorno lice ima na umu, istovremeno i konačno i beskonačno. Intenzija značenja *sto* jeste sastavljena od konačnog broja elemenata (komad nameštaja, mesto aktivnosti u upotrebi predmeta itd.), ali ona određuje beskonačnu ekstenziju (skup svih stolova). Dakle, govorno lice u glavi ima konačno značenje posredstvom kog doseže beskonačnu ekstenziju.

Oba Kacova antiskeptička odgovora padaju iz istog razloga: pre ili kasnije prizivaju mentalno stanje razumevanja. Prvo, Kacova zamisao večnih i apstraktnih gramatičkih veza ima kontraintuitivnu posledicu da je prirodan jezik nepromenljiv. Da bi otklonio ovu teškoću, Kac uvodi razliku između apstraktnog i govornog jezika (dve dimenzije *ovog* jezika): postoji mnogo apstraktnih srpskih jezika sa različitom gramatičkom strukturom koja se menja kada se promeni govorni jezik. Ako je to tačno, onda, da bismo otkrili šta reč „sto“ znači (više nije prosta činjenica da znači *sto* jer je moguće da ta reč u nekim varijantama srpskog jezika ima drugo značenje), moramo da otkrijemo šta ona znači u jeziku koji govorimo, što u objašnjenje uvodi aktualnu upotrebu reči i činjenice o jezičkim namerama govornog lica (Hattiangadi 2007: 156). Te činjenice jesu namera određenog govornog lica *da govori veziju X prirodnog jezika S* (u kojoj „sto“ znači *sto*), i njegova namera da reč „sto“ upotrebi u *doslovnom* značenju. Međutim, prisustvo činjenica o namerama u objašnjenju otvara prostor za skeptičke

pretpostavke: možda je to govorno lice u prošlosti nameravalo *da govori verziju Y prirodnog jezika S* (ili, da upotrebi reč „sto“ u „proslovnom“ značenju), koji je identičan verziji X prirodnog jeziku S (nameri da se reč „sto“ upotrebi doslovno), osim što u njemu reč „sto“ znači *što* a ne *sto*. Sada smo na poznatom terenu: Kac ne može da objasni sadržaj namere pozivajući se na značenje reči „sto“ u verziji X prirodnog jezika S, zato što bi upravo to trebalo da odredi; on bi trebalo da utvrdi koju varijantu prirodnog jezika S govorimo, odnosno koje gramatičke strukture sledimo.

Drugo, u skeptikovim očima nema razlike između značenja u glavi kao beskonačnog entiteta koji sadrži beskonačnu ekstenziju i značenja u glavi kao konačnog entiteta koji određuje beskonačnu ekstenziju. Naime, što se njega tiče, svaki entitet koji može nekako da odredi beskonačan broj uslova individuacije beskonačan je u relevantom smislu (Boghossian 1993: 141). Skeptikovo pitanje nije, kao što Kac misli, kako to što je u glavi može da bude konačno, već kako konačan um može da razume *nešto* što određuje postupanje u beskonačnom broju slučajeva (Kusch 2006: 142)?¹⁹²⁰

¹⁹ Nesporazum između Kaca i skeptika Kuš objašnjava sledećom analogijom: zid od cigala je konačan na dva načina. Sastavljen je od konačnog broja cigala i obuhvata konačnu površinu. Kada bi neko pitao kako zid može da obuhvati beskonačnu površinu, teško da bi ga zadovoljio odgovor da je zid izgrađen od konačno mnogo cigala. Vidi Kusch 2006: 142-143.

²⁰ Možda Kac nije dovoljno platonista? Možda bi iz slike trebalo u potpunosti ukloniti uzrok problema: mentalno stanje na koje se razumevanje navodno svodi? Zalabardo smatra da skeptički argument u odlučujućem smislu zavisi od neopravdanog isključenja mogućnosti da univerzalije budu neposredno prisutne u nečijem umu (Zalabardo 2003: 315-316). Zašto platonista ne bi mogao da tvrdi da razumevanje nije svodivo na neko određeno mentalno stanje, već je primitivan odnos između govornog lica i značenja? U tom slučaju razumevanje predikata „kvadratan“ kao oznake za svojstvo *kvadratan* bilo bi „svestan čin odluke“ da se ta reč poveže sa tim svojstvom tako da uslovi instanciranja svojstva određuju uslove ispravne upotrebe predikata (Zalabardo 2003: 314). Međutim, nažalost po reformisanog platonistu, teza o razumevanju kao primitivnom odnosu govornog lica i pojma nije od pomoći jer ona ne objašnjava na koji način razumevanje nekog pojma može da mi kaže kako bi trebalo da upotrebim odgovarajuću reč. Tačno je da univerzalija određuje svoju ekstenziju, ali *ja* sam taj koji mora nekako da sazna i razume (protumači) šta mi ta univerzalija govori. Drugo, ni „svestan čin odluke“ ne pomaže jer donosi poznate probleme: na osnovu čega ja znam da sam odlučio da povežem reč sa svojstvom *kvadratan*, a ne *tvadratan*? Za stanovište slično Zalabardovom vidi Feldman 1986: 686-687.

2.1.4. Odgovori na kritike argumenata protiv dispozicionalizma. Ovaj odeljak bavi se odgovorima na kritike dva osnovna antidispozicionalistička argumenta. Podsetimo se, prvi je da su dispozicije konačne i da zato ne mogu odrediti beskonačno mnogo budućih upotreba reči, drugi je da dispozicije ne zadovoljavaju kriterijum normativnosti jer opisuju umesto da propisuju upotrebu reči.

2.1.4.1. Somsova kritika: problem ekvivokacije. Skot Soms (Scott Soames 1998a) tvrdi da argument protiv dispozicionalizma – da nesemantičke činjenice ne mogu da odrede semantičke – počiva na ekvivokaciji izraza „određenje”.²¹ Da bi pokazao o čemu je reč, Soms ovako rekonstruiše skeptički argument:

P1. Ako je činjenica da sam u prošlosti razumeo „+“ kao znak za sabiranje, onda je ili

(i) ova činjenica bila određena ne-intencionalnim činjenicama sledeće vrste:

.....

ili je

(ii) činjenica da sam u prošlosti razumeo „+“ kao znak za sabiranje bila primitivna činjenica (to jest, činjenica koja nije određena ne-intencionalnim činjenicama);

P2. Nije slučaj da su ne-intencionalne činjenice tipa (i) odredile da sam ja razumeo „+“ kao znak za sabiranje.

P3. Nije slučaj da je činjenica da sam u prošlosti razumeo „+“ kao znak za sabiranje bila primitivna činjenica.

C1. Stoga, u prošlosti nije bilo činjenice da sam razumeo „+“ kao znak za sabiranje (Soames 1998a: 314, 1998b: 232).

²¹ Pol Horvič (Paul Horwich 1995) takođe smatra da skeptički argument protiv dispozicionalizma ekvivocira izraz „određenje”. Za kritiku njegovog argumenta vidi Miller 2000.

Soms smatra da argument protiv dispozicionalizma deluje uverljivo samo ako ne razlučimo dva moguća tumačenja odnosa određenja. Prva mogućnost je tumačenje prema kom određenje znači određenje *a priori*, koje ima opštu formu: P određuje Q samo ako je moguće dedukovati Q iz P bez pozivanja na druge empirijske činjenice (Soames 1998b: 223). Druga mogućnost je tumačenje prema kom određenje znači *metafizičko* određenje, koje ima opštu formu: P određuje Q samo ako je Q nužna posledica P (Soames 1998b: 228). Soms se slaže sa skeptikom da je, ukoliko određenje razumemo kao određenje *a priori*, argument protiv dispozicionalizma validan jer iz činjenica o dispozicijama nije moguće dedukovati činjenice o razumevanju „+“: iz činjenice da sam bio disponiran da upotrebim znak „+“ *tako* ne proizlazi da sam ga bilo kako razumeo, pogotovo ne da sam ga razumeo kao znak za sabiranje. Međutim, Soms se ne slaže sa skeptikom da iz nemogućnosti dedukcije semantičkih činjenica sledi da one ne postoje. Njegov argument može se rekonstruisati na sledeći način (Soames 1998b: 229-230):

a) Ako mrežu bacimo dovoljno široko pa, osim dispozicionalnih činjenica o govornom licu, obuhvatimo i činjenice o unutrašnjim fizičkim stanjima njegovog mozga, o njegovim uzročnim i istorijskim odnosima sa stvarima u okolini, o njegovim (nesemantički okarakterisanim) odnosima sa drugim članovima jezičke zajednice itd., onda

b) nesemantičke činjenice metafizički određuju semantičke, jer

c) nije moguće zamisliti svet Y u kom su sve činjenice o govornom licu G identične činjenicama o govornom licu F, koje razume „+“ kao znak za sabiranje u postojećem svetu X, a da govorno lice G ne razume „+“ kao znak za sabiranje.

Naravno, skeptik će da prigovori da je Soms morao da pretpostavi postojanje semantičke činjenice da govorno lice razume „+“ kao znak za sabiranje da bi imao šta da redukuje. On će zahtevati deduktivni dokaz, koji dispozicionalista ne može da pruži. Ali, i ovo je Somsova poenta, dispozicionalista nije dužan da odgovori na skeptikov zahtev zato što

semantičke činjenice nisu primitivne samo pod pretpostavkom metafizičkog tumačenja odnosa određenja (Fitch 2004: 163). Pošto skeptik ne može da pruži dodatan razlog za sumnju u P1(ii), ishod je sledeći: ako „određenje“ označava određenje *a priori*, onda je P2. tačno ali ne i P3; ako „određenje“ označava metafizičko određenje, onda je P3. tačno ali ne i P2 (Soames 1998b: 232).

Da bismo opovrgli Somsovu kritiku, moramo da pokažemo ili da je metafizički argument protiv dispozicionalizma validan, ili da skeptik može da navede nezavisan razlog za (ii). Evo argumentacije:

i. Soms ne objašnjava kako nesemantičke činjenice određuju semantičke. Čak iako ne može druge deduktivno da izvede iz prvih, Soms ipak duguje skeptiku neko objašnjenje: puka tvrdnja da postoji odnos metafizičke određenosti nije dovoljna (Fitch 2004: 164). Drugo, ako se nesemantičke činjenice prošire na ceo svet, onda je odnos metafizičkog određenja beskorisan kao odgovor na kritiku dispozicionalizma budući da skeptik može da pristane na postojanje neke vrste metafizičke zavisnosti između celine nesemantičkih i semantičkih činjenica a da to ne ugrozi njegovu tvrdnju da činjenice o dispozicijama ne određuju semantičke činjenice (Haukioja 2002: 171). Treće, Somsov predlog ima kontraintuitivnu posledicu da jedna te ista superčinjenica – „svet kao globalna činjenica“ – opravdava razumevanje svih reči za sva govorna lica (Kusch 2006: 119). Četvrto, iz postojanja metafizičkog određenja ne može se izvesti postojanje semantičkih činjenica, zato što dva sveta koja sadrže iste nesemantičke činjenice ostaju identična u pogledu semantičkih činjenica i onda kada ih ne sadrže (identične su u tome da ih nema). Prema tome, Somsov predlog je prazan jer se svodi na tvrdnju da su semantičke činjenice, pod uslovom da ih ima, metafizički određene (Haukioja 2002: 170; Kusch 2006: 119).²²

²² Kritika metafizičkog određenja ne implicira da skeptik ima ovo značenje određenja na umu, kao što veruju Haukioja (Haukioja 2002) i Klencos (Khlentzos 2004: 299-302). Objašnjenje sledi u daljem tekstu.

ii. Soms tvrdi da argument na osnovu *a priori* određenja protiv P1(ii) nema intuitivnu uverljivost (Soames 1998a: 341; Soames 1998b:232). Ali, zašto ne? Zar ideja da nešto u mojoj glavi – jezičko pravilo – unapred određuje upotrebu reči tako što mi govori kako bi trebalo da postupam nije intuitivno uverljiva? A ako jeste, zašto onda nije intuitivno uverljiva i ideja da odnos određenja implicira moju svest o jezičkom pravilu? Jer, da bih mogao da sledim uputstva koja imam u glavi, ja moram da znam koja su. I zar onda nije logično (mada ne i uobičajeno) skeptikovo pitanje o tome koja epistemološki transparentna činjenica o meni utvrđuje (navodno primitivnu) činjenicu da sledim *to* pravilo?

Da rezimiram. Ne postoje dva značenja „određenja“ u *skeptičkom izazovu*. Skeptik očekuje od semantičkog realiste da objasni intuitivna svojstva značenja i navede činjenicu koja određuje značenje neke reči tako što mi govori kako bi trebalo da je upotrebim u konkretnim okolnostima. Ideju čistog metafizičkog određenja donosi realista u nadi da će, pokazavši logičku kovarijaciju između dispozicionalnih i semantičkih predikata, moći da objasni odnos između razumevanja i upotrebe reči. Skeptik dokazuje prvo, da logička kovarijacija između dispozicionalnih i semantičkih predikata ne postoji; i drugo, da istiniti iskazi o semantičkim činjenicama ne bi mogli da se dedukuju iz istinitih iskaza o dispozicionalnim činjenicama čak i kada bi logička kovarijacija pomenutih predikata postojala, zato što su u pitanju *različite vrste* činjenica. Naime, činjenice o dispozicijama ne mogu da posluže kao razlog i opravdanje za jezičke postupke jer one nisu neposredno dostupne svesti govornog lica.²³ U vezi poslednjeg prigovora, Soms primećuje da bi, ako je tako, Kripke trebalo odmah da odbaci dispozicionalizam kao potpuno pogrešan pristup razumevanju i značenju (Soames 1998b: 338).²⁴ Kao što sa pravom primećuje Ahmed (Ahmed 2007: 170), Kripke upravo to i čini na početku rasprave o dispozicionalizmu:

²³ Za nešto drugačije objašnjenje iste poente vidi str. 64.

²⁴ Isto primećuje i Millikanova (Ruth Garrett Millikan). Vidi Millikan 1990: 213.

[Dispozicionalistički] odgovor trebalo bi odmah da se učini promašenim...Jer skeptik je stvorio atmosferu zagonetnosti u pogledu mog opravdanja za odgovor „125“ ... Kako [dispozicionalizam] pokazuje...da je...„125“ bio *opravdan* [a ne proizvoljan] odgovor s obzirom na to koja uputstva sam sebi dao? (Kripke 1982: 23).

2.1.4.2. Blekburnov predlog: prošireni dispozicionalizam. Sajmon Blekburn (Simon Blackburn 1984a) veruje da argument na osnovu konačnosti i argument na osnovu greške nisu delotvorni protiv dispozicionalizma. On smatra da su dispozicije beskonačne: lomljivo staklo ima dispoziciju da se slomi u beskonačnom broju mogućih prilika, na beskonačnom broju mogućih mesta, od beskonačnog broja mogućih udaraca. Staklo koje je lomljivo, lomljivo je svuda, čak i na Alfa Kentauriju, gde nikada neće dospeti (Blackburn 1984a: 289). Konačnost predstavlja problem samo pod pretpostavkom da govorno lice mora da poseduje dispoziciju koja se manifestuje kao posebna dispozicija za svaki mogući slučaj sabiranja, bez obzira na to koliko veliki brojevi su u pitanju. Blekburn smatra da je dovoljno da imamo konačan broj dispozicija koje se iznova manifestuju kao deo rekurzivne procedure čiji input su mali brojevi (Blackburn 1984a: 289).²⁵ Pošto su dispozicije u tom smislu beskonačne, ja ne moram da pružim odgovor na svako pitanje o zbiru dva proizvoljno velika broja: dovoljno je da iznova, manifestujući postojeće dispozicije, dajem odgovor na pitanja o zbiru dva mala broja, ili brojeva koje bih mogao da saberem kada bih imao dovoljno vremena. Činjenica da ne mogu da saberem ogromne brojeve ne razlikuje se od činjenice da staklo ne može da dospe na Alfa Kentauri: kao što

²⁵ Na primer, imamo 90 dispozicija da odgovorimo na pitanja o zbiru svih parova brojeva od 0 do 9: „2“ na „1+1“, „3“ na „1+2“ itd. Kada sabiram dvocifrene brojeve, ja imam dispozicije da brojeve zapisujem jedan ispod drugog, da sabiram jednocifrene brojeve u svakoj koloni i da „prenosim“ ako je zbir veći od devet (Hattiangdi 2007: 23-24). Pošto su procedure nesemantički definisane, kao dispozicije da se reaguje na fizičke nadražaje (cifre i njihov prostorni raspored), one nisu podložne regresu tumačenja poput jezičkih pravila u alogritamskom odgovoru.

ne poričemo lomljivost staklu zato što ne može da dospe na Alfa Kentauri, tako ne poričemo ni beskonačnost dispoziciji da sabiramo zato što ne možemo da saberemo neke ogromne brojeve.

Da bi rešio problem dispozicija za grešku, Blekburn uvodi novu vrstu dispozicija, „proširene“ dispozicije, koje se pokazuju u odgovorima koje dajem nakon više provera izvršenog sabiranja: ja razumem „+“ kao znak za *sabiranje* a ne *kvabiranje* zato što se moje „proširene“ dispozicije za višestruko proverene odgovore na pitanja oblika „ $X+Y=?$ “ poklapaju sa funkcijom sabiranja, iako moje dispozicije za neproverene odgovore na pitanja oblika „ $X+Y=?$ “ mogu da se slažu sa funkcijom „kvabiranja“ (Blackburn 1984a: 290).²⁶

Pređimo na kritike. Blekburn previđa da slučajevi lomljivog stakla i sabiranja nisu analogni u potrebnom smislu. Da bismo proširili dispoziciju lomljivosti stakla na Alfa Kentauri, mi moramo da izmenimo samo jedan faktor, fizičku lokaciju stakla, ali ne i dispozicioni sklop stakla. Da bismo proširili dispoziciju za sabiranje na ogromne brojeve, mi moramo da promenimo samu dispoziciju za upotrebu „+“: ukoliko pretpostavimo da je mozak uvećan do veličine Meseca, govorno lice je izmenjeno u toj meri da se menjaju svi relevantni faktori (Kusch 2006: 275). Sa druge strane, ponovljena sabiranja ne garantuju da će govorno lice doći do tačnog rezultata jer ono može da ima dispoziciju da pogrešno proverava rezultate sabiranja ili da prihvata rezultate koji nisu tačni (Hattiangadi 2007: 117-118).²⁷

²⁶ Slično Blekburnu, i Džinet (Ginet 1992) predlaže uvođenje meta-dispozicija čija uloga je da određuju i klasifikuju dispozicije prvog reda kao različite manifestacije iste procedure (npr. sabiranja). Međutim, kako da saznamo koju dispoziciju prvog reda predstavljaju manifestacije stavljene na raspolaganje meta-dispozicijama? Dodavanje novih dispozicija samo pomera problem identifikacije značenja dispozicije.

²⁷ Blekburn ima odgovor: ako dispoziciju posmatramo u kontekstu ostalih dispozicija, kao deo praktičnog projekta, dobićemo potreban kriterijuma za razlikovanje (Blackburn 1984a: 290). Primera radi, stolar koji „kvabira“ brzo će da uvidi svoju grešku jer će primetiti da se delovi stola koji su duži od 57 centimetara ne uklapaju sa onima koji su kraći od 57 centimetara. Blekburnovu sugestiju dalje je razvio Pol Kots (Paul Coates 1997) sa konceptom „celovitog kruga ponašanja“. „Celoviti krug ponašanja“ obuhvata samo one dispozicije čija manifestacija vodi ostvarenju

2.1.4.3. Dispozicionalni realizam. Si Bi Martin i Džon Hejl (C.B. Martin & John Heil 1998) smatraju da koren argumenta na osnovu konačnosti i argumenta na osnovu greške leži u Kripkeovom pogrešnom, empirističkom razumevanju prirode dispozicija. Autori ukazuju da Kripke iz semantičke analize dispozicija pomoću kondicionalnih iskaza kao što je „Ako Petar na pitanja oblika „ $X+Y=?$ “ odgovara zbirom dva broja, onda Petar poseduje dispoziciju da upotrebi „+“ kao znak za sabiranje“ – gde antecedens izražava uslove istinitosti rečenice kojom se Petru pripisuje dispozicija – izvlači metafizički zaključak da su dispozicije činjenice o vezi između čulnog nadražaja i ponašanja. Realista u pogledu dispozicija želi da raskine ovu vezu zbog toga što ona svodi dispozicije na ponašanje i tako proizvodi sve do sada razmotrene teškoće. Osnovna ideja poznata nam je iz Mekingove teorije sposobnosti: to što Petar ponekada ne odgovori zbirom na „ $X+Y=?$ “ ne znači da Petar nema dispoziciju da sabira, zato što je nešto moglo da omete manifestaciju njegove dispozicije (možda je Petar bio pod uticajem alkohola ili LSD-a).²⁸ Martin i Hejl veruju da ovim manevrom mogu da izbegnu problem konačnosti: dispozicije su bekonačne, ali su Petrove manifestacije dispozicija konačne usled ograničenosti njegovih sposobnosti (Martin & Heil 1998: 302). Pošto dispozicije nisu kondicionalno definisane, činjenica da Petar ne može da odgovori na pitanja o zbiru ogromnih brojeva ne implicira da Petar nema dispoziciju da sabira.²⁹

praktične namere govornog lica, dok su dispozicije čije manifestacije narušavaju taj krug one koje će govorno lice da revidira. Međutim, kako će stolar da zna koji delovi su „odgovorni“ za neuspeh u projektu sklapanja stola? Da li oni koji su duži ili oni koji su kraći od 57 centimetara? Da bi to znao, stolar bi već morao da zna koja računanja su tačna, odnosno mora već nekako da razlikuje dispoziciju za sabiranje od dispozicije za „kvabiranje“. Za nešto drugačiju verziju iste kritičke poente vidi Toribio 1999: 408-409.

²⁸ Tu ideju i njene manjkavosti deli i Hovijeva (Hohwy 2003) zamisao „maskiranih“ dispozicija: dispozicije su maskirane kada nešto stoji na putu njihove manifestacije. Upućeno Hoviju, skeptikovo pitanje glasi: na osnovu koje činjenice znamo da je odgovor „5“ na pitanje „ $68+57=?$ “ manifestacija maskirane dispozicije za sabiranje a ne ne-maskirane dispozicije za „kvabiranje“?

²⁹ Slično važi i za problem greške: u određenim okolnostima, Petar može da pogreši prilikom sabiranja, ali to ne znači da Petar nema dispoziciju da sabira.

Dispozicionalni realizam suočava se sa istovetnim prigovorom kao i Mekginov predlog. Petrove ograničene sposobnosti takođe su njegove dispozicije. Kao što je disponiran da na „ $X+Y=?$ “ odgovara zbirom dva broja, Petar može biti disponiran da pod uticajem LSD-a, ili u slučaju ogromnih brojeva, ne odgovori uobičajenim zbirom. Ako je to tačno, koja činjenica o Petru svedoči da on ima dispoziciju da upotrebljava „+“ kao znak za *sabiranje*, a ne *LSDbiranje* (koja se manifestuje isto kao i dispozicija za sabiranje osim kada je Petar pod uticajem LSD-a, u kom slučaju je disponiran da na „ $68+57=?$ “ odgovori „5“)? Izgleda da ni realista u pogledu dispozicija ne može da izdvoji „pravu“ dispoziciju ukoliko je prećutno ne pretpostavi.

2.1.4.4. Idealizacija i ceteris paribus klauzula. Džeri Fodor (Jerry Fodor 1990) u svojoj odbrani dispozicionalizma odbacuje kriterijum semantičke normativnosti i priziva nauku kao kredibilnog svedoka protiv argumenta na osnovu konačnosti. Prema njegovom mišljenju:

a) Dispozicionalista završava svoju odbranu dokazom logičke kovarijacije između dispozicionalnog i semantičkog predikata jer:

Primeniti neki termin na stvar koja spada u njegovu ekstenziju znači primeniti taj termin ispravno; jednom kada si rekao šta čini stolove ekstenzijom [termina] „sto“, sigurno je da ne postoji *dalje* pitanje zašto je *ispravno* primeniti „sto“ na sto. Stoga, čini se da ako imaš redukcionističku teoriju semaničkih odnosa, onda ne preostaje nikakav posao zasnivanja normativnosti (Fodor 1990: 135-136).

b) Dispozicionalista ima pravo na idealizaciju u odgovoru na argument na osnovu konačnosti jer se njom koristi poput prirodnih nauka; ako osporimo dispozicionalizmu pravo na upotrebu idealizacije *eo ipso* osporili smo i autoritet prirodne nauke:

[S]amo Bog zna šta bi se dogodilo ako bi molekuli i kontejneri zaista ispunili uslove predviđene zakonom idealnog gasa...Ali, da bi zakon idealnog gasa bio na dobrom glasu među naučnicima, nije neophodno da znamo šta bi se sve dogodilo kada bi stvarno bilo idealnih gasova. Potrebno je da znamo samo to (npr.) da bi, kada bi bilo idealnih gasova, onda, *ceteris paribus*, njihova zapremina varirala obrnuto od pritiska kojem su izloženi. Slično...potrebno je da znamo samo to da ako bismo imali neograničeno pamćenje, onda bismo, *ceteris paribus*, mogli da izračunamo vrednost $m + n$ za proizvoljne m i n (Fodor 1990: 94-95).

U odgovoru možemo da primetimo nekoliko stvari:

i. Dispozicije mogu logički kovarirati sa ekstenzijom značenja neke reči, ali, za razliku od dispozicija, ekstenzija sadrži uslove njene *ispravne* upotrebe. To znači da uvid u činjenice o ekstenziji podstiče na određenu upotrebu shvaćene reči, što uvid u činjenice o okolnostima u kojima je govorno lice disponirano da upotrebi datu reč ne može da postigne: „[Razumeti] da „konj“ znači *konj* implicira da bi govorno lice trebalo da bude motivisano da primeni taj izraz samo na konje“ (Boghossian 1989: 533). Možda bismo mogli u Fodorovo ime da repliciramo da normativista neopravdano pretpostavlja da postoji veza između uvida u činjenice o ekstenziji i motivacije da se reč upotrebi u skladu sa odgovarajućim uslovima ispravne upotrebe: sasvim je zamislivo da određeno govorno lice razume da reč „konj“ znači *konj*, ali da je upotrebljava da bi označio *bikove* zato što mu je neki ekscentični bogataš obećao 100000 evra ako to čini.³⁰ U odgovoru na ovu primedbu normativista će da primeti da je motivacija o kojoj je reč semantička, a ne etička ili praktična: ako bogataš povuče svoju ponudu,

³⁰ Na takav odgovor pažnju skreću Boghossian 2005, Glüer & Wikforss 2007, Hattiangadi 2007, Horwich 1998, Miller 2007. Više reči o ovom problemu biće prilikom rasprave o semantičkom antinormativizmu. Vidi dole str. 66-71.

govorno lice biće opet motivisano semantičkim razlozima (Whiting 2007: 137-138).

Ipak, odlučujuće je to što Fodor previđa epistemološku dimenziju normativnosti. Na primer, ja odmah i bez oklevanja *konja* zovem „konjem“. Kada bi se značenje reči „konj“ sastojalo od činjenica o tome kako bih upotrebio tu reč u idealnim uslovima, ja ne bih imao neposredan epistemološki pristup značenju jer bih morao da formiram pretpostavke o tome koji su uslovi idealni i kako bih se ja u njima ponašao. Pošto ja *de facto* ne formiram takve pretpostavke, već „neposredno i sa velikom merom izvesnosti“ znam šta određena reč znači, te je primenjujem „odmah i bez oklevanja“, tačnost dispozicionalizma implicirala bi *neopravdanost* načina na koji svakodnevno govorimo (Zalabardo 1997/2002: 284-287). Pošto je mogućnost opravdanja načina na koji svakodnevno govorimo sastavni deo semantičke normativnosti, logička kovarijacija dispozicionog i semantičkog predikata nije dovoljna da bi dispozicionalizam mogao da zadovolji kriterijum normativnosti.

ii. Suština Fodorovog prigovora je da ne moramo znati *tačno* kako će se neko govorno lice ponašati u idealnim okolnostima da bismo mogli da mu pripišemo neku dispoziciju jer, iako ne znamo tačno kako bi se ponašao idealan gas, mi ipak kažemo da će njegova zapremina varirati sa temperaturom. Kuš smatra da ovo poređenje ne stoji jer mi, iako idealizacije uključene u zakon idealnog gasa ne važe u našem svetu, možemo eksperimentalno da se približimo vrednostima koje taj zakon predviđa, dok to nije slučaj sa idealizacijom u pogledu sabiranja, zato što je jaz između svakodnevnog i sabiranja ogromnih brojeva (brojeva u odnosu na koje je i broj atoma u svemiru mali) toliko veliki da je teško uvideti kako svakodnevna sabiranja mogu da budu aproksimacije sabiranja sa ogromnim brojevima. Ko bi to tvrdio bio bi sličan nekome ko veruje da je skok u bazen sa jednog metra visine aproksimacija „skoka“ u centar svemira (Kusch 2006: 101-102).

Odbacujući Kušovu kritiku, Čeng (Kai-Yuan Cheng 2009) ističe da je razlika između idealizacija u nauci i semantici kvantitativna a ne kvalitativna: mada je stepen udaljenosti svakodnevnog računanja od sabiranja ogromnih brojeva veći od udaljenosti stvarnog i idealnog gasa, ipak, kao što nije moguće da posedujemo neograničene sazajne moć, nemoguće je i da uslovi zakona idealnog gasa budu ispunjeni (da je kontejner potpuno nepropustljiv i da molekuli ne zauzimaju prostor).³¹ Ako je ograničenost ljudskih moći dobar razlog da se govornom licu porekne dispozicija, onda bi trebalo odbaciti i zakon idealnog gasa zbog većitog jaza između stvarnog i idealnog ponašanja gasova (Chang 2009: 413).

Odgovor na Čengovu primedbu glasi: idealizacija u semantici podrazumeva radikalnu izmenu dispozicionalnog sklopa govornog lica, te nije jasno da li bi i šta dispozicije zamišljenog superinteligentnog stvorenja mogle da nam kažu o postojećim ljudskim dispozicijama. Čeng može da pita: ako nas to što ne možemo da zamislamo kakav bi svet bio kada molekuli ne bi zauzimali prostor ne sprečava da prihvatimo zakon idealnog gasa, zašto bi nas onda to što ne možemo da kažemo kakav bi svet bio kada bismo imali mozak veličine Meseca sprečilo da pripišemo dispoziciju za sabiranje govornom licu (Chang 2009: 414)? Međutim, *mi znamo nešto* o tome kako bi svet mogao da izgleda kada molekuli ne bi zauzimali prostor: upravo to nam govori zakon idealnog gasa. Ali ne znamo ništa o tome šta bi bilo kada bismo imali mozak veličine Meseca. Sa druge strane, čak i ako prihvatimo da bismo u tom slučaju mogli da sabiramo ogromne brojeve, to je isto kao da kažemo da bismo mogli leteti kada bismo imali krila. To je, doduše, tačno, ali ne implicira da smo ptice (Hattiangadi 2007: 23).

2.1.4.5. Optimalni uslovi i ultrasofisticirani dispozicionalizam. Bogosjan ispituje mogućnost da dispozicionalista jednim potezom povuče razliku između jezičke umešnosti i upotrebe i otkrije logičku kovarijaciju dispozicionalnog i

³¹ Za drugačiju kritiku Kušovog argumenta vidi Kowalneko 2009.

semantičkog predikata. Da bi to postigao, dispozicionalista bi trebalo da odredi optimalne (idealne) uslove za manifestaciju dispozicije, uslove čija ispunjenost garantuje da će govorno lice ispravno upotrebiti neku reč (Boghossian 1989: 533). Recimo, ako Petar u optimalnim uslovima za sabiranje kaže da je „125“ odgovor na „68+57=?“, onda bi ja, na osnovu saznanja o ispunjenosti optimalnih uslova, trebalo da prihvatim njegov odgovor kao ispravan. Pošto se razlika između ispravnih i neispravnih jezičkih postupaka svodi na prisustvo ili odsustvo optimalnih uslova, dispozicionalista mora da odredi optimalne uslove bez upotrebe semantičkih ili intencionalnih pojmova (u suprotnom, ovaj odgovor bio bi cirkularan).

Ipak, Bogosjan smatra da dispozicionalista ne može na taj način da odredi optimalne uslove zato što su deo tih uslova i pozadinska verovanja. Naime, naša trenutna verovanja posredovana su celinom pozadinskih verovanja, te je zamislivo da neko govorno lice *konja* nazove „bikom“ jer veruje da u okolini nema drugih životinja osim bikova (Boghossian 1989: 539). Zbog toga dispozicionalista, određujući optimalne uslove, mora izričito da isključi neke grupe pozadinskih verovanja. Da bi to uradio, on mora da ponudi njihov nesemantičku analizu, a to ne može jer: a) ono što mu je potrebno jeste upravo ono što bi njegova analiza trebalo da obezbedi – skup naturalistički određenih nužnih i dovoljnih uslova za posedovanje određenog verovanja (Boghossian 1989: 540), i b) potencijalno, postoji beskonačno mnogo grupa pozadinskih verovanja koje mora da isključi u svojoj analizi (Boghossian 1989: 540).

Aleksandar Miler (Miller 1997, 2003, 2007: 212-216) pokušao je da odgovori na Bogosjanove argumente formulišući *ultrasofisticirani* dispozicionalizam. Miler prvo dijagnostifikuje osnovni problem sofisticiranog dispozicionalizma: to je, prema njegovom mišljenju, cirkularnost u određenju optimalnih uslova. Na primer, ako imamo dve grupe verovanja, V1 i V2, pri čemu je deo optimalnih uslova V1 to da je V2 isključeno, onda dispozicionalista mora već da ima na raspolaganju nesemantičku analizu optimalnih uslova za V2, a da bi odredio

optimalne uslove za V2, on mora da raspolaže nesemantičkom analizom optimalnih uslova za V1. Problem cirkularnosti nezavisan je od problema potencijalne beskonačnosti pozadinskih verovanja zato što se javlja i kod konačnih grupa verovanja.

Miler nastoji da reši problem cirkularnosti pomoću Remzi-Luisove tehnike za analizu teorijskih termina. Luis ovako ilustruje ideju tog analitičkog postupka:

Okupljeni smo u sobu za primanje na letnjakovcu; detektiv rekonstruiše zločin. To jest, on predlaže *teoriju* smišljenu da bude najbolje objašnjenje opaženih pojava: smrt gospodina Žrtve, krv na tapetama, ćutanje psa tokom noći, sat koji žuri sedamnaest minuta i tako dalje. On počinje priču: „X, Y i Z zaverili su se da ubiju gospodina Žrtvu. Pre sedamnaest godina, u rudnicima zlata u Ugandi, X je bio Žrtvin partner...Prošle nedelje, Y i Z savetovali su se u baru u Redingu...U utorak uveče u 11:17 Y je otišao u podrum i postavio tempiranu bombu...Sedamnaest minuta kasnije, X je sreo Z u sobi za bilijar i dao mu olovnu cev...Baš kada je bomba u podrumu eksplodirala, X je ispalio tri hica u radnu sobu kroz francuski prozor...“ I tako priča ide dalje: duga priča....Pričajući ovu priču, detektiv je postavio tri uloge i rekao da su ih igrali X, Y i Z. On je tako odredio značenje tri [teorijska] termina „X“, „Y“ i „Z“; jer oni nisu imali značenje ranije, sada ga imaju, a ništa drugo im nije moglo dati njihovo značenje. Oni su uvedeni implicitnom funkcionalnom definicijom, tako što im je namenjeno da imenuju one osobe koji zauzimaju tri uloge (Lewis 1991: 204-205).

Milerova namera je da, po uzoru na Luisovog detektiva, istovremeno definiše sva verovanja ulogom koju ona imaju u grupi verovanja tako što će se referisati na druga verovanja, koja će i sama biti određena ulogom u grupi tako što će se referisati na druga verovanja. Najjednostavnije: recimo da je verovanje V1 *da je konj* izazivano prisustvom konja u blizini, a da je verovanje V2 *da je bik koji liči na*

konja izazivano prisustvom bikova koji liče na konje u blizini. Ako bismo ta verovanja definisali pojedinačno, morali bismo da pretpostavimo određenje drugog, koje pretpostavlja određenje prvog. Ali, ako oba istovremeno odredimo *ulogom* koju imaju u određenju para verovanja V1-V2, njihova međuodređenost nije cirkularna: dispozicionalno i necirkularno određenje grupe verovanja moguće je dati zato što određenje svakog verovanja referiše na drugo verovanje, koje je i samo dispozicionalno određeno. Određenje optimalnih uslova za stanje V1 bilo bi: u okolnostima kada nema V2, govorno lice G imaće V1 samo ako su konji prisutni. Za stanje V2: u okolnostima kada nema V1, govorno lice G imaće V2 samo ako su bikovi koji liče na konje prisutni. Dakle: govorno lice G veruje za *K da je konj* = postoji par verovanja V1-V2 takav da će, u okolnostima kada nema V2, govorno lice G imati V1 samo ako su konji prisutni, i u okolnostima kada nema V1, govorno lice G imaće V2 samo ako su bikovi koji liče na konje prisutni, i govorno lice G ima verovanje V1. Dalje, govorno lice G veruje za *B da je bik koji liči konja* = postoji par verovanja V1-V2 takav da će, u okolnostima kada nema V2, govorno lice G imati V1 samo ako su konji prisutni, i u okolnostima kada nema V1, govorno lice G imaće V2 samo ako su bikovi koji liče na konje prisutni, i govorno lice G ima verovanje V2.

Problem potencijalne beskonačnosti pozadinskih verovanja je, prema Milerovom mišljenju, analogan misteriji potencijalne beskonačnosti primitivnih mentalnih stanja razumevanja. Slično već poznatoj primedbi da skeptik mora, pored puke sumnje u antiredukcionističko stanovište, ponuditi i neki nezavisan razlog protiv semantičkog primitivizma, Miler smatra da skeptik, osim što tvrdi da postoji nešto problematično u vezi naturalističke redukcije optimalnih uslova, nije naveo nijedan nezavisan argument u prilog toj tvrdnji (Miller 2003: 86-87).

Kao što je naknadno i sam Miler uočio (Miller 2007), ultarsofisticirani dispozicionalizam ipak ne može da reši problem potencijalne beskonačnosti pozadinskih verovanja, što ima posledice i po argument na osnovu cirkularnosti. Problem je u tome što postavke o potencijalnoj beskonačnosti primitivnih

mentalnih stanja i potencijalnoj beskonačnosti pozadinskih verovanja imaju različito teorijsko poreklo: dok je potencijalna beskonačnost primitivnih mentalnih stanja deo intuitivne predstave o razumevanju i značenju koju smo nazvali „pučka semantika“, ideja naturalističke redukcije nužnih i dovoljnih uslova razumevanja koji garantuju odsustvo potencijalno beskonačnog broja verovanja to svakako nije. Prema tome, teret dokaza ne leži na skeptiku (Kusch 2006: 110).

Koje su posledice po argument na osnovu cirkularnosti? U našem primeru baratali smo sa dva verovanja. Međutim, pretpostavka Remzi-Luisove metode je da je u principu moguće popisati sva potencijalno „štetna“ pozadinska verovanja, što implicira da je njihov broj konačan. To očigledno nije slučaj jer gotovo svako verovanje (koliko god bizarno) može, pod određenim okolnostima, da bude deo grupe verovanja koju moramo isključiti da bismo definisali optimalne uslove (Miller 2007: 215-216). U gornjem primeru, moramo isključiti V3 *da vanzemaljci dolaze u obliku bikova koji liče na konje*, V4 *da se konji i bikovi uvek šetaju zajedno*, V5 *da su bikovi koji liče na konje magarci* itd.

2.1.4.6. Semantički antinormativizam. Važan način odbrane dispozicionalizma čini pokušaj da se obori Kripkeova tvrdnja da to gledište ne ispunjava kriterijum semantičke normativnosti. Kritičari ili odbacuju kriterijum normativnosti ili tvrde da dispozicionalizam može da ga zadovolji. Najpre ćemo razmotriti prigovore iz prve grupe.

Meta kritičara je kanonska interpretacija koju je, u najuticajnijem tekstu prve faze recepcije Kripkeove knjige, dao Pol Bogosjan. On razlaže semantičku normativnost na dva aspekta:

(I) Normativnost (razumevanja) značenja kao (uvid u) postojanje uslova ispravne upotrebe reči:

Pretpostavimo da izraz „zeleno“ znači *zeleno*. Neposredno sledi da se izraz „zeleno“ primenjuje *ispravno* smo na *ove* stvari (zelene) a ne na *one* (ne-

zelene). Činjenica da neki izraz nešto znači *implicira* ceo skup normativnih istina o mom postupanju sa tim izrazom: naime, da je moja upotreba tog izraza ispravna u primeni na određene objekte i da nije ispravna u primeni na neke druge...Drugim rečima, pokazuje se da je normativnost značenja jednostavno novo ime za poznatu činjenicu da...izrazi sa značenjem poseduju uslove *ispravne upotrebe* (Boghossian 1989: 513).

(II) Normativnost razumevanja (značenja) kao postojanje inherentne motivaciju govornog lica da shvaćenu reč upotrebi u skladu sa odgovarajućim uslovima ispravne upotrebe:

[Razumeti] da „konj“ znači *konj* implicira da bi govorno lice trebalo da bude motivisano da primeni izraz samo na konje...[Dispozicionalizam] mora da pokaže kako se [za značenje konstitutivna] dispozicija može javiti kao nešto što zovemo uslov *ispravne upotrebe*, nešto što bismo bili inherentno motivisani da ispunimo (Boghossian 1989: 533).

Osporavajući Bogosjan-Kripkeovu tezu o normativnosti značenja, kritičari tvrde da Kripke greši u pogledu odnosa između značenja i istine (Glüer 1999: 124-128; Hattiangadi 2007: 187-188, 190-193; Horwich 1998: 192; Wikforss 2001: 205-207). On pretpostavlja da iz „Ako „konj“ razumeš kao reč za *konje*, onda se reč „konj“ tačno primenjuje samo na konje“ može da se izvede „Ako „konj“ razumeš kao reč za *konje*, onda bi trebalo da primeniš reč „konj“ samo na konje“. Međutim, da bi iz tačnosti pojedinih upotreba neke reči mogla da se izvede jezička obaveza, potrebno je pretpostaviti da je istina vrednost po sebi kojoj govorno lice treba da teži, što, evidentno, nije slučaj jer je ljudska želja da se govori istina uslovljena drugim željama. Zato bi izvod u celini trebalo da glasi: „Ako želiš da govoriš istinu, i ako „konj“ razumeš kao reč za *konje*, onda bi trebalo da primeniš reč „konj“ samo na konje.“ Međutim, to ne ukazuje na

normativnost značenja. Razmotrimo analogan hipotetički imperativ: „Ako želiš da odeš na koncert, i ako imaš auto, onda bi trebalo autom da odeš na koncert.“ Mada činjenica da posedujem auto određuje kako ću realizovati svoj cilj, to ne ispunjava pojam auta normativnošću (Wikforss 2001: 205).

Drugo, kritičari priznaju da reči imaju uslove ispravne upotrebe, ali poriču da su ti uslovi *inherentno* preskriptivni (Boghossian 2005: 205-209; Glüer & Wikforss 2007; Hattiangadi 2007: 52-60, 179-206; Horwich 1998: 184-196; Miller 2007: 188-191). Naime, Kripke ne uvažava razliku između dva značenja izraza „normativno“. On može da ima preskriptivno značenje, kao u primeru moralnog suda: „Treba pomagati siromašnima“, ali može i da označava standard prema kom se nešto meri ili ocenjuje: standardni metar u Parizu je norma ili standard prema kom sam ja visok 1, 85 metara. Poenta je u tome da je značenje normativno u drugom ali ne i u prvom smislu: da „konj“ znači *konj* implicira postojanje razlike između ispravne i neispravne upotrebe reči „konj“, ali ne implicira postojanje inherentne motivacije da se konji nazovu „konjima“. Dok je u slučaju moralnog suda inherentna motivacija govornog lica da postupi u skladu sa njim teorijski uverljiva pozicija, u slučaju semantičkog suda nije: moje razumevanje reči „konj“ kao izraza koji označava *konje* neće me motivisati da upotrebim tu reč u skladu sa njenim značenjem ako moj sin, iz ko zna kog razloga, plače na zvuk reči „konj“, ili ako mi neki siledžija zapreti da će me ubiti ukoliko reč „konj“ ne upotrebim da bih označio *bikove*. Činjenica da upotrebe neke reči mogu da se svrstaju u ispravne i neispravne jeste preskriptivno-normativna isto koliko i činjenica da predmeti mogu da se svrstaju u one koji jesu i one koji nisu stolovi (Glüer & Wikforss 2007).

Treće, kritičari smatraju da Kripke ne razlikuje dva smisla ispravnosti: jedan je ispravnost kao *tačna primena*, drugi ispravnost *kao primena u skladu sa značenjem* (Glüer 1999: 121-123; Millar 2002: 60-62; Wikforss 2001: 205-206). Tu razliku možemo da objasnimo poznatim primerom koji daje Tajler Berdž (Tyler Burge 1979): ako Petar veruje da reč „artritis“ označava bolove u udovima ili u

zglobovima, on greši u drugom smislu zato što „artritis“ označava samo bolove u zglobovima. Ako Petar ode kod lekara i kaže da je došao zbog „artritis“ misleći na bol u udu, on upotrebljava reč neispravno u oba smisla: niti je istina da ima artritis, niti „artritis“ označava bolove u udu. Ako Petar kaže lekaru da je došao zbog „artritis“ misleći na bol u zglobovima, onda Petar ne greši u prvom ali greši u drugom smislu: on je rekao istinu, iako nije upotrebio reč u skladu sa njenim značenjem. Ako Petar ode kod lekara i kaže da je došao zbog „artritis“ misleći na bol u udu, a lekar koji zna šta „artritis“ znači zaključi da Petra bole zglobovi, onda lekar greši u prvom ali ne i u drugom smislu. Pošto ne razdvaja dva značenja ispravnosti, Kripke ne može da objasni mogućnost neistinite tvrdnje koja ima značenje: mereno njegovim kriterijumom, čim je neka tvrdnja neistinita, ona je i besmislena (Wikforss 2001: 205).

Ishod kritike Bogosjanove interpretacije semantičke normativnosti stavlja nas pred izbor: možemo da se pridružimo odbrani Bogosjanove interpretacije (Whiting 2007, 2009, 2013; Connelly 2012; Fennell 2013), a možemo i da ostanemo po strani. Razmotrimo te dve opcije.

Prva primedba se zasniva na uvidu da je odnos između skupa ispravnih primena neke reči i predmeta na koje se ta reč ispravno primenjuje *deskriptivan*, a ne *normativan*: tačno je da se „zeleno“ primenjuje ispravno jedino na zelene stvari, ali ovo je samo činjenica o odnosu između jezika i sveta lišena normativnih implikacija. Branilac normativnosti mogao bi da odgovori da pomenuta primedba previđa razliku između *same ispravnosti* i *svojstava koja konstituišu ispravnost* (Rosen 2001: 619-620). Određeno svojstva ili činjenice mogu da budu normativno „nevine“, a da, istovremeno, njihovo postojanje čini normativni standard u kontekstu neke aktivnosti. Uzmimo za primer aktivnost postizanja „trojke“. Činjenica da je lopta koju je košarkaš bacio iza linije od 6,75 metara prošla kroz obruč, iako sama po sebi normativno „nevina“, u kontekstu košarkaške igre čini normativni standard: košarkaš radi nešto ispravno u kontekstu igranja *te* igre. Slično, to što govorno lice G kaže za *zelenu* stvar da je

„zelena“ (proizvodi određeni zvuk u prisustvu predmeta određene boje) jeste normativno „nevina“ činjenica o G-ovom jezičkom postupku, ali u kontekstu govora na srpskom jezika (jeziku na kom reč „zeleno“ znači *zeleno* a ne *crveno*), ta činjenica ima normativnu dimenziju jer je G-ov postupak *ispravan* (Fennell 2013: 4; Whiting 2009: 539).

Odgovarajući na ovaj protivargument, antinormativista može da se pozove na pouku druge kritike: činjenične kategorizacije mogu da imaju normativne posledice, ali to ne znači da su one *same po sebi* normativne. Ukoliko bi to tvrdio, on bi opet pomešao stvari, jer normativistu ne zanima razlika između činjenica, već razlika između normativnih posledica tih činjenica. Na primer, ja ne mogu biti pilot MIG-a ako sam viši od 1,85 metara. Normativistu ovde ne zanima da li sam ja viši od 1,85 metara, već da li sam podoban da budem pilot MIG-a ili nisam. Prva razlika može da se identifikuje bez normativnog standarda, druga ne može. Neki opisi svojstava ili činjenica ne mogu se bez gubitka redukovati na ne-normativne: razlika između „dvojke“ i „trojke“ ne može se bez gubitka opisati kao razlika između ubacivanja lopte sa udaljenosti veće od 6,75 metara u obruč i ubacivanja lopte u obruč sa udaljenosti koja je manja od 6,75 obruč, ukoliko u pozadini ne stoji normativni standard košarkaške igre. Na dalju primedbu da su jezičke obaveze koje proističu iz normativnosti značenja tek hipotetičke jer su uslovljene postojanjem drugih relevantnih faktora u vezi govornog lica (želja, verovanja, namera), normativista može da tvrdi da se jezičke obaveze razlikuju od praktičnih. Na primer, iz moje želje da ne pokisnem sledi praktična obaveza izražena hipotetičkim imperativom: ako ne želiš da pokisneš, nemoj da izlaziš napolje kada pada kiša. Međutim, ako se moje želje promene pa ja ipak odlučim da izađem na kišu, ne sledi da sam postupio neispravno. Sa jezičkim obavezama je drugačije jer one ne zavise na isti način od *moje* želje da govorim istinito: čak i ako nemam želju da kažem istinu pa namerno upotrebim reč mimo njenog značenja (kažem za *crvenu* stvar da je „zelena“), i dalje stoji da sam postupio neispravno (Whiting 2007: 139).

Na treću kritiku normativista može da odgovori nudeći reinterpetaciju teze o normativnosti značenja, sa ciljem da pruži određenje koje će uvažiti razliku između netačne i neispravne upotrebe reči (Glock 2005; Fennell 2013; Millar 2002, 2004). U najpoznatijem primeru takve reinterpetacije, Millar predlaže da semantičku grešku odredimo kao nesuklađenost između ono što kažemo kada upotrebimo neku reč i onoga što nameravamo da kažemo upotrebljavajući istu reč (Millar 2002: 63, 69; 2004: 163). Poboljšani predlog glasio bi: ako nameravaš da kažeš da je trava *zelena*, onda treba da upotrebiš reč „*zeleno*“ u opisu trave ako i samo ako „*zeleno*“ znači *zeleno*. Nevolja je što nas ovo vraća poznatoj teškoći: semantička obaveza proističe iz namera govornog lica a ne iz značenja (Whiting 2013: 14). Osim što odstupa od Bogosjan-Kripkeove interpetacije, nije izvesno da ovaj pokušaj reformisanja normativističke ortodoksije može da izdrži standardne kritike.

Druga mogućnost je da se na kritike normativističke ortodoksije uopšte ne odgovara. Naime, najzanimljivije od svega je što mi nismo neposredno zainteresovani za ishod rasprave između normativista i antinormativista. Kritike Bogosjanove interpretacije ne mogu da odbrane dispozicionalizam jer njegova intepretacija previđa epistemološku dimenziju normativnosti. A ključan momenat skeptičke kritike dispozicionalizma upravo je epistemološki: čak i kada bi nekako sadržale sve slučajeve ispravne upotrebe neke reči, dispozicije ne bi mogle da nam *kažu* kako bi trebalo da je upotrebimo (Gampel 1997: 225-231; Kusch 2006: 19, 50-93; Zalabardo 1997/2002: 284-288). Sa druge strane, ni ozbiljnost primedbi upućenih normativnosti redukovanoj na metafizičku dimenziju ne treba da nas brine, zato što je zamisao značenja kao ekvivalenta uslovima ispravne upotrebe sastavni deo intuitivne slike jezika („pučke semantike“) koju dispozicionalista pokušava da uobliči u redukcionističku semantičku teoriju.

2.1.4.7. Teleosemantika. Rut Millikan (Millikan 1984, 1990) formulisala je teleosemantičku teoriju značenja, unutar koje nastoji da odgovori skeptiku

redukujući semantičku normativnost na biološku svrhu. Osnovna ideja je sledeća: kao što srce radi „ono što bi trebalo“ ako ispunjava svoju svrhu pumpajući krv u telo, tako i naš semantički aparat radi „ono što bi trebalo“ ako ispunjava svoju biološku svrhu. A ako je ne ispunjava, onda on ne radi „ono što bi trebalo“. Tako smo dobili kriterijum za razlikovanje ispravne od neispravne upotrebe neke reči (Millikan 1990: 329).

Biološke svrhe ne utelovljuju nameru stvaraoca kao, na primer, alati. I čekić je napravljen sa svrhom, i on radi ono što bi trebalo ako ispunjava svoju svrhu, i on može prestati da funkcioniše. Ali, pošto je mera njegove svrhe namera stvaraoca, skeptik može da se zapita: koja činjenica o stvaraocu potvrđuje da je njegova namera prilikom stvaranja čekića bila *to* a ne *ono*? Sa srcem je drugačije. Da bismo opisali njegovu funkciju, nije nam neophodan semantički materijal. Svrha srca je proizvod evolucionog dizajna. Srce se tokom istorije prirodnog odabira razvilo u organ čija svrha je da pumpa krv pa su stvorenja sa boljim srcem imala prednost u evolucionoj utakmici. Naravno, osnovne biološke svrhe nisu neposredno epistemološki transparentne. Mušica može da sledi složena pravila ponašanja sa biološkom svrhom reprodukcije, iako ona ne zna da ih sledi. Ipak, urođenost bioloških svrha ne isključuje učenje: pile se ne rađa sa dispozicijom da sledi majku već je razvija vremenom. No, uloga oba faktora predviđena je evolucionim dizajnom (Millikan 1990: 330).

Ljudi, za razliku od životinja, mogu sebi da predstavljaju svoje svrhe i da ih kao takve ispune. Eksplicitne ljudske svrhe ukorenjene su u osnovnim – implicitnim – svrhama (u suprotnom suočili bismo se sa problemom regresa interpretacije predstavljenih svrha). Zato je specifično ljudska sposobnost formiranja pojmovnih predstava okoline, logičkih odnosa između tih predstava i prenošenja informacija drugim jedinkama ljudske vrste rezultat naše evolucione istorije, čija funkcija (biološka svrha) je produžetak borbe za opstanak drugim sredstvima. Stoga, naše razumevanje „+“ kao oznake za sabiranje određeno je evolucionim dizajnom i iskustvom: mi razumemo isto ono što i drugi ljudi sa

istom vrstom kognitivne aparature, koji su prošli istu vrstu aritmetičke „obuke“ (Millikan 1990: 342).

U komentaru treba istaći sledeće:

i. Tvrdnja da je naša sposobnost da predstavljamo svet ishod evolucione istorije ni ne dotiče skeptički problem. Zašto skeptik ne bi mogao da tvrdi da smo mi evoluirali tako da se uspešno snalazimo u svetu bez sposobnosti da ga predstavljamo u skladu sa uzusima semantike zasnovane na uslovima istinitosti (Hattiangadi 2007: 128)?

ii. Teleosemantika nije teorijski razvijen oblik „pučke semantike“. Kategorija biološke svrhe preuzima ulogu semantičke normativnosti, ali ne pretenduje da je zameni u izvornom obliku. Činjenice o osnovnim biološkim svrhama ne mogu da odrede značenje i njegovu normativnost po kroju realističko-skeptičkog dijaloga, prevashodno zato što nisu neposredno epistemološki dostupne. Drugim rečima, biološke svrhe ne impliciraju svest o normama, te zato nisu deo samorazumevanja učesnika u normiranoj jezičkoj igri. Kao što primećuje Dejvid Blur (Bloor 1997: 154), to priznaje i Milikanova kada u ranijem tekstu karakteriše svoje funkcionalističko stanovište kao „kvazi-normativno“ (Millikan 1984:5).

iii. Upotreba kategorije biološke svrhe u objašnjenju jezičkog ponašanja pretpostavlja socijalno okruženje. Jer, da bi kategorija biološke svrhe mogla makar da igra ulogu semantičke normativnosti, ta uloga mora biti prethodno definisana. U pozadini mora da stoji splet uverenja i vrednosti zahvaljujući kojima mi prvo cenimo i vrednujemo ljudski život, onda ulogu koje srce igra u njegovom održavanju, i tek na kraju srčanu funkciju pumpanja krvi (Kusch 2006: 73). Onog trenutak kada je saznata i smeštena u društveni kontekst, biološka činjenica prestaje da bude samo biološka i dobija društvenu dimenziju. Tek tada, kao deo kulture, ona može biti deo objašnjenja ljudskog ponašanja (Bloor 1997: 105).

2.2. Skeptičko rešenje

Kripke-Vitgenštajn ne želi da ostavi ideju značenja skeptiku na milost i nemilost. Pošto smo analizom naknadno predloženih direktnih rešenja utvrdili da nijedno ne uspeva da preživi golgotu skeptičkog argumenta, vreme je da se okrenemo skeptičkom rešenju. Premda je nemoguće u potpunosti prikriti sopstvenu interpretacionu nameru, ja ću nastojati da što neutralnije rekonstruišem ovo rešenje, držeći se pri tom isključivo Kripkeovog teksta. Glavnu bitku za interpretaciju skeptičkog rešenja privremeno odlažem za sledeća poglavlja.

2.2.1. Strategija skeptičkog rešenja: antiskeptički gambit. I dalje suočen sa neveselim izgledima poražavajućeg zaključka da je čitav jezik besmislen, Kripke predlaže iznenađujući, *antiskeptički gambit*: prihvaćemo skeptički zaključak i žrtvovati semantičke činjenice kako bismo, u sledećem potezu, spasili ideju značenja. Njegova zamisao je da skeptički zaključak iskoristi radi rešenja skeptičkog paradoksa, i to tako što će na ruševinama semantičkog realizma izgraditi nova koncepcija jezika ili makar jednog njegovog dela. U tom duhu, Kripke primećuje sledeće:

[V]rednost skeptičkog argumenta velikim delom sastoji se upravo u tome što je on pokazao da se uobičajena [jezička] praksa, ako je uopšte treba nekako braniti, ne može odbraniti na jedan određeni način. Skeptičko rešenje može takođe da uključi...skeptičku analizu ili objašnjenje uobičajenih uverenja [u pogledu značenja] ne bi li se opovrgla njihova [privedna] metafizička apsurdnost (Kripke 1982: 66-67).³²

³² Kripke smatra da antiskeptički gambit nije bez presedana u istoriji filozofije. Pre Vitgenštajna, i Dejvid Hjum (David Hume 1983) je stavio u sumnju neka naša naoko neporeciva uverenja. Obojica dovode u pitanje određenu vezu između prošlosti i budućnosti: Vitgenštajn semantičku vezu između prošlog razumevanja neke reči i njene buduće upotrebe, Hjum uzročnu vezu između prošlih i budućih događaja, i induktivnu logičku vezu između prošlosti i budućnosti.

2.2.2. Dametov trag: od *Traktatusa* ka *Filozofskim istraživanjima*.

Spašavanje ideje značenja Kripke počinje pozivajući se na Dametovu (Michael Dummett) karakterizaciju razlike između Vitgenštajnovе koncepcije jezika i značenja koju nalazimo u *Traktatusu* i one koju nalazimo u *Filozofskim istraživanjima*. Analizirajući Vitgenštajnovu pozno poimanje matematike i logike, Damet piše:

Mi učimo značenje [reči] *vežbajući* njihovu upotrebu, a to znači da smo obučavani da [ih upotrebljavamo] u određenim situacijama...Mi ne možemo izvući iz ovog vežbanja više nego što smo u njega uneli, i pod uslovom da se ne bavimo klasom odlučivih stavova, pojmovi istine i neistine ne mogu da posluže u opisu obuke kojoj smo podvrgnuti...Stoga opšte objašnjenje značenja koje se suštinski oslanja na pojmove istine i neistine (ili bilo kojih drugih istinitosnih vrednosti) nije ispravna forma za objašnjenje značenja...i ja verujem da *Istraživanja* implicitno sadrže odbacivanje klasičnog (realističkog) Frege-traktatusovskog gledišta prema kom je navođenje

Hjumov skeptički argument pokazuje da ni logika ni iskustvo ne mogu da opravdaju naše verovanje da će, na primer, vatra i ubuduće uzrokovati toplotu. Hjumovo skeptičko rešenje sadrži, pored priznanja da naša svakodnevna očekivanja ne mogu racionalno da se opravdaju, *skeptičko objašnjenje* njihovih uzroka: prema Hjumovom mišljenju, osim naše navike da povezujemo događaje i pojave određenih vrsta, ništa druge ne spaja vatru i toplotu. Džordž Barkli (George Berkeley) pruža još poučniji primer. On izažava prividno apsurdnu sumnju u postojanje materije, kao što Vitgenštajn izražava ništa manje apsurdnu sumnju u postojanje značenja. Međutim, i to je ono što povezuje Vitgenštajnov i Barklijev postupak, Barkli ne dovodi u pitanje zdravorazumska verovanja o materiji, jer se ona zapravo i ne tiču postojanja tako nečega kao što je filozofski pojam materije. Skeptička analiza svakodnevnog govora otkriva da je materija, u stvari, ideja usađena u moju svest nezavisno od moje volje: kada kažem „Sto je u sobi i onda kada ja nisam“, ja ne mislim *da postoji nezavisna materijalna stvarnost u vidu stola, već da bih ja, kada bih se nalazio u sobi, imao ideju stola u glavi ili, da ga neko drugi ili Bog opaža* (Barkli 1977: 36-37). Kripke smatra da je zajednički cilj Barklijeve i Vitgenštajnovе skeptičke analize da se običan jezik oslobodi od metafizičkih nanosa filozofskog tumačenja i da se tako, uprkos prividnom nedostatku teorijskog legitimiteta, očuva naše pravo na njegovu svakodnevnu upotrebu (Kripke 1982: 62-70).

uslova istinitosti opšta forma objašnjenja značenja (Dummett 1959: 347-348).

Osnovne postavke Vitgenštajnovog *Traktatusa* (Wittgenstein 1987) dobro su poznate: reči predstavljaju predmete; rečenice predstavljaju moguće činjenice; ako predstavljena činjenica postoji rečenica je istinita, ako ne postoji onda nije; kao što više reči čini rečenicu tako i više predmeta čini činjenicu; odnosi između reči u rečenici odlikavaju odnose između predmeta u činjenici; odnos odlikavanja omogućava zajednička logička forma jezika i sveta; itd.

Okvir za takvo gledište čini temeljna ideja *Traktatusa*, jednako dobro poznata i gotovo trivijalna teza da deklarativne rečenice crpe značenje iz svojih *uslova istinitosti*, na osnovu odnosa korespondencije sa odgovarajućim činjenicama. A ipak, čini se da baš ta, na prvi pogled bezazlena i nesporna, ideja mora da bude žrtvovana u antiskeptičkom gambitu. Jer, ako prihvatimo da značenje rečenice „Petar razume „+“ kao znak za operaciju sabiranja“ zavisi od postojanja odgovarajuće činjenice o Petru, i ako prihvatimo da je skeptik pokazao da takva činjenica ne postoji, onda smo prinuđeni da zaključimo da rečenice koje upotrebljavamo da bismo svojim i tuđim rečima pripisali određeno značenje – ne znače ništa! Zato Vitgenštajn predlaže da korenito promenimo ugao gledanja i oprostimo se od nasleđene slike jezika.

Kripke smatra da je ključan uvid Vitgenštajnovih *Filozofskih istraživanja* to da rečenice ne crpe značenje iz uslova istinitosti, već iz *uslova opravdane upotrebe* i *specifične uloge* u svakodnevnom životu.³³ Sažeto, Kripke-Vitgenštajnov diktum glasi: „Ne traži „entitete“ ili „činjenice“ koje odgovaraju...pojednim tvrdnjama,

³³ Kripke naizmenično koristi izraze „assertability conditions“ i „justification conditions“. On napominje da je nedostatak prvog izraza u tome što upućuje na to da deklarativne rečenice (i tvrdnje koje one izražavaju) imaju privilegovan položaj u jeziku, iako Vitgenštajn to poriče od početka *Istraživanja*. Zbog toga Kripke dodaje da je bolje da govorimo o uslovima u kojima se neki potez (oblik jezičkog izraza) upotrebljava u jezičkoj igri (Kripke 1982: 73-74). Prema mom mišljenju, izraz „uslovi opravdane upotrebe“ najtačnije prenosi Kripkeovu ideju.

već pogledaj okolnosti u kojima izgovaraš te tvrdnje...i korist koju imaš kada ih izgovoriš u tim okolnostima“ (Kripke 1982: 77). Obrt ka uslovima opravdane upotrebe omogućava Kripkeu da zaokruži antiskeptički gambit. Evo i kako.

U novom semantičkom režimu, rečenice koje upotrebljavamo da bismo svojim i tuđim rečima pripisali značenje *ne moraju* da odgovaraju nezavisno postojećim činjenicama (o određenom govornom licu) da bi imale legitimnu ulogu u svakodnevnoj jezičkoj komunikaciji. S početka neugodan ustupak učinjen skeptiku sada se pokazuje kao taktički manevar. Tačno, nema činjenica koje zasnivaju značenje bilo čijih reči. Ali, one nisu ni potrebne jer značenje tvrdnje da „Petar razume „+“ kao znak za operaciju sabiranja“ zavisi od svakodnevnih okolnosti opravdane upotrebe i svrhe sa kojom je ta tvrdnja izrečena:

Sve što je potrebno da bi se opravdale tvrdnje da neko nešto razume jeste da postoje grubo odredive okolnosti u kojima one mogu opravdano da se upotrebe, i da igra [izricanja tih tvrdnji] pod tim uslovima ima određenu ulogu u našim životima. Nikakva pretpostavka da „činjenice korespondiraju“ tim tvrdnjama nije potrebna (Kripke 1982: 78).

Pitanje je šta čini uslove opravdane upotrebe rečenica koje govore o značenju nečijih reči?

2.2.3. Uslovi opravdane upotrebe I: „jedna osoba posmatrana u izolaciji“.

Kripke počinje svoj odgovor analizom uslova opravdane upotrebe onih rečenica koje govore o značenju reči nekog govornog lica kada je ono posmatrano kao izdvojeno od jezičke zajednice. Pretpostavimo da je Petar u takvoj situaciji; Kripkea zanima pod kojim uslovima Petar ima pravo da kaže „Ja razumem „+“ kao znak za sabiranje“?

Prvo što pada u oči je da skeptički paradoks ne ugrožava našu svakodnevnu jezičku aktivnost: mi bez oklevanja i *bez opravdanja* odgovaramo na

pitanja o zbiru dva broja. Bez opravdanja, zato što svaki pokušaj da objasnimo razloge ponuđenog odgovora može da se osujeti skeptičkim argumentom (Kripke 1982: 87). A ipak, kada Petar na „ $68+57=?$ “ odgovori „125“, mi ni ne očekujemo da on pruži opravdanje za svoj odgovor. Zašto? Zato što je to deo svakodnevnog upotrebe jezika; mi dozvoljavamo govornim licima da izaze svoje razumevanje i da polože pravo na ispravnost svojih jezičkih postupaka bez ikakvih (dodatnih) uslova, osim njihove jezičke sklonosti da kažu *to*: „*On je, po definiciji, ovlašten da, bez daljeg opravdanja, da odgovor koji mu se učini kao prirodan i neizbežan*“ (Kripke 1982: 88).

Ako posmatramo govorno lice izvan konteksta jezičke zajednice, te se ograničimo isključivo na činjenice o njegovim mentalnim stanjima i njegovom ponašanju, ovo je sve što možemo da kažemo o uslovima opravdane upotrebe. Nevolja se može nazreti: ako su Petrove jezičke sklonosti jedina mera njegovog postupanja, onda ne postoje okolnosti u kojima Petar može da pogreši. Jer, pouka skeptičkog argumenta je da nijedna činjenica o Petru ne može da odredi razliku između odgovora koje je Petar sklon da pruži na pitanja o zbiru dva broja u uobičajenim i u okolnostima u kojima, recimo pod uticajem LSD-a, odluči da promeni raniju semantičku nameru i počne da „kvabira“, ili čak da nasumice izgovara brojeve. To svakako nije u skladu sa svakodnevnim jezičkom praksom, jer Petar može da pogreši i mi imamo pravo da ga ispravimo. Pod kojim uslovima?

2.2.3. Uslovi opravdane upotrebe II: jezička zajednica. Situacija se potpuno menja ako u obzir uzmemo činjenicu da je Petar član jezičke zajednice, zato što će tada postojati okolnosti u kojim će druga govorna lica imati pravo da ga isprave. Da bismo videli o čemu je reč, zamislimo jednu „pedagošku situaciju“. Pretpostavimo da Petar ima sedam godina i da u školi uči da sabira. U kojim okolnostima će učitelj prosuditi da je Petar savladao operaciju sabiranja? Uobičajeno, učitelj očekuje da Petar konstantno pruža tačne odgovore na pitanja o zbiru vrlo malih brojeva, kao što su „ $2+3=?$ “ ili „ $1+2=?$ “. Ako uspe, učitelj će

mu postavljati teže zadatke koji uključuju veće brojeve. Iako će Petar češće grešiti, učitelj s početka i ne očekuje više od nekoliko tačnih odgovora, ali očekuje da, onda kada greši, Petar vidno pokušava da primeni prepoznatljivu proceduru sabiranja. Ali, odakle učitelju pravo da sudi o Petrovim odgovorima i procedurama koje Petar sledi?

Kripkeov odgovor glasi: *jedini izvor učiteljevog prava na tvrdnju da „Petar razume „+“ kao znak za operaciju sabiranja“ jeste njegovo uverenje da je Petar u dovoljno slučajeva na pitanje o zbiru dva broja dao odgovor (sledio proceduru) koji bi i on sam dao (sledio)* (Kripke 1982: 90). Slično važi i za odrasla govorna lica: ako neko za koga smatram da zna da sabira (zato što daje iste odgovore koje bih i ja dao) iznenada počne da daje odgovore koji radikalno odstupaju od onih koje sam ja sklon da pružim, onda ću da prosudim da moj sagovornik više ne sledi pravilo koje je ranije sledio. Iz ovih zapažanja Kripke izvlači opšti nacrt uslova opravdane upotrebe za rečenice kao što je „Petar razume „+“ kao znak za operaciju sabiranja“:

*Džons ima uslovno pravo da, podvrgnut ispravkama drugih, kaže „Ja „plus“ razumem kao reč za sabiranje“ kada god je uveren – „sada znam da nastavim!“ – da može da pruži „ispravne“ odgovore u novim slučajevima; i on je ovlašćen, opet uslovno i podvrgnut ispravkama drugih, da prosudi da je njegov novi odgovor „ispravan“ jednostavno zato što je to odgovor koji je on sklon da pruži. Ove sklonosti (i Džonsova opšta sklonost da veruje „da sad zna“ i njegova posebna sklonost da pruži određene odgovore na određena pitanja o zbiru) treba smatrati primitivnim. Njih ne treba pravdati Džonsovom sposobnošću da tumači sopstvene namere ili bilo šta drugo. Ali Smit *ne mora* da prihvati Džonsov autoritet u ovim stvarima: Smit će prosuditi da Džons razume „plus“ kao reč za sabiranje samo ako proceni da se Džonsovi odgovori na određena pitanja o zbiru slažu sa odgovorima koje je *on* sklon da pruži, ili, ukoliko se povremeno ne slažu,*

ako može protumačiti [Džonsovo ponašanje kao da on] makar sledi odgovarajuću proceduru...Ako Džons stalno daje odgovore koji se ne slažu (u ovom širokom smislu) sa Smitovim odgovorima, Smit će prosuditi da on ne razume „plus“ kao reč za sabiranje. Čak i ako je Džons razumeo [„+“ na taj način] u prošlosti, sadašnja odstupanje će da opravda Smitov sud da je prestao to da čini (Kripke 1982: 90-91).

Svaki pojedinac koji pretenduje na status umešnog korisnika znaka „+“ mora da prođe opisani test u svojoj jezičkoj zajednici. Da bi mu zajednica pripisala razumevanje znaka „+“, on mora u dovoljnom broju slučajeva da pruži odgovor sa kojim se zajednica slaže (naročito kada su pitanju mali brojevi); ili, kada greši, on mora vidno da nastoji da sledi proceduru koju zajednica sledi. Ali, odakle zajednici pravo da arbitrira?

Kripke smatra da opisana jezička igra postoji i da se održava isključivo zahvaljujući *goloj činjenici da se naši primitivni odgovori na pitanja o zbiru dva broja uglavnom slažu*. Kada odgovorimo „125“ na „68+57=?“, naše oči jesu zatvorene (tj. ne postoji opravdanje za *taj* odgovor), ali su zatvorene na isti način, tako da uglavnom niko od nas ne vidi „5“ kao ispravan odgovor. Skup odgovora u pogledu kojih se članovi jezičke zajednice slažu i njihova isprepletenost sa svakodnevnim aktivnostima čini *zajednički oblik života*.

Tri dalja objašnjenja su neophodna. Prvo, skeptičko rešenje preokreće uobičajeni redosled objašnjenja našeg slaganja u jeziku. Skeptikova pouka je da ne možemo reći da svi odgovaramo tako kako odgovaramo na „68+57=?“ *zato što* svi razumemo pojam sabiranja na isti način. Slaganje naših odgovora nije podložno objašnjenju: ono mora biti prihvaćeno kao dati oblik života (Kripke 1982: 97-98). Drugo, kada se ne bismo slagali na opisani način, jezička zajednica bi se pretvorila u Vavilonsku kulu a govor o značenju bi izgubio svrhu. Koja je to svrha? Vratimo se gornjem primeru. Izvan pedagoške situacije dete nikada ne bi moglo da nauči da sabira jer ne bi postojao način da razlikuje ispravne i

neispravne odgovore. Unutar pedagoške situacije, ono je oslonjeno na autoritet učitelja koji pred njim zastupa zajednicu kojoj obojica pripadaju i, u konkretnom slučaju, njeno razumevanje znaka „+“. Slično važi i za odrasla govorna lica. Upotrebljavajući rečenice koje govore o značenju nečijih reči, mi utičemo na društveni svet: pripisujući Petru razumevanje znaka „+“, mi mu dodeljujemo društveni status umešnog i pouzdanog partnera u svakodnevnim situacijama koji uključuju upotrebu „+“ (npr. trgovina). Uopštenije rečeno: pripisujući Petru razumevanje znaka „+“, mi izražavamo odnos prema njemu kao „jednom od nas“. I treće, članstvo u zajednici uvek je uslovljeno ponašanjem govornog lica. Kripke ističe da ulogu rečenica o razumevanju i značenju ne vidimo na pravi način ako ih tumačimo po uzoru na kondicionalne iskaze poput „Ako Petar razume „+“ kao znak za sabiranje, onda će on na „68+57=?“ da odgovori „125““. U tom obliku, izgleda kao da te rečenice zahtevaju odbačeno mentalno stanje razumevanja koje garantuje da će Petar da odgovori „125“. Stvar je bitno drugačija ako se usredsredimo na uslove opravdane upotrebe kontrapozitivnog oblika kondicionalnog iskaza: „Ako Petar ne odgovori „125“, onda nemam pravo da mu pripišem razumevanje znaka „+“ i članstvo u jezičkoj zajednici“. Naravno, ako smo prosudili da Petar razume „+“, mi očekujemo da on odgovori „125“. Međutim, to znači samo da mi imamo pravo da opozovemo raniji sud ukoliko Petar odstupi od upotrebe „+“ koja je uobičajena u našoj zajednici.

2.2.4. Argument protiv privatnog jezika. Za razliku od tradicionalnih tumačenja argumenta protiv privatnog jezika – koja se spore oko toga *kakav je to jezik i zašto je* po Vitgenštajnu nemoguć, a spor vode nezavisno od rasprave o sleđenju pravila – Kripke smatra da je argument protiv privatnog jezika posledica skeptičkog odgovora na pitanje kako je bilo kakav jezik moguć.

Kao što smo videli, ako zamislimo Petra izolovanog od zajednice, onda će uslovi opravdane upotrebe za rečenicu „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ biti identični uslovima pod kojima bi sam Petar mogao da kaže: „Ja razumem „+“ kao znak za sabiranje“. Međutim, tada se gubi razlika između

onoga što Petar razume i onoga što Petar veruje da razume. Posledica je da nema pravilnog razumevanja, a time ni razumevanja uopšte. Pošto je prisustvo jezičke zajednice uslov mogućnosti postojanja razlike između ispravnog i neispravnog odgovora, u tom smislu da drugi članovi mogu proveriti da li se pojedini odgovori koje neko govorno lice daje slažu sa njihovim, sledi da je jezik koji bi govorila samo jedna osoba nemoguć.³⁴

³⁴ Iznenadjujuće, Kripke ne misli da iz ovog argumenta sledi da osoba koja je fizički izolovana od rođenja ne može da govori jezik. Jer, mi možemo da prihvatimo tu osobu kao člana naše zajednice, ukoliko ona ispunjava naše kriterijume za članstvo u zajednici. Jedino što sledi je to da ako posmatramo neku osobu izolovano od zajednice (bez obzira da li je ona fizički izolovana ili nije), onda ne možemo reći da ona govori jezik (Kripke 1982: 110).

3. Skeptičko rešenje, semantički antirealizam i problem istine

U ovom poglavlju prikazaću tri osnovna problema sa kojima se suočava skeptičko rešenje, kao i pokušaje da se ti problemi otklone u okviru standardne, antirealističke interpretacije skeptičkog rešenja. Sva tri problema tiču se izvodljivosti ključnog manevra u strategiji koju sam nazvao antiskeptički gambit. U njihovoj pozadini stoji teza da istinitost skeptičkog zaključka na ovaj ili onaj način onemogućava rešenje skeptičkog paradoksa. Pokušaću da pokažem da je antirealistički recept za rešenje skeptičkog paradoksa analogan strukturi metaetičkog ekspresivizma u tom smislu što pribegava ekspresivističkom tumačenju rečenica semantičkog diskursa i deflacionom shvatanju istine. Moj zaključak biće da antirealistička interpretacija ne uspeva da otkloni nijedan od tri problema skeptičkog rešenja zato što pogrešno razume ulogu deflacionog pojma istine; njegova uloga nije da otupi oštricu skeptičkog zaključka, već da nas oslobodi od obaveze da pojam značenje zasnujemo na pojmu istine. Na kraju ću pokušati da pokažem da ovaj zaključak dramatično menja karakter skeptičke pozicije.

3.1. Tri problema skeptičkog rešenja

3.1.1. Samoprotivrečnost skeptičkog zaključka. Problem je jednostavan: prvi potez antiskeptičkog gambita je samoprotivrečan. Videli smo da skeptičko rešenje počinje sa priznanjem da je skeptički zaključak istinit, te da se taktički smisao tog poteza ogleda u pokušaju da se oslobodi prostor za semantiku zasnovanu na uslovima opravdane upotrebe i tako izbegne semantički nihilizam. Ipak, izgleda da Kripke-Vitgenštajn ne može da prihvati skeptički zaključak zato što je taj potez samoprotivrečan: ako prizna da ne postoje činjenice o značenju, onda mora da prizna da ne postoje ni činjenice o značenju skeptičkog zaključka, a ako ne postoje činjenice o značenju skeptičkog zaključka,

onda on ne može da bude istinit. Dakle, istinitost skeptičkog zaključka implicira njegovu neistinitost.

3.1.2. Skeptički zaključak i svakodnevni govor o značenju. Drugi problem glasi: prvi potez antiskeptičkog gambita protivreči drugom u tom smislu što protivreči svakodnevnom govoru o značenju (Diamond 1983: 97-98). Naime, pošto se skeptičko rešenje oslanja na prikazivanje svakodnevnog jezika, Kripke-Vitgenštajnu je stalo ne samo do opravdanosti uobičajene upotrebe rečenica koje govore o značenju nečijih reči, već i do našeg prava da tim rečenicama pripišemo istinitost i činjeničnost. Jer, zar nije uverenje da su rečenice kao što je „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ istinite ili neistinite deo našeg svakodnevnog života i govora? Otuda Kripke zaključuje da semantički diskurs nije nepopravljivo pogrešan. Naprotiv:

Mi ne želimo čak ni da poreknemo primerenost svakodnevne upotrebe fraze „činjenica da je Džons razume taj-i-taj znak kao sabiranje“, i zaista ti izrazi imaju savršeno uobičajenu upotrebu (Kripke 1982: 69).

Zar ne nazivamo tvrdnje [o značenju] istinitim ili neistinitim? Zar ne možemo s pravom da pre tih tvrdnji dodamo „Činjenica je da“ ili „Nije činjenica da“? (Kripke 1982: 86).

Međutim, ako prihvati da ne postoje činjenicu o značenju, zastupnik skeptičkog rešenja *de facto* odustaje od pokušaja da sačuva naše pravo na uobičajenu upotrebu rečenica koje govore o značenju, zato što skeptički zaključak tim rečenicama osporava upravo ona svojstva koja im mi pripisujemo u svakodnevnom životu: činjeničnost i istinitost. Prema tome, skeptički zaključak implicira neistinitost svakodnevnog govora o značenju, što protivreči proglašenom cilju skeptičkog rešenja.

3.1.3. Skeptički zaključak i skeptičko rešenje. Treći problem je u sledećem: prvi potez antiskeptičkog gambita protivreči drugom u tom smislu što istinitost skeptičkog zaključka implicira da skeptički argument može da se primeni i na činjenice o uslovima opravdane upotrebe rečenica koje govore o značenju nečijih reči.³⁵ Kritičari tvrde da je Ahilova peta skeptičkog rešenja iznenađujuća okolnost da ni ono samo ne uspeva da odoli razornoj moći skeptičkog argumenta. Problem možemo da predstavimo kao dilemu: ili činjenice o uslovima opravdane upotrebe a) mogu da zasnuju razliku između sabiranja i „kvabiranja“, te imamo posla sa direktnim rešenjem paradoksa, ili b) ne mogu – pa nemamo nikakvo rešenje! Preciznije:

a) Ako je značenje rečenica koje govore o značenju nečijih reči određeno uslovima opravdane upotrebe, onda:

- i. Skeptičko rešenje uopšte nije skeptičko, budući da uslovi opravdane upotrebe preuzimaju od uslova istinitosti ulogu nezavisnog izvora značenja sa kojim određeno govorno lice povezuje znak „+“, što podrazumeva postojanje činjenica o tome *sa kojim* uslovima opravdane upotrebe to govorno lice povezuje znak „+“.
- ii. Sa druge strane, ukoliko činjenice o uslovima opravdane upotrebe zapravo čine uslove istinitosti rečenica semantičkog diskursa, nije jasno zašto bi činjenice o okolnostima u kojima je Petar ranije opravdano upotrebio znak „+“ bile otpornije na skeptički argument od činjenica o tome šta je Petar razumeo kao značenje „+“ u prošlosti. Ako ne postoje činjenice o Petru koje utvrđuju sabiranje kao semantičku vrednost znaka

³⁵ Reč je o najčešćoj kritici skeptičkog rešenja. Različite verzije srećemo u: Baker & Hacker 1984: 37; Blackburn 1984a: 296-300; 1990/2010: 214; Cavell 1990: 75; Collins 1992: 80-82; Hanfling 1985: 10; Hattiangadi 2007: 87-104; Hoffman 1985: 23-28; Kutschera 1991: 377-378; Loar 1985: 278; McDowell 1984/1998: 228; Miller 2007: 184-187, 2010: 173-181; 2011: 459-462; Seabright 1987: 20-21; Searle 2002: 260; Scruton 1984: 596; Wright 1984: 770-771; Zalabardo 1989: 37-41.

„+“, onda ne postoje ni činjenice o Petru koje utvrđuju *te* okolnosti kao uslove opravdane upotrebe „+“.³⁶

b) Ako zastupnik skeptičkog rešenja ne može da uzme uslove opravdane upotrebe za uslove istinitosti rečenica koje govore o značenju nečijih reči, onda skeptičko rešenje nije nikakvo rešenje. Ironično, upravo Kripkeov argument protiv „teorije jednostavnosti“ jasno ističe prirodu problema (Miller 2007: 185). Podsetimo se, taj odgovor na skeptički izazov ukazuje na mogućnost da od dve pretpostavke o značenju nečijih reči izaberemo jednostavniju kao onu koja je verovatnije istinita. Kripkeov skeptik tvrdi da „teorija jednostavnosti“ previđa suštinu argumenta: njegovo pitanje nije koja od dve pretpostavke je jednostavnija, već koje pretpostavke su uopšte u igri. Ako nijedna pretpostavka nema uslove istinitosti, čemu onda vodi sugestija da je verovatnije da je istinita ona koja je jednostavnija? Međutim, izgleda da istovetna primedba može da se uputi i samom Kripkeu.

Ukoliko pitanje nije to da li postoje činjenice na osnovu kojih možemo sa pravom da izaberemo „125“ kao tačan odgovor na „68+57=?“, već da li postoje činjenice o tome šta se uopšte računa kao odgovor na neko pitanje o zbiru, kakva je onda korist od činjenice da je Petar sklon da odgovori na „68+57=?“ kao i

³⁶ Rajt piše: „Da li je juče moglo biti *istina* o jednoj osobi da je povezala rečenicu „Džons razume „+“ kao znak za sabiranje“ sa onom vrstom uslova opravdane upotrebe koju Kripke skicira? Ako jeste, onda se ta istina nije sastojala ni u jednom aspektu njene konačne upotrebe te rečenice ili njenih delova; i, baš kao i pre, čini se da će prošle misli te osobe o toj rečenici i njenoj upotrebi [moći da odrede] pravu interpretaciju uslova opravdane upotrebe koje je ona povezala sa [tom rečenicom] samo ako joj se dozvoli da ispravno prizove sadržaj tih misli – upravo ono što skeptički argument ne dopušta. Ali, zar ne bi bilo koja istina u pogledu uslova opravdane upotrebe koje je neko prethodno povezao sa određenom rečenicom morala biti sačinjena od aspekata njegovog ranijeg ponašanja i mentalnog života? Izgleda da argument za zaključak da *nema* takvih istina nije ništa slabiji od skeptičkog argumenta; odakle, sledeći isti postupak, ubrzo sledi da ne postoje istine o uslovima opravdane upotrebe koje bilo ko od nas povezuje sa određenom rečenicom, niti, *a fortiori*, bilo kakve istine o vezama koje zajednica uspostavlja [između rečenica i njihovih uslova opravdane upotrebe] (Wright 1984: 770).

ostali članovi zajednice? Drugim rečima, ako se skeptički izazov tiče samog pojma jezičkog pravila a ne toga koje od dva pravila govorno lice sledi, ako je problem metafizičke a ne epistemološke prirode, onda činjenica da se slažemo oko određenog odgovora ne može da rehabilituje ideju značenja. Čini se da skeptičko rešenje ni ne dotiče osnovni problem – problem metafizičke neodređenosti značenja.

Sažeto rečeno, zastupnik skeptičkog rešenja ne može da spasi ideju značenja pomoću uslova opravdane upotrebe zato što je skeptički argument poguban i po činjenice o tim uslovima. Jednom kada pustimo skeptički duh iz boce – kada priznamo skeptički zaključak – nema načina da ga u bocu vratimo.

3.2. Semantički antirealizam

3.2.1. Skeptičko rešenje kao semantički antirealizam. Opšte uverenje najuglednijih komentatora je da Kripke-Vitgenštajnova pozicija može da se opiše kao antirealizam ili ekspresivizam (projektivizam) u pogledu značenja rečenica koje govore o značenju nečijih reči.³⁷ Srž do skora nepomućenog interpretatorskog jednoglasja efektno ilustruje spoj izvoda iz Mekdauelovog i Blekburnovog objašnjenja:

³⁷ Vidi: Ahmed 2007: 141; Blackburn 1984a: 284-285, 1990/2010: 213, 1998: 173; Boghossian 1989: 523, 1990:168-169; McDowell 1992/1998: 269; Miller 2002: 11-13; 2007: 200-201; 2010: 180-183; Tennant 2002: 64; Travis 1989/2001: 325-328; Wright 1984: 766-769. Pol Bogosjan i Krispin Rajt zovu Kripke-Vitgenštajnovu verziju semantičkog anti-realizma *irealizmom* (Boghossian 1989: 522; Wright 1988: 29-30). Dok Bogosjan ne obrazlaže tu terminološku odluku, Rajt želi da povuče razliku između Kripke-Vitgenštajnovе i Dametove verzije semantičkog anti-realizma. Poput Mekdauela (McDowell 1984/1998) i Berija (Barry 1996), ja ću tokom analize standardne interpretacije zvati skeptičko rešenje semantičkim *antirealizmom*. Cilj mi je da jasno istaknem kontrast između standardne antirealističke i ovde predložene realističke interpretacije skeptičkog rešenja. Prvobitna ideja bila je da skeptičku poziciju i sam nazovem irealizmom, sa namerom da tako naglasim razliku kako u odnosu na semantički realizam tako i u odnosu na semantički antirealizam. Ipak, s obzirom na to da je u sekundarnoj literaturi taj pojam već uveliko rezervisan, i da bi njegova upotreba samo doprinela daljoj konfuziji, odlučio sam da Kripke-Vitgenštajnovu poziciju okarakterišem kao – *skeptički realizam*. Koliko mi je poznato, u ovom kontekstu, taj izraz još nije korišten.

Prema Kripkeovom Vitgenštajnu, moramo prestati da zamišljamo [rečenice koje govore] o razumevanju kao kandidate za istinu, u smislu koji uvodi u igru stanja stvari od kojih bi se sastojala njihova istinitost. Umesto toga, moramo, unutar objašnjenja društvene prakse međusobnog priznavanja i prihvatanja, da pronademo koncepciju ispravnosti za takve [rečenice] koja ne uključuje njihovu usklađenost sa nekim činjenicama (McDowell 1992/1998: 269).

Suštinu ovog i sličnih shvatanja čini ideja:

[D]a se um širi na svet...Prema projektivizmu, mi mislimo i govorimo „kao da“ svet sadrži izvesnu vrstu činjenica, dok je istinito objašnjenje onoga što radimo to da imamo izvesne reakcije, navike ili sentimente, koje oglašavamo ili o njima raspravljamo takvim govorom (Blackburn 1984a: 284).

[K]ada govorimo ili mislimo kao da postoje svojstva stvari koje naši iskazi opisuju, mi projektujemo stav ili naviku ili neki drugi odnos privrženosti koji nije deskriptivan na svet...Projektovanje je ono na šta Hjum misli kada govori o „pozlaćivanju i bojenju svih prirodnih objekata bojama pozajmljenim od unutrašnjih osećaja“ (Blackburn 1984b: 170-171)

Gledajući iz hjumovske perspektive, metaetički ekspresivizam (ili projektivizam) strukturno je najrodnije stanovište skeptičkom rešenju.³⁸ Zato je korisno osnovne crte antirealističke interpretacije izložiti kroz poređenje sa tim

³⁸ Pored ostalih, tako misle: Blackburn 1984a: 284; Horwich 1990: 109; Kusch 2006: 148-149; McGinn 1984: 65; Miller 2007: 358-359; 2010: 183-184; 2011: 458; Thornton 1998: 73-74; Wright 1984: 761.

metaetičkim stanovištem. Pored toga, povlačenje upadljivih paralela između ova dva stanovišta objašnjava i *zašto* veiki broj autora shvata skeptičko rešenje na taj način. Antirealizam u pogledu neke jezičke oblasti odlikuje:

a) *Skeptički stav u pogledu određene vrste činjenica*. Metaetički ekspresivista je skeptik u pogledu etičkih činjenica: njegovo osnovno uverenje je da u svetu činjenica ima mesta za sneg i stolice, ali ne i za entitete kao što su *dobro* i *rdavo* (Chrisman 2011: 36). Kao što znamo, Kripke-Vitgenštajn je skeptik u pogledu semantičkih činjenica: „Vitgenštajnov skeptički zaključak [glasi]: ne postoje činjenice ili uslovi istinitosti koje korespondiraju rečenici kao što je „Džons razume „+“ kao znak za sabiranje“ (Kripke 1982: 77);

b) *Metodološki zaokret od pitanja šta opisuju rečenice odabrane jezičke oblasti ka pitanju šta činimo pomoću tih rečenica*. U metaetičkom kontekstu, to znači da ekspresivista ne počinje svoje istraživanje pitanjem o prirodi nekog spornog entiteta – etičke vrednosti – već pitanjem o nečemu oko čijeg postojanja se svi slažemo, a to je *delatnost etičkog prosuđivanja* (Chrisman 2011: 30-31; Gibbard 2003: 6). Slično, Kripke počinje konstruktivni deo skeptičkog rešenja savetom da ne tražimo činjenice koje korespondiraju rečenicama semantičkog diskursa, već da pogledamo svakodnevne okolnosti u kojima ih izgovaramo i korist koju imamo od te aktivnosti (Kripke 1982: 77);

c) *Antireprezentacionalističko objašnjenje značenja rečenica odabrane oblasti jezika*. Antirealista u pogledu neke oblasti jezika smatra da deklarativne rečenice koje pripadaju toj oblasti ne služe opisivanju činjenica (Blackburn 2006: 244; Chrisman 2011: 29; Stoljar 1993: 81). Kao što metaetički ekspresivista smatra da deklarativne rečenice etičkog diskursa ne opisuju moralne činjenice, već izražavaju vrednosni stav prema određenom postupku ili osobi, tako i zastupnik skeptičkog rešenja veruje da deklarativne rečenice koje govore o značenju nečijih reči ne opisuju činjenice o tome kako neko govornom licu razume reči koje izgovara, već izražavaju naš nesaznajni odnos prema njegovim jezičkim

postupcima: „Ako mislimo da Kruso sledi pravila, mi ga primamo u našu zajednicu...” (Kripke 1982: 110);

d) *Deflacioni pojam istine*. Iz c) sledi niz ideja:

- i. Posledica ekspresivističkog tumačenja rečenica etičkog i semantičkog diskursa je uverenje da te *rečenice ne poseduju istinitosnu vrednost* – pošto ne opisuju činjenice, one ne mogu da budu ni istinite ni neistinite (Boghossian 1990a: 160; Jackson, Oppy & Smith 1994: 287; Stoljar 1993: 81).
- ii. Iz i) proističe problem za antirealistu: mi u svakodnevnom govoru tumačimo rečenice etičkog i semantičkog diskursa *kao da su one istinite ili neistinite*, raspravljamo o njima kao što raspravljamo o opisnim rečenicama, verujemo u njihovo objektivno važenje i u mogućnost da izražavaju znanje; ukratko, mi svakodnevnom etičkom i semantičkom diskursu implicitno pripisujemo upravo one osobine koje mu antirealista poriče (Blackburn 1984a: 284-285, 2006: 152-153; Darwall, Gibbard & Railton 1992: 16).
- iii. Da bi rešio opisani problem, *antirealista usvaja deflacioni pojam istine*. Pošto je, prema deflacionom shvatanju, istinitosni predikat samo jezičko oruđe čije značenje se iscrpljuje u shemi ekvivalencije značenja („S je istina“ = „S“), antirealista može na osnovu sintakse da pripiše etičkim ili semantičkim rečenicama istinitosnu vrednost, a da se pri tome ne obaveže na spornu pretpostavku o postojanju moralnih odnosno semantičkih entiteta. Štaviše, ukoliko rečenice „Ubistvo je rđavo“ i „Istina je da je ubistvo rđavo“ imaju isto značenje, onda ekspresivista ne samo da nema poteškoća sa tim što mi u svakodnevnom jeziku pripisujemo rečenicama etičkog diskursa istinitosnu vrednost, već može da objasni i valjanost moralnog zaključivanja (Chrisman 2011: 38-44; Dreier 2004: 26; Stoljar 1993: 82-85). Kripke na isti način rešava problem realističkih pretenzija svakodnevnog govora o značenju: „Vitgenštajn po kratkom postupku rešava takve primedbe. Kao mnogi drugi, Vitgenštajn prihvata „redundantnu“ teoriju istine: tvrditi da je rečenica istinita...znači

jednostavno tvrditi tu rečenicu, reći da nije istinita znači poreći je (Kripke 1982: 86).³⁹

e) *Motivacioni internalizam*. Kao što ekspresivista sumnja da etički realizam može da objasni intuitivnu vezu između moralnih sudova i motivacije da se postupa u skladu sa njima zato što iz opisnih sudova ne mogu da se izvuku normativne konsekvence, tako i skeptik smatra da semantički realizam ne može da objasni intuitivnu vezu između razumevanja određene reči i motivacije nekog govornog lica da upotrebi reč koju razume u skladu sa odgovarajućim jezičkim pravilom (Miller 2012: 348-354).

3.2.2. Semantički antirealizam i tri problema skeptičkog rešenja. Prema standardnoj interpretaciji, okosnicu skeptičkog rešenja čine ekspresivistička teorija značenja rečenica semantičkog diskursa i deflacioni pojam istine. Na prvi pogled, ta kombinacija je dobitna, budući da omogućava elegantne odgovore na ranije definisane interpretativne teškoće. Krenuću od poslednjeg problema zato što se tu najlakše vidi očekivana dobit.

3.2.2.1. Skeptički zaključak i semantički antirealizam. Antirealistička interpretacija deluje kao primeren odgovor na treći problem skeptičkog rešenja. Dilema je bila u tome što činjenice o uslovima opravdane upotrebe neke reči ili služe kao uslovi istinitosti koji mogu da razluče značenje dve pretpostavke o značenju te reči pa je ponuđeno rešenje pre direktno nego skeptičko, ili one to ne mogu da postignu pa skeptičko rešenje uopšte nije rešenje. Semantički antirealista može da izbegne prvi rog dileme tvrdnjom da uslove opravdane upotrebe ne bi trebalo da razumemo kao uslove istinitosti, zato što rečenice koje govore o značenju nečijih reči ne opisuju činjenice o tome kako neko govorno lice razume reči koje upotrebljava, već izražavaju naše nesaznajne stavove prema njemu i njegovom jezičkom ponašanju. Drugi rog dileme on može da izbegne tvrdnjom da ako rečenice semantičkog diskursa imaju značenje zahvaljujući

³⁹ Ne ulazeći u detalje, možemo da kažemo da je „redundantna“ teorija istine drugo ime za deflacionizam.

nesaznajnim stavovima koje izražavaju, onda teza da se neki stavovi u većoj meri slažu sa jezičkim sklonostima većine članova zajednice može da se objasni kao sukob ili slaganje između nesaznajnih stavova govornih lica, slično ekspresivističkom objašnjenju moralnog neslaganja (Miller 2007: 357-358).

Koliko god ingeniozan, ovaj predlog je neodrživ, zato što i ekspresivne oblasti jezika podrazumevaju razliku između ispravne i neispravne upotrebe rečenica. A skeptički argument ima u vidu upravo tu razliku, nezavisno od semantičke (ekspresivne ili deskriptivne) funkcije datih rečenica. Detaljnije objašnjenje pružiću u petom poglavlju, kada budem iznosio ostale argumente protiv antirealističke interpretacije.⁴⁰

3.2.2.2. Skeptički zaključak i deflacioni pojam istine. Da bismo razumeli zašto se skeptičko rešenje oslanja na deflacionizam, potrebno je da prethodno nešto više kažemo o tom shvatanju istine. Najlakše možemo da ga razumemo kroz kontrast sa tradicionalnim teorijama istine, koje smatraju da sve istinite rečenice poseduju zajedničko supstantivno svojstvo – istinitost (korespondistička teorija određuje to svojstvo kao neku vrstu saglasnosti između tvrdnje i stvarnosti, koherentistička kao saglasnost date tvrdnje sa drugim tvrdnjama čija istinitost je već prihvaćena, dok ga pragmatička određuje kao praktičnu korist koju imamo od istinitih tvrdnji). Nasuprot tradicionalistima, deflacionista poriče postojanje ovakvog svojstva i smatra da je jedini posao teoretičara istine analiza značenja i jezičke uloge istinitosnog predikata „je istinito“ (Armour-Garb & Beall 2005: 1-6; Bar-On & Simmons 2006: 607; Burgess & Burgess 2011: 33-34; Lynch 2009: 105-109).

Recimo da mi neko u svakodnevnom razgovoru kaže da „Zarade banaka rastu usprkos krizi“, i ja odgovorim „To je istina“.⁴¹ Očigledno, moja tvrdnja izražava slaganje sa sagovornikom, a ne metafizičku upadicu. Jedina tema našeg

⁴⁰ Vidi dole str. 163-164.

⁴¹ U ovom paragrafu oslanjam se na izvanredno Blekburnovo objašnjenje deflacionizma. Vidi Blackburn 2005: 58-61.

razgovora su bankari i njihove zarade. Ako se ne slažem sa sagovornikom, ja mogu predložiti da proverimo da li zarade bankara rastu. Bilo da one rastu ili ne, jedino pitanje ostaje da li one zaista rastu. Ne postoji *dodatno* pitanje, naime, da li je *istina* da zarade bankara rastu. Za razliku od deflacioniste, tradicionalista smatra da postoje dva pitanja: svakodnevno pitanje da li zarade bankara rastu, i filozofsko pitanje da li je rečenica „Zarade bankara rastu uprkos krizi“ *stvarno istinita*. Deflacionista veruje da jednom kada otkrijemo da li zarade bankara rastu, možemo, bez povećanja „teorijske temperature“ (Blackburn), da kažemo „I to je istina“. Time smo samo ponovili tvrdnju do koje smo već došli: da zarade bankara rastu. Tradicionalista smatra da se drugo pitanje tiče jednog naročitog svojstva tvrdnje – *biti stvarno istinita* – koje poseduju i sve druge istinite tvrdnje, kao na primer „Papa Franja je Argentinac“. Dodatno teorijsko pitanje koje on postavlja jeste šta je to što im je zajedničko? Zašto su obe istinite? Prema deflacionisti, ovo pitanje slično je pitanju zašto se svaki pojedini putnik nalazi u vozu; svaki od njih može da ima svoj razlog zbog kog putuje tim vozom, a u slučaju istinitih tvrdnji svaka jeste istinita iz nekog svog razloga: zato što zarade bankara rastu, zato što je Papa Argentinac, zato što kiša pada itd.

Slično Kripke-Vitgenštajnu, deflacionista je metafizički skeptik u pogledu istine, koji raspravu o spornom pojmu prevodi na nivo analize njegove svakodnevne jezičke upotrebe. Uobičajno, deflacione teorije istine sadrže dve pozitivne semantičke kvalifikacije istinitosnog predikata. Prva glasi da shema ekvivalentncije („S“ je istina ako i samo ako S; ili „S je istina“ = „S“) iscrpljuje značenje istinitosnog predikata. Drugačije kazano, istinitost je *metafizički transparento svojstvo*: ako razumemo primere sheme ekvivalencije, znamo sve što ima da se zna o istini (Lynch 2009: 106-107). Shema ekvivalencije objašnjava semantičku ulogu istine bez postuliranja misterioznih odnosa kao što su korespondencija ili koherencija. To znači da su primeri sheme ekvivalencije: a) konceptualno fundamentalni, zato što ne slede iz nužnih konceptualnih veza između pojma istine i nekog osnovnijeg pojma pomoću kog bi pojam istina

mogao da se definiše, i b) eksplanatorno fundamentalni, zato što ih ništa ne objedinjuje i ne objašnjava njihovo važenje, dok oni objašnjavaju svakodnevnu upotrebu istinitosnog predikata (Armour-Garb & Beall 2005: 3). Drugo, istinitosni predikat služi potrebama izražavanja a ne objašnjavanja. Činjenica da neka rečenica ima istinitosnu vrednost ne može biti suštinski deo objašnjenja nekog drugog fenomena, recimo njenog značenja. Istinitosni predikat omogućava nam jedino da izrazimo generalizacije kao što su „Svaka rečenica oblika „P ili ne-P“ je istinita“, ili „Ono što Petar kaže je istina“. U prvom slučaju pomoću istinitosnog predikata izražavamo beskonačnu konjunkciju rečenica oblika „P ili ne-P“: „Kiša pada ili ne pada, i Petar čita ili ne čita, i...“, koju ne bismo mogli drugačije da izrazimo. U drugom slučaju možemo, zato što verujemo Petru, pripisati istinitost njegovim rečenicama iako ne znamo šta je on rekao. Iza rečenice „Ono što Petar kaže je istina“ stoji beskonačna disjunkcija: „Petar je rekao = „S“ i S, ili Petar je rekao = „P“ i P, ili Petar je rekao =...“⁴²

Vratimo se sada skeptičkom zaključku. Videli smo da sva tri problema skeptičkog rešenja imaju isti koren, a to je samorazorna pretpostavka da je skeptički zaključak istinit. Rečima Krispina Rajta: „Podržati skeptički argument znači osloboditi iz kaveza tigra čije nasrtaje onda više ne možemo obuzdati“ (Wright 1984: 771). Sa stanovišta antirealističke intepretacije skeptičkog rešenja, svrha deflacionizma je da se skeptički tigar pripitomi.

Prvo, semantički antirealista smatra da skeptički zaključak nije samoprotivrečan zato što Kripke-Vitgenštajn istovremeno odbacuje ideju da je značenje rečenica semantičkog diskursa određeno odnosom između jezika i sveta i ideju da je istina taj odnos. Pod pretpostavkom metafizički i semantički „nevinog“ pojma istine, ukoliko istinitosni predikat nije ništa više do jezičko

⁴² Moram da napomenem da se prethodni opis odnosi na zajedničke karakteristike deflacionih teorija. Različite deflacione teorije na različit način određuju „nosioc istine“ (kao rečenice, propozicije, jezičke činove), na različit način pravdaju (ili ne pravdaju) činjenicu da prihvatamo primere šeme ekvivalencije itd. Za dalje informacije o vrstama deflacionizma vidi: Armour-Garb & Beall 2005:6-21; Bar-On & Simmons 2006: 608-612; Burgess & Burgess 2011: 34-47.

oruđe, zastupnik skeptičkog rešenja može da tvrdi da je skeptički zaključak istinit u deflacionom smislu, zato što deflacioni istinitosni predikat po definiciji ne može da pruži nikakve eksplanatorno značajne podatke o značenju. Drugim rečima, iz skeptičkog argumenta ne sledi skeptički paradoks već skeptički zaključak, zato što priznanje deflacione istinitosti skeptičkog zaključka ne pretvara metafizičku tezu o nepostojanju činjenica o značenju u paradoksalnu semantičku tezu o nepostojanju značenja kao takvog; deflacioni pojam istine ništa ne govori o semantičkom sadržaju skeptičkog zaključka.

Drugo, naoružan deflacionizmom, semantički antirealista može da tvrdi da skeptički zaključak ne protivreči svakodnevnom govoru o značenju. Budući da, prema deflacionom pojmu istine, rečenica „Istina je da S znači p“ znači isto što i „S znači da p“, kada tvrdimo „Istina je da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ mi tvrdimo ni manje ni više nego *da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje*.

3.3. Bogosjanov *reductio ad absurdum* semantičkog antirealizma

Pol Bogosjan razvio je složene dokaze nespojivosti antirealizma i deflacionog pojma istine, i samoprotivrečnosti semantičkog antirealizma (Boghossian 1989: 522-52; 1990a). Premda je Džon Mekdauel (McDowell 1981: 229) prvi uočio napetost između lokalnih varijanti antirealizma i deflacionog pojma istine, Bogosjan je taj uvid primenio na sam semantički antirealizam (antirealizam u pogledu značenja rečenica koje govore o značenju nečijih reči), pokušavši da pokaže kako se spoljašnja napetost između dva stanovišta pretvara u samoprotivrečnost jednog od njih.

Semantički antirealizam pokazuje se kao samoprotivrečna pozicija zato što sadrži dva suprotstavljena pojma istine. Sa jedne strane, deflacioni pojam istine ključni je sastojak skeptičkog rešenja, zato što tek u sadejstvu sa njim skeptički zaključak može da se razume kao izraz metafizičkog skepticizma u pogledu

semantičkih činjenica (a ne kao izraz skeptičkog paradoksa), kao i zbog toga što objašnjava svakodnevnu upotrebu istinitosnog predikata u semantičkom diskursu. Sa druge strane, ako razluči skeptički zaključak i skeptički paradoks, onda, da bi skeptičkom zaključku vratio anti-realističku moć, antirealista mora da pronađe neki osnov za razlikovanje rečenica semantičkog diskursa od deklarativnih rečenica iz drugih jezičkih oblasti. On mora da položi račun o glavnoj crti svoje pozicije, koju Kraut (Kraut 1990) naziva *tezom o bifurkaciji jezika*:

Bifurkacionisti često preuzimaju zadatak da odrede koje od naših dobro formiranih deklarativnih rečenica imaju uslove istinitosti, a koje, iako imaju značenje, jednostavno izražavaju praktične stavove...On želi da zna koji od naših predikata ciljaju stvarna svojstva u svetu, a koji, nasuprot tome, samo ispoljavaju aspekte našeg reprezentacionog aparata - „projekcije pozajmljene iz naših unutrašnjih sentimenata“. U različitim prilikama, on na različite načine artikuliše ovaj svoj zadatak; ali, sve te artikulacije ukazuju na neku varijantu *bifurkacione teze*... teze da neke deklarativne rečenice (nazovimo ih rečenice D): opisuju svet, pripisuju stvarna svojstva, da su stvarno reprezentacione, da su o „onome što je stvarno tamo“, imaju određene uslove istinitosti...; dok druge deklarativne rečenice (nazovimo ih rečenice E): izražavaju obaveze ili praktične stavove, pokazuju neki odnos (hvalu, osudu, podšku itd), ekspresivne su pre nego opisne, ne „odslikavaju“ svet, nemaju uslove istinitosti ali poseduju „uslove prihvatljivosti“ ili „asertoričke uslove“...(Kraut 1990: 158-159)

Međutim, ukoliko prihvati deflacioni pojam istine, semantički antirealista suočava se sa sledećim problemom: bez robusne koncepcije istine na raspolaganju, on nije u mogućnosti da objasni šta ga čini - antirealistom! Jednom pripitomljen, skeptički tigar više ne predstavlja opasnost ni za koga, pa ni za semantičkog realistu.

Bogosjan smatra sve antirealističke koncepcije odlikuje teza da ništa u svetu ne poseduje svojstva označena karakterističnim predikatima iz odgovarajuće jezičke oblasti (nazovimo je G). Moguće je razlučiti dva glavna oblika antirealizma: teoriju greške i teoriju nefaktičnosti. Prema teoriji greške, karakteristični predikati jezičke oblasti G govore o svojstvima, ali ništa u svetu ne egzemplificira ta svojstva. Zbog toga su sve atomske deklarativne rečenice oblasti G, premda poseduju uslove istinitosti, sistemski neistinite. Prema teoriji nefaktičnosti, predikati oblasti G ne označavaju nikakva svojstva, te deklarativne rečenice iz te oblasti ne tvrde ništa o svetu. Dok su prema teoriji greške svi atomski iskazi oblasti G neistiniti, prema teoriji nefaktičnosti oni nisu ni istiniti ni neistiniti. U daljem tekstu usredsrediću se na Bogosjanovu raspravu o teorijama nefaktičnosti zato što zastupnici standardne interpretacije svrstavaju skeptičko rešenje u te teorije, i zato što argument protiv teorije greške ima sličnu strukturu i istovetan zaključak.

Samoprotivrečnost teze o nefaktičnosti značenja rečenica semantičkog diskursa, smatra Bogosjan, leži u sukobu između pretpostavke o prirodi istine neophodne za formulisanje bilo kakvog oblika antirealizma i pojma istine koja proizlazi iz semantičkog antirealizma (štaviše, pojma koji je neophodan da bi se sačuvala koherentnost skeptičke pozicije). Radi preglednosti, razložiću dokaz u pet etapa:

a) Semantički antirealista *mora da se opredeli između dva pojma istine*. Robusne koncepcije istine tvrde da se pojam istine odnosi na neko jezički nezavisno svojstvo, te da rečenice „S“ i „S je istinito“ imaju različito značenje. Kao takav, on je važan teorijski pojam pomoću kog izražavamo najosnovnije filozofske stavove o jeziku i svetu. Ako, na primer, verujemo u to da su istinite one rečenice koji odgovaraju nezavisno postojećim stanjima stvari, onda *eo ipso* verujemo i u to da su jezik i svet dva ontološki različita i nezavisna entiteta potencijalno povezana istinitim rečenicama. Za filozofa jezika pojam istine može da predstavlja ključ za objašnjenje prirode značenja: semantički realista smatra

da se značenje neke rečenice mora objasniti uslovima pod kojima je ona istinita. Sa druge strane, prema deflacionom shvatanju, značenje istinitosnog predikata iscrpljuje se u mogućnosti vršenja određenih sintaktičko-semantičkih radnji. Pošto ovo shvatanje podrazumeva da istinitost nije neko naročito svojstvo rečenice, postavlja se pitanje kako da razumemo rečenicu „S je istinito“? Bogosjan stavlja deflacionistu pred sledeći izbor: ili da pruži opšte objašnjenje semantičke uloge ovakvih rečenica, ili da pruži objašnjenje istine-u-određenom-jeziku. Drugim rečima, deflacionista mora da se odluči ili za Strosnovu (Strawson) performativnu teoriju istine, ili za diskvotacionu teoriju istine, razvijenu na tragu sheme koju je ponudio Tarski (Tarski).⁴³ Pristalice performativne teorije smatraju da je čin proglašavanja neke rečenice istinitom izraz pozitivnog stava prema toj rečenici. Prema diskvotacionoj teoriji, teza da istina nije svojstvo podrazumeva odbijanje obaveze da se ponudi bilo kakva teorija o opštim osobinama istine;⁴⁴ reći „S je istinito“ samo je posredan način da se kaže „S“. No, bez obzira na uzajamne razlike, svi deflacionisti dele osnovno uverenje da rečenice „S“ i „S je istinito“ imaju isto značenje. Otuda Bogosjan zaključuje da istina kao jezičko oruđe i istina kao odnos jezika i sveta ne mogu biti dve verzije iste ideje, te da je izbor jedne od njih najvažnija odluka za teoretičara istine (Boghossian 1990a: 161–162).⁴⁵

b) Oba pojma istine *impliciraju uslove* koje neka rečenica mora da ispuni da bi mogla da ima istinitosnu vrednost. Ako se tvrdnja da je neka rečenica istinita

⁴³ Skot Soms ukazao je na nedostatke Bogosjanove definicije deflacionizma. Naime, Soms smatra da Bogosjanova definicija: a) izostavlja Horvičovu minimalističku teoriju istine, koja tvrdi da je istina stvarno, ali trivijalno svojstvo; b) previđa da svaki diskvotacioni istinitosni predikat izražava svojstvo, iako, prema Tarskom, nema opšteg pojma istine; c) zaboravlja da klasične teorije redundacije nisu, obično, ni performativne ni zainteresovane za pripisivanje istinitosti rečenicama. Vidi: Soames 1999: 252, 260.

⁴⁴ Bogosjanova rasprava o diskvotacionoj teoriji oslanja se na Kvajna. Upoređi: Quine 1986: 11–13.

⁴⁵ Premda Bogosjan sve tradicionalne koncepcije istine ubraja u robusne, ovaj zaključak pokazuje da on na umu ima prevashodno teoriju korespondencije. Do kraja ovog poglavlja pratiću Bogosjanovu terminologiju, iako bi, u kontekstu kritike antirealističke interpretacije skeptičkog rešenja, bilo bolje odmah govoriti o realizmu u pogledu istine.

svodi na tvrđenje te rečenice, onda se uslovi istinitosti svode na uslove opravdane upotrebe. Zbog toga Bogosjan, oslanjajući se na Rajtovo učenje o *disciplinovanom sintakticizmu*, tvrdi da će, upitan kakva mora biti rečenica „S“ da bi iz nje moglo da se izvede „S je istinito“ ili „S nije istinito“, deflacionista da odgovori da ona mora biti smisljena, deklarativna rečenica sa utvrđenim pravilima upotrebe i – ništa više.⁴⁶ Sa druge strane, robusni pojam istine zahteva više od rečenice „S“. Na primer, gledajući iz ugla teoretičara korespondencije, neka rečenica može da bude istinita ili neistinita samo ukoliko sadrži izraze koji označavaju nešto u vanjezičkom svetu (Boghossian 1990a: 163–165).

c) Semantički antirealista *mora da pretpostavi robusnu koncepciju uslova istinitosti*, a na osnovu b) i robusni pojam istine. Naime, u skladu sa skeptičkim rešenjem, rečenice koje govore o značenju nečijih reči jesu smisljene, deklarativne rečenice sa utvrđenom upotrebom, odakle sledi da one, mereno deflacionim kriterijumima, poseduju istinitosnu vrednost. Kako semantički antirealista baš to želi da porekne, jasno je da on mora da pretpostavi drugačije, robusne kriterijume. Jer, rečenice koje pripisuju ili poriču robusne uslove istinitosti moraju i same da zadovolje te uslove. A ako se semantički antirealista obavezao na robusno shvatanje uslova istinitosti, onda se on obavezao i na robusno shvatanje istine (Boghossian 1990a: 165–166).

d) Sa druge strane, semantički antirealizam tvrdi da rečenice koje govore o značenju nečijih reči ne opisuju činjenice o tome kako neko govorno lice razume svoje reči. Međutim, ukoliko istinitosna vrednost neke rečenice zavisi od njenog značenja i stanja stvari o kom ona govori, nefaktičnost jednog od činilaca imaće za posledicu nefaktičnost proizvoda: iz nefaktičnost značenja „S“ sledi nefaktičnost istinitosne vrednosti „S“. Budući da istinitosna vrednost nijedne deklarativne rečenice nije činjenično određena, semantički antirealista *mora da*

⁴⁶ Vidi: Wright 1992: 27-29. Sam izraz „disciplinovani sintakticizam“ uveli su Džekson, Opi i Smit u Jackson, Oppy and Smith 1994.

odbaci robusni pojam istine kao jezički nezavisnog svojstva (Boghossian 1989: 526; 1990a: 174–176).

e) Na osnovu c) i d) sledi da je *semantički antirealizam samoprotivrečan* jer sadrži dva suprotstavljena pojma istine. Da bi formulisao svoju tezu, semantički antirealista mora da pretpostavi pojam istine koji na kraju poriče.

3.3.1. Kritike Bogosjanovog dokaza. Bogosjanov dokaz osporen je na svakoj tački.⁴⁷ Analiziraću ponuđene odgovore prateći tok dokaza, ne samo da bih zadovoljio njegovu formu, već prvenstveno sa namerom da ukažem na svojevrsnu dijalektiku u razvoju protiv-dokaza: sa svakim korakom, kritičari se udaljavaju od Bogosjanove definicije semantičkog antirealizma, sve dok je, na kraju, u potpunosti ne odbace. Pokazaće se da je ta činjenica od odlučujućeg značaja za ocenu krajnjeg ishoda rasprave između Bogosjana i njegovih protivnika.

Nasuprot Bogosjanu, kritičari su pokazali da:

a) Semantički antirealista *ne mora da bira* između dva pojma istine (Devitt 1990: 256-257; Hale 1997: 377–379; Hattiangadi: 72-73; Wright 1992: 231–236). Bogosjan nijednim argumentom ne pokrepljuje svoju pretpostavku da semantički antirealista ne samo da mora da pretpostavi inteligibilnost robusnog pojma istine, već mora i da bira između njega i deflacionog pojma istine. Pitanje pak nije da li su istina kao jezičko oruđe i istina kao odnos korespondencije između jezika i sveta dve varijante iste ideje, ni da li je moguće oba istinitosna predikata upotrebljavati u istoj oblasti jezika, već da li antirealista može da upotrebljava različite istinitosne predikate u različitim jezičkim oblastima? A Bogosjan nije dokazao da antirealista ne može da se opredeli za pluralizam u pogledu istine i upotrebljava dva istinitosna predikata, slabiji (npr. „ispravnost“) u semantičkom, a jači u ostalim jezičkim oblastima. Štaviše: „Bogosjanova diskusija pokazuje da su oba pojma istine od značaja za [antirealistu]: robusni

⁴⁷ Analizu tačke d) ostavljam za raspravu o Rajtovom dokazu. Vidi dole str. 110-114.

koji poriče i deflacioni koji je spreman da prihvati. Ipak, njegov dokaz počiva na previđanja [ove razlike]" (Devitt 1990: 257).

b) Deflacioni pojam istine *ne implicira* deflaciono shvatanje kriterijuma koje neka rečenica mora da zadovolji da bi imala istinitosnu vrednost (Jackson, Oppy and Smith 1994: 289–291). Potrebno je razlikovati dva pitanja: jedno se tiče razlike između istinitih i neistinitih rečenica, drugo razlike između rečenica koje imaju i onih koje nemaju istinitosnu vrednost. Premda deflacionista veruje da nema supstantivnog odgovora na prvo pitanje, to ne sprečava da na drugo odgovori formulacijom neke robusnije koncepcije uslova istinitosti, koja neće dopustiti da svaka dobro formirana deklarativna rečenica poseduje istinitosnu vrednost.

Ričard Holton (Richard Holton) ponudio je korisno poređenje (Holton 2000: 145–146). Pretpostavimo da imamo mašinu koja nasumično bira dobitne loto listiće. Jedino objašnjenje zašto su neki listići dobitni je to da ih je mašina slučajno odabrala – nazovimo ga deflacionim objašnjenjem svojstva „biti-dobitni-listić“. Da li takvo objašnjenje nužno povlači da ne možemo ništa da kažemo o svojstvima onoga što mašina bira kao dobitnički ili gubitnički *listić*? Očigledno, ne. Jer, sasvim lako možemo zamisliti robusno objašnjenje svojstva „biti-listić“: loto listić je nešto odštampano na izvestan način, od strane ovlašćene ustanove itd. Rečeno jezikom Bogosjanovog dokaza: „Svako objašnjenje svojstva „biti-listić“ mora da se zasniva na preferiranom objašnjenju svojstva „biti-dobitni-listić“.“ A to, jednostavno, nije tačno.

Možemo konstatovati da je osnovna ideja ove strategije da se problem na koji Bogosjan ukazuje reši poistovećivanjem deflacionizma sa semantičkim antirealizmom! Naime, ukoliko deflacionizam podrazumeva poricanje teorijske upotrebljivosti pojmu istine, onda je deflacionizam samo drugo ime za semantički antirealizam; suština semantičkog antirealizma jeste u odbacivanju mogućnosti da se pojam značenja objasni pozivanjem na uslove istinitosti. Istovremeno, pristalica ovog stanovišta ostaje antirealista u pogledu rečenica

koje govore o značenju nečijih reči, u tom smislu što tim rečenicama može da uskrati istinitosnu vrednost ukoliko svoju koncepciju uslova istinitosti ispuni nekim robusnijim kriterijumima. Koji su to kriterijumi?

Psihološke kriterijume predlažu Džekson, Opi i Smit, koji smatraju da je robusniju koncepciju uslova istinitosti moguće utvrditi analizom opštepoznatih svojstava istinitih rečenica (Jackson, Oppy & Smith 1994). Ovi autori najpre tvrde da disciplinovani sintakticizam nosi u sebi izvesnu metodološku nedoslednost. Naime, ako je suština deflacionog metoda to da se potraga za kriterijumima koje neka rečenica mora da ispuni da bi imala istinitosnu vrednost obustavi nakon što se utvrde neki sasvim opšti i, u najširem značenju reči, intuitivni principi dovoljni za tumačenje pojma istine, onda je neophodno uključiti *sve* takve principe (Jackson, Oppy and Smith 1994: 294). Međutim, disciplinovani sintakticizam previđa jedan od njih – postojanje analitičke veze između istinitosne vrednosti i verovanja. Princip koji nedostaje glasi: data rečenica ima uslove istinitosti ukoliko govorno lice može da je upotrebi kao izraz svojih verovanja. Dakle, da bi neka rečenica imala istinitosnu vrednost potrebno je da stanje u kom se govorno lice nalazi kada je disponirano da izgovori tu rečenicu ispuni uslove u kojima ono može da se računa za stanje verovanja (odnos prema odgovarajućim informacijama, postupcima i racionalnosti).

Funkcionalni osnov bifurkacije uvodi Krautov „robusni deflacionizam“ (Kraut 1993). Krautova glavna ideja je razlikovanje „širećih“ i „neširećih“ oblika deflacionizma. Potonji zahtevaju od date rečenice da, osim uslova disciplinovanog sintakticizma, ispuni dodatne – robusne – uslove kako bi imala istinitosnu vrednost: na primer, da je govorno lice, iz ugla sopstvenih nastojanja da razume svet, smatra eksplanatorno neophodnom (Kraut 1993: 252). Stoga, kazati za neku rečenicu da je istinita znači izraziti izvesnu pohvalu toj rečenici, dodeliti joj status u jezičkoj igri koji uskraćujemo ostalim deklarativnim rečenicama. U osnovi, Kraut odgovara na Bogosjanov dokaz prostom konstatacijom da je robusnost (bifurkacija) jedno, a realizam nešto sasvim drugo.

Da bi bila robusna, istina ne mora da bude realistički shvaćena. Dovoljno je da govorno lice, iz pragmatičkih razloga, selektivno primenjuje istinitosni predikat. Ako je to tačno, onda ne postoji protivrečnost između tvrdnji da istinitost nije realno svojstvo rečenice i da rečenica „S ima robusne uslove istinitosti“ nema robusne ulove istinitosti.

c) Bogosjanova kvalifikacija antirealizma pretpostavlja baš onu semantiku koju antirealista odbacuje (Blackburn 1998: 173-176; Devitt 1990: 257-259; Devitt & Rey 1991: 87-90; Gauker 1995: 118; Soames 1999: 251-255). Da bi polazište Bogosjanovog dokaza i skeptičko rešenje mogli da se protumače kao istovetni stavovi o prirodi značenja, nužno je od samog početka pretpostaviti teoriju značenja koja je suprotna antirealističkoj. Sporna teza – „S ima uslove istinitosti p“ nema uslove istinitosti – zaista pretpostavlja robusni pojam istine, ali to ne pokazuje da taj pojam pretpostavlja semantički antirealista već sam Bogosjan, koji polazi od takve, netačne, definicije semantičkog antirealizma. Naime, za semantički antirealizam konstitutivna je tvrdnja da rečenice semantičkog diskursa imaju svoj kriterijum značenja, različit od opisnih rečenica (pogotovo rečenica nauke), a ne tvrdnja da rečenice semantičkog diskursa nemaju uslove istinitosti (Devitt 1990: 258). Shodno tome, tačno je da u Bogosjanovom dokazu ima nešto samoprotivrečno, ali to nije semantički antirealizam, već pokušaj da se spoje deflacioni pojam istine i teorija koja objašnjava značenje uslovima istinitosti (Soames 1999: 254). Zaključak je da Bogosjan izvlači iz semantičkog antirealizma samoprotivrečnost koju je sam u njega uneo.

Ova strategija odbrane sadrži dve poente: nasuprot Bogosjanovoj pretpostavci da je antirealista *primoran* da upotrebi pojam istine koji je u sukobu sa njegovim sopstvenim stanovištem, kritičari tvrde da antirealista *ne mora* to da čini, odnosno da *može* da upotrebi deflacioni pojam istine koji, po svojoj prirodi, ništa ne objašnjava. Za razliku od Bogosjanovih kritičara koji razdvajaju robusnost istine i realizam, ovi kritičari ističu da su oba pojma istine izlišna u formulaciji središnje teze semantičkog antirealizma. Tačnije, deflacioni pojam

istine može da bude važan za semantički antirealizam baš zato što nema eksplanatornu funkciju i ne sadrži nikakvu pretpostavku o odnosu između jezika i sveta: oslobađajući antirealistu od obaveze da svoju predstavu o značenju i odnosima između jezičkih oblasti zasniva na nekom određenom shvatanju istine, deflacionizam raščićava tle za novu semantiku.

3.3.2. Analiza kritika Bogosjanovog dokaza. U ovom poglavlju ispitaću posledice kritika Bogosjanov dokaza iz ugla skeptičkog rešenja. Jedno pitanje je da li kritičari uspevaju da obore Bogosjanov dokaz, a sasvim drugo da li njihove kritike doprinose oporavku antirealističke intepretacije skeptičkog rešenja. Sve primedbe upućene Bogosjanu tiču se srži njegovog argumenta, tvrdnje da diskriminatorni potencijal semantičkog antirealizma zavisi od robusnog pojma istine. Prema mom mišljenju, strategije odbrane usmerene na prve dve tačke ne zadovoljavaju zato što prave nepotrebne ustupke Bogosjanovom dokazu. Obe pokušavaju da izbegnu njegove posledice ne osporavajući njegovu pretpostavku, a to je relevantnost (robusnog) pojma istine za semantički antirealizam. Prva nastoji da reši problem bifurkacije zastupajući pluralizam u pogledu istine, druga to čini prevodeći ga na nivo pragmatičkih kriterijuma koje neka rečenica mora da ispuni da bi imala istinitosnu vrednost. Obe uspešno osporavaju Bogosjanov dokaz, ali ne rehabilituju antirealističku intepretaciju skeptičkog rešenja, budući da teza o bifurkaciji jezika ili postaje stvar neargumentovanog izbora, ili se kao bumerang vraća semantičkom antirealisti koji, nakon što je razdvojio pojam istine od realizma, ne može da objasni zašto u svakodnevnom životu rečenicama koje govore o značenju nečijih reči pripisujemo istinitost. Tek treća strategija uspešno povezuje kritiku sa konstrukcijom zato što u potpunosti odbacuje pojam istine i prateću tezu o bifurkaciji. Ali, kao što ćemo videti, i ona se suočava sa teškoćama.

a) *Rajtov cel: posledice pluralizma.* Otvaranjem mogućnosti pluralizma u pogledu istine ne iscrpljuju se implikacije prvog protivdokaza. Krispin Rajt smatra da postoje dublje posledice po semantički antirealizam. On prvo

primećuje da ako antirealista ima na raspolaganju samo jedan pojam istine pomoću kog može da povuče razliku između dve jezičke oblasti, onda će se ta razlika nužno svesti na to da je nešto istina o jednoj, ali ne i o drugoj oblasti. Ukoliko se tražena razlika ogleda u tome što, za razliku od rečenica iz drugih jezičkih oblasti, rečenice semantičkog diskursa nemaju uslove istinitosti, antirealista je u nevolji zato što je razliku locirao u jezičkoj oblasti o kojoj, prema njegovoj sopstvenoj tezi, ne možemo da kažemo ništa istinito. Zbog toga Rajt upozorava da antirealista ne samo da može, već *mora da upotrebljava dva istinitosna predikata*. On posebno mora da „insistira na tome da je razlika između [rečenica koje mogu da budu istinite] i [rečenica koje mogu da budu ispravne] takva da njeni detalji... mogu da se registruju samo *ispravnim rečenicama*“ (Wright 1992: 235)

Međutim, ovaj manevar ima visoku cenu. Rajt smatra da semantički antirealista mora da žrtvuje ubedljivost sopstvene teze, zato što skeptičko rešenje ne nosi u sebi „kognitivnu obavezu“ (Wright 2002: 223-228).⁴⁸ To znači sledeće: ako odgovor na pitanje da li bi i zašto trebalo da prihvatimo skeptičko rešenje može da se izrazi samo ispravnim rečenicama, onda možemo, bez obzira na skeptički argument, da se vratimo semantičkom realizmu, a da pri tome ne učinimo nikakvu saznavnu grešku. Baš zato što mora da se izrazi ispravnim (a ne istinitim) rečenicama, skeptičko rešenje postaje pitanje izbora, umesto saznavnog uvida. Kao što vidimo, odbrana na prvoj liniji je tek delimično uspešna; iako je otkonjena neposredna opasnost u vidu jednostavne samoprotivrečnosti, izgleda da je uverljivost skeptičkog rešenja drastično smanjena.

b) *Diferencijacija deflacionizma*. Ovde rasprava dobija na zanimljivosti. Podsetimo se, Bogosjan smatra da semantički antirealista pretpostavlja robusni pojam istine, koji inače mora da odbaci. Strategije izbegavanja

⁴⁸ Ovaj izraz označava jedan od četiri Rajtova osnova za razlikovanje realizma i anti-realizma. Određeni diskurs nosi u sebi kognitivnu obavezu ako *a priori* važi da je, u slučaju da se dva govorna lica razlikuju u sudovima, jedno od njih načinilo neku saznavnu grešku. Vidi: Wright 1992: 144.

samoprotivrečnosti na ovoj i prethodnoj tački ističu da Bogosjanov dokaz počiva na ekvivokaciji izraza „robustno svojstvo“. Jer, jedno je tvrditi da je istina robustna u tom smislu što nije svaka deklarativna rečenica kadra da izrazi istinu, a nešto sasvim drugo da je robustna u tom smislu da rečenice kojima je pripisana istinitost nužno tvrde nešto o nezavisnim stanjima stvari. Semantički antirealista prihvata prvi, a odbacuje drugi smisao tog izraza. Štaviše, spoj selektivnosti i nefaktičnosti istinitosnog predikata sastavni je deo semantičkog antirealizma, a ne samo koherentan odgovor na Bogosjanov dokaz (Wright 2002: 233). Nevolja je u sledećem: ukoliko radi objašnjenja realističkih pretenzija uobičajenog govora o značenju pristane na deflacioni pojam istine, semantički antirealista ne može *unutar skupa onih rečenica za koje u svakodnevnom jeziku kažemo da su istinite ili neistinite* da povuče razliku između opisnih i neopisnih rečenica (O'Leary-Hawthorne & Price 1996: 289). A ako ne može da povuče tu razliku, koji mu onda motiv ostaje da bude antirealista u pogledu semantičkog (ili bilo kog drugog) diskursa?

Osim toga, kriterijum psihološkog razgraničenja sporan je iz još nekoliko razloga. Prvo, za semantičkog antirealistu, oslonac na pučku metodologiju nije pouzdan. Budući da taj metod zahteva da eksplicitna uverenja imaju prvenstvo nad implicitnim, semantički realista može da primeti da su ljudi uglavnom uvereni u postojanje semantičkih činjenica (O'Leary-Hawthorne & Price 1996: 283-284). Drugo, semantički antirealista duguje teoriju verovanja koja će da isključi mentalna stanja povezana sa deklarativnim rečenicama neopisnog diskursa. Međutim, ništa ne garantuje da će takva teorija da opravda njegovu poziciju. Na primer, pokaže li se da je osnovno svojstvo verovanja to da je ono istinito ili neistinito, onda će rečenice koje izražavaju verovanja biti istinite ili neistinite, dok one rečenice koja ne izražavaju verovanja neće imati istinitosnu vrednost. Međutim, to je više tautologija nego odgovor na pitanje zašto neke deklarativne rečenice nisu ni istinite ni neistinite (Burgess 2010: 436-437, 447). I treće, kritičar kriterijuma psihološkog razgraničenja mogao bi da tvrdi da se u

paketu disciplinovanog sintakticizma nalazi i minimalan pojam verovanja, odnosno da svaka gramatički ispravna, deklarativna rečenica sa utvrđenom upotrebom po definiciji izražava verovanja u nekom minimalnom smislu reči (Divers & Miller 1994:16–18; 1995: 37-41).

Na prvi pogled, Krautov robusni deflacionizam više obećava jer, uvodeći pragmatički osnov bifurkacije, prekida vezu između selektivnosti istinitosnog predikata i semantičkog realizma. Utoliko što razdvaja pitanja istine i značenja, to je dobar potez, ali ne i dovoljno dobar. Bogosjan bi mogao da primeti da Kraut jednostavno napušta bifurkacionu tezu umesto što, kako veruje, drugačije objašnjava razliku između opisnih i neopisnih rečenica; u Bogosjanovim očima, ta razlika samo je drugo ime za ideju o korespondenciji jezik-svet (Dillard 1996: 179–180). Nasuprot Bogosjanu, mi bismo mogli da kažemo da Kraut i dalje pokušava da udovolji zahtevima bifurkacione teze upravo zato što nije dovoljno radikalno doveo u pitanje ideju o korespondenciji jezik-svet. Njegov problem je u tome što on ponovo mora da objasni zašto mi rečenicama koje govore o značenju nečijih reči pripisujemo istinitosnu vrednost (uslove istinitosti) iako one, prema njegovom sopstvenom stanovištu, padaju na neopisnu stranu bifurkacione granice. Na primer, možda te rečenice, gledajući iz fizikalističke perspektive, nisu neophodne za saznanje stvarnosti. Ali, zar mi ne govorimo u svakodnevnom životu o semantički činjenicama i istinama? Zašto to radimo, ako ih ne smatramo saznanjno neophodim? Ili možda postoje dve vrste robusne deflacione istine? Očigledno je da bauk istine i dalje kruži prostorom semantičkog antirealizma.

c) *Globalizacija antirealizma*. Treća kritika podrazumeva globalni antirealizma, to jest potpuni raskid sa pojmom istine u formulaciji antirealizma (O'Leary-Hawthorne & Price 1996). Glavna ideja više nije poricanje uslova istinitosti rečenicama semantičkog diskursa, već odricanje središnje uloge pojmu istine u objašnjenju značenja. Odbacujući pretpostavku da deklarativne rečenice poseduju robusne uslove istinitosti, globalni antirealista oslobađa prostor za

drugačije objašnjenje značenja a ne bifurkacione teze. Zadatak deflacionizma je da ključni eksplanatorni pojam semantičkog realizma isprazni od teorijskog sadržaja i semantičkog antirealistu oslobodi od obaveza koje bi, tokom izgradnje nove slike o jeziku, taj pojam mogao da mu nametne. U tom smislu, semantički antirealista je ili „čovjek od slame“ – ako ga oblikujemo prema Bogosjanovom kalupu robusnih uslova istinitosti, on nema nikakve veze sa skeptičkim rešenjem – ili „čovjek od čelika“ – ako ga oblikujemo prema Kripke-Vitgenštajnovim kalupu uslova opravdane upotrebe, Bogosjanov dokaz nema nikakvu moć jer ga deflacioni pojam istine čini potpuno bezopasnim. Postavlja se pitanje da li možemo semantički antirealizam da oblikujemo prema Kripke-Vitgenštajnom kalupu pomoću teorijskih sredstava koja nam deflacionizam ostavlja na raspolaganju?

O'Liri-Hatton i Prais smatraju da semantički antirealista može da izdvoji odabranu jezičku oblast pomoću strategije „treće noge“: umesto semantičkog razlikovanja između rečenica koje imaju i onih koje nemaju uslove istinitosti, i umesto psihološkog razlikovanja između rečenica koje izražavaju i onih koje ne izražavaju verovanja, on bi trebalo da pronađe treći način da povuče razliku između semantičkog diskursa i ostalih oblasti jezika, ne oslanjajući se pri tome na pojmove čiju teorijsku upotrebljivost kompromituje deflacioni pojam istine:

Ključ strategije „treće noge“ jeste zapažanje da je [antirealizam], najopštije protumačen, učenje o funkcijama jezičkih oblasti. U etici je, na primer, suštinska [antirealistička] tvrdnja da je funkcija etičkog diskursa različita od funkcije, recimo, naučnog diskursa, i to u nekom filozofski značajnom pogledu – takvom da su pokušaji redukovanja etičkog diskursa na naučni govor neprikladni (O'Leary-Hawthorne & Price 1996: 285).

Strategija „treće noge“ odgovara osnovnoj zamisli skeptičkog rešenja:

i. Novo ime za semantički antirealizam je *funkcionalni pluralizam*. Svako ko se bavi Kripkeovim tumačenjem Vitgenštajna nalazi se na poznatom terenu jer u funkcionalnom pluralizmu može da prepozna globalizovano skeptičko rešenje: u svim oblastima jezika, značenje je određeno uslovima pod kojima upotrebljavamo određene rečenice i ulogom koju one imaju u našim životima. Ili, još jednostavnije: funkcionalni pluralizam jeste teza da značenje ne objašnjava upotrebu, već da upotreba objašnjava značenje (Williams 2013: 128).

ii. Budući da usvaja deflacioni pojam istine, globalni antirealista zauzima kvijetistički stav prema metafizičkim pitanjima o značenju. U dobrom duhu skeptičkog rešenja, on je rad da „govori sa narodom“: postoje činjenice o značenju; rečenice kao što je „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ imaju istinitosnu vrednost itd. Sa druge strane, on odbacuje skeptičko-metafizičku perspektivu iz koje se stvari, navodno, bolje vide: recimo da, uprkos teorijski „nevinom“ realizmu svakodnevnog semantičkog diskursa, *u stvarnosti ne postoje činjenice* o značenju, da rečenice kao što je „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ *nisu stvarno istinite* (Macarthur & Price 2007: 99-100). Kripkeov branilac ima razloga za zadovoljstvo zato što je smisao antiskeptičkog gambita bio upravo to da se žrtvovanjem činjenica o značenju spasi svakodnevni govor o značenju.

iii. Istovremeno, globalni antirealista je spreman da na osnovu funkcionalnih svojstava jezičkih oblasti isplete mrežu njihovih međusobnih razlika otprilike tamo gde je ih je povlačila teza o bifurkaciji. Ali, on to čini u novom ključu: paralelno gornjem primeru, semantički i naučni diskurs igraju različite uloge u našim životima, te nije primereno svesti čitav semantički diskurs na naučni. U načelu, zastupnik skeptičkog rešenja tome nema šta da prigovori. Jedan od načina da se razume pouka skeptičkog argumenta je upravo to da kondicionalni iskaz - „Ako Petar razume „+“ kao znak za sabiranje, onda on mora da odgovori „125“ na „68+57=?““ - ne predstavlja tvrdnju o uzročno-posledičnim odnosima između mentalnih ili fizičkih činjenica o Petru i njegovog jezičkog ponašanja.

Naravno, mentalna stanja mogu da budu uzrok budućih jezičkih postupaka jer se kroz proces učenja razvijaju jezičke dispozicije, pored ostalih, i dispozicije da se *ove* ali ne i *one* upotrebe „+“ smatraju ispravnim. Uprkos tome, ova zapažanja spadaju u sferu uzročnog a ne normativnog govora, u kom je razlika između onoga što neko govorno lice smatra ispravnim i onoga što jeste ispravno odlučujuća (Davies 1998: 133; Kusch 2004: 576, 2006: 33).

Po svemu sudeći, Bogosjanov dokaz oboren je na trećoj tački. Važno je primetiti da ne samo da je strategija „treće noge“ uspešna kao odbrana od Bogosjanovog dokaza već, na prvi pogled, funkcionalni pluralizam verno izražava Kripke-Vitgenštajnovu zamisao skeptičkog rešenja. Cena jeste globalizacija antirealizma, koji više nije ograničen samo na govor o značenju, ali sa tim branilac antirealističke intepretacije skeptičkog rešenja može da živi. Štaviše, u njegovim očima to je razlog više da se odbaci Bogosjanov dokaz i njegova pretpostavka da skeptičko rešenje predstavlja *lokalni* antirealizam u pogledu semantičkog diskursa. Time spor ipak nije okončan zato što, u kontekstu skeptičkog dijaloga, strategija „treće noge“ ne može da padne sa neba. Ona mora da se obrazloži interpretacijom skeptičkog argumenta, što ponovo usložnjava stvar.

Pre nego što iznesem svoje argumente, pogledajmo zašto Krispin Rajt misli da je skeptičko rešenje oblik globalnog antirealizma i zašto misli da je globalni antirealizam neodrživa pozicija. Kritika Rajtovog dokaza poslužiće mi kao putokaz za konačnu kritiku Bogosjanovog dokaza i završnu reč o ulozi pojma istine u nastanku skeptičke pozicije.

3.4. Rajtov dvostepeni *reductio ad absurdum* semantičkog antirealizma.

Ovaj dokaz razvio je Krispin Rajt (Wright 1984: 769–770), a posle njega, u nešto drugačijem obliku, i Pol Bogosjan (Boghossian 1989: 524–525). Sastoji se iz

dva koraka. U prvom se dokazuje nužnost širenja lokalnog (semantičkog) antirealizma na čitav jezik, a u drugom inkohherentnost globalnog antirealizma:

a) Prvi korak nam je već poznat iz Bogosjanovog dokaza. Ako je istinitosna vrednost rečenice određena njenim značenjem i relevantnim činjenicama, onda nefaktičnost jedne od determinanti povlači nefaktičnost ishoda. Rajt nudi sledeću paralelu: ako je među determinantama toga da li vredi otići na određenu izložbu to koliko dobro su izloženi vodeći eksponati, onda, ako pitanje „dobre izloženosti“ nije faktičko, to nije ni pitanje da li vredi otići na tu izložbu. Prema tome, nefaktičnost značenja povlači nefaktičnost istinitosne vrednosti svih rečenica. A ako je rečenica „S je istinito“ nefaktička, onda je i rečenica „S“ nefaktička, jer nije moguće da rečenice sa leve i desne strane diskvotacione šeme („S“ je istinito ako i samo ako S) budu na različitim stranama podele nefaktičko/faktičko (Wright 1984: 769).

b) Očekivana nevolja je u tome što antirealizam gubi filozofsku motivaciju. Jer, njegova svrha je upravo da povuče „duboku“ razliku između deskriptivnih i ekspresivnih rečenica. Na ovu primedbu antirealista može da odgovori da je, mereno njegovim kriterijumima, ta razlika povučena na zadovoljavajući način. Međutim, on se time obavezuje na tvrdnju da njegova teza predstavlja *otkriće činjenice* o prirodi značenja nekih rečenica: otkriće da rečenice semantičkog diskursa ne opisuju činjenice, već izražavaju odnos govornog lica prema drugim članovima zajednice. Kako je to moguće, ako se antirealistička teza odnosi i na sebe samu? Jer, ako su sve rečenice ekspresivne, onda skeptičko rešenje i samo ima ekspresivni, a ne deskriptivni karakter (Wright 1984: 770).

Semantički antirealista ima na raspolaganju dve strategije odbrane. On može da ospori nužnost širenja antirealizma na ceo jezik, ili da ospori inkohherentnost globalnog antirealizma:

i. Bogosjanova rekonstrukcija Rajtovog dokaza pomoći će nam da prikažemo prvu strategiju. Prema Bogosjanu, Rajt dokazuje (Boghossian 1989: 524-525):

- (I) „S znači da p“ nema uslove istinitosti; onda, *via* veze značenje-istina
- (II) „S ima uslove istinitosti p“ nema uslove istinitosti; pošto rečenica koja nema uslove istinitosti ne može biti istinita sledi
- (III) „S ima uslove istinitosti“ nije istinito, primenom diskvotacione šeme
- (IV) „S ima uslove istinitosti p“ je istinito ako i samo ako „S“ ima uslove istinitosti p, a pošto (III) tvrdi da „S ima uslove istinitosti p“ nije istina, sledi
- (V) „S“ nema uslove istinitosti p.

Međutim, Rajtova kritika Bogosjanovog dokaza pogađa i njegov sopstveni: semantički antirealista nije dužan da definiše svoje stanovište isključivo uz pomoć robusnog pojma istine (Hale 1997: 378). Ukoliko on ima pravo i obavezu da upotrebljava dva pojma istine, jedan u semantičkom diskursu a drugi u ostatku jezika, Rajtov dokaz nije validan. Prvi način da se ospori nužnost globalizacije antirealizma jeste da se ospori primena diskvotacione sheme u dokazu. Ključan potez dokaza je kontrapozicija diskvotacione sheme čitane sa desna na levo tako da od:

- (IV) „S ima uslove istinitosti p“ je istinito ako i samo ako „S“ ima uslove istinitosti p;

dobijamo:

- (IV)₁ „S“ nema uslove istinitosti p ako i samo ako „S ima uslove istinitosti p“ nije istinito; a onda *via* (III) izvodimo

- (V) „S“ nema uslove istinitosti p.

Semantički antirealista može da zaustavi međukorak dokaza (IV)₁, osporavajući primenu diskvotacione sheme sa desna na levo (Hale 1997: 379). Kao što je i sam Rajt naknadno uočio, ako „S“ nema uslove istinitosti p, onda je, prema semantičkom antirealisti, tvrdnja „S ima uslove istinitosti p“ samo „neispravna“, ne i neistinita u robusnom smislu (Wright 1992: 218; 1998/2003: 146-147). Kritičar semantičkog antirealizma mogao bi da kaže da navedena primedba počiva na spornoj pretpostavci o načinu ocenjivanja kondicionalnih iskaza, prema kojoj je kondicionalni iskaz validan („ispravan“ ili istinit) ukoliko nema pada u vrednosti (od istinitog ka „ispravnom“) između antedecensa i konsekvensa. Nasuprot tome, on može da tvrdi da je uslov validnosti kondicionalnog iskaza očuvanje *određene vrednosti* (pri čemu su istinito i „ispravno“ određene vrednosti). Tako je istovremeno obnovljena validnost diskvotacione sheme i Rajtovog dokaza o nužnosti širenja semantičkog antirealizma na čitav jezik (Wright 1992: 219).

Ipak, pod pretpostavkom da semantički antirealista ima pravo da upotrebljava dva istinitosna predikata, on može da otkloni oba problema jednim potezom: može da zadrži diskvotacionu shemu i ospori nužnost širenja antirealizma na čitav jezik. Naime, korak od (II) ka (III) počiva na principu P1: „S“ je istina \longrightarrow „S“ ima uslove istinitosti. Pod pretpostavkom da koristi deflacioni pojam istine, semantički antirealista može da odbaci ovaj princip, a sa njim i korak od (II) ka (III), jer, prema njegovom mišljenju, neka deklarativna rečenica može da bude istinita u deflacionom smislu čak i kada nije opisna, odnosno kada nema robusne uslove istinitosti.

Sa druge strane, korak od (III) *via* diskvotacione sheme do (V) počiva na principu P2: „S“ nije istina \longrightarrow ne-„S“. Pretpostavimo li robusni pojam istine, onda će semantički antirealista da odbaci princip P2, a sa njim korak od (III) do (V), zato što smatra da negacija određene deklarativne rečenice *ne mora* da sledi iz okolnosti da ta rečenica ne odgovara nekoj činjenici, i da u slučaju rečenica

semantičkog diskursa, koje on tumači ekspresivistički, *ne sledi* njihova negacija (Ahmed 2007: 173).

ii. Ako ipak odluči da prihvati globalizaciju antirealizma – recimo, zato što smatra da Kripke-Vitgenštajn odbacuje semantički realizam u celini – kako pristalica antirealizma može da odgovori na Rajtove primedbe? Na prvu, da nema načina da povuče razliku između opisnih i neopisnih rečenica (jer su sve neopisne), on može da odgovori pozivajući se na vlastite kriterijume. Ne sporeći da je teza globalnog antirealizma – nijedna rečenica nema uslove istinitosti – tek asertabilna (ne i istinita), Bogosjan pita: „Ali šta nije u redu sa tim? Ako tu postoji neka nestabilnost, ona nije očigledna“ (Boghossian 1989: 525). Zbog čega zastupnik skeptičkog rešenja ne bi prihvatio širenje antirealizma na čitav jezik, tvrdeći da nema ničeg problematičnog u tome što je skeptičko rešenje saopšteno rečenicama koje upotrebljavamo u određenim okolnostima i koje igraju određenu ulogu u našim životima? Što je još važnije, on zatim može jednostavno da konstatuje da sada teret dokaza leži na onom ko tvrdi da postoji robusna razlika između opisne i neopisne upotrebe jezika (Miller 2007: 183-184). Kao što ćemo videti u sledećem odeljku, ova replika ima značajne posledice, jer *potpuno menja dokaznu ulogu* Bogosjanovog i Rajtovog argumenta, kao i konačnu ocenu njihove valjanosti.

3.5. Skeptičko rešenje i problem istine

U ovom odeljku razmotriću odnos između skeptičkog rešenja i pojma istine iz ugla paradoksalnih posledica priznanja skeptičkog zaključka. Moj plan je da prvo rehabilitujem i priznam Bogosjanovu tezu o neophodnosti upotrebe robusnog pojma istine u formulaciji skeptičkog zaključka, kao i da priznam Rajtovu tezu o neophodnosti upotrebe dva pojma istine u formulaciji odnosa između skeptičkog zaključka i skeptičkog rešenja. Namera mi je da te dve teze upotrebim kao kritičko sredstvo *protiv* njihovih dokaza i da ukažem na postojanje prostora za realističku interpretaciju skeptičkog rešenja. Za polaznu

tačku uzeću najvažnije rezultate dosadašnje rasprave o Bogosjanovom i Rajtovom dokazu. To su, prvo, tvrdnja da Kripke-Vitgenštajn nikada ne bi pristao na Bogosjanovu i Rajtovu odredbu skeptičkog rešenja, zato što on poriče da pojam istine ima središnju ulogu u njegovoj teoriji značenja; i drugo, tvrdnja da bi on, čak i da izrazi svoje stanovište u negativnom obliku – poričući rečenicama o značenju uslove istinitosti – mogao da koristi deflacioni istinitosni predikat bez paradoksalnih posledica.

3.5.1. Bogosjanova poenta. U zanemarenom ali vrlo poučnom nastavku polemike sa Majklom Devitom, Bogosjan (Boghossain 1990b) tropoteznim protivnapadom uzvraća na kritiku koju smo preliminarno ocenili kao odlučujući udarac njegovom *reductio* argumentu protiv semantičkog antirealizma:

i. Bogosjan prvo ističe da Devit greši kada njegovu formulaciju semantičkog antirealizma – onu koju antirealista, prema Devitovom mišljenju, nikada ne bi prihvatio jer je izražena pomoću pojma istine odnosno uslova istinitosti – tumači kao razradu nekog već definisanog stanovišta (Boghossian 1990b: 264). On tvrdi da Devit (kao i ostali kritičari) polazi od antirealističke teorije značenja, a onda, na pozadini već ustanovljene pozicije, prikazuje njegovu (Bogosjanovu) formulaciju semantičkog antirealizma kao *dodatnu* tezu o nekom metafizičkom nedostatku rečenica semantičkog diskursa. Otuda nije ni čudo što on veruje u dokaznu moć načelno ispravnog zapažanja da je, ukoliko ih posmatramo u ne-traktatusovskom okviru, za razumevanje rečenica semantičkog diskursa važno to što one imaju drugačije kriterijume značenja od rečenica iz oblasti nauke. Međutim, Bogosjan želi samo da ponudi i analizira *jedan od nekoliko mogućih* izraza semantičkog antirealizma, za koji on smatra da je logički neizbežan, u literaturi čest i – samoprotivrečan (Boghossian 1990b: 273). Zašto neizbežan?

ii. Bogosjan zatim primećuje da semantički antirealista, čak i ukoliko odbije da izrazi svoje stanovište spornom tezom da rečenice semantičkog diskursa ne poseduju robusne uslove istinitosti, ima *logičku* obavezu da prihvati tu tezu. Jer, ako on, usvajajući deflacioni pojam istine, poriče da bilo koja rečenica ima

robusne uslove istinitosti, onda *a fortiori* poriče i to da rečenice semantičkog diskursa imaju takve uslove istinitosti (Boghossian 1990b: 275-6).

iii. U završnom koraku, Bogosjan se poziva na Kripkea. Naime, on skreće pažnju na to da Devit previđa Kripkeovu konstataciju da „Vitgenštajnov skeptički zaključak [glasi da]: ne postoje činjenice ili uslovi istinitosti koji korespondiraju rečenici kao što je „Džons razume „+“ kao znak za sabiranje“ (Kripke 1982: 77). Ako je tačno, prvo, da skeptički zaključak prethodi skeptičkom rešenju, te nije niti može da bude njegova dodatna razrada; drugo, da Kripke ima logičku obavezu da i posle skeptičkog rešenja prihvati Bogosjanovu formulaciju skeptičkog zaključka; i treće, da iz Kripkeovog teksta očigledno proizlazi da skeptički zaključak predstavlja semantičku a ne metafizičku tezu, onda nije tačno da Bogosjan neopravdano tereti skeptičku poziciju spornim određenjem pomoću uslova istinitosti.

Uprkos svemu, Devit i Rej lakonski odgovaraju da Bogosjan i dalje nije dokazao da Kripke ima na umu robusne uslove istinitosti, pokušavajući tako da rehabilituju poznato gledište da je skeptički zaključak ili potpuno bezopasan zato što, ako je shvaćen u deflacionom smislu, izražava negativnu metafizičku tezu, ili irelevantan za skeptičko rešenje zato što, ako je shvaćen u robusnom smislu, ne izražava antirealističku teoriju značenja (Devitt & Rey 1991: 92). Međutim, Devit i Rej previđaju sledeće: Bogosjan bi mogao da kaže da ukoliko skeptički zaključak govori o semantičkim činjenicama u deflacionom smislu, onda nema razlike između metafizičke i semantičke ravni. Jer, prema deflacionisti, činjenice i istina dolaze zajedno sa opravdanom upotrebom jezika, te semantička teza jeste metafizička, i obrnuto!

Najpre treba primetiti da se sam Kripke nije ni osvrtao na ovaj problem. Koristeći to, pojedini autori ističu da deflacioni pojam istine ne samo da ne pomaže skeptičkoj poziciji, već dodatno potcrtava njene slabosti (Ahmed 2010: 100; Blackburn 1984a: 285-286; Hale 1997: 375; Hanfling 1985: 8; McDowell 1984/1998: 228; Schroeder 2006: 198; Tait 1986: 483). Podsetimo se, pod

pretpostavkom deflacionog pojma istine, rečenice tipa „Istina je (činjenica je) da govorno lice G razume „X“ kao znak za X“ znače isto što i „Govorno lice G razume „X“ kao znak za X“. Međutim, ako je sve u redu sa rečenicom „Istina je (činjenica je) da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“, onda iz negacije te rečenice sledi da „Petar ne razume „+“ kao znak za sabiranje“. Uopšteno, to znači da bi se Kripke, priznajući da je skeptički zaključak istinit u deflacionom smislu, survao u ponor semantičkog nihilizma, jer iz „Nije činjenica da bilo ko razume bilo šta kao znak za bilo šta“ sledi da „Niko ništa ne razume“. Zbog toga branilac skeptičkog rešenja mora da uvaži ono što nazivam Bogosjanovom poentom:

[Poenta]...je da skeptički zaključak, da bi uopšte imao samo šansu da bude prihvatljiv, mora biti shvaćen tako da priziva neku supstancijalniju koncepciju istine i činjenica. A da bi skeptičko rešenje imalo svrhu, neophodno je ponuditi objašnjenje supstancijalnijih pojmova istine i činjenice čija se primena na rečenice koje govore o značenju nečijih reči poriče (Hale 1997: 375).

Prva važna pouka je da Kripke *mora* da se osloni na robusno značenje pojmova „činjenica“ i „istina“ tokom skeptičkog argumenta i u formulaciji skeptičkog zaključka. Druga je da deflacioni pojam istine ne može i ne treba da ublaži skeptički zaključak. Ne može, zato što ne dozvoljava razliku između *navodno* i *stvarno* istinitih rečenica. Ne treba, zato što odnos između skeptičkog zaključka i skeptičkog rešenja mora da se osmisli u svetlu Bogosjanove poente.

3.5.2. Skeptički argument, skeptički zaključak i problem istine. Ukoliko je prilikom donošenja skeptičkog zaključka ipak neophodno upotrebiti robusni pojam istine, nije li čitav trud da se obori Bogosjanov dokaz pao u vodu? Nije, jer kao što Rajt primećuje, antirealista može da koristi dva pojma istine. Ali, ne zato da bi pomoću njih povukao bifurkacionu granicu u okviru skeptičkog rešenja,

već zato *da bi skeptički napad usmerio prema robusnom pojmu istine*. S obzirom na Bogosjanovu poentu, on je jedina moguća meta skeptičkog argumenta, budući da prema tom shvatanju istine iz „S“ ne proizlazi „Činjenica (istina) je da S“, te otuda ne može biti reči ni o neposrednom prelasku od „Nije činjenica da S“ ka „ne-S“.

Trag koji ću da sledim je Gibsonova (Gibson) i Hejlova primedba Bogosjanu. Oni ukazuju na to da se jedina obaveza koju Bogosjan može da pripiše Kripke-Vitgenštajnu u vezi izraza „robusni uslovi istinitosti“ tiče *značenja*, ali ne i *ekstenzije*. Zašto antirealista ne bi mogao da pretpostavi da taj izraz ima značenje (jer ima upotrebu), ali da ne označava neko svojstvo, isto kao što izraz „okruglo pa na čoš“ ima značenje (ima upotrebu), iako ne postoji takvo svojstvo? (Gibson 1995: 224–225; Hale 1997: 378). Drugu važnu, zapravo odlučujuću sugestiju nudi Anandi Hattiangadi (Anandi Hattiangadi). Ona primećuje da Gibson-Hejlova primedba otvara zanimljivu interpretativnu mogućnost: pošto Kripke-Vitgenštajn može, ne obavezujući se ni na jedan *pojam istine*, da koristi oba *istinitosna predikata*, on ima potreban manevarski prostor da pomoću skeptičkog argumenta pokaže neodrživost semantičkog realizma i robusnog pojma istine. Na osnovu toga, on može da zaključi da je deflacioni pojam istine bio ne snazi *čitavim tokom* skeptičkog argumenta kao i u skeptičkom zaključku, koji bi u tom slučaju, smatra autorka, tvrdio da je istina, u deflacionom smislu, da nijedna rečenica nema uslove istinitosti u robusnom smislu (Hattiangadi 2007: 73–74). Ja mislim nešto drugačije.

Ako imamo na umu prvo, Bogosjanovu poentu; drugo, uvid da globalni antirealista poriče ulogu pojmu istine u svojoj teoriji značenja; i treće, Milerovo zapažanje da teret dokaza robusne bifurkacione razlike leži na onom ko tvrdi da takva razlika u jeziku postoji, onda možemo Bogosjanov i Rajtov dokaz da protumačimo kao *reductio ad absurdum* dokaz protiv semantičkog realizma, a ne semantičkog antirealizma! Jer, čitav problem odnosa između pojma istine i skeptičke pozicije sada može da se predstavi na sledeći način: ako, kao što to

čine Bogosjan i Rajt, pretpostavimo robusni pojam istine i semantički realizam (oni, naravno, idu ruku pod ruku), onda smo, gledajući iz realističkog ugla, prinuđeni da prihvatimo paradoksalan zaključak da ne postoje činjenice o značenju rečenica koje govore o značenju nečijih reči, samim tim i to da ne postoji ni samo značenje. Semantički realista, a ne globalni antirealista, jeste taj koji mora a ne može da živi sa skeptičkim zaključkom. Sve kasnije, realistički konstruisane neprilike usklađivanja deflacionog pojma istine sa semantičkim i globalnim antirealizmom jesu dodatni razlozi da se odbaci teorija koja značenje objašnjava uslovima istinitosti. Dakle, Bogosjanov i Rajtov dokaz uspešni su kao dokazi protiv semantičkog realizma upravo iz onog razloga zbog kog su neuspešni kao dokazi protiv skeptičkog rešenja.

Ključna prednost *reductio* interpretacije je to što robusni pojam istine stavlja u službu strategije „treće noge“, iako ova poriče eksplanatorni značaj pojmu istine. Globalni antirealista može bez poteškoća da objasni vezu između skeptičkog argumenta, skeptičkog zaključka i skeptičkog rešenja. On posredno poriče semantički realizam koristeći *reductio* argument, pri čemu: a) ne mora da prihvati deflacionu istinitost skeptičkog zaključka kao sopstvenu tezu o semantičkim činjenicama, i b) može uslovno i privremeno da prihvati robusnu istinitost skeptičkog zaključka, ali ne kao sopstveni stav o značenju i istinitosnoj vrednosti rečenica semantičkog diskursa, već kao tezu koja pokazuje samoprotivrečnost semantičkog realizma. Kao što je Vitgenštajn očekivao od čitaoca da jednom kada razume samoprotivrečnost *Traktatusa* odbaci lestve koje su ga dovele do tog razumevanja, tako i Kripke-Vitgenštajn očekuje da jednom kada razumemo skeptički zaključak odbacimo lestve koje su nas dovele do uvida u samoprotivrečnost semantičkog realizma.

Šta je ostalo od Bogosjanove poente? Kripke-Vitgenštajnov odnos prema robusnom pojmu istine ponajviše liči na odnos deiste prema Bogu. Kao što je deisti Bog, nakon što je stvorio svet, eksplanatorno suvišan, tako je i zastupniku skeptičkog rešenja robusni pojam istine eksplanatorno suvišan, ali tek pošto

odbaci skeptički zaključak i, sa njim, semantički realizam. Šta je ostalo od Rajtove poente? Oseka robusnog plima je deflacionog pojma istine. Kako se prvi povlači sa skeptičkim argumentom, drugi se širi sa skeptičkim rešenjem.

3.5.4. Skeptičko rešenje i deflacioni pojam istine. Prema mom mišljenju, pozicija koja nastaje raskidom veze između teorije značenja i pojma istine zaista izražava skeptičko rešenje, ali ona nije globalni antirealizam već *skeptički realizam!* Tačnije, ona je anti-realistička samo u tom smislu što nastaje kao posledica kraha semantičkog realizma kao opšte teorije značenja, ali ne i u tom smislu da promovise nefaktičnost značenja ili tvrdi da rečenice semantičkog diskursa pokazuju bio kakav metafizički nedostatak u odnosu na opisne rečenice iz drugih jezičkih oblasti. Obe teze zahtevaju znatno egzegetsko potkrepljenje i biće tema sledećih poglavlja. Ipak, u prilog druge možemo već sada da navedemo neke važne dokaze, koje sažima stav da u okviru skeptičkog rešenja, odnosno izvan teorijskog prostora omeđenog odnosom prema realističkim uslovima istinitosti, deflacionizam predstavlja dovoljan razlog za minimalni oblik realizma u pogledu značenja. To je oblik realizma koji ne *objašnjava* značenje uslovima istinitosti, ali prihvata kao teorijski nesumnjivu i opravdanu našu svakodnevnu upotrebu pojmova kao što su „činjenica“ ili „istina“ u govoru o značenju zato što smatra da oni, kada su rasterećeni od nanosa metafizičkog tumačenja, imaju svoje prirodno mesto u jeziku.

Moj argument protiv intepretacije skeptičkog rešenja kao izraza globalnog antirealizma u pogledu značenja počiva na dva razmatranja. Prvo, čak i ako se iz skeptičkog zaključka izvede globalni antirealizam u pogledu značenja, a ne samo oblasni skepticizam u pogledu činjeničnosti semantičkog diskursa, i dalje postoji teorijska obaveza da se u okviru skeptičkog rešenja izdvoji govor o značenju kao jezička oblast koja je posebno pogodena skeptičkim argumentom. Jer, skeptički argument priziva antirealističku (ekspresivističku) reinterpretaciju značenja samo ako prethodno pokazuje da nešto nije u redu sa pred-teorijskim realizmom svakodnevnog jezika, u kom slučaju taj nedostatak mora da bude najvidljiviji u

semantičkom diskursu. Da bi ispunio pomenutu teorijsku obavezu, zastupnik globalnog antirealizma mora da reši problem „puzećeg minimalizma“. Drugo, ja smatram da on ne može da reši taj problem jer mu *reductio* interpretacija skeptičkog argumenta uskraćuje mogućnost da ga uopšte razume kao pretnju skeptičkom rešenju.

Na problem „puzećeg minimalizma“ ukazao je Džejms Drejer komentarišući stanje u savremenoj metaetici (James Dreier 2004). U stara dobra vremena, veli Drejer, znalo se ko je ko: antirealista je bio onaj koji je tvrdio da rečenice etičkog diskursa nemaju istinitosnu vrednost jer moralne činjenice ne postoje. Drejer konstatuje da je pod uticajem dva trenda postalo teško razlučiti metaetički ekspresivizam od metaetičkog realizma. Prvi trend je *prilagođavanje*: ekspresivisti su postavili sebi za cilj da svoje teorije prilagode svakodnevnom govoru o moralnim pitanjima. Pošto mi obično kažemo da su neki moralni sudovi istiniti a neki neistiniti, i pošto govorimo o moralnim činjenicama, ekspresivističke teorije počele su da uključuju objašnjenje realističkih pretenzija etičkog diskursa. I zaista, u svakodnevnom životu, kada tvrdimo da je činjenica (da je istina) da je laganje nemoralno, mi tvrdimo jedino da je laganje nemoralno. Drugi trend je *prihvatanje deflacionizma*. Nije teško razumeti razlog širenja deflacionog pojma istine među pristalicama ekspresivizma: deflacionizam je dragocen saveznik, koji prazni od teorijskog sadržaja ključne pojmove semantičkog realizma i omogućava ekspresivisti da „govori sa narodom“ bez glavobolje koju donose metafizičke obaveze realizma. Problem „puzećeg minimalizma“ glasi: jednom kada preuzme pred-teorijski realizam svakodnevnog moralnog diskursa, šta čini ekspresivistu - ekspresivistom (Dreier 2004: 26)?!

Sa istovetnim problemom sreće se i globalni antirealista. Sa jedne strane, njegov funkcionalni pristup jeziku je antirevizionistički: uvažavajući Kripke-Vitgenštajnov stav, globalni antirealista smatra da je svakodnevni govor o značenju u savršenom redu sve dok ga ne provučemo kroz Prokrustovu postelju

semantičkog realizma. Sve što on želi je da, ne oslanjajući se na semantičke pojmove, pruži antopološko-pragmatičko objašnjenje svakodnevne upotrebe rečenica iz pojedinih oblasti jezika; između ostalih, i rečenica kao što je „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“. Njegovo objašnjenje govori o tome šta govorna lica poput nas rade sa rečima: kako, zašto i u kojim okolnostima rade to što rade. Sa druge strane, deflacionizam oslobađa svakodnevnu upotrebu karakterističnih pojmova realističkog rečnika neželjenog metafizičkog tereta. Zahvaljujući spoju antropološkog pragmatizma i deflacionizma, funkcionalista može bez zadržke da „govori sa narodom“ o značenju, činjenicama i istini: on ne mora da kaže da mi govorimo *kao* da činjenice i istine o značenju postoje, jer ne mora da kaže da one – ne postoje. Prvo, gledano antropološki, istine i činjenice o upotrebi reči „značenje“ postoje; drugo, gledano semantički, nema metajezičke tačke sa koje bi moglo da se proveriti da li semantičke istine i činjenice zaista postoje. Ako je to slučaj, zašto onda funkcionalista ispoveda globalni antirealizam pre nego neku vrstu realizma? Jer, ako može da kaže sve što može da kaže neko ko veruje da *stvarno* postoje činjenice i istine o značenju, šta ih razlikuje? I još važnije: zašto bi on bio taj koji treba da ih razlikuje?

Problem „puzećeg minimalizma“ probni je kamen za svakog antirealistu koji prihvata deflacioni pojam istine, zato što mu on uskraćuje mogućnost tradicionalnog samoodređenja na osnovu odnosa između odabrane jezičke oblasti i nezavisno postojećeg sveta. Odgovarajući na izazov, Drejer tvrdi da metaetički ekspresivista može da povuče liniju razgraničenja na osnovu vrste objašnjenja koje pružamo za upotrebu reči iz pojedinih oblasti jezika (Dreier 2004: 39). Ideja je ova: da bismo objasnili upotrebu reči „kamen“, moramo da se pozovemo na *kamen*, dok u objašnjenju upotrebe reči „dobro“ ne moramo da se pozovemo na *dobrotu*.⁴⁹ Otuda sledi da o kamenju govorimo realistički, a o

⁴⁹ Sledeći Drejera, Miler je formulisao svoj kriterijum na osnovu „pravca objašnjenja“, koji mu služi da objasni kako se, unutar skeptičkog rešenja, semantički diskurs razlikuje od ostatka

dobroti antirealistički. Međutim, globalni antirealista ne može da upotrebi Drejerov kriterijum zato što se, priznajući skeptički zaključak, odrekao prava na bilo kakvu *eksplanatornu* upotrebu odnosa između jezika i sveta. U tome i jeste njegov problem: odričući se robusnog i prihvatajući deflacioni pojam istine, on je izbrisao naizgled vitalnu razliku između opisne i neopisne upotrebe jezika. Da bi ostao antirealista u pogledu govora o značenju, on ne mora da povuče *istu* bifurkacionu liniju kao i teoretičar koji je realista u pogledu svakog drugog *osim* govora o značenju, ali mora da je povuče *na istom mestu*, i mora da je povuče iz istih – skeptičkih – pobuda.⁵⁰

Prema mom mišljenju, pravo pitanje nije da li može, već pre zašto bi – sa kojim teorijskim motivom – zastupnik skeptičkog rešenja, nakon što odbaci semantički realizam i prihvati deflacioni pojam istine, spašavao skeptičko rešenje od pretnje „puzećeg minimalizma“? Čemu antirealizam u pogledu govora o značenju, kada skeptički zaključak ne ugrožava ni ideju značenja ni svakodnevni govor o značenju, već samo semantički realizam? A ako je tačno da skeptički razlozi za reviziju metafizičkog statusa semantičkog diskursa ne postoje posle skeptičkog argumenta i njegovog zaključka, onda teret dokaza leži na protivniku ideje da skeptičko rešenje predstavlja neki oblik minimalnog realizma, koji prihvata kao opravdan svakodnevan govor o semantičkim činjenicama. On mora ili da rehabilituje semantički realizam, ili da, uz uvažavanje skeptičkog

jezika. Za detaljnu analizu i kritiku Milerove intepretacije skeptičkog rešenja vidi dole str. 145-153.

⁵⁰ Globalni antirealista može reći da je srž njegovog programa upotrebna teorija značenja, te da njegovo objašnjenje odražava odnose između funkcija različitih oblasti jezika, a ne odnos između oblasti jezika i sveta. Na primer, govor o značenju – usklađivanje ponašanja sa drugim govornim licima – i govor o elektronima – usklađivanje ponašanja sa fizičkom okolinom – jesu različite i međusobno nesvodive jezičke funkcije. Da bismo na ovaj način nacrtali mapu jezika, ne moramo da govorimo kompromitovanim jezikom semantičkog realizma. Pod uslovom da nije reč o redukcionističkoj teoriji koja svodi značenje na opis činjenica o zajedničkoj upotrebi reči, (onda je u pitanju dispozicionalna verzija semantičkog realizma) i pod uslovom da nije reč o naučnom objašnjenju uzroka zbog kojih ljudi upotrebljavaju jezik tako kako ga upotrebljavaju (onda objašnjenje nema veze sa normativnošću značenja, pa ni sa skeptičkim rešenjem), ja nemam primedbe na antropološko-pragmatički pristup. Imam primedbu na antirealističku karakterizaciju skeptičkog rešenja.

zaključka, reši problem „puzećeg minimalizma“ i pronađe neko supstancijalnije realističko stanovište.⁵¹ Konačno, ako Kripke-Vitgenštajn ne mora da rešava problem „puzećeg minimalizma“, zar to ne znači da prihvata njegove konsekvence?

Moja argumentacija teći će ovim redosledom: posle skeptičkog zaključka, skeptički razlozi za antirealizam u pogledu semantičkog diskursa prestaju da postoje; skeptički zaključak otvara mogućnost drugačijeg oblika realizma; Kripke-Vitgenštajnov poziv na deflacionizam predstavlja *prima facie* argument za minimalni ili skeptički realizam; skeptički realizam ostavlja mogućnost objašnjenja postojećih razlika između pojedinih jezičkih oblasti; problem „puzećeg minimalizma“ problem je za semantičkog realistu. Dakle:

i. Pošto skeptički argument podriva realistički pojam „opisnog diskursa“, mi ne možemo da uvedemo realističku razliku između opisnog i neopisnog diskursa u skeptičko rešenje. Skeptički razlozi za ekspresivističko tumačenje značenja rečenica koje govore o značenju nečijih reči nestaju sa semantičkim realizmom. Jer, ako tek pod pretpostavkom vladavine semantičkog realizma skeptički motivisan antirealizam ima opravdanje (kao jedini izlaz iz skeptičkog paradoksa), onda kraj semantičkog realizma istovremeno označava i kraj antirealizma u pogledu semantičkog diskursa. Uostalom, kako bismo mogli da objasnimo i opravdamo sumnju u postojanje *činjenica* ili *istina* o značenju, ukoliko ti pojmovi u režimu skeptičkog rešenja nemaju teorijsko značenje koje skeptički izazov pretpostavlja? Shodno tome, u *reductio* interpretaciji, skeptički zaključak nije početak, već kraj podele jezičkih oblasti na osnovu kriterijuma manje ili veće korespondencije sa nezavisno postojećim svetom.

ii. Sa druge strane, kritika semantičkog realizma ne isključuje *eo ipso* privrženost nekom drugom obliku - minimalnog ili skeptičkog - realizma. Evo poređenja: globalni antirealista tvrdi da se skeptičko rešenje odnosi prema semantičkom realizmu poput ateiste koji, umesto da poriče postojanje Boga,

⁵¹ Drugu mogućnost istražuje Vilson (Wilson 2011). Više vidi dole str. 201-203.

jednostavno odbija da govori teološkim jezikom. Na primer, kada objašnjava prirodni svet on, umesto o biblijskom mitu o postanju, govori o Darwinu, evoluciji, prilagođavanju, borbi za opstanak itd. (Macarthur & Price 2007: 106). Međutim, zašto bi Petrova sklonost da objasni poreklo vrsta jezikom teorije evolucije sama po sebi dokazivala da je on ateista? Jedino što sledi je da on ne objašnjava prirodni svet uz pomoć pojma Boga, ali ne i to da poriče Božije postojanje. Ako je „teološki deflacionista“, onda, nakon što je ispričao čitavu teoriju evolucije, Petar može da doda: „I Bog je to tako uredio“. Ukoliko se skepticizam (ateizam) tiče objašnjenja, zašto bi se preneo na činjenice (Boga)? Hoću reći da iz tvrdnje da nema činjenica koje objašnjavaju značenje nije nužno izvesti zaključak da uopšte nema istina i činjenica o značenju. Kripke toliko i nagoveštava: „Mi samo želimo da poreknemo postojanje „superlativne činjenice“ koju filozofi pogrešno kače na takve obične jezičke sklopove [kao što je „Činjenica je da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“], ali ne i primerenost samih tih sklopova“ (Kripke 1982: 69).

iii. Ako skeptički argument otvara pomenutu mogućnost, onda Kripke-Vitgenštajnov poziv na deflacionizam predstavlja *prima facie* argument za skeptičku vrstu realizma. Pošto u režimu skeptičkog rešenja rečenice semantičkog diskursa moraju da zadovolje samo kriterijume disciplinovanog sintakticizma da bi bile istinite ili neistinite, i pošto rečenice kao što je „Petar razume „+“ kao znak za sabiranja“ *de facto* zadovoljavaju te kriterijume, skeptičko rešenje ne može biti antirealizam u pogledu semantičkog diskursa, stanovište prema kom rečenice koje govore o značenju nečijih reči nemaju istinitosnu vrednost (Byrne 1996: 341-342).⁵²

iv. Deflacionizam nas ne primorava da prihvatimo apsurdnu tezu da ne postoje razlike između deklarativnih rečenica koje pripadaju različitim jezičkim oblastima, odnosno da rečenice kao što su „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ i „Sneg je beo“ imaju istu semantičku funkciju u tom smislu što obe

⁵² Za podrobniju analizu ovog argumenta vidi dole str. 205-206.

opisuju činjenice u nekom minimalnom smislu. Upravo suprotno, usvajajući deflacionizam, Kripke-Vitgenštajn stavlja do znanja da je objašnjenje jezika pomoću opisanih činjenica ili beskorisno ili jednostavno pogrešno, zato što nam ono ne otkriva ulogu koju određena rečenica ima u našim životima. Istovremeno, deflacionizam ostavlja prostor za funkcionalnu diferencijaciju jezika kroz skeptičko rešenje, budući da shema ekvivalencije govori sve što može da se kaže o istini *uopšte*, iz čega ne sledi da, u konkretnim slučajevima, o istini i činjenicama ne možemo da kažemo ništa više od onoga što govori shema ekvivalencije. Svaka oblast jezika ima svoje kriterijume, koje otkrivamo pitajući za svakodnevne okolnosti i svrhu upotrebe određene klase rečenica. Utoliko nema ničeg *a priori* spornog u mogućnosti da rečenice semantičkog diskursa tumačimo kao opisne rečenice, koje u isti mah izražavaju odnos prema sagovornikovim jezičkim postupcima.⁵³

v. Sledeće značajno zapažanje je da žrtva u antiskeptičkom gambitu više ne deluje tako šokantno. Ernest Gellner nudi živopisno poređenje: kao da smo, prisustvujući spektaklu nekog izgubljenog amazonskog plemena, imali utisak da smo svedoci užasnog žrtvenog obreda, a onda, u poslednjem trenutku, shvatamo da je mlada devica [značenje] zamenjena bezazlenom lutkom [semantički realizam] (Gellner 1984: 260). Uprkos tome, tvrdokorni realista može da se pobuni protiv izjednačavanja skeptičkog rešenja i realizma i zapita da li je zaista moguće dobiti realizam u bilo kom prepoznatljivom obliku samo na osnovu deflacionog pojma istine i uslova opravdane upotrebe? Pa, možda i nije. Ali, posle skeptičkog argumenta, teret dokaza leži na onom ko tvrdi da nije. Jer, deflacionizam dolazi kao posledica sloma semantičkog realizma i pripadajućeg pojma istine. Zato je problem „puzećeg minimalizma“ problem za realistu koji može da ga reši ili tako što će da obori skeptički argument, ili tako što će da pronade neki drugi način da saopšti šta je to što on može, a zastupnik skeptičkog rešenja ne može da tvrdi o semantičkim činjenicama i istinama.

⁵³ O sudbini bifurkacione teze u skeptičkom rešenju više reći biće na str. 226-230.

Da zaključim. Iz rasprave o problemu istine rodile su se osnovne postavke za interpretaciju Kripke-Vitgenštajnovе pozicije: skeptički argument je *reductio ad absurdum* dokaz protiv semantičkog realizma, a skeptičko rešenje podrazumeva minimalni realizam u pogledu semantičkih činjenica. Sada je odgovor na Bogosjanov i Rajtov dokaz još lakši: pošto skeptičko rešenje nije ni semantički ni globalni antirealizam, njihove primedbe ga nimalo ne pogađaju. Nema napetosti između skeptičkog rešenja i deflacionizma. Pored toga, imamo li u vidu teškoće standardnog tumačenja da objasni kako je moguće priznati skeptički zaključak bez zapadanja u samoprotivrečnost, možemo konstatovati da postoje dobri razlozi da se predložene interpretativne ideje dalje razviju. Jer, *reductio* interpretacija jednostavno rešava problem samoprotivrečnosti skeptičkog zaključka tako što priznaje da on jeste samoprotivrečan ukoliko prihvatimo pretpostavku skeptičkog argumenta. Samim tim, ona rešava i problem napetosti između skeptičkog zaključka i „nevinog“ realizma koji odlikuje svakodnevni govor o značenju. Štaviše, već može da se nazre i klica jednog mogućeg odgovora na treću kritiku skeptičkog rešenja: prema *reductio* interpretaciji, skeptički argument deluje samo ako pretpostavimo da semantičke činjenice *objašnjavaju* nečije jezičko ponašanje. Budemo li našli drugačiju ulogu za njih u skeptičkom rešenju, a pri tome sačuvamo normativnost i objektivnost kao intuitivna svojstva značenja, onda će i treći problem biti rešen. Moja namera je da u nastavku ovog rada ispunim naznačeni okvir novom interpretacijom Kripkeovog teksta, koju ću, zatim, da suočim sa brojnim kritičarima skeptičkog rešenja.

4. Skeptički argument kao *reductio ad absurdum* semantičkog realizma

Vreme je da rezultate rasprave o odnosu između skeptičkog zaključka i pojma istine razvijemo u celovitu interpretaciju skeptičkog argumenta. Glavna ideja već je poznata: skeptički argument je *reductio ad absurdum* dokaz protiv semantičkog realizma.

Pre svega, želeo bih da istaknem jedan aspekt semantičkog realizma koji će biti značajan za konačnu ocenu skeptičkog argumenta. Semantički realizam je filozofski izraz zdravorazumskog odgovora na pitanja o jeziku koja pokreće skeptički izazov. U središtu tih pitanja nalazi se zapažanje da svakodnevni jezik, posmatran kao konačna istorija dosadašnje upotrebe reči, pokazuje podložnost hirovima pojedinačnih jezičkih sklonosti usled uvek otvorene mogućnosti da govorno lice u novim slučajevima primene nekog izraza proizvoljno (re)intepretira sadržaj jezičkog pravila koje je sledilo u prošlosti. Odgovarajući na pitanje kako je moguće izbeći takvu posledicu, semantički realista i skeptik formulišu *zajedničku* tezu o *apriornoj semantičkoj determinaciji*, odnosno o tome da značenje date reči unapred određuje razliku između njene ispravne i neispravne upotrebe, nezavisno od bilo kog pojedinca i njegovih jezičkih sklonosti. Kako je to moguće? I ovde postoji saglasnost između semantičkog realiste i skeptika: da bi bilo *normativno* – da bi moglo da razluči ispravnu od neispravne upotrebe jezika – i da bi bilo *objektivno* – otporno na promenjive ćudi pojedinačnih jezičkih sklonosti govornih lica – značenje mora da ima *izvor koji je nezavisan od načina na koji govorna lica de facto upotrebljavaju jezik*. Spor počinje sa skeptikovim zahtevom semantičkom realisti da identifikuje taj nezavisni izvor i objasni kako govorna lica mogu da mu pristupe.

Semantički realista nudi teoriju koja se poziva na tri činjenice: vanjezičku činjenicu da značenje postoji kao nezavisan standard u vidu nekog objektivnog svojstva (biti zelen) ili eniteta (operacija sabiranja), mentalnu činjenicu da značenje postoji u svesti govornog lica kao jezičko pravilo koje povezuje datu reč

i odgovarajući vanjezički standard, i neku semantičku činjenicu u vezi govornog lica koja utvrđuje *taj* vanjezički standard kao drugi kraj semantičke veze, odnosno kao sadržaj jezičkog pravila koje ono namerava da sledi.

Džordž Vilson prvi je jasno istakao *reductio* strukturu skeptičkog argumenta (George Wilson 1994/2002, 1998, 2003, 2011). Najvažniji doprinos njegove interpretacije je u tome što precizno izoluje neposrednu metu skeptičkog napada. Vilson smatra da skeptički argument napada semantički realizam ciljajući treći deo realističkog *objašnjenja* – odgovor na pitanje kako neko govorno lice uspeva da utvrdi sadržaj jezičkog pravila koje sledi – i tako dovodi u pitanje postojanje druge i eksplanatornu relevantnost prve činjenice. Prema Vilsonovom mišljenju, semantički realizam se zasniva na tom delu objašnjenja (Wilson 1994/2002: 240; 1998: 107). Da bi realistička konstrukcija značenja uopšte mogla da funkcioniše, ona mora da bude utemeljena u nekoj epistemološki transparentnoj činjenici o govornom licu.

U ovom radu osloniću se na Vilsonovu rekonstrukciju skeptičkog argumenta uz dve ispravke. Prvo, Vilson izostavlja važan deo epistemologije semantičkog realizma. On svodi semantički realizam na tezu da ako govorno lice razume „X“ kao znak za nešto, onda: a) mora da postoji vanjezički entitet X koji govorno lice usvaja kao konstitutivni standard upotrebe „X“, i b) usvojeni standard normativan je za govorno lice u tom smislu što mu propisuje šta mora biti slučaj da bi upotreba znaka „X“ bila pravilna (Wilson 1998: 106; 2011: 260). Premda primećuje da bi razumevanje trebalo da opravda pojedinačnu upotrebu reči, Vilson previđa da bi ono trebalo da opravda i *način* na koji mi svakodnevno govorimo: mi razumemo neku reč „neposredno i sa velikom merom izvesnosti“ pa je primenjujemo „odmah i bez oklevanja“. Drugo, da bih što jasnije razdvojio minimalni i semantički realizam, uvažiću i Somsovu dopunu Vilsonove definicije semantičkog realizma tako što ću naglasiti da je odnos između razumevanja i upotrebe reči, sa jedne strane, i semantičkih činjenica, sa druge strane, odnos između eksplananduma i eksplanansa (Soames 1998a: 331-332).

No, pre nego što vidimo kako Vilson shvata skeptički argument, trebalo bi da izložimo rivalsku, standardnu intepretaciju.

4.1. Standardna intepretacija skeptičkog argumenta

Evo kako argument i njegove posledice izgledaju *iz skeptičkog ugla* (gde je SR semantički realizam, UU utemeljujući uslov, SA skeptički argument, SZ skeptički zaključak, SP skeptički paradoks a SRŠ skeptičko rešenje):

- (I) SR: Govorno lice G razume reč „P“ zato što: postoji neki vanjezički entitet P koji govorno lice G povezuje sa rečju „P“; ta veza u glavi govornog lica G sačinjava jezičko pravilo za upotrebu „P“; to pravilo vodi, usmerava i opravdava G-ovu pojedinačnu upotrebu i način upotrebe reči „P“ samo na one predmete koji jesu (poseduju svojstvo) P.
- (II) UU: Ako postoji vanjezički entitet P koji govorno lice G povezuje sa znakom „P“ tako da ta veza čini odgovarajuće jezičko pravilo koje vodi, usmerava i opravdava G-ovu pojedinačnu upotrebu i način upotrebe reči „P“, onda mora da postoji neka „unutrašnja“ ili „spoljašnja“ činjenica u vezi govornog lica G koja utvrđuje da veza sa vanjezičkim entitetom P jeste sadržaj onog jezičkog pravila za upotrebu reči „P“ koje G ima u svojoj glavi.
- (III) SA: Nijedna „unutrašnja“ ili „spoljašnja“ činjenica u vezi govornog lica G ne može da utvrdi da semantička veza sa vanjezičkim entitetom P jeste sadržaj onog jezičkog pravila koje G ima u svojoj glavi i koje vodi, usmerava i opravdava njegovu pojedinačnu upotrebu i način upotrebe reči „P“ na samo one predmete koji jesu (poseduju svojstvo) P.
- (IV) SZ: Ne postoje ni „unutrašnje“ ni „spoljašnje“ činjenice o bilo kom govornom licu koje mogu da utvrde bilo koji vanjezički entitet kao drugi

kraj semantičke veze, odnosno sadržaj pravila za upotrebu bilo koje reči.

Rečenica „Govorno lice G razume „P“ kao reč za P“ nema uslove istinitosti.

(V) SP: Niko ne razume nijednu reč: „čitav jezik je besmislen“.

Prema standardnoj intepretaciji, koja prihvata skeptičko gledanje na posledice skeptičkog argumenta, Kripke-Vitgenštajn izlaz iz paradoksa vidi u stavu da:

(VI) SRŠ: Rečenice koje govore o značenju nečijih reči, odnosno o tome koje jezičko pravilo neko govorno lice sledi, nemaju uslove istinosti, već uslove opravdane upotrebe. One ne opisuju činjenice o govornom licu G koje uvrđuju sa kojim vanjezičkim entitetom je ono povezalo reč „P“, već izražavaju nesaznajne stavove G-ovi sagovornika prema njegovoj upotrebi „P“.

Analiza antirealističke intepretacije skeptičkog argumenta otkriva tri bitna momenta:

a) Prema ovoj intepretaciji, skeptički argument polazi od *metafizičke* pretpostavke o *vrsti činjenica* („unutrašnjih“ ili „spoljašnjih“) koje mogu da igraju ulogu utemeljujućeg uslova značenja, a zatim dokazuje da ako, čak i pod pretpostavkom epistemološke idealizacije, u odabranim metafizičkim oblastima nije moguće pronaći činjenicu na koju značenje može da se svede, onda takva činjenica ne postoji (Boghossian 1989: 508; Goldfarb 1985: 474; Wright 1984: 762). Miler piše:

Generalna strategija koju skeptik usvaja dokazujući svoj zaključak je sledeća. Prvo, on tvrdi da ako je moguće pronaći spornu vrstu činjenica, onda one moraju da budu nađene unutar nekih posebnih oblasti. Kada su te oblasti izdvojene, zamišljeno je da su naše saznajne moći *idealizovane*: dat nam je *neograničen epistemološki pristup* tim oblastima. Ako se pokaže da čak

i pod ovim uslovima tražene činjenice i dalje izmiču našem domašaju, da i dalje ne možemo da opravdamo nijednu određenu tvrdnju o karakteru tih činjenica, sledi da takvih činjenica ni nema. Jer da ih ima, s obzirom na to da imamo neograničen epistemološki pristup, mi bismo ih sigurno pronašli, i sigurno bismo mogli da opravdamo makar neku od tvrdnji o njihovom karakteru (Miller 2007: 166).

b) Pristalice antirealističke intepretacije smatraju da je skeptička strategija otpočeka sporna zato što počiva na navedenoj metafizičkoj pretpostavci. Drugim rečima, oni misle da skeptički argument sadrži fizikalističku predrasudu u pogledu mogućnosti antiredukcioniističkog odgovora na skeptički izazov (Boghossian: 1989: 541-542; Goldfrab 1985: 475). Zbog toga semantički realista može da odbaci kao neopravdan skeptikov zahtev za svođenjem značenja na neke osnovnije činjenice:

Postoji izričit i neprihvatljiv redukcionizam uključen u onu fazu [argumenta] u kojoj skeptik zahteva od svog sagovornika da navede neki aspekt svog ranijeg mentalnog života koji je mogao da konstituiše, na primer, njegovo razumevanje „plus“ kao reči za sabiranje. Očigledno, [taj zahtev] nije prihvatljiv ukoliko sagovornik tvrdi da se seća upravo toga [da je razumeo „plus“ kao reč za sabiranje] (Wright 1989/2001:176).

c) Pristalice antirealističke intepretacije *poistovećuju Kripkeovog skeptika i Kripkeovog Vitgenštajna*. Prema njihovom mišljenju, Kripke *prihvata* skeptički paradoks kao ishod argumenta, a onda traži izlaz u ekspresivističkoj rehabilitaciji svakodnevnog govora o značenju. Siže antirealističke intepretacije glasi: „Kripkeov Vitgenštajn prvo, posredstvom skeptičkog argumenta, ruši uobičajenu ideju da naš govor o značenju i razumevanju i srodnim pojmovima

za predmet ima činjenice, a onda, *via* skeptičkog rešenja, preporučuje alternativno projektivističko shvatanje njihovog sadržaja“ (Wright 1984: 761).

4.2. *Reductio* struktura skeptičkog argumenta

Koliko god uverljivo i prirodno, antirealističko tumačenje je pogrešno. Kripke ne dovodi u pitanje „običnu ideju da naš govor o značenju i razumevanju i srodnim pojmovima za predmet ima činjenice“, već semantički realizam!

Prema mom mišljenju, struktura skeptičkog argumenta i njegove posledice izgledaju ovako:

- (I) SR: Ako govorno lice G razume reč „P“, onda je *razume zato što*: postoji neki vanjezički entitet P koji govorno lice G povezuje sa rečju „P“; ta veza u glavi govornog lica G sačinjava jezičko pravilo za upotrebu „P“; to pravilo vodi, usmerava i opravdava G-ovu pojedinačnu primenu i način upotrebe reči „P“ samo na one predmete koji jesu (poseduju svojstvo) P.
- (II) UU: Ako postoji vanjezički entitet P koji govorno lice G povezuje sa znakom „P“ tako da ta veza čini odgovarajuće jezičko pravilo koje vodi, usmerava i opravdava G-ovu pojedinačnu potrebu i način upotrebe reči „P“, onda mora da postoji neka „unutrašnja“ ili „spoljašnja“ činjenica u vezi govornog lica G koja utvrđuje da veza sa vanjezičkim entitet P jeste sadržaj onog jezičkog pravila za upotrebu „P“ koje G ima u svojoj glavi.
- (III) SA: Nijedna „unutrašnja“ ili „spoljašnja“ činjenica u vezi govornog lica G ne može da utvrdi da semantička veza sa vanjezičkim entitet P jeste sadržaj onog jezičkog pravila koje G ima u svojoj glavi i koje vodi, usmerava i opravdava njegovu pojedinačnu upotrebu i način upotrebe reči „P“ na samo one predmete koji jesu (poseduju svojstvo) P.
- (IV) SZ: Ne postoje ni „unutrašnje“ ni „spoljašnje“ činjenice o govornom licu G koje utvrđuju bilo koji vanjezički entitet kao drugi kraj bilo koje

semantičke veze odnosno sadržaj bilo kog jezičkog pravila za upotrebu bilo koje reči. Nijedna rečenica nema uslove istinitosti u svetu.

(VII) SP: Niko ne razume nijednu reč: „čitav jezik je besmislen“.

Za razliku od zastupnika standardne interpretacije, ja smatram da Kripke-Vitgenštajn odbacuje skeptičko gledanje na posledice skeptičkog argumenta i dalje rasuđuje na sledeći način:

(V) Ne-SP: Jezik nije besmislen.

(VI) Ne-SR: Ako govorno lice G razume reč „P“, onda je *ne razume zato* što neka „unutrašnja“ ili „spoljašnja“ činjenica o tom govornom licu utvrđuje vanjezički entitet „P“ kao drugi kraj semantičke veze odnosno sadržaj jezičkog pravila koje G ima u glavi i koje vodi, usmerava i opravdava G-ovu pojedinačnu primenu i način upotrebe reči „P“ samo na one predmete koji jesu (poseduju svojstvo) P.

(VII) SRŠ: Značenje koje „P“ ima za govorno lice G, odnosno sadržaj jezičkog pravila koje G sledi upotrebljavajući „P“, ne potiče iz nekog izvora koji je nezavisan od jezika, već iz svakodnevnih okolnosti u kojima pripadnici G-ove jezičke zajednice (oblika života) *de facto* upotrebljavaju reč „P“ i praktične svrhe koju takva upotreba „P“ ima u njihovim životima.

Prema *reductio* intepretaciji, u raspravi postoje tri, a ne dva glasa: pored semantičkog realiste i Kripkeovog skeptika tu je i – Kripkeov Vitgenštajn. Kripkeov skeptik i Kripkeov Vitgenštajn nisu ista figura. Jer, za razliku od Kripkeovog skeptika, Kripkeov Vitgenštajn *ne prihvata skeptički paradoks*. Naravno, ni pristalice standardne intepretacije ne misle da se Kripke-Vitgenštajn miri sa skeptičkim paradoksom. Uostalom, Kripke kaže da je skeptički paradoks „sulud i nepodnošljiv“, te da imamo posla sa „neverovatnim i samoporažavajućim zaljučkom da je sav jezik besmislen“ (Kripke 1982: 71).

Međutim, pristalice standardne interpretacije veruju da skeptičko rešenje nastupa tek *posle* skeptičkog paradoksa. Norman Malkolm (Norman Malcolm) piše:

Čini se da je Kripke rasuđivao na sledeći način:

1. Da bi reč imala značenje mora postojati nešto u subjektivom umu što vodi njegovu primenu reči.
2. Vitgenštajn je pokazao da ne postoji da ne postoji ništa u subjektivom umu što vodi primenu reči.
3. Stoga, Vitgenštajn je pokazao da nijedna reč nema značenje (Malcolm 1986: 162).

Dakle, ovi tumači smatraju da Kripke pripisuje Vitgenštajnu skeptički stav da značenje ne postoji. Pad u ponor semantičkog nihilizma je neizbežan, a zadatak skeptičkog rešenja nije da taj pad spreči, već da nam pokaže kako da iz ponora izađemo!

Nasuprot tome, pristalice *reductio* pristupa skeptičkom argumentu smatraju da su Kripkeov Vitgenštajn i Kripkeov skeptik saputnici samo do skeptičkog zaključka. Posle njega, a pre skeptičkog paradoksa, njihovi putevi se razilaze: Kripkeov skeptik tvrdi da skeptički argument pokazuje da je jezik besmislen, Kripkeov Vitgenštajn da skeptički argument pokazuje da semantički realizam vodi zaključku da je jezik besmislen. Kripke je jasan:

Ako pretpostavimo da činjenice, ili uslovi istinitosti čine suštinu smislenih tvrdnji, iz skeptičkog zaključka slediće da su tvrdnje da iko išta ikada razume besmislene (Kripke 1982: 77).

Skeptički paradoks je fundamentalni problem *Filozofskih istraživanja*. Ako je Vitgenštajn u pravu, mi ne možemo ni početi da ga rešavamo držeći se

prirodne pretpostavke da smislene deklarativne rečenice moraju tvrditi da korespondiraju činjenicama; ako je ovo naš okvir, možemo da zaključimo jedino da su rečenice pomoću kojih pripisujemo značenje [svojim ili tuđim rečima] i same besmislene...Slika korespondencije-sa-činjenicama mora biti odstranjena pre nego što počnemo [da rešavamo] skeptički problem (Kripke 1982: 78-79)

U svetlu Kripkeove izričite tvrdnje da skeptički paradoks sledi iz skeptičkog zaključka samo pod pretpostavkom da se značenje deklarativnih rečenica sastoji od uslova istinitosti, iznenađuje da ugledni autori tvrde, na primer, da:

Kripke ne uzima u obzir – makar da bi je odbacio – mogućnost da je ovaj paragraf [§201 *Filozofskih istraživanja*] vrhunac neprekidnog *reductio ad absurdum*-a. Naprotiv, čitavo njegovo čitanje proizlazi iz uverenja da je Vitgenštajn nemilosrdno pokrenuo skeptičku kampanju kako bi ukazao na neobičnu mogućnost da [„je sav jezik besmislen“]... Pre nego što napustimo svaku nadu da je jezik konceptualno moguć, svakako da mora da nas zaustavi briga da je problem prividan upravo zato što je Kripke zanemario nameru [Vitgenštajnovog] argumenta, tumačeći kao dokazanu pretpostavku koju bi trebalo da odbacimo (Shanker 1987: 14-15).

Međutim, prema *reductio* intepretaciji, a sasvim u skladu sa onim što Šenker očekuje, Kripke smatra da skeptički paradoks otkriva samoprotivrečnost semantičkog realizma. Kripkeov Vitgenštajn saglasan je sa skeptikom u sledećem: ako pretpostavimo da reči imaju značenje zahvaljujući vezi sa vanjezičkim entitetima koji služe kao drugi kraj semantičke veze, odnosno sadržaj jezičkog pravila, onda mora da postoji neka činjenica u vezi govornog lica koja utvrđuje da upravo *taj* vanjezički entitet čini sadržaj odgovarajućeg jezičkog pravila. On se takođe slaže da skeptički argument pokazuje da čak i

kada bi postojali, takvi entiteti ne bi mogli da objasne kako značenje vodi, usmerava i opravdava upotrebu zato što nijedna činjenica o govornom licu ne može da utvrdi koji vanjezički entitet čini sadržaj nekog jezičkog pravila. Posle toga putevi im se razilaze.

Gledajući iz skeptičko-realističkog ugla, iz skeptičkog zaključka sledi da ako ne postoje standardi koji propisuju šta mora biti slučaj da bi neka rečenica bila istinita, onda nijedna rečenica nema uslove istinitosti. Pošto je realistička teza da značenje zavisi upravo od uslova istinitosti, ako nijedna rečenica nema uslove istinitosti, onda nijedna rečenica ništa ne znači. Eto skeptičkog paradoksa! Ali, gledajući iz Kripke-Vitgenštajnovog ugla, stvari izgledaju bitno drugačije.

Pod udarom skeptičkog argumenta istovremeno padaju i realistički pojam istine (uslova istinitosti) i semantički realizam: „[P]rvi korak u skeptičkom rešenju je da se prizna da termini i rečenice nemaju klasične realističke uslove istinitosti, i, *a fortiori*, da njihovo značenje ne zavisi od [tih uslova]“ (Wilson 2003: 176). Tačno je da iz skeptičkog argumenta sledi *globalni antirealizam u pogledu realističkih uslova istinitosti*, ali ne sledi skeptički paradoks. Kripkeov Vitgenštajn se, za razliku od Kripkeovog skeptika, svrstava „uz narod“ i običan govor o značenju koji, između ostalog, podrazumeva i govor o istinama i činjenicama o značenju. Skeptički paradoks ne ugrožava svakodnevni život u jeziku, mi se razumemo, reči koje upotrebljavamo imaju značenje. Stoga, problem mora biti na drugom mestu. Pošto je semantički realista taj koji vezuje značenje za uslove istinitosti, onda iz skeptičkog zaključka ne sledi da je jezik besmislen, *već da je teorija prema kojoj je značenje određeno realističkim uslovima istinitosti inkohrentna, zato što ona sama nema svoj uslov istinitosti – činjenicu koja utvrđuje koji vanjezički entitet se nalazi na drugom kraju semantičke veze i čini sadržaj nekog jezičkog pravila – te tako vodi skeptičkom paradoksu*. U antiskeptičkom gambitu, žrtva je semantički realizam u celini, a ne samo semantički realizam kao teorija značenja rečenica semantičkog diskursa.

Prema *reductio* interpretaciji, pouka skeptičkog argumenta jeste to da je svaki pokušaj da se pronađe izvor značenja koji je nezavisan od aktualne upotrebe jezika unapred osuđen na propast usled toga što sam postupak uspostavljanja semantičke veze nije nezavisan od upotrebe jezika. Bilo koja pred-jezička mentalna činjenica (jer, ako su jezičke, šta određuje njihovo značenje?) *mora* prvo i sama da bude protumačena da bi mogla da identifikuje šta je *to* što pokušava da poveže sa nekom rečju. A kao što nas skeptik uči, ako nešto *mora* da se tumači, onda to *može* da se protumači na različite načine. Otuda pred semantičkim realinom stoji porazan izbor: ili beskonačan regres tumačenja, ili pretpostavljanje onoga što bi trebalo se objasni – značenje mentalne činjenice.

4.2.1. Dve interpretacije skeptičkog zaključka. Čitalac će se priseliti da sam u prethodnom poglavlju kazao da Kripke-Vitgenštajn odbacuje skeptički zaključak, ukoliko taj zaključak razumemo kao njegov sopstveni stav o značenju i istinitosnoj vrednosti rečenica semantičkog diskursa. Da bih opravdao odbranu od Bogosjanovog i Rajtovog dokaza zasnovanu na tvrdnji da Kripke-Vitgenštajn makar uslovno i privremeno prihvata ishod skeptičkog argumenta, moram da pokažem da, pored razlike između skeptičkog zaključka i skeptičkog paradoksa, postoji i razlika između dve moguće interpretacije skeptičkog zaključka: jedne koju Kripke-Vitgenštajn samo uslovno prihvata, i druge koju u potpunosti prihvata. Jer, Kripke-Vitgenštajn ne može da odbaci skeptički zaključak *tout court*, zato što, da bi bilo skeptičko, njegovo rešenje paradoksa mora da usvoji pouke skeptičkog argumenta.

Kripke-Vitgenštajn odbacuje onu interpretaciju skeptičkog zaključka koja nastaje u sporu između semantičkog realiste i skeptika. U tom kontekstu, skeptički zaključak tvrdi da je semantički realizam, kao opšta teorija značenja, *neistinit* za semantički diskurs zato što rečenice tog diskursa nemaju uslove istinitosti. Razmotrimo već navedenu Kripkeovu konstataciju: „Vitgenštajnov skeptički zaključak [je da] nijedna činjenica, nijedan uslov istinitosti ne korespondira rečenicama kao što su „Džons razume „+“ kao znak za operaciju

sabiranja“ (Kripke 1982: 77). Krenemo li od pretpostavke da rečenica „Govorno lice G razume rečenicu „R“ kao R“ govori da G-ova upotreba „R“ stoji u semantičkoj vezi prema mogućoj činjenici R, onda (gde je SAR semantički antirealizam):

SR: R čini standard istinitosti za G-ovu upotrebu „R“ jer određuje šta mora biti slučaj da bi rečenica „R“ bila istinita;

SZ: Ne postoje ni „unutrašnje“ ni „spoljašnje“ činjenice o govornom licu G koje utvrđuju bilo koju moguću činjenicu kao usvojeni standard istinitosti za upotrebu rečenice „R“;

SAR: Rečenica „Govorno lice G razume rečenicu „R“ kao R“ nema uslove istinitosti;

SAR*: Rečenica „Govorno lice G razume rečenicu „R“ kao R“, čak i kada je opravdano upotrebljena, ne opisuje neku činjenicu o G.

SAR je zaključak koji Kripke-Vitgenštajn prihvata uslovno i privremeno, kao posledicu SR i SZ. Međutim, pošto odbacuje SR, on poriče da SAR izražava stav skeptičkog rešenja o istinitosnoj vrednosti i značenju semantičkih rečenica i, shodno tome, da SAR* govori o jezičkoj ulozi tih rečenica u skeptičkom rešenju.

Ako imamo na umu da je interpretativni ključ za čitanje pasusa u kojima Kripke prividno zastupa semantički antirealizam oblikovan *reductio* pristupom skeptičkom argumentu – prema kom Kripke istovremeno poriče postojanje realističkih uslova istinitosti i teoriju koja određuje značenje tim uslovima – onda možemo da uočimo dva važna razloga protiv tumačenja koje izvodi SAR i SAR* iz SZ. Prvi je to što obrt od semantičkog realizma ka skeptičkom rešenju ne podrazumeva samo drugačije opravdanje jezika, već i drugačiju zamisao odnosa

između opravdanja određene jezičke oblasti i njenog opisnog statusa. Dok u semantičkom realizmu opravdanost opisnog diskursa podrazumeva korespondenciju sa nezavisno postojećim činjenicama, u skeptičkom rešenju pravo na opisnu upotrebu jezika potiče iz ne-traktatusovskih izvora opravdanja o kojima govori skeptičko rešenje (Davies 1998: 131-132).⁵⁴ Mereno kriterijumima skeptičkog rešenja i zahvaljujući deflacionom pojmu istine, rečenice semantičkog diskursa *moгу* da budu opisne i *moгу* da imaju uslove istinitosti. Kao što kaže Kristof Gauker:

Skeptički [zaključak] nije tvrdnja da ne postoje uslovi istinitosti za rečenice koje govore o značenju nečijih reči – naravno da postoje. Takođe, skeptički [zaključak] nije to da se korespondentistička teorija istine odnosi na neke oblasti diskursa ali ne i na semantički diskurs. Skeptički zaključak je pre teza da se, sasvim uopšteno, istinitost rečenica ne može objasniti kao korespondencija sa činjenicama. Daleko od toga da je u sukobu sa deflacionizmom, skeptički [zaključak] bukvalno prisiljava [Kripke-Vitgenštajna] da bude deflacionista, zato što je neka vrsta deflacionizma jedina alternativa usvajanju korespondentističke teorije (Gauker 1995: 119).

Sa druge strane, tačno je da skeptički zaključak, u kombinaciji sa semantičkim realizmom, upućuje na semantički antirealizam (ekspresivizam) kao mogući izlaz iz skeptičkog paradoksa. Međutim, budući da Kripke-Vitgenštajn zajedno sa semantičkim realizmom odbacuje metafizičke razloge za sumnju u opravdanost našeg svakodnevnog govora o značenju (uključujući tu i govor o semantičkim činjenicama i istinama), on nije prinuđen da bira između skeptičkog paradoksa i semantičkog antirealizma (Wilson 1998: 116-117; 2011: 267). Stoga, uvek kada poriče postojanje semantičkih činjenica (kao u gore navedenom stavu na koji se oslanja standardno tumačenje), *Kripke poriče*

⁵⁴ U sledećem poglavlju videćemo koji su to izvori i kako oni tačno funkcionišu.

postojanje činjenica koje utvrđuju značenje za govorno lice povezujući rečenice sa odgovarajućim uslovima istinitosti, a ne činjenica o značenju uopšte.

Kripke-Vitgenštajn prihvata intepretaciju skeptičkog zaključka koja tvrdi da on pokazuje da je semantički realizam inkohherentna teorija značenja, a ne da ta teorija nije primenjiva na značenje rečenica semantičkog diskursa. Samo pod pretpostavkom da je metafizičko opravdanje aktualne upotrebe jezika neophodno, skeptički zaključak ukazuje na neopravdanost našeg svakodnevnog govora o značenju nečijih reči. Ako odbacimo pomenutu pretpostavku i okrenemo se skeptičkom rešenju, onda vidimo nešto drugo: da naš svakodnevni govor o značenju nečijih reči nema nikakav metafizički nedostatak. Prema mom mišljenju, ključan pasus za razumevanje kopče između skeptičkog zaključka i skeptičkog rešenja glasi:

Čitav smisao skeptičkog argumenta je da na kraju dosežemo nivo na kom postupamo bez razloga kojima bismo mogli opravdati naše postupke. Mi postupamo bez oklevanja ali *slapo*. Ovo je onda važan slučaj onoga što Vitgenštajn zove govoriti bez opravdanja ('*Rechtfertigung*'), ali ne „pogrešno“ ('*zu Unrecht*') (Kripke 1982: 87).

Kako god da zamislamo osnov značenja, on će da se uruši pod pritiskom skeptičkog argumenta čim pokušamo da ga upotrebimo kao opravdanje za pojedinačne jezičke postupke. Kada se to dogodi, preostaje nam gola činjenica da govorna lica upotrebljavaju jezik bez zamišljenog uporišta i da se uglavnom slažu u pogledu značenja reči. Jezik nema metafizičko opravdanje. Nema duboke istine iza naše svakodnevne upotrebe jezika. Nema opšteg objašnjenja ni garancije da se jezik neće raspasti. Sve što postoji je – sa stanovišta skeptičkih očekivanja – „bespravna jezička gradnja“: način na koji smo u našoj zajednici naučeni da upotrebljavamo neku reč i sledimo odgovarajuće jezičko pravilo. Međutim, kao što Kripke ističe, otuda ne proizlazi da mi to pravilo sledimo

pogrešno. Skeptički argument nas vodi do rudimentarnog nivoa upotrebe jezika na kom ne postoje razlozi ili opravdanja za pojedinu upotrebu neke reči, ali, samim tim, ni razlozi koji govore protiv nje. Ukoliko bismo morali da sažmemo poentu skeptičkog zaključka, onda bi to bila teza da, nakon što se ispe svi svakodnevni razlozi, *nema višeg jezičkog autoriteta – nema unapred postojećeg jezičkog pravila, ili, jednostavnije, nema unapred zadatog značenja – ovlaštenog da sudi o pojedinačnoj upotrebi neke reči*. Ako je to tačno, onda je mali korak od skeptičkog zaključka ka skeptičkom rešenju. Čini ga jednostavno zapažanje da, na osnovnom nivou, jedini razlog za kritiku nečijeg jezičkog postupka može da bude sagovornikovo neslaganje. Jedini autoritet koji ima pravo da pozove neko govorno lice na odgovornost jesu članovi njegove jezičke zajednice.

4.3. Prednosti *reductio* interpretacije

Pored već razmotrenih, *reductio* interpretacija skeptičkog argumenta ima još nekoliko značajnih prednosti u odnosu na standardnu:

i. Vratimo se prvo problemu istine. S obzirom na prividnu sličnost između globalnog antirealizma koji Rajt pripisuje Kripke-Vitgenštajnu i onog koji mu pripisuju pristalice *reductio* intepretacije, korisno je uporediti ta dva globalizacijska argumenta.

Rajt smatra da Kripke-Vitgenštajn dokazuje da iz:

- (I) „Govorno lice G razume rečenicu „R“ kao R“ nema realističke uslove istinitosti; *via* veze između značenje i istine, sledi da
- (II) Rečenica „R“ nema realističke uslove istinitosti;
- (III) Rečenica „R“ nije istinita, odnosno ne postoje činjenice koje ova rečenica istinito opisuje čak i kada je ona, prema kriterijumima skeptičkog rešenja, opravdano upotrebljena.

Prema *reductio* intepretaciji, stvari stoje drugačije: (I) sledi iz (II). Globalni antirealizam u pogledu uslova istinitosti neposredna je posledica skeptičkog dokaza da govorno lice ne može da ima uslove istinitosti bilo koje deklarativne rečenice u svojoj glavi. Ova razlika važna je zbog toga što *reductio* intepretacija pokazuje da u skeptičkom argumentu nema pukotine, koju Rajt prepoznaje i popunjava dodatnim globalizacijskim argumentom, i zbog toga što je Rajtov globalizacijski argument neodrživ (Wilson 1994/2002: 246-247).

Da bi Rajt mogao iz stava (I), posredstvom teze da nefaktičnost značenja rečenice proizvodi nefaktičnost njene istinitosne vrednosti, da izvede globalni antirealizam izražen u stavu (III), on mora da pretpostavi odnos ekvivalencije između:

- (I) „Govorno lice G razume rečenicu „R“ kao R“ nema realističke uslove istinitosti;
- (IV) „Govorno lice G razume rečenicu „R“ kao R“ nije istinito, odnosno ne postoje činjenice o G koju ova rečenica istinito opisuje čak i kada je, prema kriterijumima skeptičkog rešenja, opravdano upotrebljena.

Međutim, *reductio* intepretacija tvrdi da (IV) ne sledi iz (I) zato što Kripke-Vitgenštajn odbacuje kako semantički realizam tako i njegove kriterijume *kategorizacije* jezičkih oblasti. Jer, da bi bile opisne, deklarativne rečenice ne moraju da imaju realističke uslove istinitosti. Ovaj uvid važan je za tumačenje skeptičkog rešenja iz sledećeg razloga: uzmemo li u obzir opisnu gramatičku formu rečenica semantičkog diskursa, stav (IV) bi, da je tačan, ukazivao na neistinitost ili inkohherentnost tih rečenica, što bi stvorilo potrebu za drugačijim objašnjenjem njihove jezičke uloge. Budući da (IV) ne sledi iz (I), skeptičko rešenje ne iziskuje ekspresivističku rekonstrukciju ni semantičkog ni bilo kog drugog diskursa. Sasvim je moguće da neka rečenica semantičkog diskursa

istinито opiše činjenicu o određenom govornom licu, pod uslovom da je opravdano upotrebljena.⁵⁵

ii. Prema *reductio* interpretaciji, skeptik traži od realiste da objasni kako neko govornog lica može da utvrdi koje uslove istinitosti ima na umu kada upotrebljava određenu rečenicu. Ništa u skeptičkom izazovu ne prejudicira koja vrsta činjenice može da posluži u tom objašnjenju, te ne stoji primedba da skeptički argument polazi od fizikalističkog pojma činjenice i pretpostavlja reduktivnu teoriju značenja kao jedinu moguću. Tačno je da bi semantički realista mogao, pozivajući se na metafizičku autonomiju značenja, da odbaci kao neopravdan zahtev za njegovim svođenjem na nesemantičke činjenice. Međutim, ako ne želi da ostavi prirodu značenja „misterioznom“, on ne može da odbaci zahtev za objašnjenjem kako značenje određene reči može da vodi neko govorno lice prilikom njene upotrebe u neograničenom broju novih slučajeva i kako govorno lice, sa velikom dozom izvesnosti i bez razmišljanja, može da zna šta razume i kako bi trebalo da upotrebi datu reč (Ebbs 1997: 26-28; Haddock 2012: 154; Wilson 1994/2002: 251, 2003: 165).

iii. Efektno potkrepljenje za tvrdnju da skeptički zaključak ne obavezuje Kripke-Vitgenštajna na skepticizam u pogledu istinitosti i činjeničnosti svakodnevnog govora o značenju nalazimo u Vitgenštajnovom učenju o porodičnim sličnostima (Wilson 1994/2002: 247-248). Istovremeno, ta veza može da posluži i kao dodatan egzegetski argument u prilog *reductio* interpretacije. Kao što je poznato, Vitgenštajn u *Filozofskim istraživanjima* tvrdi da ne postoji nijedno svojstvo niti skup svojstava koja su zajednička *svim* slučajevima ispravne upotrebe neke reči. Naime, ako pogledamo kako zaista upotrebljavamo, na primer, reč „igra“, pa uporedimo aktivnosti za koje u svakodnevnom životu

⁵⁵ Čak i ako prihvatimo da stav (I) izražava semantički antirealizam, odnosno ekspresivizam u pogledu semantičkog diskursa, argument ne funkcioniše jer, kao što smo videli u ranijoj analizi Rajtovog argumenta, to što neka rečenica nema realističke uslove istinitosti ne implicira ona da nije istinita u deflacionom smislu.

kažemo da su „igre“, uočićemo „jednu komplikovanu mrežu sličnosti koje se međusobno prožimaju i ukrštaju“ (Vitgenštajn 1980: §66). Pošto te sličnosti ne možemo bolje da okarakterišemo „nego izrazom „porodične sličnosti“, jer se isto tako prožimaju i ukrštaju sličnosti koje postoje među članovima jedne porodice“, Vitgenštajn zaključuje da različite primene date reči „obrazuju jednu porodicu“ (Vitgenštajn 1980: §67). Otuda sledi da značenje reči „igra“ nije entitet koji, na neki način, prevazilazi sve do sada postojeće primere njene upotrebe i uobičajena objašnjenja njenog značenja: „Zar moje znanje, moj pojam igre, nije popuno izložen u objašnjenjima koja bih mogao da dam?“ (Vitgenštajn 1980 §75). Jednostavnije kazano, reč „igra“ ne poseduje realističke uslove istinitosti koji čine nužne i dovoljne uslove njenog značenja (Dwyer 1989: 53; Wilson 1994/2002: 247-248). Uprkos tome, ništa u *Filozofskim istraživanjima* ne upućuje na to da rečenice „X je igra“ ili „Petar igra X“, ukoliko su opravdano upotrebljene, ne opisuju, u nekom smislu, činjenicu o X ili o Petru, odnosno na to da je svakodnevna upotreba tih rečenica sporna iz razloga koji su bliski Kripke-Vitgenštajnovom skeptiku.

4.4. Kritike *reductio* interpretacije

Vreme je da se suočimo sa kritičarima. Primedbe upućene *reductio* interpretaciji su ozbiljne i traže da se na njih puži adekvatan odgovor. Upravo to ću i pokušati.

4.4.1. Milerova interpretacija: *reductio ad absurdum* argument u službi semantičkog antirealizma. Najintrigantnija kritika upućena *reductio* intepretaciji i nije kritika u pravom smislu. Reč je o pokušaju da se antirealistička intepretacija skeptičkog rešenja opravda pomoću *reductio* intepretacije skeptičkog argumenta. Ovu mogućnost predočio je Alekander Miler (Miller 2007:191-201; 2010: 180-189).

On polazi od dve postavke. Prvo, da realističko tumačenje skeptičkog rešenja nije moguće zato što pre ili kasnije pada pod udar skeptičkog argumenta (Miller 2007: 198, 2009: 180). Drugo, da su pouke *reductio* interpretacije, pre svega, način uspostavljanja stroge razlike između Kripkeovog Vitgenštajna i Kripkeovog skeptika, važne i da ih treba uzeti u obzir prilikom rekonstrukcije skeptičkog argumenta (Miller 2007: 200, 2010: 181). Kasnije ću više reći o Milerovi razlozima za odbacivanje skeptičkog realizma.⁵⁶ Trenutno je od interesa njegov pokušaj da *reductio* interpretacijom skeptičkog argumenta opravda semantički antirealizam.

Miler smatra da skeptički argument predstavlja *reductio ad absurdum* dokaz protiv realizma u pogledu rečenica semantičkog diskursa:

(RSD): Rečenice koje govore o značenju nečijih reči imaju uslove istinitosti (opisuju neku činjenicu o govornom licu).

U prvom koraku, Miler vezuje realizam u pogledu semantičkog diskursa za semantički realizam:

(RSD): Rečenice koje govore o značenju nečijih reči imaju uslove istinitosti (opisuju neku činjenicu o govornom licu) ako i samo ako

(SR): Ukoliko govorno lice G razume reč „P“, onda postoji svojstvo P koje vodi ispravnu upotrebu reči „P“ za govorno lice G.

On tako dobija polazište skeptičkog argumenta: RSD, RSD ako i samo ako SR.

Miler zatim izlaže argument Kripkeovog skeptika. Struktura koju pronalazi je (gde su UU utemeljujući uslov, SA skeptički argument, SZ skeptički zaključak a SP skeptički paradoks):

(KS): RSD, RSD ako i samo ako SR, UU, SA, SZ; stoga ne-SR; stoga ne-RSD; stoga SP (Miller 2007: 200, 2010: 181).

On smatra da, za razliku od Kripkeovog skeptika, Kripkeov Vitgenštajn argumentuje:

⁵⁶ Vidi dole str. 225-226.

(KV): RSD ako i samo ako SR, UU, SA, SZ, ne-SP; stoga ne-SR; stoga ne-RSD (Miller 2007: 201, 2010: 182).

Na ovaj način dobijamo intepretaciju prema kojoj skeptički zaključak odbacuje realizam u pogledu rečenica semantičkog diskursa, ali ne obavezuje na neodrživu tezu da Kripke-Vitgenštajn prihvata skeptički paradoks, budući da je veza između skeptičkog zaključka i skeptičkog paradoksa presečena eliminacijom RSD.

Miler određuje razliku između realizma i antirealizma tezom o karakterističnom *pravcu objašnjenja* sudova koji pripadaju različitim oblastima jezika: u realističkim oblastima objašnjenje ide od činjenica prema sudovima, dok u antirealističkim ono ide od sudova prema činjenicama. U prvom koraku, realistički pristup podrazumeva određenje prirode relevantnih činjenica, a u drugom određenje jezičke uloge rečenica izabranog diskursa. Nasuprot njemu, antirealističko objašnjenje polazi od jezičke uloge rečenica izabranog diskursa, a zatim otuda izvodi njihov semantički sadržaj. Preneseno na odnos skeptičkog argumenta i skeptičkog rešenja, to znači da Kripke-Vitgenštajn skeptičkim argumentom dokazuje nemogućnost realističkog objašnjenja značenja rečenica semantičkog diskursa, a zatim, polazeći od njihove socijalne funkcije, i pomoću deflacionog objašnjenja uobičajene prakse pripisivanja istinitosti i činjeničnosti tim rečenica, nudi ekspresivističku sliku svakodnevnog semantičkog diskursa (Miller 2010: 182-183).

Miler veruje da antirealistički *reductio* može da očuva glavne prednosti realističke *reductio* interpretacije. Prvo, pošto razlikuje argument Kripkeovog skeptika i argument Kripkeovog Vitgenštajna, Miler ne zastupa neodrživu tezu da Kripke-Vitgenštajn prihvata skeptički paradoks. Drugo, budući da je semantički antirealizam izveden iz globalnog antirealizma u pogledu realističkih uslova istinitosti, nema potrebe za dodatnim globalizacijskim argumentom poput Rajtovog. I treće, semantički antirealista može da poredi istoznačnost između (gde je GE globalni ekspresivizam):

(ne-SR): „S“ nema realističke uslove istinitosti; i

(GE): „S“ nije istinita.

Pristalice izvorne *reductio* interpretacije poriču istoznačnost (ne-SR) i (GE), zato što smatraju da iz skeptičkog zaključka ne sledi da deklarativna rečenica „S“, čak i kada je – mereno kriterijumima skeptičkog rešenja – opravdano upotrebljena, ne opisuje neku činjenicu. Miler ima nešto posve drugo na umu. On poriče istoznačnost (ne-SR) i (GE) zato što mu je stalo do bifurkacione teze. Jer, ako nema razlike između (ne-SR) i (GE), odnosno ako nas skeptički zaključak obavezuje na *homogenu* ekspresivističku koncepciju jezika, onda ključni potez njegove interpretacije od ne-SR ka ne-RSD ostaje potpuno nemotivisan. Trag skeptičkog argumenta mora biti, na neki način, vidljiviji na semantičkom diskursu nego u drugim oblastima jezika zato što, u suprotnom, ne bi bilo potrebe da se kroz ne-RSD posebno naglasi antirealizam u pogledu govora o značenju. Zbog toga je Miler prinuđen da potraži novi osnov bifurkacije jezika, koji će mu omogućiti da povuče razliku između semantičkog diskursa i ostatka jezika na *istom mestu* na kom je povlači standardna antirealistička interpretacija. Šta može biti taj osnov, s obzirom na to da Miler prihvata da *nijedna* rečenica nema značenje zahvaljući uslovima istinitosti?

Umesto tradicionalne bifurkacione granice, Miler uvodi razliku između „dubokog“ i „plitkog“ antirealizma. „Duboki“ antirealizam u pogledu značenja rečenica koje pripisuju svojstvo X izvire iz razmatranja samog svojstva X, dok „plitki“ nema veze sa svojstvom o kom data rečenica govori. Pošto predstavlja neposrednu posledicu skeptičkih razmatranja o semantičkim činjenicama, antirealizam koji odlikuje rečenice semantičkog diskursa je „dubok“. Za razliku od, na primer, antirealizma u pogledu rečenica koje pripisuju svojstvo *biti igra*. Dakle, uprkos tome što iz skeptičkog argumenta proizlazi da ono jeste neka vrsta globalnog antirealizma, skeptičko rešenje nam omogućava da semantički diskurs smestimo tamo gde se, pre skeptičkog argumenta, nalazila ekspresivna strana realističke bifurkacione granice (Miller 2010: 187-188).

Relativno nova, Milerova interpretacija još uvek nije doživela kritičku recepciju. Prema mom mišljenju, Ahilova peta njegove antirealističke *reductio* interpretacije jeste pokušaj da se iz ne-SR izvede ne-RSD. Nakon što odbaci semantički realizam *u celini*, Miler ne može da zadrži bifurkacionu granicu, kako god da je objasni. Drugim rečima, prihvati li *reductio* interpretaciju, on ne može da zastupa semantički antirealizam, odnosno ne može da tvrdi da su rečenice semantičkog diskursa u bilo kom smislu više „oštećene“ skeptičkim argumentom od deklarativnih rečenica iz drugih jezičkih oblasti.

Miler na tri mesta pokušava da izvuče semantički antirealizam iz skeptičke rasprave: u završnici argumenta kroz korak od ne-SR ka ne-RSD, u objašnjenju odnosa skeptičkog zaključka i skeptičkog rešenja kroz razliku između realističkog i antirealističkog „pravca objašnjenja“, i unutar skeptičkog rešenja kroz razliku između „dubokog“ i „plitkog“ antirealizma. Nijedan ne zadovoljava zato što:

i. U kontekstu skeptičkog argumenta, korak od ne-SR ka ne-RSD ili ne daje rezultat koji Miler očekuje, ili je nemotivisan. Ako je u pitanju samo konstatacija jedne posledice kraha semantičkog realizma, onda Miler greši zato što pitanje statusa semantičkog diskursa mora da ostane otvoreno sve do odgovora koji daje skeptičko rešenje. Pri tome, Kripke-Vitgenštajnov priznanje našeg prava na minimalni realizam u svakodnevnom govoru o značenju snažno govori protiv Milerovog poteza. Stoga, da bi motivisao dodatan korak *u toku samog argumenta*, Miler mora pokazati da je taj potez potreban da bi se izbegao skeptički paradoks.

Međutim, onog trenutka kada odbaci semantički realizam, Kripke-Vitgenštajn već je izbegao skeptički paradoks. Paradoks – teza da je sav jezik besmislen – jeste rezultat sukoba između pretpostavke da značenje zavisi od uslova pod kojima je neka rečenica istinita i zaključka da nijedna činjenica u vezi govornog lica ne može da utvrdi te uslove. Prema tome, veza između skeptičkog zaključka i skeptičkog paradoksa presečena je eliminacijom SR. Paradoks nije rezultat pretpostavke da značenje rečenica semantičkog diskursa zavisi od

uslova pod kojima su te rečenice istinite i zaključka da nijedna činjenica u vezi govornog lica ne utvrđuje te uslove. Kada bi spas ideje značenja zavisio od sudbine značenja rečenica semantičkog diskursa, onda ne bi bilo potrebe da se negira semantički realizam u celini: korak od ne-SP ka ne-SR bio bi suvišan. Bilo bi dovoljno da se njegovo važenje ograniči isključivanjem rečenica koje govore o značenju nečijih reči.

Miler razmatra ovaj argument i tvrdi da ako pokušamo da zaustavimo korak ka ne-RSD tejom da rečenice koje govore o značenju nečijih reči ne pripisuju uslove istinitosti zato što značenje uopšte ne zavisi od tih uslova, onda nije jasno u kom smislu dobijeno gledište može biti nazvano realizmom u pogledu značenja. Prema njegovom mišljenju, uslov realizma je to da semantičke činjenice generišu uslove istinitosti. Ako se odrekne ovog uslova, odričemo se i realizma (Miller 2010: 190). Moje protivpitanje glasi: ako posle skeptičkog zaključka semantički realizam kao teorija značenja koja važi za *sve jezičke oblasti* više nije u igri (ako semantički realizam nije na snazi *ni u jednoj oblasti jezika*), a Miler priznaje da nije, kako onda dobijeno gledište može da bude *lokalni* antirealizam, ograničen samo na semantički diskurs? Teret dokaza leži na Mileru jer je on taj koji tvrdi da bi Kripke-Vitgenštajnovu ukazivanje na opravdanost svakodnevnog govora o značenju trebalo protumačiti u antirealističkom duhu – kao tezu da *uprkos skeptičkom zaključku* možemo da govorimo *kao da* ima „pravih“ semantičkih činjenica, umesto kao tezu da *upravo zbog skeptičkog zaključka* možemo da govorimo o istinitosti i činjeničnosti semantičkog diskursa, sve dok činjenicama o značenju ne pripišemo „suprelativnu“ semantičku moć da, pre i nezavisno od bilo čije upotrebe reči „P“, utvrde koje upotrebe te reči su ispravne i istinite.

ii. Milerova karakterizacija razlike između realizma i antirealizma pomoću teze o „pravcu objašnjenja“ anticipira gornji prigovor. Međutim, nije jasno da li Miler misli na razliku između semantičkog realizma i semantičkog antirealizma,

ili na razliku između govora o značenju i ostalih oblasti jezika diskursa u globalnom antirealističkom poretku skeptičkog rešenja.

Ako je prvo slučaj, onda je sporno Milerovo određenje realizma. Semantički realista ne određuje sopstvenu poziciju kroz pravac objašnjenja jer je za njega pravac objašnjenja isti u čitavom jeziku: od činjenica prema upotrebi. Tamo gde to objašnjenje ne funkcioniše (na primer, zato što nema semantičkih činjenica), realista može da ponudi lokalni antirealizam (za semantički diskurs), ali samo zato što je realista u pogledu ostatka jezika. To, po Milerovom priznanju, Kripke-Vitgenštajn ne čini.

Ako je drugo slučaj, onda je sporna Milerova karakterizacija odnosa unutar skeptičkog rešenja, zato što je u globalno uspostavljenom antirealističkom poretku „pravac objašnjenja“ uvek isti: od upotrebe prema činjenicama. Može biti da Miler ima na umu funkcionalnu karakterizaciju odnosa unutar skeptičkog rešenja koja polazi od upotrebe, ali nju objašnjava na drugačije načine u različitim oblastima jezika. Ali, ni onda nije jasno kako upotreba opisnih rečenica može da se objasni pozivanjem na činjenice budući da u režimu skeptičkog rešenja pojam činjenice ne može da igra ulogu u opštem objašnjenju značenja opisnih rečenica, i to iz dva razloga. Prvo, deflacionizam ne poznaje metafizičku razliku između fizičkih i semantičkih činjenica, te razlika između opisnih i neopisnih rečenica koje poseduju gramatičku formu opisne rečenice ne može da se objasni pomoću pojma činjenice (gde su, na primer, fizičke činjenice metafizički prvorazredne, dok semantičke predstavljaju tek projekcije govora o značenju). Drugo, reći da određenu klasu rečenica odlikuje to što ih upotrebljavamo da bismo opisali svet nije pogrešno, ali ne govori puno o ulozi koju te rečenice igraju u životu govornih lica:

Ono što mi zovemo opisima jesu instrumenti različite namene...Kad se o opisu misli kao o leksičkoj slici činjenica, u tome se krije izvesna zabluda: misli se, otprilike, samo na slike koje vise na našim zidovima; za koje se

prosto čini da predstavljaju izgled neke stvari...(Takve slike su u neku ruku izlišne.) (Vitgenštajn 1980: § 291).

iii. Miler je svestan prigovora pod ii. te zato uvodi razliku između „dubokog“ i „plitkog“ antirealizma. On tvrdi da je semantički antirealizam „dubok“ jer proističe iz argumenta koji se tiče samog značenja i uslova istinitosti. Da bismo videli zašto je ovo objašnjenje sporno, zapitajmo se iz čega bi mogao da proistekne „duboki“ antirealizam u pogledu, na primer, rečenica etičkog diskursa? Prema Milerovom kriterijumu, samo iz razmatranja moralnih činjenica. Ali, u čemu bi se ogledala ta analiza ako sa skeptičkim argumentom priznamo da ne postoje realistički uslovi istinitosti bilo kog pa ni etičkog diskursa? Da li to onda znači da je samo semantički antirealizam „dubok“? Ako je to tačno, onda Milerova pozicija ne deluje uverljivo, tim pre što on uspostavlja razliku između „dubokog“ i „plitkog“ antirealizma zato da bi i unutar skeptičkog rešenja mogao da razdvoji jezičke oblasti približno tradicionalnoj bifurkacionoj tezi, koja obično tumači etički diskurs kao paradigmatičan oblik neopisnog ili „duboko“ antirealističkog diskursa.

Drugo, ako bi semantički realizam trebalo da odbacimo zato što epistemološke implikacije pretpostavke o vanjezičkim entitetima kao izvoru značenja pokazuju da su oni, čak i ako postoje, irelevantni za objašnjenje našeg jezičkog ponašanja, onda iz skeptičkog argumenta ne može da se izvede zaključak da je u režimu skeptičkog rešenja, pored opšteg skepticizma u pogledu eksplanatorne upotrebljivosti vanjezičkih entiteta, na delu i poseban, „duboki“ skepticizam u pogledu značenja onih rečenica koje – *jedino ako ih razumemo u skladu sa već odbačenom pretpostavkom o izvoru značenja u svim jezičkim oblastima* – tvrde da govorno lice G razume „P“ kao znak za vanjezički entitet P zato što neka činjenica o G utvrđuje vezu između to dvoje.

Treće, na tragu jednog od već razmotrenih Rajtovih argumenata protiv skeptičkog rešenja, mogli bismo da konstatujemo da Milerov „duboki“

antirealizam u pogledu semantičkog diskursa predstavlja *otkriće činjenice* o značenju tih rečenica i jeziku uopšte: skeptičko otkriće da one, za razliku od nekih drugih deklarativnih rečenica, pripadaju „duboko“ antirealističkoj oblasti jezika zato što činjenice koje prividno opisuju ne postoje. Otuda sledi da je pokušaj da se semantički antirealizam odredi kao „dubok“ samoprotivrečan; pošto utvrđuju postojeće činjenice o pomenutoj razlici, rečenice koje o njoj govore – a to su, naravno, rečenice semantičkog diskursa – ne bi mogle da obrazuju „duboko“ antirealističku oblast jezika. Ovaj argument možemo i da obrnemo: rečenice semantičkog diskursa mogu da budu „duboko“ antirealističke jedino ukoliko razmatranje relevantnih činjenica o razlici koja postoji između njih i ostalih deklarativnih rečenica pokazuje da takvih činjenica nema (odnosno da ne postoji razlika između „dubokog“ i „plitkog“ antirealizma).

4.4.2. *Reductio* intepretacija i karakter skeptičkog rešenja. Budući da razlikuje Kripkeovog skeptika od Kripkeov Vitgenštajna, zastupnik *reductio* intepretacije duguje odgovor na sledeće pitanje: ako skeptičko rešenje nije odgovor koji skeptik pruža na skeptički problem, zašto je onda skeptičko a ne direktno? Problem možemo da pojasnimo pomoću Milerove kritike Vilsonove *reductio* intepretacije. Miler argumentuje:

- a) Kripke tvrdi da je rešenje paradoksa značenja direktno ako, pronalazeći grešku u skeptikovom rasuđivanju *ili* u nekoj od njegovih pretpostavki, pokazuje da je njegov skepticizam neopravdan;
- b) Pristalice *reductio* intepretacije smatraju da Kripkeov Vitgenštajn odbacuje pretpostavku od koje skeptički argument polazi – da je značenje određeno uslovima istinitosti;
- c) Iz a) i b) proizlazi da Kripkeov Vitgenštajn predlaže direktno, a ne skeptičko rešenje (Miller 2002: 14).

Međutim, nasuprot Mileru, Kripke ne tvrdi da je rešenje direktno ukoliko odbacuje neku pretpostavku od koje skeptik polazi, već *samo* ukoliko pronalazi neku grešku u toku skeptičkog argumenta:

Nazovimo predloženo rešenje skeptičkog filozofskog problema *direktnim* rešenjem ako pokazuje da je, pri pažljivijem ispitivanju, skepticizam neopravdan: [to je neki] teško uočljiv ili složen dokaz teze u koju je skeptik sumnjao...*A priori* opravdanje induktivnog rasuđivanja i analiza uzročnih odnosa kao stvarne nužne veze...između dva događaja bila bi direktna rešenja Hjumovih problema indukcije i uzočnosti (Kripke 1982: 66).

Dakle, direktno rešenje dokazuje tezu u koju skeptik sumnja. Da bi zastupnik direktnog rešenja mogao da dokaže tezu u koju skeptik sumnja – da postoje činjenice u vezi nekog govornog lica koje utvrđuju *te* uslove istinitosti kao značenje rečenice „S“ – on ne može da sumnja u pretpostavku da značenje rečenice „S“ zavisi od odgovarajućih uslova istinitosti. Shodno tome, direktno rešenje podrazumeva otkrivanje neke greške u skeptikovom postupku eliminacije predloženih *kandidata* za ulogu konstitutivne semantičke činjenice, ali ne i eliminaciju same *uloge* konstitutivne semantičke činjenice.

Premda nije tačna, Milerova primedba je korisna, jer ukazuje na to da iz *reductio* intepretacije skeptičkog argumenta proističe izvesna dvosmislenost u karakteru skeptičkog rešenja. Tačno je, naime, da skeptičko rešenje ima i skeptičku i anti-skeptičku stranu. Kripke-Vitgenštajnov rešenje paradoksa značenja jeste *skeptičko*, zato što prihvata skeptički zaključak i nudi odgovor za neuspeh semantičkog realizma. Gledano iz ovog ugla, Kripke-Vitgenštajn je skeptik u pogledu značenja, koji pomoću skeptičkog rešenja pokušava da pokaže kako možemo da živimo sa nekom varijantom *ublaženog* skepticizma. Sa druge strane, skeptičko rešenje je skeptičko samo u tom smislu što predstavlja Kripke-Vitgenštajnov *odgovor skeptiku*, ali ne i *skeptikov odgovor* na paradoks značenja.

Gledano iz ovog ugla, skeptičko rešenje je oblik *dijagnostičkog anti-skepticizma* (Kusch 2006: 16). Međutim, kako rešenje skeptičkog problema može da bude anti-skeptičko ukoliko nije direktno?

Kuš smatra da razliku između direktnog i skeptičkog rešenja možemo da rasvetlimo pomoću Vilijamsovog (Michael Williams 1999) razlikovanja između dve strategije epistemološkog anti-skepticizma. Prvu strategiju čini direktni anti-skepticizam, a drugu dijagnostički anti-skepticizam. Direktni anti-skepticizam odgovara skeptiku prihvatajući njegove pretpostavke. Na primer, na kartezijanski argument na osnovu mogućnosti sna direktni anti-skeptik odgovara pokušavajući da ustanovi kriterijum za razlikovanje sna od budnog stanja. Nasuprot tome, strategija dijagnostičkog anti-skepticizma ogleda se u pokušaju da se obore pretpostavke kartezijanskog izazova. Odgovarajući na kartezijanski argument na osnovu mogućnosti sna, anti-skeptik dijagnostičkog opredeljenja može da odgovori, na primer, osporavajući pretpostavku da ja moram nekako isključiti mogućnost da sanjam da bih mogao sa izvesnošću da znam da stojim tu gde stojim (Kusch 2006: 16).

Razlika između direktnog i dijagnostičkog anti-skepticizma odgovara razlici između direktnog i skeptičkog rešenja. Teorije pomoću kojih semantički realista podupire intuitivnu verziju svog stanovišta predstavljaju prvu strategiju, zato što one odgovaraju na skeptički izazov ne dovodeći u pitanje njegove pretpostavke, na prvom mestu ideju da značenje neke rečenice zavisi od njenih uslova istinitosti. Skeptičko rešenje predstavlja dijagnostički anti-skepticizam, zato što ono odgovara skeptiku odbacujući upravo tu, ključnu, pretpostavku njegovog izazova.

Skeptička i anti-skeptička strana skeptičkog rešenja međusobno se ne isključuju, već dopunjuju. U skladu sa *reductio* interpretacijom skeptičkog argumenta, njihov odnos trebalo bi da postavimo na sledeći način: ako skeptičko rešenje razumemo kao ublaženi skepticizam zato što prihvata skeptički zaključak ali ne i skeptički paradoks, i ako ga razumemo kao dijagnostički anti-

skepticizam zato što odbacuje semantički realizam kao uzrok skeptičkog paradoksa, onda, budući da prihvatanje skeptičkog zaključka podrazumeva odbacivanje semantičkog realizma, možemo da konstatujemo da su u pitanju samo dva načina da se odredi ista pozicija.

4.4.3. Somsova kritika. Somsova kritika sadrži dva elementa. Prvo, Soms određuje metu *reductio* interpretacije skeptičkog argumenta kao tezu da jedna vrsta semantičkih činjenica – semantička verovanja i namere koja povezuju reči sa vanjezičkim entitetima – prethodi i objašnjava drugu vrstu – razumevanje i značenje (Soames 1998a: 337). Na osnovu te karakterizacije Soms upućuje dve primedbe *reductio* intepretaciji:

a) Ukoliko temu skeptičkog argumenta čini odnos između dve vrste semantičkih činjenica, dokaz na osnovu beskonačnog regresa ne može da ima istaknutu ulogu koju mu Kripke dodeljuje. Na primer, Kripke odbacuje ideju da algoritam može da utvrdi značenje kritikom koja kaže da skeptičko pitanje može da se postavi i o značenju alogritma. Gledano iz ugla pitanja o eksplanatornom prioritetu jedne nad drugom vrstom semantičkih činjenica, ta kritika je irelevantna. Ona postaje relevantna samo ako je tema skeptičkog argumenta to da li semantičke činjenice mogu da se svedu na neke nesemantičke (Soames 1998a: 338).

b) Ukoliko temu skeptičkog argumenta čini odnos između dve vrste semantičkih činjenica, onda uopšte nema potrebe da se raspravlja o dispozicionalizmu. Pošto ona ni ne pokušava da utvrdi koje semantičke činjenice imaju prioritet, dispozicionalna analiza je od samog početka promašena. Zašto onda Kripke odmah ne odbaci dispozicionalizam umesto što mu posvećuje toliku pažnju (Soames 1998a: 338-339)?

U odgovoru na ove kritike treba istaći da:

i. Somsovo razumevanje *reductio* interpretacije skeptičkog izazova nije tačno. Semantički realizam je eksplanatorni program koji objašnjava upotrebu reči *via* svesnih činova povezivanja reči i vanjezičkih entiteta. Međutim, kada skeptik

pita kako govorno lice uspeva da izdvoji neki vanjezički entitet za sadržaj jezičko pravila, on se ne ograničava na semantičke činjenice, već dozvoljava realisti mogućnost da svede svesne činove povezivanja reči i vanjezičkih entiteta na nesemantičke činjenice (Kusch 2006: 168).

ii. Kripke i tvrdi da je dispozicionalna analiza razumevanja otpočетка osuđena na neuspeh zato što ni ne dotiče problem epistemološke dimenzije razumevanja. Razlog zbog kog Kripke iscpno kritikuje dispozicionalne teorije leži u uticaju koji te teorije imaju u savremenoj filozofiji jezika. U uvodu Kripke piše: „[Z]abrinut sam da čitalac može da izgubi glavnu nit Vitgenštajnovog argumenta zbog opširne obrade detalja. Posebno je obrada dispozicionalne teorije postala tako opširna zato što sam više puta čuo da se priziva kao odgovor na skeptički paradoks“ (Kripke 1982: 6).

4.4.4. Kraftova kritika. Tim Kraft (Tim Kraft 2010) smatra da je predložena interpretacija neodrživa, zato što pogrešno shvata korak od skeptičkog argumenta ka skeptičkom rešenju kao promenu *teme* – od početne ka skeptičkoj koncepciji značenja – umesto kao promenu *metoda* na koji se početna koncepcija značenja opravdava – od objašnjenja pomoću uslova istinitosti ka objašnjenju pomoću uslova opravdane upotrebe.

Kraft pronalazi nekoliko povezanih problema. Prvo, ukoliko skeptički argument ima *reductio* strukturu, zašto se Kripke jednostavno na zaustavi nakon što raskrinka zabludu u liku „superlativne“ semantičke činjenice koju filozofi pogrešno kače uz svakodnevni govor o značenju? I zašto ističe da teškoće nastaju kada pokušamo da kažemo koju to koncepciju značenja filozof učitava u običan govor o značenju? A ako on ne može da precizira tezu koju odbacuje, kako onda njegov argument može da bude *reductio* (Kraft 2010: 12)? Drugo, odgovor koji *reductio* intepretacija nudi na gornje pitanje – da je semantika uslova istinitosti meta skeptičkog argumenta, a semantika uslova opravdane upotrebe skeptička alternativa – ne zadovoljava zato što u tom slučaju skeptičko rešenje ne bi bilo skeptičko (pošto bi činjenice o značenju, u vidu činjenica o

slaganju u odgovorima između članova date jezičke zajednice, postojale), i nije rešenje jer pada pod udar skeptičkog argumenta (Kraft 2010: 13). I treće, iz *reductio* intepretaciji proizlazi da skeptičko rešenje predstavlja novu koncepciju značenja, kojoj ponovo mora da se uputi skeptički izazov. Na primer, to što dispozicionalizam ne uspeva da podrži početnu koncepciju značenja ne implicira da on neće podržati skeptičku. Otuda bi moglo da se očekuje da Kripke pokaže da su teorije koje kritikuje u skeptičkom argumentu neuspešne i u režimu skeptičkog rešenja. Pošto on to ne čini, prelaz od skeptičkog argumenta ka skeptičkom rešenju ne može da bude prelaz od jedne ka drugoj koncepciji značenja (Kraft 2010: 11-12).

Ukupno gledajući, Kraftove primedbe zasnivaju se na uverenju da pristalice *reductio* interpretacije skeptičkog argumenta pristupaju skeptičkom rešenju u traktarijanskom ključu, samo što vanjezički zamenjuju unutarjezičkim izvorom značenja. Nasuprot tome, kritičar smatra da se skeptički argument ne tiče vrste činjenica, već vrste objašnjenja; pitanje nije kakve su činjenice o značenju, već da li one predstavljaju nužne i dovoljne uslove značenja (Kraft 22-23)?

Kraft time kuca na otvorena vrata. Anticipirajući neke od osnovnih tema sledećeg poglavlja, možemo da izdvojimo dva glava uvida. Prvo, prema *reductio* interpretaciji, suština skeptičkog rešenja ne može da bude u pretvaranju traženih činjenica iz vanjezičkih u unutarjezičke, s obzirom na to da skeptičko rešenje ne zadržava traktarijansku sliku nužnih i dovoljnih uslova značenja. *Reductio* intepretacija pokazuje da je svaki pokušaj da se (predjezički) uspostavi semantička veza neodrživ zato što svesni čin povezivanja neke reči sa *bilo kojim* nezavisnim izvorom značenja pretpostavlja značenje koje pripisuje potencijalnom izvoru. Dakle, nije tačno da pristalice *reductio* interpretacije smatraju da se skeptički argument tiče vrste činjenica. Drugo, kao što sam ranije rekao, iza obrta ka uslovima opravdane upotrebe stoji uvid da, u poslednjoj instanci, ništa ne objašnjava i ne opravdava naše jezičke postupke: skeptički ašov

odskače od primitivnu činjenicu da govorimo tako kako govorimo zato što smo bića koja dele *ovaj* oblik života. Ne postoji dublji razlog. Ipak, skeptički argument ne ugrožava skeptičko rešenje zato što Kripke-Vitgenštajnov poziv na oblik života nije novi pokušaj metafizičkog opravdanja jezika, već pokušaj da se ukaže na granicu do koje pitanje opravdanosti nekog jezičkog postupka može smisljeno da se postavi u svakodnevnom životu.

5. Realistička intepretacija skeptičkog rešenja

U zavisnosti od intepretacije skeptičkog argumenta, odnos skeptičkog rešenja prema semantičkom realizmu kao opštoj teoriji značenja može biti dvojako shvaćen. Zastupnici standardne intepretacije smatraju da Kripke-Vitgenštajn pokušava da pronađe izlaz iz skeptičkog paradoksa tako što ograničava razorno dejstvo skeptičkog argumenta na semantički diskurs. Prema njihovom mišljenju, da bi skeptički napad mogao da se zaustavi na podrivanju metafizičkog opravdanja semantičkog diskursa, neophodno da se ta jezička oblast premesti sa deskriptivne na ekspresivnu stranu bifurkacione granice. Ukoliko se to učini, semantički realizam može dalje bezbedno da živi u ostalim oblastima jezika. Zastupnici *reductio* intepretacije smatraju da Kripke-Vitgenštajn odbacuje semantički realizam *u celini*. Ovi komentatori veruju da je skeptički paradoks pokazatelj neodrživosti semantičkog realizma, te da pad u ponor semantičkog nihilizma možemo da izbegnemo jedino uspostavljanjem novog semantičkog poretka na temelju ideje o uslovima opravdane upotrebe kao kriterijumu značenja u čitavom jeziku.

U trećem poglavlju videli smo da standardna interpretacija ne može da reši prva dva problema skeptičkog rešenja. Prisetimo se, da bi objasnio intuitivni ili „nevini“ realizam svakodnevnog govora o značenju, Kripke-Vitgenštajn usvaja deflacioni pojam istine. Međutim, ne samo da je taj potez u sukobu sa idejom o reviziji metafizičkog statusa semantičkog diskursa (zato što deflacionizam ne poznaje razliku između rečenica koje gramatički izgledaju kao opisne i onih koje to zaista jesu), već on izjednačava skeptički zaključak i skeptički paradoks (zato što deflacionizam ne poznaje razliku između metafizičke i semantičke ravni). Gledajući iz ugla zastupnika *reductio* pristupa, pomenute teškoće standardne intepretacije samo dodatno potkrepljuju njegovo osnovno uverenje da opstanak semantičkog realizma izvan jezičkog područja pogođenog skeptičkim napadom nije ni poželjan ni moguć. Jer, ako skeptički zaključak neposredno implicira da

nijedna rečenica nema realističke uslove istinitosti, onda se mi već na prvom koraku skeptičkog rešenja suočavamo sa *izborom* između ideje značenja i semantičkog realizma.

Međutim, ništa od onoga što je do sada rečeno ne mora da obeshrabri zastupnika standardne intepretacije. Naprotiv, on bi mogao jednostavno da kaže da uočene slabosti nisu slabosti njegove intepretacije, već samog skeptičkog rešenja. Iz tog razloga, ali i zbog raširenosti i prividne uverljivosti standardne intepretacije, neophodno je navesti dodatne dokaze koji govore protiv nje.

5.1. Kritika standardne intepretacije skeptičkog rešenja

Uvodeći standardnu intepretaciju, rekli smo da ona, makar na prvi pogled, obećava odbranu skeptičkog rešenja od skeptičkog argumenta. Ekspresivistički odgovor sastojao se od dve tvrdnje: prvo, da uslovi opravdane upotrebe nisu uslovi istinitosti za rečenice semantičkog diskursa zato što one služe izražavanju nesaznajnih stavova govornih lica, i drugo, da iako pretpostavke o značenju nečijih reči nemaju uslove istinitosti, mi ipak možemo da povučemo normativnu razliku između tih pretpostavki uz pomoć jezičke zajednice. Naime, ukoliko semantičke tvrdnje poseduju značenje zahvaljujući odnosu koji govorna lica pomoću njih izražavaju prema jezičkim postupcima sagovornika, onda veće ili manje slaganje tih tvrdnji sa jezičkom praksom zajednice govori o slaganju ili sukobljavanju nesaznajnih stavova govornih lica sa nesaznajnim stavovima i u pogledu nesaznajnih stavova jezičke zajednice.

Anandi Hatiangadi kritikuje ovaj odgovor tvrdeći da je skeptički argument poguban i po ekspresivističko rešenje, zato on što uskraćuje značenje rečima od kojih su sastavljene rečenice koje izražavaju nesaznajne stavove:

Skeptički zaključak je posebno poguban; njegov zaključak nije samo to da rečenice i verovanja nemaju uslove istinitosti već, što je još važnije, da reči i

pojmovi nemaju uslove ispravnosti...Ako bi rečenica „Džonsova upotreba „plus“ slaže se sa mojom“ trebalo da izrazi odobravanje, ona mora da ima značenje. Ako se „Džons“ ne odnosi na Džonsa, onda ta reč ne može da se upotrebi da bi se izrazilo slaganje sa onim što *Džons*, a ne Smit ili Bejker, čini. Ako fraza „upotreba „plus““ nema značenje, onda ona ne može da se upotrebi da bi se izrazilo odobravanje Džonsove *upotrebe „plus“*, umesto odobravanje njegovih gestova ili muzičkog ukusa. [Da] bismo opravdali rečenice pomoću kojih pripisujemo značenje, mi moramo da pretpostavimo da neke reči imaju značenje. Ipak, [skeptički paradoks] to ne dopušta (Hattiangadi 2007: 90).

Braneći antirealističku intepretaciju, Miler odgovara da autorka pretpostavlja da Kripke-Vitgenštajn prihvata skeptički paradoks – „suludi i nepodnošljivi“ zaključak da je sav jezik besmislen – a onda pokušava da izbegne taj zaključak pomoću ekspresivističke rekonstrukcije semantičkog diskursa. Nasuprot tome, Miler smatra da Kripke ne priznaje da iz skeptičkog zaključka sledi skeptički paradoks i da upravo skeptičko rešenje ukazuje teoretičaru na alternativni put (Miller 2011: 461).

Milerov odgovor je, naravno, tačan kao odbrana skeptičkog rešenja, ali nije tačan kao odbrana standardne intepretacije skeptičkog rešenja. Postoje jasni dokazi da zastupnici te interpretacije smatraju da skeptičko rešenje jeste pokušaj da se pronađe izlaz iz skeptičkog paradoksa, a ne da se njegova pojava spreči. Naime, najčešća primedba upućena Kripkeu kao tumaču *Filozofskih istraživanja* je to da u potpunosti previđa drugi pasus §201 (Anscombe 1985: 348; Collins 1992: 75; Malcolm 1986: 154, 162; McGinn 1984: 68; McDowell 1984/1998: 228; Puhl 1991: 5). Kritičari najpre primećuju da Vitgenštajn, nakon što je u prvom pasusu konstatovao da „pravilo ne bi moglo da odredi način postupanja, budući da svaki način postupanja može da se dovede do podudaranja sa pravilom“, u drugom pasusu kaže „da je po sredi nesporazum“ koji pokazuje „da postoji

shvatanje nekog pravila koje *nije tumačenje*, nego se od slučaja do slučaja primene ispoljava u onome što mi zovemo „slediti pravilo“ ili „postupati nasuprot njemu““ (Vitgenštajn 1980: §201). Na osnovu tog zapažanja, oni prigovaraju Kripku što uzima paradoks iz prvog pasusa za polaznu tačku skeptičkog rešenja, umesto da ga, poput Vitgenštajna, odbaci kao posledicu zablude o prirodi značenja, koja je razokrivena u drugom pasusu: „[Nasuprot Kripkeovom tumačenju] jasno je da Vitgenštajn ne zastupa svoj „paradoks“; on nastaje samo za one koji pristaju na uslove potrage za onim od čega se stvarno sastoji sleđenje nekog pravila“ (Goldfrab 1985: 488). Uzmemo li, pored pomenute kritike, u obzir i to da, prema *reductio* interpretaciji, Kripke tvrdi isto što i Vitgenštajn u drugom pasusu §201 – da skeptički paradoks izvire iz „nesporazuma“ u vezi prirode značenja – možemo da zaključimo tri stvari: prvo, da pristalice standardne interpretaciji, nasuprot Milerovom mišljenju, smatraju da Kripke u Vitgenštajnovu ime prihvata skeptički paradoks; drugo, da kritičari svoju primedbu Kripkeu u vezi drugog pasusa §201 upućuju standardnoj interpretaciji zato što veruju da je ta interpretacija tačna; i treće, da je njihova primedba opravdana kao primedba standardnoj interpretaciji ali ne i kao primedba Kripkeu, zato što standardna interpretacija nije tačna.⁵⁷

Nezavisno od ovog pitanja, postoji i drugi način da se skeptički argument upotrebi protiv ekspresivističke verzije skeptičkog rešenja. Suštinu čini zapažanje da i ekspresivista mora da razlikuje ispravnu od neispravne upotrebe reči u izražavanju nesaznajnih stavova. Na primer, ako ja pomoću „X je loš“ izražavam moralno osudu X a pomoću „X je njam“ izražavam želju da pojedem

⁵⁷ Premda Kripke ne citira drugi pasus §201, nije tačno da on zanemaruje njegovu pouku. Da je Kripke i te kako svestan da Vitgenštajn smatra da paradoks iz prvog pasusa §201 izvire iz „nesporazuma“ u vezi prirode značenja pokazuje, pored ostalog, i to što on piše da ne možemo ni početi da rešavamo paradoks „ako se držimo prirodne pretpostavke da smislene deklarativne rečenice moraju tvrditi da korespondiraju činjenicama“, odnosno ako je taj nesporazum „naš okvir“ (Kripke 1982: 79). Jer, ako taj nesporazum ostane naš okvir i tokom skeptičkog rešenja, onda će se postaviti pitanje o tome koje tumačenje činjenica o uslovima opravdane upotrebe odgovara našem razumevanju neke rečenice.

X, i ako u želji da izazim moralnu osudu banaka kažem „Banke su njam“, onda moja upotreba te rečenice nije ispravna. Pošto je ekspresivna upotreba jezika normirana kao i opisna, i pošto skeptik dovodi u pitanje pojam jezičkog pravila uopšte a ne samo pravila koja važe u opisnoj upotrebi jezika, skeptički argument može da se proširi i na ekspresivističku verziju skeptičkog rešenja: „Svaki oblik ne-faktičkog objašnjenja neke jezičke oblasti pretpostavlja da postoje normativni standardi koji vode ispravnu i neispravnu upotrebu pripadajućih izraza, te je zato ne-faktički pristup značenju – koji poriče da takvi standardi postoje – na kraju ipak samo-protivrečan“ (Miller 2011: 460).

Međutim, zastupnik standardne intepretacije mogao bi ponovo da prigovori da, sama po sebi, činjenica da strategija popuštanja kriterijuma značenja u semantičkom diskursu ne može da reši treći problem skeptičkog rešenja ne dokazuje da je njegova intepretacija pogrešna. Kao i ranije, on bi mogao da konstatuje da prošireni skeptički argument pokazuje jedino da skeptičko rešenje nije održivo i ništa više. Zbog toga moramo da navedemo nezavisne egzegetske razloge protiv antirealističke intepretacije, koji u isti mah podupiru novi pristup skeptičkom rešenju. Evo glavnih:

i. Intepretacija skeptičkog rešenja kao semantičkog antirealizma ne može da objasni već navedeni Kripkeov stav da skeptičko rešenje poriče samo postojanje „superlativne“ činjenice koju filozofi pogrešno kače na svakodnevan jezik. Ovaj stav snažno upućuje na to da se Kripke-Vitgenštajnov skepticizam tiče sasvim određene filozofske teorije, te da odbacivanje te teorije – koja uključuje sporne „suprelativne“ činjenice – ne podrazumeva odbacivanje činjenica o značenju u celini (Burgess 2012: 113-114; Byrne 1996: 342; Kusch 2006: 159; Soames 1998a: 326)

ii. Intepretacija skeptičkog rešenja kao semantičkog antirealizma ne objašnjava Kripkeov stav o semantičkom primitivizmu kao mogućem odgovoru na skeptički izazov. Kripke piše: „Takav potez [pozivanje na primitivno i nesvodivo mentalno stanje razumevanja] u određenom smislu je neoboriv, a ako

ga razumemo na pravi način, Vitgenštajn bi čak mogao i da ga prihvati“ (Kripke 1982: 51). Kada bi Kripke zaista smatrao da Vitgenštajn poriče postojanje bilo kakvih činjenica o značenju, onda on ne bi tvrdio da postoji neko razumevanje semantičkog primitivizma koje bi Vitgenštajn mogao da prihvati, kako god da shvatimo taj odgovor na skeptički izazov (Byrne 1996: 342).

iii. Intepretacija skeptičkog rešenja kao semantičkog antirealizma ne uklapa se u ključan potez antiskeptičkog gambita, a to je odbacivanje traktarijanske – realističke – slike jezika *u celini*. Kripke je izričit: „Da bi Vitgenštajnovu skeptičko rešenje...imalo smisla, „realistička“ ili „reprezentacionalistička“ slika jezika mora da bude podrivena...[P]aradoks koji je razvijen...pre svog rešenja, zabija važan poslednji ekser (možda odlučujući) u kovčeg reprezentacionalističke slike“ (Kripke 1982: 85). Kripke ovde tvrdi da Vitgenštajn zamenjuje pogrešnu predstavu značenja u celosti, a ne to da on proširuje oblike opravdanja jezika sa namerom da, pored uslova istinitosti, uključi uslove opravdane upotrebe kao kriterijum značenja u semantičkom diskursu.

Naime, antirealista ne može da računa za manu semantičkog realizma to što ovaj ne objašnjava značenje upitnih, zapovednih ili performativnih rečenica, pošto te rečenice i nemaju opisnu ulogu, samim tim ni uslove istinitosti. Ukoliko bismo iz skeptičkog argumenta izveli zaključak da se semantika uslova istinitosti ne primenjuje na rečenice semantičkog diskursa budući da one nemaju opisnu ulogu, onda skeptički zaključak ne bi osporio semantički realizam u celini, već bi jednostavno suzio njegov domašaj u jeziku. Osim što je u neskladu sa antiskeptičkim gambitom, takvo tumačenje umanjuje filozofski značaj skeptičkog rešenja; rečenice pomoću kojih sagovornicima pripisujemo osećanja kao što je bol i dalje bi imale uslove istinitosti, te skeptičko rešenje ne bi imalo ulogu u argumentu protiv privatnog jezika (Davies 1998: 129-130; Soames 1998a: 324).

iv. Intepretacija skeptičkog rešenja kao semantičkog antirealizma ne polaže isključivo pravo na tezu da rečenice semantičkog diskursa imaju performativnu

ulogu budući da nam služe za izražavanje odnosa prema nekom sagovorniku kao „jednom od nas“. Taj aspekt skeptičkog rešenja verovarno je i najjači argument koji može da se navede u prilog standardnoj intepretaciji. Međutim, praktična uloga rečenica o značenju nije u suprotnosti sa minimalnim realizmom semantičkog diskursa. Kao što rešenica „X je loš“ može istovremeno da izrazi moralnu osudu činjenice da X poseduje određeno svojstvo i verovanje da X poseduje to svojstvo, tako i rečenica „Petar „+“ razume kao znak za operaciju sabiranja“ može istovremeno da izrazi odobravanje Petrove upotrebe „+“, i verovanje da je, u nekom ne-robusnom ili minimalnom smislu, činjenica da Petar razume „+“ kao znak za operaciju sabiranja.

5.2. Interpretativni okvir i treći problem skeptičkog rešenja

S obzirom na to da *reductio* intepretacija skeptičkog argumenta uspešno odgovara na prva dva problema skeptičkog rešenja, najvažniji test za novu intepretaciju skeptičkog rešenja postaje odbrana od optužbe da skeptičko rešenje ili nije skeptičko ili nije rešenje. U osnovi, pitanje je vrlo prosto: da li je i zašto novi jezički poredak, zasnovan na uslovima opravdane upotrebe, otporniji na skeptički argument od starog, zasnovanog na uslovima istinitosti?

Neko bi mogao da pomisli da je otvaranje tog pitanja u ovom trenutku preuranjeno: jer, zar ne bi trebalo prvo da izložimo novu intepretaciju skeptičkog rešenja, pa tek onda da ispitamo njenu otpornost na skeptički argument? Tako je samo na prvi pogled. Naime, pošto skeptičko rešenje počinje sa priznanjem skeptičkog zaključka, nema izgleda da će nova intepretacija biti uspešnija od standardne ukoliko pravilno ne razumemo teorijski okvir koji joj *reductio* argument protiv semantičkog realizma postavlja.⁵⁸ Naravno, mi već nešto znamo o tom okviru.

⁵⁸ To ne znači da ću da izbegnem direktne odgovore na konkretne kritike iz sekundarne literature. U sledećem poglavlju, nova intepretacija biće stavljena na detaljan test pred različitim

Uklanjajući razloge za metafizičku sumnju u opravdanost svakodnevnog govora o značenju nečijih reči, *reductio* argument pruža Kripke-Vitgenštajnu mogućnost da prizna postojanje nekih činjenica o značenju, što je neophodna pretpostavka bilo kakvog rešenja paradoksa. Međutim, da bi rešenje bilo skeptičko a ne direktno, te činjenice ne mogu da budu poput onih u čije postojanje skeptik sumnja. Međutim, kao što pokazuje mogućnost da se dejstvo skeptičkog argumenta proširi i na uslove opravdane upotrebe, nije dovoljno da se primeti kako su za skeptičko rešenje prihvatljive činjenice o značenju koje ne govore o uslovima istinitosti. Šta standardna intepretacija previđa?

Prema *reductio* intepretaciji, Kripke-Vitgenštajn zajedno sa semantičkim realizmom odbacuje i skeptički zahtev za utemeljenjem značenja u epistemološki transparentnim činjenicama o govornom licu zato što *odbacuje tezu o apriornoj semantičkoj determinaciji*, koju zastupaju i semantički realista i skeptik. Gledano iz ugla *reductio* argumenta, potpuno je nevažno pada li značenje sa platonskog neba (kao objektivno svojstvo ili moguća činjenica), ili se porađa iz konceptualne utrobe zajednice (kao spontano usvojen obrazac zajedničke jezičke prakse): da bi neki nezavisni izvor značenja mogao da nam *kaže* kako bi trebalo da upotrebimo „+“ u nepoznatim okolnostima, odnosno da bi taj izvor mogao da nam posluži kao *opravdanje* i *razlog* da na „68+57=?“ odgovorimo „125“, on bi, pre uspostavljanja semantičke veze sa „+“, morao da se prikaže u našoj svesti kao entitet već utvrđenog značenja. Drugim rečima, mi moramo prvo nekako da identifikujemo *to* što nam se javlja u glavi kada razumevamo „+“ ili odgovaramo na pitanja o zbiru, da bismo uopšte mogli da usvojimo i sledimo neko jezičko pravilo za upotrebu „+“. Međutim, kao što skeptički argument pokazuje, nijedna činjenica ne može da presudi šta imamo na umu kada razumevamo „+“ – sabiranje ili „kvabiranje“. Šta god da upućuje na prvo tumačenje i samo mora da se protumači. Prema tome, mi smo prinuđeni da se, bez nezavisnog opravdanja,

prigovorima, koji izvire iz tematskog kruga trećeg problema skeptičkog rešenja. Vidi dole str. 214-224.

samostalno opredelimo da li je to imamo u umu kada odgovaramo na „68+57=?“ sabiranje ili „kvabiranje“. Jer, nakon što skeptik ospori sve uobičajene odgovore na pitanje „Zašto „125“ a ne „5“?“, preostaje nam da kažemo jedino: „Ja postupam upravo tako.“

Za razliku od semantičkog realizma i semantičkog antirealizma, skeptičko rešenje ne podleže razornoj moći skeptičkog argumenta zato što *uslovi opravdane upotrebe nisu konstitutivni za značenje*:

Važno je razumeti da mi *ne* tražimo nužne i dovoljne uslove (uslove istinitosti) za sleđenje pravila, ili analizu od čega se sleđenje pravila „sastoji“ (Kripke 1982: 87).

Moramo čvrsto imati na umu da Vitgenštajn nema teoriju uslova istinitosti – nužnih i dovoljnih uslova – za ispravnost jednog pre nego drugog odgovora na novo pitanje o zbiru (Kripke 1982: 111-112).

Dakle, za razliku od uslova istinitosti, uslovi opravdane upotrebe *nemaju* ulogu nezavisnog izvora značenja sa kojim određeno govorno lice svesno povezuje neku reč ili rečenicu. Shodno tome, zastupnik skeptičkog rešenja nema razloga da strahuje od skeptičkog argumenta, koji predstavlja pretnju samo pod pretpostavkom da nešto u glavi govornog lica mora da poveže neku reč sa odgovarajućim uslovima opravdane upotrebe. Samo u tom slučaju moraju da postoje činjenice o određenom govornom licu koje utvrđuju *ove* a ne *one* uslove opravdane upotrebe kao sadržaj jezičkog pravila koje ono sledi (Davies 1998: 136).

Premda poriče mogućnost apriorne semantičke determinacije, Kripke-Vitgenštajn, za razliku od skeptika, *ne poriče* da je značenje normativno i objektivno. On sumnja u mogućnost da se promenuta svojstva jezika objasne pozivanjem na neki nezavisan izvor značenja, ali ne dovodi u pitanje njihovo

postojanje. Pošto *reductio* argument odbacuje metafizičku pretpostavku u pogledu mentalnog stanja koje utvrđuje značenje (uslove istinitosti) neke reči ili rečenice za određeno govorno lice, on samim tim povlači i promenu sva tri teorijska sastojka semantičkog realizma. Sa spornim mentalnim stanjem razumevanja, nestaju semantički normativizam, klasični realizam i semantički individualizam. Umesto njih, skeptičko rešenje uvodi intersubjektivnu koncepciju normativnosti, minimalni realizam i intersubjektivnost. Počnimo novu interpretaciju skeptičkog rešenja od obrta ka uslovima opravdane upotrebe. Do sada smo rekli samo šta ti uslovi nisu, ali ne i kako bi njih trebalo da shvatimo.

5.3. Kripke-Vitgenštajnov obrt

Semantički realista smatra da se ispod površine svakodnevnog jezika krije suština značenja u obliku njegovih *nužnih i dovoljnih uslova*, koji pre i nezavisno od bilo čije upotrebe nekog izraza, na primer znaka „+“, propisuju šta mora biti slučaj sa Petrom da bi rečenica „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ mogla biti upotrebljena tačno, odnosno u skladu sa svojim značenjem. Nažalost, skeptički argument pokazuje nijedna činjenica u vezi Petra ne može da posluži kao odgovarajući uslov istinitosti navedene rečenice i, *a fortiori*, da nijedna činjenica u svetu ne može da posluži kao odgovarajući uslov istinitosti za deklarativne rečenice iz drugih oblasti jezika. Jer, ako nijedna činjenica ne korespondira rečenici:

- Govorno lice G rečenicom „Znak „+“ označava operaciju sabiranja“ opisuje činjenicu *da znak „+“ označava operaciju sabiranja*;

to onda implicira da govorno lice G ne može da pristupi činjenici *da znak „+“ označava operaciju sabiranja* i učini je referentom rečenice „Znak „+“ označava operaciju sabiranja“. Pošto je, prema klasičnom realizmu, značenje određeno

korespondencijom između date deklarativne rečenice i odgovarajuće činjenice, i pošto nema načina da povežemo to dvoje, prinuđeni smo da zaključimo da su sve deklarativne rečenice besmislene.

Obrt ka uslovima opravdane upotrebe predupređuje skeptički paradoks tako što umesto pitanja „Šta mora biti slučaj da bi data rečenica bila istinita?“ postavlja dva sasvim drugačija: prvo, „Pod kojim uslovima imamo pravo da upotrebimo datu rečenicu?“; i drugo, „Koju svrhu i ulogu u našim životima ima upotreba te rečenice?“ (Kripke 1982: 73).

Ovde treba strogo voditi računa o našem intepretativnom okviru. Prvi komentar koji u tom duhu ističe ograničenu ulogu uslova opravdane upotrebe nalazimo kod Vorena Goldfraba:

[Uslovi opravdane upotrebe] nisu uslovi za pravilno pripisivanje značenja ili za ispravnost budućih odgovora govornog lica s obzirom na pripisano značenje. Oni su tek uslovi kojima se govorna lica zapravo povinuju pripisujući i procenjujući date odgovore; oni opisuju okolnosti u kojima neko smatra da je primereno pripisati i odobriti neki odgovor (Goldfrab 1985: 481-482).

Dakle, opis uslova opravdane upotrebe rečenice „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ *nije tvrdnja o značenju* rečenice „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“! Takva tvrdnja pretpostavljala bi činjenice o značenju reči upotrebljenih u određenju njenih uslova opravdane upotrebe. Zbog toga skeptičko rešenje ne pruža analizu rečenica semantičkog diskursa oblika:

(I) Rečenica „S“ znači Y *ako i samo ako* su uslovi U: U1...Un ispunjeni.

Jer, kada bi uslovi opravdane upotrebe bili nužni i dovoljni uslovi značenja, onda bismo imali posla sa nekom činjenicom koja je uslov istinitosti rečenice „S“ ,

odnosno sa direktnim rešenjem paradoksa. Umesto takve, skeptičko rešenje predlaže sledeću analizu značenja rečenica semantičkog diskursa:

(II) Da bi rečenica „S“ značila Y *ponekad je nužno i često dovoljno* da su uslovi
U: U1...Un ispunjeni

Uslove opravdane upotrebe čine grubo naznačeni opisi svakodnevnih okolnosti u kojima govorna lica *de facto* nalaze da je primereno, opravdano, dozvoljeno ili obavezno upotrebiti neku rečenicu na određeni način (Ahmed 2007: 140-141; Kripke 1982 86; Kusch 2006: 27).

Ipak, pun smisao obrta ka uslovima opravdane upotrebe ostaje skriven ukoliko iz vida ispustimo da skeptičko rešenje zahteva i odgovor na pitanje o „ulozi i svrsi“ koju upotreba neke reči ili rečenice ima u životima govornih lica. Kripkeovo istrajavanje na stavu da ne nudi pozitivnu semantičku teoriju dolazi do izražaja tek ukoliko sa najvećom ozbiljnošću uzmemo u obzir to da odgovor na pitanje *kako* upotrebljavamo neku reč mora da se dopuni odgovorom na pitanje *zašto* je upotrebljavamo *tako* u *tim* okolnostim. Prema mom mišljenju, najbolje objašnjenje značaja koji ovo pitanje ima za celovito sagledavanje korenitosti obrta ka uslovima opravdane upotrebe pruža Kora Dajmond (Diamond 1989). Budući da to objašnjenje predstavlja njenu kritiku Kripkeovog tumačenja, ono će istovremeno da mi posluži i kao ilustracija osnovnog egzegetskog nesporazuma u pogledu prirode skeptičkog rešenja. Dakle, kada Dajmondova kritikuje skeptičko rešenje, ona u stvari pokazuje kako ne bi trebalo da ga tumačimo; kada objašnjava kako bi, sledeći Vitgenštajna, trebalo da pristupimo problemu značenja, ona razjašnjava vodeću ideju skeptičkog rešenja:

Ako je značenje objašnjivo uslovima opravdane upotrebe, onda je objašnjivo nezavisno od toga kakav je život unutar kog se upotreba neke reči odigrava. [U skeptičkom rešenju] ljudska upotreba reči, to kako ona

stupa u živote ljudi, nema ništa sa značenjem onoga što ljudi govore...Ja ovde ukazujem na kontrast između dve vrste filozofskog pristupa pitanjima o značenju. Uzmimo za primer reč „strah“. Izložiti njene „uslove opravdane upotrebe“ značilo bi navesti vrstu ponašanja koja nekome daje za pravo da kaže za drugu osobu da se boji, i izložiti neku vrstu priče o uslovima pod kojima mi imamo pravo da izgovorimo tvrdnje o sopstvenom strahu...Međutim, tu ne bi bilo pokušaja da se u takvo objašnjenje uključi i to kako se upotreba reči „strah“ prožima sa ostatkom života ljudi koji je izgovaraju...U kakvom su onda kontrastu [Kripkeov] i Vitgenštajnov pristup? Evo kako ne bi trebalo da ga predstavimo: [Vitgenštajn] kaže da je značenje dato ne uslovima opravdane upotrebe, već mestom-u-životu. Radije, kada postavljamo filozofska pitanja o značenju, mi...ne obraćamo pažnju na mesto koje reči imaju u našim životima: na sasvim određena mesta. Objasniti značenje uslovima opravdane upotrebe znači i dalje gledati u pogrešnom pravcu (Diamond 1989:15).

Evo kako Dajmondova predstavlja, a kako ne bi trebalo predstaviti Kripke-Vitgenštajnov obrt: Kripke-Vitgenštajn kaže da je značenje *dato* ne uslovima istinitosti, već uslovima opravdane upotrebe! Već na prvi pogled mora da nas začudi njena primedba da uslovi opravdane upotrebe ne opisuju „kako se upotreba reči „strah“ prožima sa ostatkom života ljudi koji je izgovaraju“, budući da drugo pitanje skeptičkog rešenja glasi gotovo istovetno: „[K]oju ulogu tvdnje [o strahu] igraju u našim životima?“ (Kripke 1982: 75). Dajmondova bi, verovatno, odgovorila da njena kritika zaseca još dublje i cilja metodološku grešku koja je zajednička semantičkom realizmu i skeptičkom rešenju. U pitanju je promena koja se događa kada teoretičar skrene pogled sa upotrebe neke reči – onako kako se ta upotreba javlja u toku svakodnevnog života, kao izraz stavova, interesa i vrednosti nekog govornog lica u sasvim određenim okolnostima – pa

onda traži apstraktne *uslove*, bilo istinitosti bilo opravdane upotrebe. Kripkeova greška je, dabome, suptilnija, u tom smislu što skeptičko rešenje prednost daje upotrebi (kontekstu) u odnosu na značenje (semantičke činjenice). No, Kripke ipak greši, zato što se sam čin formalizacije uvida u upotrebno-kontekstualnu određenost značenja u teoriju o uslovima opravdane upotrebe nalazi u sukobu sa Vitgenštajnovim gledištem da „[s]amo u reci misli i života reči imaju značenje“ (Vitgenštajn 2007: 173). Ukoliko je ova rekonstrukcija njene kritičke poente tačna, može se odgovoriti da ona, ukazujući na nemogućnost obuhvatanja značenja *bilo kakvim* opštim teorijskim oblikom, jasnije i od samog Kripkea ukazuje na suštinu skeptičkog rešenja, te da u isti mah, pripisujući Kripke-Vitgenštajnu pomenutu metodološku grešku, previđa da uslovi opravdane upotrebe naprosto nisu takav opšti teorijski oblik, odnosno da nisu „uslovi“ u spornom smislu reči. Neosnovanost njenih sumnji postaje očigledna uzmemo li u obzir dve stvari: prvo, da Kripke-Vitgenštajn priznaje da govorno lice ima pravo da upotrebljava neku reč u skladu sa stečenim jezičkim sklonostima, *bez nezavisnog opravdanja ili dodatnih uslova*; i drugo, da on ne objašnjava pod kojim uslovima je jedno od govornih lica u pravu kada dođe do sukoba jezičkih sklonosti, odnosno da on ne objašnjava *šta* čini jedan od odgovora pravilnim, osim što konstatuje očiglednu činjenicu da su takvi sukobi retkost. Dakle, na dva mesta od kritične važnosti za skeptičko rešenje, uslovi opravdane upotrebe smekšavaju i iščekavaju umesto da očvrstu u jezička pravila (Cayford 1996: 145).⁵⁹

⁵⁹ Baš zato što je svestan da pojam „uslovi opravdane upotrebe“ lako može da zavede na pogrešan trag, Kripke često ističe njihovu ograničenu teorijsku ulogu. Pored toga, čini se da Dajmondova ima isti problem prilikom izražavanja stava o organskom jedinstvu značenja neke reči i ostatka života govornog lica koje upotrebljava tu reč, budući da ona „piše kao da može da opiše uslove pod kojima je neko odvojio pojmove od reke života, dok je upravo opisivanje uslova potez koji ih razdvaja“ (Cayford 1996: 113). Njena kritika skeptičkog rešenja promašena je zato što mu pristupa suprotno sopstvenim metodološkim načelima: tako što postvaruje Kripkeovo ukazivanje na prožetost između upotrebe neke reči i života govornog lica u apstraktne uslove opravdane upotrebe. Mogli bismo da kažemo da Kripke-Vitgenštajn u tom smislu bolje stoji jer, za razliku od Dajmondove, raspolaže pouzdanim pokazateljem metodološke manjkavosti nekog semantičkog stanovišta, a to je njegova moguća podložnost skeptičkom argumentu.

Sada možemo da otklonimo još jedan sličan nesporazum. Naime, neko bi mogao da prigovori da Kripke, tokom analize uslova opravdane upotrebe, govori o kriterijumima na osnovu kojih mi sudimo o tome da li naš sagovornik ispravno upotrebljava neku reč, nagoveštavajući tako da ideja jezičkih pravila, preimenovana u pojam kriterijuma, zadržava središnje mesto i u skeptičkoj predstavi značenja. Međutim, Kripke upozorava da ulogu ideje jezičkih pravila u rešenju paradoksa moramo da sagledamo u svetlu skeptičkog otkrića da ne postoje činjenice o obavezujućem „uputstvu za upotrebu“ koje sledimo u različitim okolnostima primene neke reči:

[A]ko rečenice koje pripisuju sleđenje jezičkih pravila ne bi trebalo da shvatamo kao [rečenice] koje opisuju činjenice, [odnosno ako] o njima ne bi trebalo da razmišljamo kao o *objašnjenju* našeg ponašanja, onda se čini da bi *upotrebu* ideje pravila trebalo ponovo ozbiljno razmotriti (Kripke 1982: 31).

Uzimajući u obzir promenu u pristupu značenju koju donosi obrt ka uslovima opravdane upotrebe, možemo da zaključimo da Kripke u skeptičkom rešenju govori o sleđenju jezičkih pravila tek da bi opisao (a ne da bi objasnio) pojave kao što su to da mi u svakodnevnom životu na mnoštvo različitih i međusobno nesvodivih načina opravdavamo sopstvene i ispravljamo tuđe jezičke postupke, da ponekada prihvatamo tuđe ispravke, te da *de facto* postoje okolnosti u kojima nalazimo za shodno da upotrebimo neku reč *tako*. Štaviše, ne samo da ideja jezičkih pravila nije ključ za razumevanje skeptičkog rešenja već, upravo suprotno, Kripke-Vitgenštajna ponajviše zaokuplja činjenica da se mi uglavnom slažemo u pogledu značenja reči *uprkos* tome što ispod površine jezika ne postoji mreža unapred datih pravila koja vode, usmeravaju i opravdavaju naše jezičko ponašanje: „[Iako] Vitgenštajnov paradoks dokazuje da ne postoji *a priori* razlog zašto [neko] ne bi mogao da sledi pravilo za kvabiranje...deo našeg oblika života

je to da mi nalazimo za prirodno i...neizbežno da sledimo pravilo za sabiranje tako kako ga sledimo“ (Kripke 1982: 98).

5.4. Intersubjektivna koncepcija normativnost

Semantička koncepcija normativnosti je osnovna ideja semantičkog realizma. Prema toj koncepciji, ukoliko neki pojedinac razume „+“ kao znak za sabiranje, onda on poseduje odgovarajuće mentalno stanje koje vodi i opravdava njegovu upotrebu „+“ u novim i do tada nepoznatim okolnostima. Pošto skeptičko rešenje počinje sa priznanjem skeptikove tvrdnje da pomenuto mentalno stanje ne postoji, Kripke-Vitgenštajn odbacuje i metafiziku i epistemologiju semantičke normativnosti. On se slaže sa skeptikom da: a) razumevanje nije neko mentalno stanje koje unapred razlučuje ispravnu od neispravne upotrebe znaka „+“ tako što u sebi sadrži potencijalno beskonačan broj svih mogućih slučajeva njegove upotrebe; i b) razumevanje ne vodi i ne opravdava jezičku praksu tako što neki pojedinac na osnovu konačnog broja slučajeva ranije upotrebe „+“ izvlači zaključak o sadržaju jezičkog pravila za sabiranje, koje kasnije sledi tumačeći ga u novim okolnostima. Uprkos tome, Kripke-Vitgenštajn, za razliku od skeptika, ne poriče postojanje razlike između ispravne i neispravne upotrebe „+“, i neke vrste legitimacijskog *nexus*-a između razumevanja i jezičkog ponašanja govornog lica. Da bi otkrio kako je normativnost moguća, Kripke-Vitegenštajn potragu za „superlativnom“ semantičkom činjenicom zamenjuje analizom okolnosti u kojima govorna lica nalaze za shodno da u svakodnevnom govoru razlikuju ispravnu od neispravne upotrebe neke reči.

5.4.1. Kategoričke tvrdnje o značenju. Prvi korak skeptičkog rešenja problema normativnosti je proučavanje uslova pod kojima govorna lica svakodnevno upotrebljavaju kategoričke tvrdnje o značenju. To su rečenice čiji sadržaj je tvrdnja da neki pojedinac sledi određeno jezičko pravilo. Okvir za

analizu uslova opravdane upotrebe ovih rečenica ograničen je na činjenice o „jednom govornom licu posmatranom u izolaciji“ (Kripke 1982: 87). Premda Kripke nije uvek do kraja jasan, iz samog teksta može da se zaključi da predmet ove analize čine okolnosti relevantne za rečenice upotrebljene u prvom licu jednine pomoću kojih govorna lica izražavaju sopstveno razumevanje neke reči (Ahmed 2007: 149). Tako, na primer, Kripke kaže da kada pažnju usmerimo na pojedinca, mi razmatramo „njegove uslove opravdane upotrebe“ (Kripke 1982: 89). Osim toga, u najopširnijoj formulaciji uslova opravdane upotrebe rečenica semantičkog diskursa, on izričito suprotstavlja rečenice upotrebljene u prvom i trećem licu (Kripke 1982: 90-91).⁶⁰

Glavni podsticaj raspravi o kategoričkim tvrdnjama koje govore o značenju dolazi od iznenađujućeg zapažanja da skeptički zaključak ne ugrožava svakodnevnu upotrebu jezika: uprkos tome što ne postoji činjenica koja zasniva semantičku vezu između operacije sabiranja i znaka „+“, skoro svi na pitanje o zbiru 68 i 57 odgovaramo „125“. Štaviše, pri tome ni ne razmišljamo o teorijskoj mogućnosti da bi trebalo da odgovorimo u skladu sa operacijom „kvabiranja“ (ili nekom drugom aritmetičkom operacijom) i ne osećamo potrebu da sopstvenu jezičku odluku opravdamo. Doduše, mi možemo na zahtev za opravdanjem da odgovorimo opisujući postupak koji smo primenili u računanju, ali ne možemo da objasnimo osnovne korake tog postupka. Na primer, većina će na pitanje „Zašto „125“?“ odgovoriti da je sabrala 8 i 7, dobila 15, zapisala 5, a onda prenela 1 itd. Međutim, šta ako smo u prošlosti razumeli „preneti“ kao *treneti*, gde „treneti“ znači isto što i „preneti“ osim za brojeve veće od 57? Pre ili kasnije, objašnjenja se završavaju. A onda jezičko pravilo sledimo slepo, bez opravdanja za odgovore koje dajemo (Kripke 1982: 81, 87).

Kripke u stvari tvrdi da sve dok Petra posmatramo izolovano od jezičke zajednice, jedini osnov za ocenu njegove izjave „Ja razumem „+“ kao znak za sabiranje“ može da bude njegova puka jezička sklonost da primeni „+“ *tako*, zato

⁶⁰ Vidi gore str. 79-80.

što niko drugi ne može ni u Petrovoj svesti ni u njegovom prošlom ponašanju da pronađe dokaz da njegov trenutni odgovor nije u skladu sa jezičkim pravilom koje on (veruje da) sledi. Naprosto, u datom analitičkom okviru ne postoje spolja ili iznutra dostupne činjenice koje bi mogle da posluže kao opravdanje za tvrdnju da bi Petar *trebalo* da odgovori „125“ iako je sklon da odgovori „5“ (ili obrnuto), budući da su sve raspoložive činjenice o njemu saglasne sa oba odgovora. Ali, i ovo je ključno, to što Petar sledi jezičko pravilo bez nezavisnog opravdanja ne znači da ga sledi bez potrebne epistemološke ili jezičke osnove! Naprotiv, Petrovo uverenje da je „125“ ispravan odgovor dovoljno je za opravdanje njegove tvrdnje „Ja razumem „+“ kao znak za sabiranje“:

Deo naše jezičke igre u kojoj govorimo o pravilima je da govorno lice može, sledeći svoje sklonosti, bez bilo kakvog opravdanja, da veruje da je ovaj način (recimo, da odgovori „125“) *ispravan* pre nego neki drugi način (npr. da odgovori „5“). To jest, „uslove opravdane upotrebe“, koji dozvoljavaju pojedincu da u datoj prilici kaže da bi trebalo da sledi svoje pravilo na ovaj pre nego na onaj način, čini, na kraju, to što on postupa onako kako je sklon da postupa (Kripke 1982: 87-88).

Pravo nekog pojedinca da govori u skladu sa stečenim jezičkim sklonostima, bez navođenja dodatnog razloga osim subjektivnog uverenja da je odgovor „125“ ispravan, povlači opravdanost njegove semantičke tvrdnje da je to odgovor koji bi on *trebalo* da pruži, s obzirom na svoje razumevanje jezičkog pravila za upotrebu znaka „+“ (Ahmed 2007: 148; Kraft 2010: 157). Petrova tvrdnja da je „125“ ispravan odgovor na „68+57=?“ ne svodi se tek na ponavljanje matematičke tvrdnje da je 125 zbir 68 i 57, već uključuje i dodatnu tvrdnju: da je „125“ odgovor koji je u skladu sa njegovim prethodnim razumevanjem jezičkog pravila za upotrebu „+“. Pošto nam svakodnevnne okolnosti pojedinačne jezičke prakse dozvoljavaju da kažemo jedino to da neko govorno lice ima pravo da

sledi određeno jezičko pravilo onako kako veruje da bi trebalo, proizlazi da je autoritet govornog lica u pogledu ocene ispravnosti rečenica pomoću kojih ono izražava svoje razumevanje date reči sastavni deo svakodnevnog života i jezika.

Naravno, kada bi ovo bilo sve što ima da se kaže o uslovima opravdane upotrebe, ideja značenja ili jezičkog pravila bila bi ispražnjena od sadržaja, jer bi svaki jezički postupak za koji Petar veruje da je ispravan po definiciji i bio ispravan. Nasuprot tome, naše uobičajeno shvatanje jezičkih pravila podrazumeva da okolnosti od značaja za sud o ispravnosti određenog postupka prevazilaze pojedinačne jezičke sklonosti. Normativni status Petrove tvrdnje da „+“ razume kao znak za sabiranje mora biti *uslovan* i *privremen* jer Petar može iznenada, iz najrazličitijih razloga, da odstupi od pravila koje je ranije sledio, ili čak može sve vreme da postupa nasumično pri tome verujući da sledi neko jezičko pravilo. Otuda je za naš pojam jezičkog pravila od vitalnog značaja upotreba normativnih kondicionalnih iskaza kao što je „Ako Petar razume „+“ kao znak za sabiranje, onda će on na „68+57=?“ da odgovori „125““ (Kripke 1982: 94). Pomoću tih kondicionalnih iskaza mi izražavamo uslove koje Petar mora da ispuni da bismo mu pripisali razumevanje znaka „+“. Budući da ti uslovi ne mogu biti samo to što on veruje da sledi jezičko pravilo za sabiranje, sadržaj normativnih kondicionalnih iskaza saznaćemo analizom svakodnevnih okolnosti u kojima nalazimo da je opravdano prihvatiti ili osporiti nečiju tvrdnju da nešto razume.

5.4.2. Normativnost, intersubjektivnost i oblik života. Obrt od semantičke ka intersubjektivnoj koncepciji normativnosti pokreće uvid da, posle skeptičke presude semantičkom mentalizmu, normativnost mora da bude izmeštena iz unutrašnjeg prostora svesti govornog lica u javni prostor jezičke zajednice. Kripke razvija početni uvid u ideju o dva okvirna uslova čija ispunjenost omogućava opravdanu upotrebu kondicionalnih normativnih sudova. Koji su to uslovi?

5.4.2.1. Normativnost i intersubjektivnost. Prvi uslov je pripadnost govornog lica jezičkoj zajednici. Jezička zajednica čini horizont unutar kog je moguće opravdano govoriti o razlici između ispravne i neispravne upotrebe „+“ zato što na status Petrove tvrdnje da „+“ razume kao znak za sabiranje mogu da utiču druga govorna lica. Ona, naime, imaju pravo da Petru pripisuju ili ospore razumevanje „+“ na osnovu *sopstvenih* razloga i jezičkih sklonosti koji su *nezavisni* od njegovih (Kripke 1982: 89). To znači da normativni izrazi „ispravno“ i „neispravno“ mogu da se upotrebe u sudovima o nečijim jezičkim postupcima pod uslovom da ti postupci mogu da se uporede sa postupcima drugih članova zajednice: „Skeptičko rešenje zavisi od ideje da svakog pojedinca koji tvrdi da sledi pravilo drugi mogu da provere“ (Kripke 1982: 101). Dakle, prisustvo drugih članova zajednice čini *uslov mogućnosti* uspostavljanja razlike između ispravne i neispravne upotrebe reči.

Drugi uslov je *slaganje* jezičke zajednice. Kripke ga uvodi u raspravu napomenom da će učitelj prosuditi da je učenik ispravno odgovorio na pitanje o zbiru, ili da sledi pravilnu proceduru sabiranja, ukoliko se učenikovi odgovori ili procedura u velikoj meri *slažu* sa njegovim (isto važi i za odnos između odraslih govornih lica). Potpuniji izraz ove ideje nalazimo u ključno tezi da, u celini, uspeh svakodnevne prakse pripisivanja umešnosti u sabiranju zavisi od gole činjenice da unutar naše zajednice preovlađuje slaganje u odgovorima na pitanja o zbiru:

Kada bismo bili svedeni na žamor neslaganja...ne bi bilo puno svrhe u opisanoj praksi. U stvari, naša postojeća zajednica (uglavnom) je jednoobrazna u svojoj praksi sabiranja. Svaki pojedinac koji tvrdi da je savladao pojam sabiranja biće ocenjen od strane zajednice kao [neko ko je savladao pojam sabiranja] ukoliko se njegovi odgovori u dovoljnom broju, pogotovo jednostavnih, slučajeva *slažu* sa odgovorima zajednice (Kripke 1982: 92).

Većina tumača razume Kripke-Vitgenštajnov poziv na slaganje zajednice kao stav da je značenje normativno *iako* u glavi govornog lica *nema činjenice* koja može da garantuje da će ono, ukoliko želi, ispravno da upotrebi neku reč jer, umesto činjenica o pojedincu, činjenice o slaganju jezičke zajednice određuju koji postupak je ispravan:

Kripkeov Vitgenštajn misli da je slaganje [zajednice] *konstitutivno* za moje razumevanje...Prema ovom stanovištu, slaganje sa zajednicom deo je uslova opravdane upotrebe [rečenica semantičkog diskursa] i, stoga, deo njihovog značenja (Baker & Hacker 1984: 44-45).

Osnov jezika koji predlaže Kripkeov Vitgenštajn je...slaganje u odgovorima. Iako nema činjenice koja opravdava jedan pre nego drugi odgovor, sama činjenica da se mi slažemo u odgovorima dovoljna je da omogući jezik. Pogrešan odgovor je onaj koji se ne slaže sa zajedničkim, ispravan odgovor je onaj koji se slaže (Hoffman 1985: 25).

Kripkeov skeptički zaključak je da ne *može* da bude normativnih činjenica. Ovo znači da njegovo pozitivno objašnjenje - „skeptičko rešenje“ - nudi gledište na upotrebu jezika koje se oslanja isključivo na zajedničku upotrebu kao meru ispravnosti (McKinlay 1991: 191).

U Kripkeovom čitanju Vitgenštajna, sleđenje pravila sastoji od toga da se postupa ono kako zajednica postupa...Ono što opravdava...[moje] postupke, onda kada su opravdani, nije neka činjenica o meni, već je određeno javnim proverama [njihove] usaglašenosti sa pravilom koje obezbeđuje moja jezička zajednica (Stern 1995: 177).

Međutim, ovo tumačenje nije tačno. Kripke izričito poriče da slaganje jezičke zajednice sačinjava jezičko pravilo, zato što bi u tom slučaju skeptičko rešenje predstavljalo samo još jedan oblik direktnog rešenja:

Vitgenštajnovu teoriju ne treba pomešati sa teorijom da, za svako m i n , vrednost funkcije koju označavamo rečju „plus“ jeste (po definiciji) vrednost koju bi (skoro) svi u jezičkog zajednici dali kao odgovor. Takva teorija bila bi teorija o uslovima *istinitosti* za tvrdnje kao što su „Mi razumemo „plus“ kao takvu-i-takvu funkciju“ (Kripke 1982: 111).

Sledi da nikakav napredak u rešavanju skeptičkog paradoksa ne bi bio ostvaren zamenom mentalnih činjenica činjenicama o slaganju jezičke zajednice jer „[č]injenica da se mi slažemo o tome da li je neki pojedinac [upotrebio reč poput zajednice] dolazi u delokrug skeptičkog argumenta koliko i bilo koji drugi slučaj „sleđenja pravila““ (Kripke 1982: 101).

Prema mom mišljenju, pouka skeptičkog zaključka koja oblikuje intersubjektivnu koncepciju normativnosti – i smisao osnovnog stava skeptičkog rešenja da jezik nema ali ni ne iziskuje metafizičko opravdanje – nije to da bi jezička pravila trebalo da potražimo u slaganju oko upotrebe reči umesto u glavi pojedinca, već da o razlici između ispravnog i neispravnog jezičkog postupka može uopšte da bude reči upravo *zato što nema* činjenica (o pojedincu ili zajednici) na koje sleđenje jezičkih pravila može da se svede! Ova ideja postaje jasnija ako se zapitamo šta, gledajući iz ugla odnosa između dva ili više sagovornika, sledi iz skeptičkog zaključka da nijedna činjenica *ne garantuje* da će neko ispravno da upotrebi „+“? Odnosno, kakve posledice ima otkriće da učenik uvek može pogrešno da razume dato objašnjenje jezičkog pravila za sabiranje? Dok semantički realista smatra da otuda sledi da učenik ne može da razume sabiranje (i uopšteno, da niko ništa ne može da razume), prema Kripke-Vitgenštajnu, ukoliko učenik *može* pogrešno da razume jezičko pravilo za

primenu znaka „+“ izraženo uputstvom kao što je, na primer, „Prebroj jednu, pa drugu gomilu, zatim ih spoji, pa zajedno prebroj“, to znači jedino da učenik, uprkos datom uputstvu, može da odgovori na pitanje o zbiru tako da učitelj može da kaže: „Iako učenik veruje da sledi pravilo za sabiranje, on postupa nasuprot njemu.“ Ova jednostavna poenta pokazuje da je zamisao o činjenici ili jezičkom pravilu koje *nepogrešivo* vodi upotrebu neke reči zapravo zamisao o uputstvu koje bi onemogućilo da se razlika između „slediti pravilo“ i „verovati da se sledi pravilo“ primeni u sudovima o jezičkim postupcima govornog lica koje bi sledilo takvo uputstvo, odnosno imalo neku takvu činjenicu u glavi. Ironično, cena pokušaja da se jezičko pravilo zaštiti od mogućnosti pogrešnog tumačenja tako što će se pronaći *nešto* iza uobičajenih primera i objašnjenja koja u svakodnevnom životu *de facto* izražavaju razumevanje nekog jezičkog pravila jeste – ukidanje razlike između ispravnog i neispravnog jezičkog postupka (Gustafsson 2004: 143-144)!

Shodno rečenom, da bismo izbegli urušavanje same ideje normativnosti, moramo da prihvatimo da jezička pravila nemaju „duboku“ suštinu sakrivenu ispod svakodnevne upotrebe reči. Suština jezičkih pravila sadržana je u njihovom pojavnom obliku; ona postoje kao naša praksa da u konkretnim okolnostima upotrebljavamo neku reč na određeni način i da određene upotrebe te reči zovemo „ispravnim“ ili „neispravnim“. Ovde je važno imati na umu da poziv na svakodnevnu upotrebu reči u zajednici ima kritički, a ne metafizički smisao. Kripke-Vitgenštajn osporava samu zamisao jezičkog pravila kao osnova koji je dublji od onoga što svakodnevno uzimamo kao osnov normativnog suda, a ne činjenični sadržaj tog navodno dubljeg osnova. On smatra da nas posvećenost mitu o jezičkom pravilu kao određujućem činiocu koji unapred, nezavisno od bilo čije upotrebe „+“, razlučuje ispravan od neispravnog odgovora sprečava da uočimo da je normativnost već sadržana i da je već na delu u onome što mi od slučaja do slučaja smatramo ispravnim ili neispravnim primenom „+“. U tom smislu – da jezičko pravilo uopšte nije neka stvar, a ne da

je nesvodiva stvar – intersubjektivna koncepcija normativnosti jeste *antiredukcionistička*: ona opisuje fenomen normativnosti, govori nam kako mi *de facto* upotrebljavamo normativne pojmove i koje je njihovo pravo mesto, ali nam ne govori *šta* je normativnost, od čega se ona sastoji ili kako bi trebalo da odgovorimo u slučaju da se naši odgovori razlikuju od tuđih (Kusch 2006: 200-201).

Ipak, uprkos tome što ništa ne garantuje da ćemo se razumeti i što je deo naše jezičke igre sabiranja i to da *ja* imam pravo da se ne složim sa odgovorom koji većina smatra pravilnim, činjenica je da se mi uglavnom slažemo! Kada toga ne bi bilo, kada bi unutar jezičke zajednice postojalo rašireno i neotklonjivo neslaganje u spontanim i „slepim“ odgovorima – jezik ne bi bio moguć:

Ako bi jedna osoba, upitana da izračuna „68+57“, odgovorila „125“, druga „5“, a treća „13“, ako ne bi postojalo generalno slaganje u odgovorima, [jezička] igra pripisivanja [razumevanja] pojmova pojedincima...ne bi mogla da postoji. Činjenica je, naravno, da postoji znatno slaganje, i da se bizarno kvusoliko ponašanje retko javlja....Mi odgovaramo bez oklevanja na pitanja kao što je „68+57“, smatrajući našu proceduru za jedinu razumljivu...i mi se *slažemo* u odgovorima koje dajemo bez oklevanja. Prema Vitgenštajnovoj koncepciji, takvo slaganje suštinsko je za [jezička pravila] (Kripke 1982: 96).

Tačno je, dakle, da slaganje jezičke zajednice igra „suštinsku“ ulogu u intersubjektivnoj koncepciji normativnosti. Ali, koja je to uloga, ukoliko se jezička pravila *ne svode* na slaganje zajednice? U pokušaju da razjasni ulogu i prirodu slaganja, Kripke (Kripke 1982: 96) skreće pažnju na paragrafe u kojima Vitgenštajn kaže da:

Ne postoji nikakav sukob (recimo među matematičarima) oko toga da li se postupilo po pravilu ili nije. Oko toga ne dolazi, npr., do razračunavanja. To spada u čvrstu konstrukciju na kojoj počiva funkcionisanje našeg jezika (davanje opisa, npr.).

„Tako ti, dakle kažeš da saglasnost ljudi odlučuje šta je tačno a šta pogrešno?“ – Tačno i pogrešno je ono što ljudi *kažu*, ljudi se saglašavaju u *jeziku*. To nije nikakva saglasnost mišljenja, nego oblika života (Vitgenštajn 1980: §§ 240-241).

Kada Kripke tumači Vitgenštajnovu tvrdnju da u svakodnevnom životu „ne postoji nikakav sukob...oko toga da li se postupilo po pravilu ili nije“ jer slaganje „spada u čvrstu konstrukciju...jezika“ kao stav da jezička igra sabiranja ne bi mogla da postoji bez slaganja, on tada tvrdi da je slaganje u „slepim“ odgovorima *uslov mogućnosti* postojanja jezičkih pravila (Barry 1996: 16-17; Davies 1998: 134; Koethe 1997: 17; Kusch 2006: 199-200, 258). To ne znači da je $68+57=125$ zato što se većina slaže da je „125“ tačan odgovor na „ $68+57=?$ “, već da bez ovog slaganja stav „ $68+57=125$ “ ne bi imao značenje. Kada bi unutar jezičke zajednice iznenada zavladao „matematičkih separatizam“, kada bi grupe ili pojedinci počeli različito da odgovaraju na „ $68+57=?$ “, to ne bi ugrozilo tačnost ranije važećeg matematičkog stava, već postojanje cele jezičke igre sa „+“, koja bi u tom slučaju izgubila svoju svrhu (Kripke 1982: 96). Potvrdu i jasnu ilustraciju poente Kripkeovog tumačenja nalazimo u Vitgenštajnovim predavanjima o filozofiji matematike:

Pretpostavi da izvodimo ogromna množenja – brojeva sa hiljadu cifara. Pretpostavi da se posle određene tačke rezultati do kojih ljudi dolaze razlikuju. Ne postoji način da sprečimo ovo razlikovanje: čak i kada proverimo njihove rezultate, rezultati se i dalje razlikuju. Šta bi bio tačan

rezultat? Da li bi ga neko pronašao? Da li bi bilo tačnog rezultata? – Rekao bih, „Ovo više nije računanje“ (Wittgenstein 1976: 101).

Dakle, *mogućnost neslaganja* oko pojedinih zbirova svedoči o prisustvu (a ne o odsustvu) jezičkog pravila za sabiranje samo na pozadini *preovlađujućeg slaganja*. Samo zato što uglavnom svi u *ovim* okolnostima nalazimo da je *to* prirodan nastavak ranije upotrebe „+“, mi uopšte možemo da raspravljamo o tome koji odgovor na postavljeno pitanje o zbiru je ispravan. Ali, oko čega se zapravo većina slaže kada na „68+57=?“ odgovara „125“?

5.4.2.2. Normativnost i oblik života. Slaganje o kom Kripke-Vitgenštajn govori nije *slaganje mišljenja o zbirovima* već *slaganje u upotrebi znaka „+“* odnosno u *obliku života*. U Kripkeovom tumačenju, Vitgenštajnov razučeni pojam „oblik života“ označava slaganje koje nije samo jezičko već obuhvata, u nerazlučivom jedinstvu, i uobičajene aktivnosti isprepletene sa svakodnevnom upotrebom jezika, u svoj punoći zajedničkih interesa i vrednosti koje čine naš – *ljudski* – način života. Oblik života je, veli Kripke, „[s]kup odgovora u pogledu kojih postoji slaganje i način na koji se oni prožimaju sa našim aktivnostima“ (Kripke 1982: 96).⁶¹ Još jednostavnije, pripadnost obliku života podrazumeva zajedničku ljudsku perspektivu iz koje mi posmatramo i doživljavamo druge ljude i okolni

⁶¹ Premda Kripke nije do kraja izričit, na više mesta nalazimo potvrdu za stav da se pojam „oblik života“ odnosi na pripadnike ljudske vrste uopšte, a ne na pripadnike jedne kulture ili neke sasvim određene grupe ljudi. Na primer, kada razmatra mogućnost „kvabirajućeg“ oblika života, Kripke ne govori o drugačijim *ljudima* već o drugačijim *bićima*: „Možemo li da zamislimo drugačiji oblik života, to jest, možemo li da zamislimo *bića* koja slede pravila na bizarne kvusolike načine?“ (Kripke 1982: 98; moj kurziv - M.Š.); „Ovako mi postupamo. Drugačija *bića* mogla bi da se ponašaju drugačije“ (Kripke 1982: 136; moj kurziv - M.Š.). Još jasnije, prilikom analize „jezika o privatnim osetima“, Kripke primećuje da iako bi drugačija *bića* možda mogla da umesto rečenica kao što je „Boli ga“ upotrebljavaju opise vidljivog ponašanja koji ne spominju sam pojam „bol“, mi za to nismo sposobni, što „govori nešto o tome kako vidimo svet, i naročito o tome kako vidimo druge ljude“. Naime, mi sagovornike neposredno vidimo „ne kao fizičke sisteme, već kao ljudska *bića*“ (Kripke 1982: 137). Konačno, svaku dvojbu otklanja fusnota 77 u kojoj Kripke izjednačava oblik života sa „ograničenjima svojstvenim za vrstu“. Za čitav navod vidi dole str. 196.

svet. Međutim, ukoliko nam zajednička tačka gledišta, a ne mentalna predstava jezičkog pravila, omogućava da razlikujemo ispravnu od neispravne upotrebe neke reči, šta onda čini naš način razlikovanja ispravnim? Odnosno, da li nešto potvrđuje da je upotreba „+“ u pogledu koje postoji slaganje pripadnika našeg oblika života ispravna (usklađena sa jezičkim pravilom za sabiranje)?

Kripke-Vitgenštajnov odgovor je - ništa. Slaganje u „slepim“ odgovorima nema temelj. Ne postoji razlog zašto pripadnici *ovog* oblika života slede jezička pravila koja slede tako kako ih slede i zašto nešto računaju za odgovor koji je u skladu sa nekim jezičkim pravilom:

Nije na nama da na osnovu neke *apriorne* koncepcije...kažemo šta znači primeniti pravilo „na isti način“. Ako naša praksa zaista jeste da...u određenim okolnostima ...kažemo [„125“] onda to određuje šta se *smatra* [odgovorom koji je u skladu sa jezičkim pravilom za sabiranje]. Ne postoji legitimno pitanje... o tome da li smo u pravu kada upotrebljavamo reč „plus“ tako kako je upotrebljavamo“ (Kripke 1982:135).

Normativnost se ogleda u spontanom i usklađenom postupanju govornih lica učenjem uvedenih u oblik života, koje ne može dalje da se objasni i opravda već mora da se *prihvati* kao ono što je *dato*.⁶² Objašnjenje činjenice da se slažemo nije moguće zato što ono pretpostavlja da postoji nezavisno pravilo na osnovu kog bi, sa arhimedovske tačke izvan oblika života, dva odgovora mogla da se sagledaju kao *ista*. Međutim, takvo pravilo ne postoji. Pod pretnjom skeptičkog argumenta, slaganje u „slepim“ odgovorima moramo da prihvatimo kao primitivan fenomen, nepodložan daljem objašnjenju pomoću činjenica o zajedničkom razumevanju istih jezičkih pravila, značenja ili pojmova.

⁶² Kripke (1982: 101) upućuje na Vitgenštajna, koji kaže: „Naša greška je u tome što tražimo objašnjenje tamo gde trebalo da vidimo činjenice kao „pra-pojave“. To znači tamo gde bi trebalo da kažemo: *Igra se ova jezička igra*. Ovde se ne radi o objašnjenju jedne jezičke igre pomoću naših doživljaja, nego u konstatovanju jedne jezičke igre“ (Vitgenštajn 1980: §§654-655).

Neutemeljivost našeg slaganja u jeziku pokazuje da je pojam slaganja nesvodivo normativan, odnosno da su „[r]eč „podudaranje“ i reč „pravilo“ međusobno...srodne“, te da je „[p]rimena reči „pravilo“ protkana...primenom reči „isto““ (Vitgenštajn 1980: §§224-225). Upravo zbog nemogućnosti analize jezičkih pravila *via* činjenica o slaganju, Kripke-Vitgenštajnov prvi i poslednji odgovor na skeptikovo pitanje „Zašto „125“ a ne „5“?“ može da glasi jednostavno: zato što je *to* ono što mi, pripadnici *ovog* oblika života, zovemo *zbirom*. Ipak, izgleda da bi se dve ozbiljne primedbe mogle odmah uputiti ovakvom odgovoru. Obe će nam pomoći da do kraja razjasnimo ulogu oblika života u rešenju skeptičkog paradoksa.

Prva primedba glasi: ako je način na koji upotrebljavamo „+“ naprosto dat kao gola činjenica o našem obliku života, nije li onda postojeće slaganje u pogledu toga da je „125“, a ne „5“, ispravan odgovor na „68+57=?“ puka slučajnost, izraz prirodnih i društvenih okolnosti a ne jezičkog pravila za sabiranje? Jeste, ali samo u tom smislu što ne postoji nijedan *a priori* razlog zbog kog mi upotrebljavamo znak „+“ *tako* a ne *onako* kako bismo ga, možda, upotrebljavali da smo drugačija bića nego što jesmo (Kripke 1982: 135-136). Međutim, sada i ovde, slučajnosti nema, jer mi biramo da sledimo jezička pravila koja sledimo tako kako ih sledimo taman koliko biramo da budemo ljudi a ne morski koralji. A pitati da li je način na koji sledimo jezičko pravilo za sabiranje opravdan i ispravan, ili, uopšte, da li je naš oblik života opravdan ili ispravan, isto je kao da pitamo da li smo opravdano ili sa pravom takva bića kakva jesmo.⁶³

⁶³ Na ovaj način Beri Straud (Barry Storud 1965) zaokružuje odgovor na Dametovu (Dummett 1958) kritiku Vitgenštajna, u kojoj Damet tvrdi da Vitgenštajn zastupa radikalni konvencionalizam i ukida normativnost pretvarajući jezička pravila u odluke jezičke zajednice (Storud 1965: 518). Prema mom mišljenju, sličnost između Straudovog i Kripkeov Vitgenštajna je u tome što oba smatraju da su jezička pravila naprosto izraz i deo naše prirode odnosno oblika života. Njihov stav nije to da jezičko pravilo zavisi od naše odluke, već da jezičko pravilo ne postoji nezavisno od nas u tom smislu što je, da tako kažem, dato sa nama: činjenica da mi *to* računamo za jezičko pravilo je ono što nas čini pripadnicima *ovog* oblika života.

Druga primedba je da ponuđeni odgovor zapravo i nije odgovor. Jer, ako je početno pitanje bilo upravo „Zašto „125“ a ne „5“ zovemo zbirom?“, onda izgleda kao da Kripke-Vitgenštajn uzima samu zagonetku – to da mi „125“ zovemo zbirom – za sopstveno rešenje (Gellner 1987: 37). Međutim, već iz kritike dispozicionalističkog čitanja skeptičkog rešenja može da se zaključi da uloga pozivanja na oblik života nije u dogmatskom istrajavanju na očiglednoj činjenici da se mi uglavnom slažemo. Kripke-Vitgenštajn odbacuje mogućnost supstantivne analize normativnosti u želji da nam skrene pažnju na drugi deo skeptičkog rešenja, koji se tiče „uloge koju neka reč igra u našim životima“. Ovde je poenta je u sledećem: da bi za određeni jezički postupak moglo da se kaže da je „ispravan“ ili „neispravan“, on prvo mora da bude svrhovit, a svrhu može da ima samo u sklopu životnih aktivnosti ljudi, kao prirodan izraz interesa, potreba i osećanja svojstvenih za govorna lica koja pripadaju našem obliku života, u nekim konkretnim okolnostima.⁶⁴ Budući da mi „živimo jezička pravila“ (uslove opravdane upotrebe), da „reči imaju značenje samo u reci života“, razliku između ispravne i neispravne upotrebe reči nije moguće objektivizovati u apstraktna jezička pravila. Izvučeni iz konteksta i očišćeni od „subjektivnih“ nanosa ljudskih svrha, uslovi opravdane upotrebe postaju bezlična jezička pravila koji su lak plen skeptičkog argumenta. Zbog toga skeptičko rešenje može jedino *da naznači gledište* sa kog se da uočiti uloga i svrha upotrebe neke reči u našem ophođenju sa svetom i drugim ljudima, što i jeste konačni smisao pozivanja na oblik života. Jer, posmatran iz perspektive oblika

⁶⁴ Pitati iz nebuha „Zašto „125“ a ne „5“?“ isto je što i baciti olovku na pod i uziknuti „Šah-mat!“. Naprosto nije jasno šta to pitanje znači, da li „Zašto kupuješ 125 stolica kada imaš 5 mesta za stolom?“, ili možda „Zašto mi daješ fasciklu broj 125 kada sam tražio broj 5?“, ili nešto treće. Naravno, skeptik će da odgovori da je, što se njega tiče, kontekst određen već samim pitanjem „Zašto „125“ a ne „5“ zoveš *zbirom*?“. Međutim, Kripke-Vitgenštajnova poenta je da razumevanje konteksta postavljenog pitanja implicira ceo oblik života. I dok ja, na prvu ruku, mogu da zamislim bića koja „kvabiraju“ (jer ne postoji činjenica koja me u tome sprečava), čim pokušam da predstavim sebi njihov oblik života, čim pokušam da smestim „kvabiranje“ u kontekst svrhovitog delanja, moje razumevanje prestaje. Za dalju raspravu na ovu temu vidi dole str. 230-238.

života, odnosno iz ugla „načina na koji se prožima sa našim aktivnostima“, pojedinačni jezički postupak poseduje značenje koje je otporno na problem metafizičke neodređenosti jezičkih pravila. Pripadnost datom obliku života ogleda se u sposobnosti govornih lica da neposredno prepoznaju *ovaj* način upotrebe reči kao primeren izraz sopstvene ili tuđe nastrojenosti u *ovoj* prilici, a onda i sličnosti i razlike između relativno stabilnih okolnosti u kojima *ta* reč igra *tu* ulogu u našim životima (Bakhurst 1995: 37-38). Prema tome, umesto činjenica o sadržaju jezičkih pravila, Kripke-Vitgenštajn nudi skeptiku sledeći izbor: ili da prihvati pozivanje na dati oblik života i time da je osnov normativnosti ono što govorna lica *de facto* uzimaju za taj osnov u određenim okolnostima, ili da ga odbaci i tako odseče granu na kojoj sedi.

Pouka koju bi trebalo izvući iz kritike skeptičkog zahteva za metafizičkim opravdanjem normativnosti jeste to da se postojeći intersubjektivni normativni poredak, koji opisuju uslovi opravdane upotrebe, tiče *opravdanja u jeziku* a ne *opravdanja jezika*. Gledano logički, ništa nas ne prisiljava da neku reč upotrebimo *tako* (da *ovo* nazovemo *stolom* ili *zbirom*), međutim, onda kada je upotrebimo *tako*, mi preuzimamo obavezu da u slučaju sagovornikovog neslaganja ili ispravimo ili opravdamo svoju upotrebu te reči. Drugačije kazano, nakon što ideji jezičkog pravila uskratimo metafizičko opravdanje, mi uviđamo da pojmovi „jezičko pravilo“ ili „opravdanje“ funkcionišu kao i svi drugi: unutar jezičke igre sa normativnim pojmovima, na zaleđu pripadnosti zajedničkom obliku života. Shodno tome, pitanje više nije *zašto*, već *kako* se mi slažemo u jeziku. Odgovarajući na to pitanje, pokušaću da pokažem da je, prema Kripke-Vitgenštajnu, osećaj „logičke prinude“, koji prati fenomen razumevanja i koji semantički realista shvata kao delo nekog neobičnog entiteta smeštenog u našoj svesti, u stvari filozofska mistifikacija dobro poznate činjenice da mi u svakodnevnom životu jednostavno ne tolerišemo međusobno neslaganje u pogledu, na primer, jednostavnih zbirova, ili toga šta zovemo „mačkom“, i da se trudimo da takva neslaganja otklonimo.

5.4.3. Epistemologija intersubjektivne normativnosti. Epistemološka teza semantičkog normativizma glasi: razumevanje vodi i opravdava upotrebu „+“ tako što određeno govorno lice u novim okolnostima tumači jezičko pravilo za sabiranje, čiji sadržaj je ekstrapoliralo iz konačnog broja slučajeva ranije upotrebe „+“. Nevolja na koju skeptik ukazuje je ta što veza između razumevanja i upotrebe ne može da se uspostavi tumačenjem. Kako god da sebi predstavimo činjenicu da „+“ označava sabiranje, mi uvek možemo da protumačimo tu činjenicu na različite načine. Stoga, ukoliko razumevanje jeste tumačenje, onda ono ne može da vodi i opravda pojedine jezičke postupke. Kripke-Vitgenštajnova alternativa koncepciji razumevanja kao tumačenja jezičkih pravila jeste *semantički primitivizam* (Kusch 2006: 37-38). S obzirom na to da je i takav odgovor jedna od meta skeptičkog argumenta, nameće se pitanje u čemu je razlika između semantičkog primitivizma kao direktnog i kao dela skeptičkog rešenja? Zašto Kripke kaže da je takav odgovor „u određenom smislu neoboriv“ ali i „očajnički“, a zatim dodaje bi ga, pravilno shvaćenog, i sam Vitgenštajn prihvatio (Kripke 1982: 51)?

5.4.3.1. Semantički i skeptički primitivizam. Podsetimo se, semantički realista primitivističkog opredeljenja smatra da je razumevanje nesvodivo mentalno stanje, koje samo po sebi zadovoljava metafizičke i epistemološke uslove skeptičkog izazova. Primitivistička metafizika i epistemologija razumevanja minimalne su: budući da je mentalno stanje razumevanja to što jeste i ništa drugo, o njemu ne može da se kaže bilo šta više od toga da ono postoji i da oblikuje upotrebu reči. Ovaj teorijski minimalizam nije odraz skromnosti zdravog razuma privrženog „pučkoj semantici“, već posledica doslednog izvođenja posledica ideje o jezičkim pravilima kao beskonačnim šinama u glavi govornog lica, koje unapred usmeravaju ispravnu upotrebu jezika.

Pošto su tako shvaćena jezička pravila podložna različitim tumačenjima, uvek postoji mogućnost da izbije neslaganje u pogledu ispravnog određenja

upotrebe neke reči u n -tom slučaju, koji nije izričito obuhvaćen uputstvima i primerima datim govornom licu prilikom učenja. Zbog toga, da bi neko pravilo moglo da nam kaže kako bi trebalo da postupimo u n -tom slučaju, mentalno stanje razumevanja mora da sadrži „nešto više“ od onoga što se nalazi u prošloj upotrebi date reči i postojećim objašnjenjima njenog značenja. Budući da on ne može da objasni šta je to „nešto više“ (jer *to* prevazilazi svaku mogućnost objašnjenja), primitivista, iz istog razloga, ne može da objasni ni *kako* mu to „nešto više“ omogućava da sledi jezičko pravilo. Ipak, on neće shvatiti nedostatak epistemološkog objašnjenja kao nedostatak svog stanovišta, već pre kao pokazatelj jedinstvenosti i posebnosti sadržaja koji sačinjava razumevanje: u prirodi jezičkog pravila je da govorno lice koje ga razume nepogrešivo zna šta razume i kako bi trebalo da postupa, te zato nema potrebe za daljim objašnjenjem. Dakle, razumevanje neke reči jeste tumačenje odgovarajućeg jezičkog pravila u konkretnim okolnostima, samo što se to jezičko pravilo, takoreći, *samo od sebe tumači* kroz mentalni medijum, gde neposredno postaje u celosti pregledno i dostupno govornom licu. Sada vidimo zašto Kripke kaže da je ovaj odgovor „neoboriv“: primitivista naprosto odbija da kaže bilo šta više od onoga što i sam skeptik na početku izazova prihvata. Prema primitivistinom mišljenju, ako skeptik uopšte razume sam pojam jezičkih pravila, onda on mora da zna da je sve što o njima može da se kaže to da ona postoje i da govorno lice koje ih razume zna kako bi trebalo da postupa u novim i nepoznatim okolnostima. Toliko, smatra primitivista, sledi već iz same činjenice da jezik postoji.

Zašto je onda primitivistički odgovor „očajnički“? Pa, iz istog razloga iz kog je i „neoboriv“: on ne objašnjava kako poziv na neiskazivo „nešto više“ pokazuje da je *ovaj* odgovor (onaj koji sam sklon da pružim na „ $68+57=?$ “) zaista opravdan i ispravan. Naime, ideja o razumevanju kao mentalnom stanju je poput džaka: da bi mogla da stoji (kao objašnjenje jezičkog ponašanja), ona mora da ima nešto u sebi, neku dalju činjenicu koja određuje šta prva znači

određenom govornom licu u konkretnim okolnostima. Čim na red dođe pitanje odnosa između razumevanja i pojedine upotrebe neke reči, primitivista se suočava sa sledećom dilemom: ili on može da tumači tu primitivnu semantičku činjenicu pa veza između razumevanja i jezičkog ponašanja ne može da se uspostavi, jer i ta dalja činjenica (ona koja mu govori kako bi trebalo da postupi u *ovom* slučaju) može različito da se tumači, ili on ne može da tumači tu primitivnu semantičku činjenicu pa veza između razumevanja i jezičkog ponašanja ostaje „misteriozna“, jer bez druge činjenice prva ostaje puka ljuštura lišena sadržaja.

Pomenuta dilema otkriva zašto je primitivistička ideja besplodna kao objašnjenje i opravdanje jezičkih postupaka. Ukoliko neiskazivo „nešto više“ ne može da se izluči iz jezičke prakse, onda to „nešto više“ ili nije ništa više od uobičajenih primera upotrebe neke reči i uobičajenih objašnjenja njenog značenja, ili nema nikakve veze sa konkretnom upotrebom date reči. Ukoliko primitivista pokuša da objasni šta je to što mu neiskazivo „nešto više“ govori u određenim okolnostima, on može da saopšti samo šta *on* misli da mu neko jezičko pravilo govori. Razlog je to što „skok razumevanja“, kao onaj koji je potreban da bi se kroz učenje dospelo do neiskazivog „nešto više“, mora da se ponavlja svaki put kada to „nešto više“ prevodimo u konkretnu upotrebu. Ukoliko primitivista odbije da ponudi neko epistemološko objašnjenje, on prekida svaku prepoznatljivu vezu između razumevanja i svakodnevne jezičke prakse, iako je svoju tezu formulisao da bi tu vezu objasnio.⁶⁵ U oba slučaja od izvorne primitivističke formule: znak (izraz jezičkog pravila), upotreba i „nešto više“, preostaje: znak, upotreba i – ništa više! Prema Kripke-Vitgenštajnu, to što

⁶⁵ Primitivista može da odgovori da iako poziv na „nešto više“ ne daje konkretno uputstvo za postupanje na svakom koraku, on ipak pokazuje zašto postoji tako nešto kao što je ispravan korak. Međutim, skeptik ne spori da jezičko pravilo za sabiranje određuje ispravne odgovore na pitanja o zbiru. Njega zanima kako jezičko pravilo za sabiranje određuje da je *ovaj* odgovor ispravan.

od primitivizma preostaje jeste, u određenom smislu, skeptički odgovor na pitanje kako mi sledimo jezička pravila.

Primitivizam skeptičkog rešenja proističe iz saznanja da pošto ne postoji činjenica koja ispunjava uslove skeptičkog izazova opšte uzev, ne postoji ni takva *ne-intencionalna* (ne-semantička) činjenica posebno uzev (Kusch 2006: 209). Kao izvorni primitivista, Kripke-Vitgenštajn tvrdi da razumevanje ne može da se svede na osnovnije pojmove i da je, u tom smislu, činjenica *da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje* najmanja jedinica teorije značenja. Međutim, za razliku od izvornog primitiviste, on smatra da iz minimalne činjenice *da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje* ne može da se *izvede* objašnjenje Petrovog jezičkog ponašanja, i to baš zato što ta minimalna činjenica ne može da se svede na neke druge činjenice o Petru. Dakle, unutar skeptičkog rešenja, semantički primitivizam je stav da jezičke sklonosti ispoljene u tvrdnjama koje se tiču opšteg uverenja nekog govornog lica da je naučilo i razumelo sabiranje, kao i jezičke sklonosti koje to govorno lice ispoljava u pojedinačnim odgovorima na pitanja o zbiru, ne mogu da se objasne i opravdaju njegovim tumačenjem činjenica o ranijoj upotrebi „+“ ili prethodno formirane semantičke namere u pogledu jezičkog pravila za upotrebu „+“. Te sklonosti su primitivne (Kripke 1982: 90-91).

Druga pouka skeptičkog napada na zamisao razumevanja kao tumačenja jezičkih pravila je da sleđenje jezičkih pravila ne može da se raščlani na „unutrašnji“ čin razumevanja i njegovu manifestaciju u vidu „spoljašnjeg“ čina upotrebe reči. Stvar je u tome što teoretičar koji pomoću tumačenja jezičkih pravila objašnjava jezičko ponašanje ne može da objasni konstrukciju pretpostavljenog mentalnog mehanizma nezavisno od njegovog funkcionisanja u pojedinačnim slučajevima, iako bi to morao da učini. Tako se otkriva „da postoji shvatanje nekog pravila koje *nije tumačenje*, nego se od slučaja do slučaja ispoljava u onome što zovemo „slediti pravilo“ ili „postupati nasuprot njemu““ (Vitgenštajn 1980: §202). Da se razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje ispoljava

u onome što od slučaja do slučaja zovemo „ispravnom“ odnosno „neispravnom“ upotrebom „+“ znači da je veza između izraza jezičkog pravila za sabiranje i pojedinačnih odgovora na pitanja o zbiru *kriteriolška*: odgovor „125“ nije ispravno tumačenje „68+57=?“, već jedan od kriterijuma za razumevanje „+“ (Kusch 2006: 203-204).⁶⁶ Otuda sledi da razumevanje određuje i objašnjava upotrebu neke reči samo u tom smislu što upotreba pokazuje kako je govorno lice razumelo tu reč, te činjenica da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje objašnjava zašto je Petar na „68+57=?“ odgovorio „125“ taman koliko činjenica da Bil Gejts ima puno novca objašnjava zašto je Bil Gejts bogat.⁶⁷

5.4.3.2. Kriterijumi i učenje. Ako razumevanje nije mentalni proces pa mi pravila sledimo „slepo“, zašto skoro svi na „68+57=?“ odgovaramo „125“, verujući pri tome da smo postupili u skladu sa jezičkim pravilom za sabiranje?

⁶⁶ Nasuprot tome, Bejker i Haker tvrde da Kripke razdvaja razumevanje nekog pravila od njegove primene, umeće tumačenje između njih, a zatim, suočen sa pitanjem *koje* tumačenje je ispravno, počinje da traga za odgovorom na pitanje *čije* tumačenje je ispravno (Baker & Hacker 1984: 61). Njihovo mišljenje je da Vitgenštajn, za razliku od Kripkea, izbegava skeptički problem ukazujući na to da su razumevanje nekog pravila i njegova primena unutrašnje povezani, odnosno da između njih ne postoji nikakav posrednik, budući da pitanje o tome kako ja razumem „+“ ne može da se odvoji od pitanja kako odgovaram na konkretna pitanja o zbiru. Sa jedne strane, Bejker i Haker nisu u pravu zato što Kripke smatra da razumevanje nekog pravila i njegova primena *jesu* unutrašnje povezani: „Vitgenštajnovog gledište da je odnos između želje...i njenog predmeta „unutrašnji“, a ne „spoljašnji“, odgovara pouci izvučenoj u mom tekstu...(odnos između razumevanja i namere prema budućim postupcima je „normativan, a ne deskriptivan“...)“ (Kripke 1982: 25-26). Sa druge strane, Bejker i Haker pogrešno razumeju i motivaciju Kripke-Vitgenštajnovog skepticizma, koja je metafizička a ne epistemološka. Naime, tačno je da teza o unutrašnjim odnosima između razumevanja i upotrebe otklanja epistemološku sumnju u to da neko ko razume pravilo za upotrebu „+“ može da zna kako bi trebalo da ga primeni u pojedinim slučajevima, ali ta teza ne otklanja metafizičku sumnju u postojanje činjenica koje sačinjavaju bilo čije razumevanje bilo kog jezičkog pravila (Craig 1984: 212-213; Heal 1985: 310; Kusch 2006: 2004).

⁶⁷ Zbog toga Kripke-Vitgenštajn predlaže da normativne kondicionalne iskaze posmatramo kontrapozitivno. Umesto u obliku koji pogrešno nagoveštava da između razumevanja i upotrebe postoji uzročno-posledični odnos: a) Ako Petar „+“ razume kao znak za sabiranje, onda će on (mora/treba) na „68+57=?“ da odgovori „125“; njih bi trebalo da analiziramo u obliku koji ističe kriteriolško prvenstvo upotrebe: b) Ako Petar ne odgovori „125“ na „68+57=?“, *mi* mu nećemo pripisati razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje (Kripke 1982: 94-95).

Prema Kripke-Vitgenštajnu, *zato što smo tako naučeni*: „Činjenica je da...*posle dovoljno podučavanja*, skoro svi odgovaramo na konkretne probleme sabiranja u skladu sa približno istom procedurom“ (Kripke 1982: 96; moj kurziv – M.Š.). Sve što možemo da kažemo o poreklu kriteriološke veze između razumevanja i jezičkog ponašanja jeste da su nam tokom učenja data uputstva i primeri (znakovi, izrazi jezičkog pravila), i da mi zatim postupamo u skladu sa njima onako kako smo naučeni: „Jednom kada si opisao proceduru... učenja i podučavanja, rekao si sve što može da se kaže o...postupanju u skladu sa pravilom. Ne možemo da idemo dalje“ (Wittgenstein 1989: 392). Osim uputstava i primera koje smo dobili prilikom učenja reči, mi ne možemo da navedemo „dublje“ objašnjenje za svoje jezičko ponašanje. Razlog nije to što iza tih odgovora stoji neko neiskazivo „nešto više“ skriveno u našoj glavi već, naprotiv, upravo to što „nešto više“ ne postoji. Sledstveno, ni sam učitelj ne zna ništa više od onoga što pokazuje učeniku kroz primere i objašnjenja. Ni njegovi sudovi o učenikovim odgovorima nisu proizvod tumačenja jezičkog pravila već učenja:

[Učiteljeve] sklonosti smatraju se primitivnim kao i [učenikove]. Ni na koji način [učitelj] ne proverava direktno da li [učenik] ima u svojoj glavi neko pravilo koje se slaže sa onim u [učiteljevoj] glavi. Poenta je pre da će, ukoliko se u dovoljnom broju konkretnih slučajeva [učenikove] sklonosti slažu sa [njegovim], [učitelj] da prosudi da [učenik] zaista sledi pravilo za sabiranje (Kripke 1982: 91).

Naravno, ništa u prošlim primerima i uputstvima *ne garantuje* da će učenik da odgovori „125“ na „68+57=?“. Činjenica da „*posle dovoljno podučavanja*“ uglavnom svi bez razmišljanja vidimo „125“ kao ispravan odgovor na „68+57=?“ jeste izraz našeg oblika života:

Ograničenja svojstvena za našu vrstu – „oblik života“ – navode dete da, na osnovu izloženosti ograničenom korpusu rečenica, projektuje mnoštvo novih rečenica u nove situacije. Ne postoji nikakva *a priori* neizbežnost u tome što dete postupa tako kako postupa, izuzev što je to način na koji [pripadnici našeg oblika života] postupaju (Kripke 1982: 97).

Premda „kvabirajuća“ upotreba „+“ nije logički neinteligibilna, mi ipak ne možemo da razumemo kako bi „stvorenje moglo da nađe [„kvabirajuće“] ponašanje za prirodno“, odnosno „kako bi razumno stvorenje moglo da dobije istu poduku kao mi za funkciju sabiranja, a da opet razume odgovarajuću funkciju na kvus-oliki način“ (Kripke 1982: 98). Zajednička poduka čini poslednju stanicu u objašnjenju našeg jezičkog ponašanja zato što daljeg objašnjenja nema, osim toga da mi sledimo jezičko pravilo za upotrebu „+“ na ovaj – „sabirajući“ – način zato što je to deo naše prirode ili oblika života. U tom smislu, pokušaj da se objasni zašto mi, posle dovoljno podučavanja u upotrebi „+“, sledimo jezičko pravilo za sabiranje a ne „kvabiranje“ liči na pokušaj da se objasni zašto psi laju (Malcolm 1986: 181).

Posebno treba naglasiti da Kripke-Vitgenštajn ovde ne nudi uzročno objašnjenje jezičkog ponašanja, zato što on i nema pozitivnu teoriju o tome šta je razumevanje ili od čega se sastoji sleđenje jezičkih pravila. Poziv na učenje pre služi kao *podsetnik* na već poznate činjenice o svakodnevnim životnim okolnostima u kojima se pitanje da li neko govorno lice razume „+“ kao znak za sabiranje postavlja jedino u smislu da li su njegovi „slepi“ odgovori usklađeni sa jezičkim pravilom za sabiranje, a ne pod pretpostavkom da ono sledi neko drugo pravilo ili da možda uopšte ne postupa racionalno. Kripke objašnjava ovu ideju komentarišući završetak prvog paragrafa *Istraživanja*, za koji smatra da jasno nagoveštava suštinu Vitgenštajnovog stanovišta – „Ali kako on zna gde i kako da potraži reč „crven“ i šta da radi sa rečju „pet“? Pa, pretpostavljam da on

postupa kao što sam opisao. Objašnjenja se negde završavaju“ (Vitgenštajn 1980: § 1):

Unazad gledajući, ovo je izraz osnovne poente da ja sledim pravilo „slepo“, bez ikakvog opravdanja za svoje izbore. Sugestija u paragrafu da nema ništa sporno u toj situaciji, pod uslovom da se moja upotreba „pet“, „crveno“, itd. uklapa u odgovarajući sistem aktivnosti zajednice, anticipira Vitgenštajново skeptičko rešenje (Kripke 1982: 81).

Prema Kripkeovom mišljenju, Vitgenštajn želi da kaže da normativni i racionalni karakter nekog „slepog“ jezičkog postupka postaje očigledan ukoliko ga posmatramo u okviru jezičke igre kojoj pripada. Kada „pod normalnim uslovima“ učenik odgovori „125“ na „68+57=?“, učitelj usput prihvata činjenicu da učenik odgovara „slepo“ (s obzirom na obuku koju je prošao), samo što u tim okolnostima činjenica da učenik spontano reaguje na „68+57=?“ onako kako je naučen ni najmanje ne podriva racionalnost i normativnost učenikovog odgovora, koji svi spremno računamo za slučaj sleđenja pravila za sabiranje. Jer, praksa kojom učenik ovladava usklađujući svoju sa učiteljevom upotrebom „+“ naprosto *jeste* praksa sleđenja pravila za upotrebu „+“ kao znaka za sabiranje: naime, to je praksa da se na pitanja oblika „X+Y=?“ odgovara zbirom i da se ti odgovori računaju kao kriterijum razumevanja. Jednostavno (i sa namerom cirkularno) rečeno, učenik je naučio da sledi neko jezičko pravilo kada empirijske pravilnosti u svom i tuđem jezičkom ponašanju prihvati kao kriterijum za sleđenje tog pravila, odnosno kao uslove opravdane upotrebe date reči. Međutim, premda sleđenje pravila pretpostavlja empirijske pravilnosti u ponašanju, i premda sklonost ka normativnom ponašanju jeste prirodna datost, Kripke-Vitgenštajново objašnjenje nije dispozicionalističko. To može da se zaključi iz očigledne činjenice da mi ne možemo da opišemo proces učenja (upotrebe „+“) bez normativnih pojmova (pojma sabiranja). Poenta je da

fenomen „sleđenja pravila“ možemo da shvatimo samo u okviru svakodnevnih prakse sleđenja pravila, zato što on podrazumeva opisivanje svojih i tuđih jezičkih postupaka kao slučajeva „sleđenja jezičkog pravila“ ili „postupanja nasuprot njemu“ (kao ispravnih i neispravnih odgovora na pitanja o zbiru). Drugim rečima, mi ne možemo da objasnimo *šta* je sleđenje jezičkih pravila, zato što navođenje primera i objašnjenja jezičkih pravila već *jeste* sleđenje jezičkih pravila. Ko to zna, zna da je sve što možemo da kažemo o sleđenju pravila *uopšte* upravo to da navedemo uobičajene primere i objašnjenja pojedinih jezičkih pravila (da opišemo proces učenja).⁶⁸

5.4.3.3. Kriterijumi i opravdanje. Imajući u vidu stav da upotreba pokazuje kako je govorno lice razumelo neku reč, neko bi mogao da pomisli da su kriterijumi zapravo opažljive činjenice o jezičkom ponašanju koje služe kao induktivni dokazi za tvrdnje o razumevanju. Takvo tumačenje je pogrešno. Pojam kriterijuma ne izražava *logički red suđenja* u kom mi prvo opažamo Petrovo ponašanje, a zatim, nakon što u njemu ustanovimo prisustvo kriterijuma za razumevanje sabiranja, izvodimo zaključak da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje. Jer, kada ne bismo unapred bili spremni da neka Petrova „oglašavanja“ u određenim okolnostima smatramo odgovorima na pitanja o zbiru, mi ne bismo bili u stanju da u njegovom ponašanju uopšte prepoznamo prisustvo kriterijuma za sabiranje. Ovo pak znači da *mi*, a ne neki nezavisni standardi, *određujemo* značenje tuđih reči, u tom smislu što se naše prethodno slaganje u „slepim“ odgovorima i obliku života otkriva kao slaganje u kriterijumima. U kojim okolnostima se to događa?

⁶⁸ Ovo objašnjava promenu, koju tumači gotovo da ne primećuju, u trećem delu Kripkeove knjige, gde on više ne govori o uslovima opravdane upotrebe kao o „okolnostima u kojima imamo pravo da upotrebimo neku rečenicu“ (Kripke 1982: 74, 78, 86), već o „okolnostima u kojim je neka rečenica uvedena u jezik“ i život govornih lica (Kripke 1982: 109, 134,136). U mom tumačenju, ta dva opisa govore isto: da mi učenjem stičemo pravo da upotrebljavamo neku reč u skladu sa svojim, kroz učenje oblikovanim, sklonostima, kao i pravo da svoje upotrebe te reči smatramo opravdanim, pod uslovom da smo naučili da svoje jezičke postupke (i svoj status umešnog učesnika neke jezičke igre) opravdamo pomoću primera i objašnjenja koja smo dobili tokom učenja.

Potrebu za primenom kriterijuma stvara uvek prisutna mogućnost da dođe do neslaganja između govornih lica u pogledu ispravnosti pojedinih „slepih“ odgovora. Dakle, oni pripadaju intersubjektivnom domenu opravdanja izrečenog suda, a ne subjektivnom domenu suđenja. Jer, kao što sam već rekao, Kripke-Vitgenštajn ne poriče postojanje legitimacijske veze između razumevanja i upotrebe. Ali, ta legitimacijska veza više nije shvaćena kao super-rigidni semantički mehanizam u glavi govornog lica, već kao svojstvo odnosa između sagovornika. U tom odnosu kriterijumi igraju svoju ulogu.

Da račun za značenje jezičkih postupaka polažemo pred drugim članovima jezičke zajednice (a ne pred nezavisnim semantičkim standardima) vidljivo je iz samih okolnosti u kojima učenik savladava operaciju sabiranja. Očigledno je da učitelj, a ne mentalno stanje razumevanja, deli učenikove odgovore na ispravne i neispravne. Učitelj, a ne mentalno stanje razumevanja, *vodi* učenikovo ponašanje govoreći mu kako bi on trebalo da sabira. I što je navažnije, učiteljeva objašnjenja i primeri, a ne mentalno stanje razumevanja, služe učeniku kao *razlog i opravdanje* za buduću upotrebu naučene reči (Kusch 2006: 33).

Naime, pored slaganja, sleđenje jezičkih pravila podrazumeva i učešće u društvenom odnosu opravdavanja jezičkih postupaka, koji je sastavljen od *pretpostavke ispravnosti i izazova*. Prema ovom modelu, nama nije potrebno nezavisno opravdanje za sopstvene jezičke postupke jer u svakodnevnom životu važi pretpostavka njihove ispravnosti, slično kao što u pravnom poretku važi pretpostavka nevinosti sve dok ne postoje razlozi koji dokazuju nečiju krivicu (Kraft 2010: 158). Međutim, ukoliko se neko od sagovornika ne slaže sa nama u određenim okolnostima i ukoliko pokuša da nas ispravi obrazlažući svoje neslaganje, mi onda moramo da odgovorimo na upućeni izazov, zato što je to jedan od uslova za pripisivanje razumevanja. Poput nas, drugi članovi jezičke zajednice imaju pravo da slede sopstvene jezičke sklonosti i da, ako osete potrebu, izraze neslaganje sa nekim našim jezičkim postupkom, uz obavezu da svoje neslaganje potkrepe navodeći kriterijume razumevanja koji su prihvaćeni u

zajednici. Kuš piše: „Kriterijumi postoje kao javni a ne kao privatni objekti: oni postoje kao objekti koje proizvede mnogi članovi zajednice u odgovarajućim okolnostima, i kao objekti koji se navode i prizivaju tokom učenja...” (Kusch 2006: 34). Dakle, kriterijumi su javno dostupne tvorevine (znaci u najopštijem smislu) prema kojima se mi odnosimo kao prema izrazima jezičkog pravila zato što smo tako naučeni. Tačnije, oni su opisi uslova opravdane upotrebe neke reči, odnosno naše uobičajene jezičke prakse, koji svoj normativni značaj duguju činjenici da ih mi upotrebljavamo kao primere i objašnjenja odgovarajućeg jezičkog pravila u postupku obrazlaganja, opravdavanja i kritike pojedinih primena te reči, kada međusobno neslaganje pokrene pregovarački proces čiji cilj je usklađivanje sukobljenih jezičkih sklonosti.

5.5. Skeptički realizam

Realistička intepretacija skeptičkog rešenja tvrdi da rečenice semantičkog diskursa poseduju istinitosnu vrednost i da one ne pokazuju bio kakav metafizički nedostatak u odnosu na opisne rečenice iz drugih jezičkih oblasti. Teorijski prostor za ovakvu intepretaciju omeđuju tri poznate ideje: prvo, da obrt ka uslovima opravdane upotrebe zahvata čitav jezik, a ne samo semantički diskurs; drugo, da odbacujući semantički realizam, Kripke-Vitgenštajn odbacuje i njegovu *kategorizaciju* jezičkih oblasti, što mu omogućava da objasni zašto svakodnevno govorimo o semantičkim činjenicama iako činjenice koje utvrđuju značenje nečijih reči ne postoje; i treće, da semantičke činjenice pretpostavljaju slaganje govornih lica u obliku života.

Dovde nema bitnije razlike u argumentaciji zastupnika skeptičkog realizma. Međutim, čak i među malobrojom Kripkeovim pristalicama – nimalo slučajno, svi Kripkeovi branioci su istovremeno i zastupnici skeptičkog realizma – postoji podela oko pitanja kako bi trebalo da razumemo činjenice o značenju čije postojanje skeptičko rešenje priznaje. Tačno je da jednačina *imati realističke*

uslove istinitosti = biti opisna ne važi ni za jednu deklarativnu rečenicu, ali, ukoliko ne opisuju mentalne činjenice o govornom licu, *šta* opisuju rečenice semantičkog diskursa? Dvojbu najbolje oslikavaju izvodi iz radova Džordža Vilsona. Sa jedne strane, moguće je:

[D]a je filozof „realista“ u pogledu pripisivanja značenja ukoliko ispunjava dva uslova. On mora da smatra da: a) kada su [rečenice semantičkog diskursa] istinite, onda su one istinite zahvaljujući činjenicama o govornom licu ili govornim licima o kojima je reč, i b) osnov za prihvatanje a) *nije deflacionističko ili minimalističko objašnjenje istine ili činjenica ili oboje*. Uobičajeni način da se bude ovakav „realista“ je da se zastupa [semantički] realizam, ali, ako je Vitgenštajnov skeptički argument validan, onda je to beznačajno. Naša nedavna rasprava otkriva da može da postoji i drugačiji oblik „semantičkog realizma“, oblik koji je dostupan zastupniku skeptičkog rešenja (Wilson 1998: 121-122; moj kurziv – M.Š.).

Druga mogućnost je:

[D]a je teorija značenja koja odbacuje klasično realističko viđenje uslova istinitosti i objašnjava značenje izraza uslovima opravdane upotrebe „antirealistička“. Shodno tome, skeptičko rešenje je paradigmatički antirealističko u ovom smislu. *Ipak, antirealističko objašnjenje ne poriče da rečenice semantičkog diskursa „imaju istinitosne ili uslove ispravnosti“, makar u deflacionom smislu te fraze*. Ako „ \emptyset “ ima značenje u L, onda rečenica u L koja kaže da

„ \emptyset “ je istina za *o* u L ako i samo ako *o* jeste \emptyset izražava istinu, i biće prihvaćena kao obaveza u pogledu rečenica koje pripisuju „ \emptyset “ među onima koji su ovladali sa „ \emptyset “ unutar jezičke zajednice za L (Wilson 2003: 162-163).

Vilson bira prvu mogućnost iz razloga o kojima će kasnije biti reči.⁶⁹ Crvena nit koja povezuje sve njegove pokušaje da bliže odredi karakter skeptičkog realizma jeste stav da činjenice o uslovima opravdane upotrebe i ulozi koju reč ima u životu jezičke zajednice određuju značenje reči (Wilson 1994/2002: 258; 2003: 182; 2011: 271). On smatra da razlika između semantičkog i skeptičkog realizma leži u korenito drugačijem *utemeljenju* normativnog kondicionalnog iskaza kao što je:

(NK): Ako Petar razume „+“ kao znak za *operaciju sabiranja*, onda bi njegov odgovor na „68+57=?“ trebalo da bude „125“.

Dok semantički realista smatra da je taj kondicionalni iskaz prihvatljiv ukoliko postoje činjenice o Petru koje utvrđuju da je *operacija sabiranja* referent znaka „+“, Vilson misli da zahtevi koje navedeni kondicionalni iskaz stavlja pred Petra – na primer, da njegov odgovor bude „125“ – sačinjavaju uslove opravdane upotrebe za tvrdnje o njegovom razumevanju „+“:

Novo skeptičko rešenje pokušava da objasni sadržaj [tvrdnji koje govore o značenju nečijih reči] njihovom ulogom i svrhom u relevantnim jezičkim igrama, a normativne kondicionalne iskaze o značenju, koje [izvorni] realista pogrešno razume kao da opisuju super-rigidnu semantičku determinaciju, zahtevima koje naša upotreba standardnih kriterijuma za [tvrdnje koje govore o značenju nečijih reči] proizvodi i primenjuje (Wilson 1994/2002: 258).

Prirodan zaključak je da u Vilsonovom skeptičkom realizmu *zahtevi* koje zajednica stavlja pred govorna lica predstavljaju *činjenice* o značenju reči.

⁶⁹ Vidi dole str. 226-230.

Ukoliko je to tačno, skeptik može ponovo da postavi svoju zamku i kaže: ako je značenje „+“ određeno „zahtevima koje naša upotreba standardnih kriterijuma proizvodi i primenjuje“, onda mora da postoji neka činjenica o Petru koja utvrđuje upravo *te* zahteve kao one koji vode Petrovu upotrebu „+“. Nadalje je lako pokazati da takva činjenica ne postoji zato što Vilsonov skeptički realizam postaje žrtva proširenog skeptičkog argumenta (Miller 2010: 174-176).⁷⁰

Neuspeh Vilsonovog pokušaja da u skeptičkom rešenju pronađe neki supstancijalan oblik realizma upućuje nas na ispitivanje druge interpretativne mogućnosti. Pođimo od formulacije *minimalnog* realizma (MR):⁷¹

(MR) i. Normalna deklarativna rečenica „S“ ima značenje ako i samo ako izražava moguću činjenicu da *p*, a istinita je ako i samo ako je činjenica da *p*.

(MR) ii. Govorno lice G razume normalnu deklarativnu rečenicu „S“, koja izražava moguću činjenicu da *p*, ako i samo ako zna da „S“ izražava

⁷⁰ Vilson u svom poslednjem radu dopunjava prvobitni predlog uvodeći u igru dispozicije govornog lica (Wilson 2011). Formulšući svoj *umereni dispozicionalizam*, Vilson priznaje da iz dispozicija govornog lica G da upotrebljava „+“ *tako* ne mogu da se „iščitaju“ uslovi istinitosti za G-ovu upotrebu „+“, ali smatra da, ukoliko G-ove pojedinačne dispozicije sagledamo u socijalnom kontekstu, tvrdnja da G-ova dispozicija da upotrebi „+“ *tako* konstituise u trenutku *t* njegovo razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje može da bude opravdana, pod uslovom da se računi koje G izvodi približno slažu sa nezavisno ustanovljenim standardima za različite račune sa „+“. Iako ne spori sličnost svog stanovišta sa dispozicionalizmom, Vilson tvrdi da činjenice o zajedničkim dispozicijama u njegovom umerenom dispozicionalizmu nisu isto što i sporni uslove istinitosti. One, naime, ne određuju *unapred* šta mora da bude slučaj da bi pojedinačne upotrebe „+“ bile ispravne, zato što zajednica „u hodu“ odlučuje koja sabiranja i prateće procedure će da prihvati i arhivira kao primere i standarde ispravne upotrebe „+“ (Wilson 2011: 270-271). Nažalost po Vilsona, to znači jedino da imamo posla sa reformisanim semantičkim realizmom, koji odbacuje semantički individualizam ali zadržava ostale elemente stare teorije. Jer, u svakom pogledu relevantnom za značenje rečenice „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“, činjenice o zajedničkim dispozicijama funkcionišu baš kao realistički uslovi istinitosti.

⁷¹ Ovde ugrubo pratim Somsovu formulaciju iz Soames 1998a: 329-330. Zarad jednostavnosti, prihvatio sam Vilsonovu sugestiju da u Kripkeovom tekstu izrazi *moguća činjenica* i *propozicija* znače otprilike isto. Vidi Wilson 2011: 261.

moguću činjenicu da p , i stoga zna da je „ S “ istinita ako i samo ako je činjenica da p .

Prema Kripkeu, izražen kao MR, semantički realizam deluje „ne samo prirodno, već čak tautološki“ (Kripke 1982: 73-74). Soms ide i korak dalje pa tvrdi da ako uopšte može biti reči o nekakvom realizmu u skeptičkom rešenju, onda on ne sme da negira MR (Soames 1998a: 330). To je tačno. Ali zato on može da negira *eksplanatorni* realizam (ER). Naime, u zavisnosti od uloge koju u objašnjenju značenja dodelimo pojmovima „istina“ i „moguća činjenica“, MR može da se protumači na dva načina: kao ER i kao skeptički realizam (SR). Prvi nastaje inflacijom, a drugi deflacijom teorijskog sadržaja glavnih pojmova MR. U inflatornom obliku, ti pojmovi neophodni su za ER, jer oni govore sve što je važno o značenju. U deflacionom obliku, ti pojmovi prihvatljivi su za SR, jer oni ne govore ništa važno o značenju. ER tvrdi da:

- (ER) i. Govorno lice G koje razume normalnu deklarativnu rečenicu „ S “, koja izražava moguću činjenicu da p , razume tu rečenicu *zato* što zna da ona izražava moguću činjenicu da p , i stoga zna da je ona istinita ako i samo ako je činjenica da p . G -ovo saznanje tih činjenica prethodi i objašnjava njegovo razumevanje „ S “.
- (ER) ii. Ako normalna deklarativna rečenica rečenica „ S “, onako kako je govorno lice G upotrebljava, znači da p , onda „ S “ ima to značenje za G *zato* što je G u glavi izdvojio moguću činjenicu da p kao uslov istinitosti za „ S “. Uopšteno, deklarativne rečenice imaju značenje *zato* što postoji neka dalja činjenica T o govornom licu G koja utvrđuje *tu* moguću činjenicu kao uslov istinitosti *te* rečenice. Stoga, činjenica T prethodi i objašnjava činjenice o značenju rečenica.

Prema ER, ako Petar razume „+“ kao znak za sabiranje, onda je to *zato što* se u Petrovoj glavi nalazi neka činjenica koja utvrđuje operaciju sabiranja kao referent znaka „+“ i govori Petru kako bi trebalo da upotrebi „+“ u novim slučajevima. Ta činjenica objašnjava istinitost i značenje tvrdnje „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“. Međutim, skeptički argument pokazuje da nijedna od raspoloživih činjenica o Petru ne može da učini pomenutu rečenicu istinitom. Uprkos tome, rečenice semantičkog diskursa nisu lišene istinitosne vrednosti (ili sistemski neistinite), niti su one na bilo koji način inferiorne u odnosu na druge deklarativne rečenice. Naime, odbacujući ER, Kripke-Vitgenštajn zamenjuje: a) uslove istinitosti uslovima opravdane upotrebe; b) realistički deflacionim pojmom istine; i c) moguće činjenice (vanjezičke entitete) kao semantički sadržaj deklarativnih rečenica svakodnevnom upotrebom metafizički neutralnih jezičkih sklopova kao što su „ono što ta rečenica govori“ ili „ono što se tom rečenicom tvrdi“ (Kusch 2006: 172-173).

Pošto smo tačku a) već podrobno istražili, zadržaćemo sa na b) i c). Aleks Birn prvi je ponudio argument u prilog deflacionom obliku skeptičkog realizma. Svoj argument on zasniva na tumačenju pasusa u kom Kripke odgovara na primedbu da svakodnevni govor o značenju, uprkos skeptičkom zaključku, podrazumeva upotrebu pojmova „istina“ i „činjenica“:

Zar ne kažemo da su tvrdnje [koje govore o značenju nečijih reči] istinite ili neistinite? Zar ne možemo sa pravom da pre tih tvrdnji dodamo „Činjenica je da“ ili „Nije činjenica da“? Vitgenštajn po kratkom postupku rešava takve primedbe. Kao mnogi drugi, Vitgenštajn prihvata „redundatnu“ teoriju istine: tvrditi da je rečenica istinita...znači jednostavno tvrditi tu rečenicu, reći da nije istinita znači poreći je: („p“ je istina = p)... Mi nešto *zovemo* propozicijom, i stoga istinitim ili neistinitim, kada na to u našem jeziku primenjujemo istinitosno-funkcionalni račun (Kripke 1982: 86).

Ovde je važno to što Kripke, pored deflacionog pojma istine, uvodi i *deflacionizam u pogledu kriterijuma* koje neka rečenica mora da zadovolji da bi bila kandidat za istinitosno vrednovanje, odnosno da bi imala uslove istinitosti. Naime, Kripke-Vitgenštajn je deflacionista i u tom smislu zato što postavlja minimalne zahteve pred rečenice semantičkog diskursa: da bi imale istinitosnu vrednost, one moraju da budu smislene, deklarativne rečenice sa utvrđenom upotrebom. Uzimajući u obzir, prvo, da deflacionizam u pogledu kriterijuma koje rečenice moraju da zadovolje da bi imale istinitosnu vrednost nije spojiv sa tvrdnjom da se neke deklarativne rečenice ponašaju *kao da* mogu da izraze istinu, iako to ne mogu da učine; drugo, da skeptičko rešenje pripisuje rečenicama semantičkog diskursa minimalna svojstva koja su, mereno deflacionim kriterijumima, dovoljna za posedovanje istinitosne vrednosti; i treće, da srž semantičkog antirealizma čini stav da rečenice koje govore o značenju nečijih reči nemaju istinitosnu vrednost, Birn zaključuje da Kripke-Vitgenštajn nije antirealista u pogledu semantičkog diskursa (Byrne 1996: 341-342).

Kada je u pitanju tačka c), dva objašnjenja su potrebna. Prvo, Kripke poriče da odnos prema mogućim činjenicama objašnjava zašto neke rečenice imaju istinitosnu vrednost. Ipak, semantički realista bi mogao da prigovori: i) da samo za rečenice određenog gramatičkog oblika kažemo da su „istinite“ ili „neistinite“ (ne kažemo, na primer, da su pitanja „istinita“), i da je razlog tome upravo to što pomenute rečenice govore o činjenicama; ii) da se rečenice koje govore o činjenicama pojavljuju u složenim rečenicama čija istinitosna vrednost zavisi od istinitosne vrednosti jedne ili više komponenti, i da njihovo značenje unutar takvih složenih rečenica teško može da se objasni pomoću uslova opravdane upotrebe. U Vitgenštajnovu ime, Kripke kratko odgovara: „To da se istinitosno-funkcionalni račun primenjuje na neke rečenice primitivan je deo naše jezičke igre, koji nema dublje objašnjenje“ (Kripke 1982: 86). Pored toga, Kripke neprestano upozorava na opasnost od metafizičkog tumačenja svakodnevnog jezika, koje stavlja reči i deklarativne rečenice u odnos prema vanjezičkim

entitetima. Ukoliko pogledamo, na primer, ulogu brojki u svakodnevnom životu, odnosno korist koju od njihove upotrebe imamo u uobičajenoj situaciji kao što je kupovina 5 jabuka, primetićemo da:

Mi nismo skloni da se pitamo o prirodi entiteta [koje brojke označavaju]...Pa ipak, ako su upotrebljene na opisani način [u brojanju prilikom kupovine 5 jabuka], onda s pravom može da se kaže da [brojke] „predstavljaju brojeve“Vitgenštajn sugerise da je sve u redu sa izrazima kao što je „predstavlja broj“, ali da je opasno ukoliko ih razumemo kao da izražavaju neku metafizičku sugestiju. U smislu u kom „platonista“ razume taj izraz, neko bi mogao da optuži [Vitgenštajna] da *poriče* da brojke predstavljaju entitete koje zovemo „brojevi“ (Kripke 1982: 76-77).

Na osnovu svega rečenog možemo da rekonstruišemo *skeptičku verziju* minimalnog realizma:

- (SR) i. Govorno lice G razume normalnu deklarativnu rečenicu „S“ („normalnu“ prema kriterijumima jezičke zajednici kojoj G pripada) ako i samo ako je sposobno da, oslanjajući se na uslove opravdane upotrebe, samostalno otkrije šta rečenica tvrdi. Ako je opravdano da se kaže „To što rečenica „S“ tvrdi je istina“, onda je opravdano da se kaže i „To što rečenica „S“ tvrdi je činjenica“. Neka rečenica je istinita ako i samo ako je ono što tvrdi istina.
- (SR) ii. Govorno lice G razume rečenicu „S“ ako zna šta rečenica tvrdi u trenutnom kontekstu. Stoga, G zna da je „S“ istinita ako zna da je ono što ta rečenica tvrdi istina (Kusch 2006: 174).

Kripke-Vitgenštajnov odgovor na pitanje šta opisuje rečenica „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ glasi jednostavno: „Činjenicu da Petar razume „+“ kao

znak za sabiranje“. Ako ja smatram da Petar pravilno upotrebljava znak „+“ i da će nastaviti da ga upotrebljava kao do sada, onda mi, sve dok ne postoji razlog protiv – na primer, u vidu nagle promene u Petrovom jezičkom ponašanju – nije potreban nikakav dalji dokaz za istinitost i činjeničnost potpuno uobičajene tvrdnje da „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“. Moja tvrdnja o Petrovom ponašanju nije psihološka pretpostavka o identitetu jezičkog pravila u Petrovoj glavi, već tvrdnja o tome kako on upotrebljava „+“, koja, ukoliko je opravdana i sve dok nije osporena, govori da Petar razume operaciju sabiranja. Prema tome, činjenice o Petrovoj upotrebi „+“ nisu svodive na činjenice o tome koju aritmetičku operaciju ili koje uslove opravdane upotrebe „+“ on razume, zato što te dve grupe činjenica pripadaju istom analitičkom nivou (Davies 1998: 137).

Ukupno gledajući, činjenice o značenju nečijih reči mogu da postoje i u skeptičkom rešenju, pod pretpostavkom slaganja govornih lica u primitivnim jezičkim reakcijama, kao izraz odnosa između pojedinaca uključenih u zajedničku praksu međusobnog pripisivanja značenja i razumevanja. Ako je to tačno, onda one ne mogu da budu činjenice o govornim licima posmatranim u izolaciji od jezičke zajednice, ne mogu da posluže kao objašnjenje prakse čiji su izraz i deo, i ne mogu da se svedu na druge semantičke ili ne-semantičke činjenice.

5.6. Intersubjektivnost i argument protiv privatnog jezika

Semantički realista smatra da je razumevanje privatn čin govornog lica, koji ništa suštinsko ne duguje jezičkoj zajednici: „Istina, drugi su me možda naučili pojmu sabiranja, ali oni su pri tome poslužili samo kao heurističko sredstvo za postignuće – „shvatanje pojma“ sabiranja – koje mene stavlja u poseban odnos prema funkciji sabiranja“ (Kripke 1982: 80). Pošto semantički realista pretpostavlja da se jezičko pravilo za sabiranje nalazi u glavi određenog pojedinca, potraga za činjenicom koja sačinjava razumevanje „+“ ograničena je

na činjenice o tom pojedincu, bez osvrtnja na njegovu pripadnost jezičkoj zajednici. Kao što znamo, pomenuta potraga pokazuje da razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje ne može da bude činjenica o nekom govornom licu, zato što epistemološki transparentna činjenica koja sadrži sve moguće upotrebe „+“ ne postoji. S obzirom na to da razumevanje nije privatna stvar nekog pojedinca, skeptičko rešenje odbacuje semantički individualizam i zamenjuje ga intersubjektivnošću. Ovaj potez deo je obrta ka uslovima opravdane upotrebe, te ne implicira ugrađivanje činjenica o jezičkoj zajednici u temelje značenja, već uvid da o razumevanju uopšte može da se govori samo ukoliko druga govorna lica mogu da provere nečiju tvrdnju da nešto razume. Shodno tome, ukoliko posmatramo nekog pojedinca izdvojenog od jezičke zajednice, ne možemo da kažemo on bilo šta razume. U zaključku da je „privatno“ sleđenje jezičkih pravila nemoguće jer razumevanje i značenje ne mogu da se analiziraju samo na osnovu činjenica o izolovanom pojedincu, Kripke vidi pouku Vitgenštajnovog argumenta protiv privatnog jezika (Kripke 1982: 109).

Kripkeova rasprava donosi važnu novost u odnosu na tradicionalna čitanja *Filozofskih istraživanja*. Prethodni tumači smatrali su da se argument protiv privatnog jezika nalazi u §§243-315, i da se odnosi na mogućnost jezika koji može da razume samo jedno govorno lice, s obzirom na to da „reči tog jezika treba da se odnose na ono o čemu može da zna samo [to] govorno lice; na njegova neposredna privatna osećanja (Vitgenštajn 1980: §243).⁷² Argument je uglavnom shvatan kao zaključak da prepoznavanje unutrašnjih stanja nije moguće bez neke vrste spoljne potvrde, budući da potvrda identiteta jednog unutrašnjeg stanja pomoću drugog samo pomera problem identifikacije na drugo stanje. Sa druge strane, kritičari argumenta odgovarali su da i mogućnost spoljne potvrde na koncu zavisi od sposobnosti pojedinca da prepozna neka

⁷² Tu pre svih mislim na poznatu polemiku između Raša Risa (Rush Reese) i Alfreda Ejera (Alfred Ayer). Vidi: Ayer & Reese 1954.

svoja unutrašnja stanja, jer on mora da prepozna relevantne čulne utiske o spoljnoj potvrdi. Kripke menja tok rasprave tvrdnjom da se „pravi“ argument protiv privatnog jezika nalazi u §§138-242, budući da Vitgenštajn u tim paragrafima razvija skeptički paradoks i njegovo rešenje, a koliko već u §202 izričito iskazuje ključnu misao: „Stoga pravilo ne može da se sledi „privatno“, jer bi inače „verovati da se sledi pravilo“ bilo isto što i „slediti pravilo““ (Vitgenštajn 1980: §202). Za razliku od starog, novi argument protiv privatnog jezika ne tiče se teškoća koje nastaju kada pojedinac pokuša da označi samo njemu poznate „privatne“ predmete, već teškoća koje nastaju prilikom označavanja bilo kog predmeta, ukoliko pretpostavimo da je označavanje po sebi nešto u glavi govornog lica. Ono što su ranija tumačenja uzimala za posebnu temu, odvojenu od problema sleđenja jezičkih pravila, zapravo predstavlja primenu opšteg zaključka o jeziku na „jezik o privatnim osetima“. Vitgenštajnov cilj u raspravi o „jeziku o privatnim osetima“ jeste da na prividno ubedljivom protivprimeru govora o unutrašnjim stanjima potvrdi skeptikov zaključak da razumevanje i značenje nisu unutrašnja stanja govornog lica, i da tako spreči moguće nesporazume u filozofiji duha (Kripke 1982: 3-4).

Većina kritika Kripke-Vitgenštajnovog argumenta protiv privatnog jezika nastoje da pokažu ili da izolovani pojedinac može da sledi jezička pravila (što predstavlja direktno rešenje paradoksa), ili da, ako on to ne može, onda, iz istih razloga, ne može ni jezička zajednica. Predmet ovih kritika je skeptičko rešenje, te ću na njih da odgovorim u sledećem poglavlju. Dve primedbe se izdvajaju u tom smislu što dokazuju da zaključak argumenta ne sledi čak i ako prihvatimo skeptičko rešenje. Spornu logiku argumenta sažima sledeći navod:

Vitgenštajn iznosi...skeptički paradoks. On prihvata svoj skeptički argument i nudi skeptičko rešenje...Njegovo rešenje uključuje skeptičku intepretaciju običnih tvrdnji kao što je „Džons razume „+“ kao sabiranje“. *Nemogućnost privatnog jezika pojavljuje se kao posledica skeptičkog*

rešenja...Pokazuje se da nam skeptičko rešenje ne dozvoljava da kažemo da jedan pojedinac, posmatran po sebi i u izolaciji, bilo šta razume (Kripke 1982: 68-69, moj kuziv-M.Š.).

Prva primedba osporava prvu naglašenu tvrdnju, ukazujući na različitu modalnu snagu skeptičkog rešenja i argumenta protiv privatnog jezika. Naime, ako je tačno, prvo, da je zaključak o nemogućnosti privatnog jezika izveden iz skeptičkog rešenja; drugo, da se skeptičko rešenje ogleda u opisu uslova pod kojima govorna lica *de facto* nalaze da je opravdano upotrebiti datu reč, a ne u *apriornom* rasuđivanju o nužnim uslovima značenja; i treće, da pomenute uslove čini splet istorijskih i prirodnih okolnosti koje su dovele do toga da imamo jezik kakav imamo, onda iz opisa *slučajnih* uslova opravdane upotrebe možemo da zaključimo jedino to da *naš* jezik nije privatn, ali ne i to da je privatn jezik kao takav nemoguć (Boghossian 1989: 520).

Druga primedba osporava drugu naglašenu tvrdnju. Pojedini kritičari smatraju da Kripkeova rekonstrukcija svakodnevnih uslova pod kojima imamo pravo da pripišemo sagovorniku razumevanje neke reči sadrži izričito pozivanje na slaganje sagovornika, iako tačan opis postojećih uslova opravdane upotrebe ne implicira postojanje drugih govornih lica (Boghossian 1989: 521; Goldfrab 1985: 482-483; McGinn 1984: 185-187). Oni tvrde da Kripkeov opis uslova opravdane upotrebe za rečenicu „Petar „+“ razume kao znak za sabiranje“ glasi:

(I) Ja ću da prosudim da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje ako opazim da se njegovi odgovori u dovoljnoj meri slažu sa *mojim ili odgovorima zajednice kojoj pripadam*.

Problem je u tome što je poziv na moje ili odgovore zajednice naprosto suvišan. Naime, tačan opis postojećih uslova opravdane upotrebe za rečenicu „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ glasi:

(II) Ja ću da prosudim da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje ako opazim da Petar dovoljno često odgovara *zbirom* na probleme sabiranja.

Uslov (II) je individualistički, jer njegov opis – Petar razume „+“ kao znak za sabiranje ako on dovoljno često odgovara *zbirovima* na probleme sabiranja – ne spominje moje ili odgovore zajednice na pitanja o zbiru, već jedino odgovore osobe kojoj se pripisuje razumevanje. Stoga, zaključak da je privatni jezik nemoguć ne sledi iz skeptičkog rešenja.

Odgovor na prvu kritiku podrazumeva priznanje neusklađenosti modalne snage skeptičkog rešenja i argumenta protiv privatnog jezika, i drugačije tumačenje argumenta. Premda Kripke zaista tvrdi da argument protiv privatnog jezika sledi iz skeptičkog rešenja, ništa u logici njegove ukupne argumentacije ne govori protiv tumačenja prema kom nemogućnost privatnog jezika *sledi iz skeptičkog argumenta*. Jer, glavna meta skeptičkog argumenta jeste ideja da neka činjenica u glavi pojedinca određuje značenje reči koje on koristi. Zaključak da takve činjenice nema podupire tvrdnju da je privatni jezik nemoguć. Međutim, čak i ako prihvatimo da nema činjenice koja određuje značenje, a pri tome se zadržimo na uslovima pod kojima *izolovani pojedinac de facto* upotrebljava datu reč, argument protiv privatnog jezika ostaje na snazi, zato što bez jezičke zajednice ne možemo da objasnimo razliku između onoga što se tom izolovanom pojedincu čini kao pravilno i onoga što jeste pravilno. Pošto nas pretpostavka da činjenice o jezičkoj zajednici određuju značenje vraća na prvobitni problem (budući da neka činjenica o pojedincu mora da potvrdi da on povezuje reč sa odgovarajućom činjenicom o jezičkoj zajednici), preostaje nam jedino da zaključimo da nema činjenica koja određuju značenje, i da rešenje skeptičkog problema potražimo u proučavanju svakodnevnih okolnosti u kojima *pojedinci*, posmatrani *u kontekstu jezičke zajednice*, pripisuju sebi i drugim govornim licima razumevanje neke reči. Dakle, argument protiv privatnog jezika

nije izveden iz opisa postojećih uslova opravdane upotrebe, već iz ispitivanja unutrašnje koherentnosti različitih kombinacija semantičkog individualizma i intesubjektivizma sa uslovima istinitosti i uslovima opravdane upotrebe. To ispitivanje pokazuje da jedino kombinacija intersubjektivnosti i uslova opravdane upotrebe prolazi skeptički test (Kusch 2006: 182-183, 205).

Odgovor na drugu kritiku preuzima pouke odgovora na prvu. Premda je tačno da neke od formulacija skeptičkog rešenja daju povod kritičarskom uverenju da Kripke pogrešno opisuje postojeće uslove opravdane upotrebe – npr. kada on kaže „Smit će da prosudi da Džons razume „plus“ kao reč za sabiranje samo ukoliko prosudi da se Džonsovi odgovori na određena pitanja o zbiru slažu sa odgovorima koje je *on* sklon da pruži (Kripke 1982: 91) – skeptički argument ipak ne implicira da opis uslova opravdane upotrebe mora izričito da uključi poređenje sa drugim govornim licima. Kripke-Vitgenštajnova poenta je da kakvi god da su neki uslovi opravdane upotrebe, njihova primena mora da omogući razlikovanje između onoga što se određenom pojedincu čini kao ispravno i onoga što jeste ispravno. Kao što znamo na osnovu skeptičkog argumenta, to je moguće samo ukoliko su opisani uslovi *primenjeni unutar zajednice govornih lica* (Dwyer 1989: 64; Koethe 1997: 16-17). Shodno tome, iako uslov (II) ne spominje druga govorna lica, samo njihovo (moguće) prisustvo omogućava da upotreba (II) stvori okolnosti u kojima za Petra može da se kaže da on greši – što će biti slučaj kada ja (ili neko drugi) prosudim da Petar ne rešava probleme sabiranja odgovarajućim zbirovima.

6. Kritike i odgovori

Predmet ovog poglavlja su kritike Kripke-Vitgenštajnovog stanovišta. Te kritike možemo da razvrstamo u dve glavne grupe. Autori prve grupe prigovora smatraju, iz različitih razloga, da je skeptički argument nepremostiva prepreka za skeptičko rešenje. Drugu grupu čine kritike realističke interpretacije skeptičkog rešenja. Autori ovih kritika smatraju da u predloženoj intepretaciji postoji cirkularnost, osporavaju njenu usklađenost sa Kripkeovom idejom skeptičkog rešenja i ukazuju na teškoće koje nastaju kada skeptički realizam suočimo sa pitanjem o objektivnosti značenja.

6.1. Skeptički realizam i treći problem skeptičkog rešenja

Podsetimo se, treći problem skeptičkog rešenja predstavljen je u obliku dileme: ili uslovi opravdane upotrebe čine konstitutivne uslove značenja, koji mogu da zasnuju razliku između različitih pretpostavki o značenju neke rečenice pa skeptički rešenje nije skeptičko već direktno, ili oni čine epistemološke uslove opravdanog govora o značenju, koji ne mogu da zasnuju razliku između različitih pretpostavki o značenju neke rečenice pa skeptičko rešenje uopšte nije rešenje paradoksa značenja. Jednostavnije rečeno, ili u skeptičkom rešenju ima mesta za činjenice o tome šta nečije reči znače, ili nema. Ako ga ima, onda rešenje nije skeptičko. Ako ga nema, onda nije rešenje.

Moja teza je da ova kritika polazi od pogrešne pretpostavke da je teorijski horizont skeptičkog rešenja ograničen na izbor između semantičkog realizma i semantičkog antirealizma (ekspesivizma). Međutim, čitava poenta realističke intepretacije skeptičkog rešenja jeste u tome da Kripke-Vitgenštajn priznaje postojanje semantičkih činjenica, iako ne onih koje semantički realista pretpostavlja a skeptik osporava. On smatra da su činjenice o tome šta nečije reči znače minimalne ili primitivne činjenice, koje nemaju normativno-epistemološke

implikacije baš zato što ne mogu da se svedu na neke osnovnije, semantičke ili ne-semantičke, činjenice. Najbolji način da se uverimo u delotvornost ovog odgovora je da na konkretnim primerima iz sekundarne literature pokažemo kako skeptički realizam zaobilazi oba roga dileme pred koju ga stavlja treći problem skeptičkog rešenja.

6.1.1. Prvi rog dileme: uslovi opravdane upotrebe kao konstitutivni uslovi značenja. Uzimajući u obzir da Kripke na više već navedenih mesta izričito poriče da skeptičko rešenje nudi nužne i dovoljne uslove istinitosti za ispravnost jednog pre nego drugog jezičkog postupka, prirodno je da se zapitamo: „Zašto kritičari zanemaruju Kripkeova upozorenja i pretpostavljaju da jezička zajednica ipak mora da obezbedi objektivne standarde značenja?“. Logičan odgovor je da bi, u suprotnom, skeptičko rešenje već na prvi pogled palo u vodu, zato što ništa ne bi određivalo značenje reči upotrebljenih u formulaciji nekih uslova opravdane upotrebe. Ova primedba otkriva osnovni nesporazum u pogledu prirode skeptičkog rešenja. Skeptičko rešenje ne odgovara na pitanje *šta* je značenje, već opisuje uslove pod kojima govorna lica *de facto* pripisuju značenje svojim i tuđim rečima, kao i korist koju izvlače iz te prakse. Odgovor na prvo pitanje osujećen je tokom skeptičkog argumenta. Pošto zadatak skeptičkog rešenja nije da pokaže kako, gledajući iz pespektive sveta bez značenja, značenje nastaje, Kripke-Vitgenštajn nema razloga da uslovima opravdane upotrebe dodeli konstitutivnu ulogu diskreditovanih uslova istinitosti (Goldfrab 1985: 482).

Previdimo li ovaj momenat i poverujemo da i posle skeptičkog argumenta nešto mora da utemelji značenje, onda može da nam se učini da slaganje jezičke zajednice preuzima tu ulogu. Ejer piše:

Od čega bi trebalo da se sastoji Vitgenštajnovno rešenje? Stavovima koje nastojimo da izrazimo više se ne priznaju uslovi istinitosti sa kojima bi njihovo značenje moglo da se izjednači. Kako bi i moglo ako smo završili sa

činjenicama [o značenju]? Njih su zamenili uslovi opravdane upotrebe. A oni su stvar slaganja zajednice (Ayer 1986: 73).

Ovde počinju nevolje. Prvo, protumačeno na ovaj način, skeptičko rešenje nije skeptičko već direktno (Bloor 1997: 68; Kutschera 1991: 376; Loar 1985: 278). Naime, ukoliko tvrdimo da je ispravna ona upotreba neke reči u pogledu koje postoji slaganje jezičke zajednice, onda moramo, nasuprot skeptičkom zaključku, da prihvatimo i to da postoje činjenice o pojedincima koje utvrđuju ispravnu upotrebu date reči:

Kao u slučaju pojedinačne upotrebe neke reči, tako i u slučaju opšte upotrebe u [zajednici] *P*, moramo dalje da razlikujemo postojeću od ispravne upotrebe, jer samo potonja određuje značenje. Kako bi ispravna upotreba mogla da bude određena, ako ne s obzirom na zajedničko razumevanje neke reči u *P*? Međutim, zajedničko razumevanje jeste razumevanje koje deli većina članova *P*. Prema tome, ova linija razmišljanja nas vodi nazad ka priznanju [činjenica o] pojedinačnom razumevanju (Kutschera 1991: 376).

Ako je jezička zajednica jedini izvor značenja, koji suvereno odlučuje o ispravnosti pojedinačnih jezičkih postupaka svojih članova ocenjujući njihovu usklađenost sa zajedničkom praksom, i ako je ta zajednica zapravo skup pojedinaca, onda čitava Kripke-Vitgenštajnova semantička konstrukcija počiva na međusobnom nadzoru članova zajednice, koji jedni drugima izdaju dozvole i naloge u pogledu značenja jezičkih postupaka. Međutim, ako svako prima naloge od nekog drugog, onda niko ne prima naloge u pogledu *značenja*, odnosno svi postupaju isključivo u skladu sa sopstvenim sklonostima. Stoga, skeptičko rešenje pre pokazuje nužnost nego nemogućnost privatnog jezika (Ayer 1986: 74; Cavell 1990: 70; Collins 1992: 80).

Drugo, ukoliko predloženo rešenje nije skeptičko već direktno (jer implicitno priznaje postojanje činjenica o pojedinačnom razumevanju), onda je ono izloženo skeptičkom napadu proširenom na uslove opravdane upotrebe. Serlova verzija prigovora posebno je poučna zato što zaoštava problem postavljajući ga pomoću glavnog pojma skeptičkog rešenja, pojma slaganja. On pita: ako uslovi opravdane upotrebe sačinjavaju jezičko pravilo pa je „125“ ispravan odgovor na „68+57=?“ zato što se zajednica uglavnom slaže da je to ispravan odgovor, zašto skeptik ne bi mogao da, sledeći trag argumenta protiv semantičkog realizma, zahteva da mu se navede neka činjenica o određenom govornom licu koja pokazuje da se ono odgovarajući „125“ *slaže* a ne, recimo, *kvaže* sa svojom zajednicom (Searle 2002: 260)?

Odgovori na obe primedbe počivaju na više puta naglašenom uvidu da uslovi opravdane upotrebe nisu jezička pravila u glavi nekog pojedinca. Pre svojih kritičara, Kripke opominje na opasnost od tumačenja koje u slaganju jezičke zajednice vidi izvor jezičkih pravila:

Da je Vitgenštajn pokušavao da pruži nužne i dovoljne uslove [značenja]...moglo bi se pomisliti da [skeptičko rešenje] govori da je moj odgovor ispravan ako i samo ako se slaže sa odgovorima drugih. Ali, čak i ako i skeptik i ja unapred prihvatimo ovaj kriterijum, zar ne bi skeptik mogao da tvrdi da kao što sam pogrešio u vezi prošlog značenja „+“, tako sam pogrešio i u vezi značenja reči „slaže“? Uistinu, pokušaj da se pravilo za sabiranje svede na drugo pravilo - „Odgovaraj na probleme sabiranja isto kao drugi!“ - dolazi pod udar Vitgenštajnovе kritike „pravila za tumačenje pravila“ isto koliko i bilo koji drugi pokušaj takvog svođenja [jezičkih pravila]. Pored toga, takvo pravilo, Vitgenštajn bi naglasio, pogrešno opisuje način na koji ja postupam: Ja ne konsultujem druge kada sabiram (Ne bi nam dobro išlo ukoliko bi svako morao da sledi pravilo predloženog oblika - niko ne bi odgovarao dok svi drugi ne odgovore).

Ono što *jeste* posao [skeptičkog rešenja] je da opiše korist koju imamo od određene prakse u našim životima (Kripke 1982: 146).

Dakle, navedeni prigovori ne stoje jer kritičari polaze od pogrešne pretpostavke da skeptičko rešenje predstavlja teoriju jezičkih pravila, odakle izvlače zaključak da Kripke-Vitgenštajn smatra da, pošto ne postoje semantičke činjenice o izolovanom pojedincu, jezička pravila zahtevaju od članova jezičke zajednice da usklade svoje odgovore sa odgovorima većine sagovornika. Pored toga, Serl ne razlikuje činjenicu da se govorna lica slažu u primitivnim jezičkim reakcijama i upotrebu pojma *slaganje*. Slaganje u primitivnim jezičkim reakcijama jeste *uslov mogućnosti* zajedničke prakse pripisivanja značenja i razumevanja, ali to ne znači da govorna lica moraju da upotrebe pojam *slaganje* da bi se složila sa odgovorom koji daju drugi članovi jezičke zajednice. Kao svi drugi, i pojam *slaganje* pretpostavlja okvirno slaganje govornih lica u obliku života (Kusch 2007: 163).⁷³

Ipak, ako se ne usvoje u celini, polazeći od stava da skeptičko rešenje nije teorija jezičkih pravila, ovi odgovori mogu da odvedu novim nesporazumima. Potaknuti Kripke-Vitgenštajnovim protivljenjem ideji da jezička pravila mogu izričito da nam kažu kako bi trebalo da upotrebimo reč, pojedini komentatori prepoznaju dispozicionalističku teoriju značenja u njegovom stavu da imamo jezik kakav imamo zato što delimo oblik života.⁷⁴ Prema njihovom mišljenju, pošto Kripke-Vitgenštajn uzrok teškoća nalazi u ideji da između razumevanja i upotrebe neke reči postoji posrednik u vidu mentalne činjenice zadužene da govornom licu predoči izričito uputstvo za postupanje u svim mogućim okolnostima, njegovo rešenje mora da bude u tome da se sporni posrednik izbaci, razumevanje izjednači sa činjenicama o upotrebi date reči, a normativnost

⁷³ Tačno je da skeptičko rešenje upotrebljava i pojam *slaganje* i izraz „slaganje“, ali to nije problem jer filozofski opis skeptičkog rešenja nije deo samog skeptičkog rešenja. Vidi Kusch 2007: 163.

⁷⁴ Među istaknutijim tumačima, skeptičko rešenje kao neki oblik dispozicionalizma shvataju Bloor (Bloor 1997: 58-73), Brendom (Robert Brandom 1994: 37-42), Mekdauel (McDowell 1984/1998), Horvič (Horwich 1984, 1990, 2013: 144-169) i Vilson (Wilson 2011).

objasni zajedničkim dispozicijama pripadnika istog oblika života. Drugim rečima, ukoliko su *eksplicitno* formulisana jezička pravila podložna beskonačnom regresu tumačenja, sleđenje jezičkih pravila mora da bude *implicitno*, što znači da semantičke činjenice *ne* moraju da *vode* govorno lice kazujući mu kako bi trebalo da postupa u konkretnim okolnostima (Horwich 1990: 110, 2013: 147). Shodno tome, u osnovi implicitnog sleđenja pravila nalaze se zakonolike pravilnosti u predjezičkim, instinktivnim reakcijama pojedinačnog govornog lica na čulne nadražaje (predmete, znakove, zvukove), koje normativnu dimenziju dobijaju kroz slaganje ili neslaganje sa ponašanjem većine članova jezičke zajednice: „Ironična osobina Kripkeovog skeptičkog rešenja njegov paradoksa jeste način na koji [skeptički argument *via* koncepcije implicitnog sleđenja pravila] direktno vodi ispravnosti direktnog [dispozicionalističkog] rešenja“ (Horwich 2013: 164).

Prihvatimo li dispozicionalističko tumačenje, lavina poznatih prigovora ponovo će se obrušiti na skeptičko rešenje. Niti je Kripke-Vitgenštajnovno rešenje skeptičko, već je direktno (Horwich 2013: 164); niti ono uspeva da do kraja svede jezička pravila na dispozicije: pošto polazi od kategorije članstva u jezičkoj zajednici, koja ima normativne implikacije u pogledu obaveze govornog lica da kao ispravno prihvati samo ponašanje sagovornika od jezičkog autoriteta, skeptičko rešenje pretpostavlja normativnu razliku između dispozicija pojedinih članova zajednice (Brandom 1994: 39-40); niti ono može da objasni razliku između ispravne i neispravne upotrebe reči, budući da se problemi dispozicije za grešku i konačnosti dispozicija javljaju na nivou zajedničkih jednako kao i na nivou pojedinačnih dispozicija (Blackburn 1984: 291; Boghossian 1989: 534-536; Kusch 2006: 123-125); niti ono pokazuje kako činjenica koja se nalazi u osnovi nekog jezičkog pravila može da posluži govornom licu kao *razlog* da upotrebi datu reč na određeni način (Miller 2000:172); konačno, protumačeno na ovaj način, skeptičko rešenje pretvara našu intuitivnu predstavu o značenju kao jezičkom pravilu za upotrebu reči u *iluziju* o podvrgnutosti jezičkom pravilu, budući da ono jezička pravila svodi na sklonost govornih lica da se slože sa

većinom i na mogućnost društvenog sankcionisanja pojedinca koji odstupa od ponašanja većine (McDowell 1984/1998: 235, 248; Shanker 1984: 428).

Srećom, nema potrebe da se bavimo svim ovim prigovorima, s obzirom na to da Kripke-Vitgenštajn izričito odbacuje dispozicionalističko tumačenje skeptičkog rešenja (Kripke 1982: 111). Sličnost između dispozicionalizma i skeptičkog rešenja privid je nastao iz pogrešnog uverenja da Kripke-Vitgenštajn pokušava da reši skeptički paradoks svođenjem značenja na činjenicu da se mi uglavnom slažemo u *predjezičkim* reakcijama. Međutim, za razliku od dispozicionaliste, koji prilagođava fenomen značenja metafizičkoj slici sveta uokvirenoj stavom da su prihvatljivi samo oni entiteti čije postojanje priznaje prirodna nauka, zastupnik skeptičkog rešenja tvrdi da je značenje nesvodivo. Kada govori o primitivnoj sklonosti ili dispoziciji nekog govornog lica da „+“ razume i upotrebi kao znak za sabiranje, Kripke-Vitgenštajn nam ne otkriva način da opišemo svakodnevnu upotrebu jezika bez pojma značenja, zato što smatra da dispozicija govornog lica da „+“ razume kao znak za sabiranje nije dispozicija na koju se razumevanje „+“ kao znaka za sabiranje svodi (Kusch 2004: 579).

6.1.2. Drugi rog dileme: uslovi opravdane upotrebe kao epistemološki uslovi opravdanog govora o značenju. Druga mogućnost je da poverujemo Kripke-Vitgenštajnu na reč i prihvatimo da, zbog skeptičkog argumenta, uslovi opravdane upotrebe ne mogu biti zamena za uslove istinitosti. Otuda sledi da činjenica da se mi u svakodnevnom govoru uglavnom slažemo u pogledu značenja naših reči nije rezultat izmeštanja jezičkih pravila iz glave pojedinca u praksu ili „um“ jezičke zajednice:

Ne možemo da kažemo da svi odgovaramo tako kako odgovaramo zato što svi shvatamo pojam sabiranja na isti način, da delimo zajedničke odgovore na pojedine probleme sabiranja zato što delimo zajednički pojam sabiranja...Prema Vitgenštajnu, objašnjenje ove vrste zanemaruje skeptički

paradoks i njegovo rešenje. Ne postoji objektivna činjenica – da svi ili čak da neki pojedinac razume „+“ kao sabiranje – koja objašnjava naše slaganje u pojedinim slučajevima (Kripke 1982: 97).

Metafizički gledano, zajednica nije u boljem položaju od pojedinca. Iz istih razloga iz kojih pojedinac ne može da pronađe izgublenu činjenicu o značenju „+“, to ne može da učini ni jezička zajednica. Ona može da, pod određenim uslovima, prihvati ili „vidi“ određene odgovore *kao* ispravne i neko govorno lice *kao* umešnog učesnika jezičke igre. U nedostatku činjenice o tome koje od dva jezička pravila za upotrebu „+“ je na snazi, slaganje sa jezičkom zajednicom pruža *opravdanje za sudove*: a) da je „125“ a ne „5“ ispravan odgovor na pitanje „68+57=?“; i b) da neko govorno lice razume „+“ kao znak za sabiranje a ne „kvabiranje“.

Međutim, ukoliko slaganje sa zajednicom nije činjenica koja određuje sadržaj nekog jezičkog pravila, onda opis uslova opravdane upotrebe ne predstavlja rešenje skeptičkog paradoksa. Da se skeptičko pitanje tiče izbora između dva jezička pravila, slaganje jezičke zajednice bi moglo da bude zadovoljavajući odgovor. Međutim, skeptički problem je neodređenost samog pojma jezičkog pravila; skeptikovo pitanje je kako naše reči uopšte nešto znače, a ne to kako da saznamo koje značenje one već imaju. Shodno tome, činjenica da jezička zajednica prihvata ili „vidi“ nešto *kao* odgovor usklađen sa jezičkim pravilom koje većina sledi nije relevantna za rešenje skeptičkog problema. Mi znamo šta vidimo kada vidimo nešto *kao* patku jer znamo *šta* su patke. Ali ne znamo šta vidimo kad vidimo nešto *kao* odgovor usklađen sa jezičkim pravilom koje zajednica sledi ako ne znamo šta je jezičko pravilo (Blackburn 1984a: 292-293). Pošto skeptičko rešenje opisuje samo uslove pod kojima je opravdano pripisati svojim ili sagovornikovim rečima *ovo* značenje, a ne uslove pod kojima nečije reči uopšte *nešto* znače, ono odgovara samo na epistemološki, ali ne i na

osnovni – metafizički – skeptički problem (Loar 1985: 278; Zalabardo 1989: 37-38; Miller 2007: 187; Knorpp 2015: 40).

Blekburn produbljuje ovu kritiku skeptičkog rešenja kritikom argumenta protiv privatnog jezika. On polazi od pretpostavke da je međusoban odnos između članova zajednice analogan međusobnom odnosu između „vremenskih odsečaka“ nekog izolovanog pojedinca. Kao što izvorni skeptik pita koja činjenica pokazuje da neki pojedinac sada sledi pravilo koje je usvojio ranije, tako novi skeptik, protivnik skeptičkog rešenja, može da pita koja činjenica pokazuje da jedan član zajednice sledi pravilo koje je usvojio drugi. Blekburn smatra da Kripke-Vitgenštajn odgovara na ovo pitanje priznajući prvo da ne postoji činjenica kojoj korespondira naša praksa da nekoga vidimo kao umešnog učesnika određene jezičke igre, da bi zatim stao na projektivističko stanovište. Kada pripisujemo sagovornikovim rečima slaganje sa jezičkim pravilom koje i sami sledimo, mi zapravo projektujemo nesaznajni stav prema njemu i njegovim rečima, prihvatajući ga za člana naše jezičke zajednice. Međutim, zašto izolovani pojedinac ne bi mogao na isti način da odgovori izvornom skeptiku? Jer, ako ne postoji činjenica koja razlikuje zajedničku od pojedinačne prakse pripisivanja usklađenosti sa nekim jezičkim pravilom, onda pojedinac može, slično jezičkoj zajednici, da zaobiđe nedostatak „superlativne činjenice“ o jezičkom pravilu koje sledi tvrdnjom da on sam sebe vidi kao onog koji sledi isto pravilo koje je ranije usvojio (Blackburn 1984a: 294-295).⁷⁵

Odgovor na ovu kritiku kratak je i jasan: naprosto nije tačno da skeptičko rešenje poriče postojanje semantičkih činjenica. Kripke-Vitgenštajn poriče da jezik (značenje, jezička pravila, normativnost) ima i da mu je potrebno metafizičko opravdanje koje skeptik zahteva. Da Petar upotrebljava „+“ sledeći jezičko pravilo za sabiranje jeste činjenica o Petru. Ali ova činjenica nije

⁷⁵ Slično zaključuje i Hofman: „[A]ko je zajednički jezik moguć sve dok nam izgleda da se naši odgovori slažu, onda bi, po istom principu, prosta činjenica da mi moji sadašnji odgovori izgledaju kao usklađeni sa mojim prošlim odgovorima trebalo da bude dovoljna da osigura mogućnost privatnog jezika“ (Hoffman 1985: 28).

opravdanje ili objašnjenje Petrovih odgovora na pitanja o zbiru. Radije, Petrovi odgovori na pitanja o zbiru jesu kriterijum za činjenicu da on upotrebljava „+“ sledeći jezičko pravilo za sabiranje. Činjenica da Petar upotrebljava „+“ sledeći jezičko pravilo za sabiranje *može* da postoji pod pretpostavkom da Petar pripada zajednici govornih lica koja se slažu u „slepim“ odgovorima na pitanja o zbiru. Ona je izraz odnosa između Petra i drugih govornih lica koja su uključena u zajedničku praksu međusobnog pripisivanja značenja i razumevanja. Mi, doduše, možemo da tražimo neurofiziološko objašnjenje našeg slaganja u primitivnim jezičkim reakcijama. No, čak i ukoliko ga nađemo, to neće biti metafizičko opravdanje jezika, jer će ono da pokaže jedino uzočnu, ali ne i normativnu vezu između otkrivenih činjenica i načina na koji govorimo.

Iz rečenog proizlazi da Blekburnova kritika argumenta protiv privatnog jezika nije tačna, zato što Blekburn izjednačava odnose između „vremenskih odsečaka“ izolovanog pojedinca i članova jezičke zajednice. Za razliku od *intrasubjektivne* prakse tokom koje pojedinac pripisuje značenja sopstvenim rečima izgovorenim u prošlosti, *intersubjektivna* praksa pripisivanja značenja rečima drugog člana jezičke zajednice normativna je i svrhovita:

Može li pojedinac da ispravi samoga sebe kao što članovi zajednice ispravljaju jedni druge?...[Č]ini se da pojedinac pamti svoje „namere“ i da može upotrebiti ovo sećanje na te namere da ispravi drugo pogrešno sećanje. U prisustvu [skeptičkog] paradoksa, sve takve „naivne“ ideje su besmislene. Na kraju, pojedinac može jednostavno da ima suprotstavljene sklonosti, dok ishod zavisi isključivo od njegove volje. Situacija nije analogna u slučaju zajednice, gde različiti pojedinci imaju različite i nezavisne volje, i gde, nakon što je pojedinac primljen u zajednicu, drugi prosuđuju da li mogu da se oslone na njegove odgovore...Nijedan sličan odnos između pojedinca i njega samog nema istu upotrebnu vrednost (Kripke 1982: 112).

U razgovoru dva ili više sagovornika uvek može da dođe do neslaganja u pogledu načina na koji bi trebalo slediti neko jezičko pravilo. Kada se to desi, govorna lica mogu, ukoliko žele da usklade svoje sklonosti, da pokrenu pregovarački proces tokom kog će da opravdavaju i obrazlažu svoje odgovore. Takva mogućnost ne postoji kada posmatramo pojedinca izvan konteksta jezičke zajednice. Sadašnje sklonosti pojedinca uvek imaju prvenstvo nad njegovim prošlim sklonostima, budući da pojedinac ne može iz prošlosti da izrazi i obrazloži neslaganje sa svojim sadašnjim sklonostima. Zbog toga na izolovanog pojedinca ne može da se primeni razlika između onoga što jeste ispravno i onoga što se njemu samo čini kao ispravno (Esfeld 2001: 90-91; Summerfield 1990: 435).⁷⁶

⁷⁶ Analogija između pojedinca i zajednice može da se upotrebi u kritici argumenta protiv privatnog jezika i na drugi način: naime, ako ne postoje činjenice o značenju pa pojedinac ne može da razlikuje jezički postupak koji mu se samo čini kao ispravan od onog koji jeste ispravan, onda to ne može da učini ni jezička zajednica posmatrana kao celina, jer ona, takođe, govori svojim „privatnim“ jezikom (Aldrich 1987: 382; Brandom 1994: 599; Gellner 1984: 258; McDowell 1984/1998: 225; Werhane 1992: 100). Međutim, Kripke-Vitgenštajn ne shvata jezičku zajednicu kao nekakvog *super-pojedinca* (Summerfeld 1990: 436). Kada govori o ulozi jezičke zajednice u skeptičkom rešenju, on ima na umu *pojedince unutar zajednice*, zato što u tom metodološkom okviru postoji mogućnost da se pomoću interakcije između pojedinaca objasni pojava normativne razlike u svakodnevnom govoru o značenju (Kush 2006: 192). Ipak, kritičar bi mogao da pita: šta ako Petar danas nastavi da upotrebljava „+“ u skladu sa pravilom za sabiranje, koje su on i čitava njegova zajednica do juče sledili, dok ostatak njegove zajednice iznenada odluči da promeni dojučerašnje pravilo za upotrebu „+“; zar u tom slučaju Petar nije i dalje u pravu, odnosno zar u tom slučaju nije tačno da čitava njegova zajednica greši (Blackburn 1984a: 294)? Problem sa ovom kritikom je to što se oslanja na odbačenu ideju o nekoj činjenici o Petru koja, nezavisno od bilo čijeg mišljenja i upotrebe „+“, unapred određuje koji njegovi odgovori na pitanja o zbiru su ispravni. Bez te činjenice na raspolaganju, Petar bi, ako želi da dokaže da je on u pravu i da čitava zajednica greši, morao da, u jeziku kojim on i njegova zajednica govore, objasni kako je samostalno uspeo da razlikuje odgovor koji se njemu čini kao ispravan od onoga koji jeste ispravan. Sama po sebi, pretpostavka da čitava naša zajednica može da pogreši nije inkohorentna; mi možemo u nekom trenutku da se složimo da smo ranije grešili u vezi neke činjenice. Međutim, pošto je slaganje u primitivnim jezičkim postupcima preduslov normativnosti, apstraktna mogućnost da odjednom svi članovi zajednice nesvesno promene dojučerašnju upotrebu neke reči i počnu trajno da greše u njenoj primeni nema smisla (Zalabardo 1989: 50-52). Za dalju raspravu na sličnu temu vidi str. 230-238.

6.2. Kritike realističke intepretacije skeptičkog rešenja

6.2.1. Cirkularnost skeptičkog realizma. Edwards (Jim Edwards 1994) i Milera (Miller 2007; 2010) tvrde da se prilikom intepretacije skeptičkog rešenja ne možemo osloniti na deflacionu koncepciju uslova istinitosti.⁷⁷ Naime, skeptički argument zahteva da se prethodno položi račun o sadržaju tih uslova, a taj račun nije mali jer deflacioni kriterijumi koje neka rečenica mora da zadovolji da bi imala istinitosnu vrednost nisu tako minimalni kao što izgledaju.

Podsetimo se, pomenuti kriterijumi sastoje se od dva uslova: a) sintaktičkog, koji zahteva da rečenica „S“ bude gramatički dobro formirana i deklarativna; i b) disciplinskog, koji zahteva da rečenica „S“, pored odgovarajuće sintakse, ima i utvrđenu upotrebu. Edwards i Miler smatraju da je problem to što drugi uslov predviđa postojanje spornih činjenica o značenju! Naime, ukoliko ispunjenost disciplinskog uslova podrazumeva da rečenice kao što je „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ poseduju neke prethodno utvrđene standarde upotrebe, onda je usvajanje deflacione koncepcije uslova istinitosti u suprotnosti sa skeptičkim zaključkom, koji poriče postojanje činjenica o tim i takvim jezičkim standardima (Edwards 1994: 64; Miller 2010: 179). To znači da je skeptički realista uhvaćen u pokušaju da prokrijumčari semantičke činjenice u navodno praznom deflacionom paketu. Otuda sledi optužba za cirkularnost: realistička intepretacija skeptičkog rešenja pomoću deflacionizma moguća je samo pod pretpostavkom da rečenice koje govore o značenju nečijih reči zadovoljavaju disciplinski uslov, što je moguće jedino ukoliko postoje činjenice o usvojenim standardima upotrebe tih rečenica, odnosno pod pretpostavkom da skeptičko rešenje jeste oblik realizma u pogledu značenja.

⁷⁷ Dok Edwards misli da se Kripke-Vitgenštajn ni ne oslanja na tu koncepciju, Miler nastoji da pokaže da ona ne može da se upotrebi kao argument u prilog realističkom shvatanju skeptičkog rešenja.

Ja mislim da stvari stoje obrnuto: Edwards i Miler su ti koji pokušavaju da prokrijumčare odbačene činjenice o značenju pod plaštom disciplinskog uslova. Jer, da bi optužba za cirkularnost imala težinu, neophodno je pretpostaviti da je disciplinski uslov samo drugo ime za jezička pravila, standarde koji unapred, nezavisno od bilo čije jezičke prakse, određuju ispravnu upotrebu rečenice „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ u neograničenom broju slučajeva. U suprotnom, tvrdnja da Kripke-Vitgenštajn ne može da se posluži dobrim uslugama deflacionizma sve dok ne reši skeptički paradoks ne bi imala smisla.

Ako je moja dijagnoza tačna, onda odgovor na ovu primedbu čini podsećanje na to da skeptičko rešenje odbacuje tezu o apriornoj semantičkoj determinaciji. Da bi rečenica „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“ ispunila disciplinski uslov i bila istinita ili neistinita, potrebno je da u Petrovoj jezičkoj zajednici preovlađuje slaganje u „slepim“ odgovorima na elementarna pitanja o zbiru i – ništa više. O cirkularnosti skeptičkog realizma moglo bi da bude reči kada bi Kripke-Vitgenštajn tvrdio da slaganje sa zajednicom čini uslov istinitosti rečenica koje govore o značenju jezičkih postupaka članova zajednice, što nije slučaj. Kripke-Vitgenštajn smatra postojanje jezičke igre tokom koje članovi zajednice pripisuju značenje svojim i tuđim rečima dovoljnim pokazateljem da rečenice semantičkog diskursa ispunjavaju disciplinski uslov. Ako je data takva jezička igra, a data je ukoliko postoji slaganje u primitivnim odgovorima, neke rečenice jednostavno jesu istinite ili neistinite. Ono što je za semantičkog realistu *explanandum*, za skeptičkog realistu je primitivan fenomen naše svakodnevne upotrebe jezika lišen dubljeg objašnjenja (Kusch 2006: 172).

6.2.2. Skeptički realizam i bifurkaciona teza. U prethodnom poglavlju rekli smo da Džordž Vilson, jedan od prvaka nove škole tumačenja, odbacuje mogućnost minimalnog određenja skeptičkog realizma, ali nismo objasnili zašto je odbacuje. Tačno je, veli Vilson, da Kripke daje deflacionizmu vodeću reč prilikom uspostavljanja skeptičkog realizma, a ne bi trebalo to da čini iz dva razloga:

- a) *Reductio* intepretacija skeptičkog argumenta omogućava robusniji pristup u profilisanju realističkog karaktera skeptičkog rešenja;
- b) Razvijen u opšte objašnjenje opisnih rečenica, deflacionizam ima za posledicu stav da je svaka smisljena i deklarativna rečenica *eo ipso* opisna. U tome je Kripkeovo krupno ogrešenje o slovo i duh *Istraživanja*, koja nas od početka uče da gramatička površina jezika zavodi na stranputicu one koji poveruju da *svaka* deklarativna rečenica služi opisivanju činjenica (Wilson 2003: 180). Stoga, ako su rečenice semantičkog diskursa opisne, onda one ne mogu to da budu samo zato što imaju deflacione uslove istinitosti.

Prvi argument smo već raspravili.⁷⁸ Drugi krije dve prećutne pretpostavke: prvo, da Vitgenštajn ne bi prihvatio deflaciono ukidanje razlika u metafizičkom statusu između jezičkih oblasti zato što ostaje privržen bifurkacionoj intuiciji, i drugo, da Kripke previđa tu okolnost. Prema mom mišljenju, prva pretpostavka je sporna, a druga zasigurno netačna. Vitgenštajnov stav prema posledicama deflacionizma predmet je dugotrajne rasprave pa Vilson duguje više od sumnje u egzegetsku valjanost teze koju pripisuje Kripkeu.⁷⁹ Pored toga, on pogrešno razume spornu tezu.

Naime, premda se deflacionizam uistinu protivi metafizičkom stepenovanju jezičkih oblasti, Kripke jasno govori da *priznaje* postojanje važnih razlika između pojedinih oblasti jezika i da se te razlike *na neki način protive* homogenoj koncepciji jezika: „[O]pravdanost...izraza „predstavlja broj“ ne bi trebalo da nas navede na to da razmišljamo o brojkama kao o izrazima poput „cigla“, „stub“ ...sa jedinom razlikom što „označeni“ entiteti [odnosno, brojevi]

⁷⁸ Vidi gore str. 201-203.

⁷⁹ Da Vitgenštajn zastupa „homogenu“ ili „bešavnu“ koncepciju jezika, koja ne dozvoljava diskriminatorna poređenja između različitih jezičkih igara po kriterijumu manjeg ili većeg stepena korespondencije sa stvarnošću, smatraju, između ostalih, Sabina Lovibond (Sabina Lovibond 1983) i Ričard Rorti (Richard Rorty 1992). Nainformativniju polemiku na ovu temu vodili su Rajt (Wright 1992, 2003) i Blekburn (Blackburn 1990, 1993a, 1993c, 1998).

nisu prostorno-vremenski“ (Kripke 1982: 76). Na prvi pogled, ovaj navod ne govori u prilog skeptičkom realizmu. Kripke očigledno upozorava na razliku između govora o materijalnim i nematerijalnim entitetima, koja liči na tradicionalnu bifurkacionu tezu. A te razlike ne može biti ukoliko pojam moguće činjenice ili stvarnosti svedemo na metafizički beztežinsku ideju „onoga o čemu je reč“.

Međutim, postoji i drugi način da se shvati navedena rečenica, jednako prirodan, tekstualno utemeljen i uskađen sa skeptičkim realizmom. Prema mom mišljenju, Kripke tvrdi da ne postoji *jedan opšti kriterijum objektivnosti* zasnovan na privilegovanom statusu jezičke igre opisivanja fizičke stvarnosti. Drugim rečima, ne postoji suština objektivnosti, koja objedinjuje objektivnost svojstvenu govoru o elektronima ili ciglama i objektivnost svojstvenu govoru o značenju ili vrednostima. Jer, pojam „stvarnost“ funkcioniše po principu porodičnih sličnosti, javljajući se u različitim jezičkim igrama na različite načine; svaka jezička igra ima svoje kriterijume objektivnosti. Pluralistička teza ima uporište u Kripkeovom tekstu. Poredeći jezičku igru sa rečju „sto“ i jezičku igru sa rečju „bol“, on polazi od načina na koji mi proveravamo da li je neko dete naučilo da koristi reč „sto“ – pogledamo ima li stola u blizini i slažemo se sa detetom ako ga ima – i onda primećuje:

Zavodljiva je pretpostavka da bi ovaj model [fizičke stvarnosti] trebalo da bude opšti, i da ako se ne primenjuje na reč „bol“, onda u nekom smislu odrasli zapravo nikada ne mogu da potvrde ispravnost detetove upotrebe rečenice „Boli me“. Vitgenštajnova sugestija je da ne može i ne mora da bude nekog takvog kriterijuma zasnovanog na uopštavanju upotrebe reči „sto“. Nijedna *a priori* paradigma načina na koji bi trebalo upotrebljavati pojmove ne vodi...naš oblik života (Kripke 1982: 105).

Ova ideja nije tako neobična, kao što izgleda. Zapitajmo se da li je nekako manje od objektivne činjenice – kako god da taj izraz razumemo – to *da je Čarli Čaplin smešan a Čarls Menson nije*, ili *da je mučenje i ubistvo malog deteta rđavo a da je davanje organa nekome kome je život ugrožen ispravno*, samo zato što se do slaganja oko toga šta je smešno ili moralno dolazi drugačije nego do slaganja oko toga šta jeste a šta nije cigla? Kakav nedostatak uočavamo u tvrdnjama o tome šta jeste a šta nije smešno ili moralno poredeći ih, na primer, sa tvrdnjom *da je sneg beo a ne crn*? Osim ako nismo u vlasti iluzije da deklarativne rečenice koje koristimo uvek opisuju komade super-entiteta zvanog „stvarnost“ – nikakav!

Deflacionizam je prirodan saveznik pluralističkog pristupa jer, podsetimo se, tvrdi da je svaka rečenica istinita iz svog razloga. Da je Vilsonovo mišljenje o posledicama deflacionizma tačno, svaka rečenica bila bi istinita iz istog razloga, a deflacionista bio bi onaj koji smatra da o tom razlogu, baš zato što je isti za sve, nema ništa značajno da se kaže. Nasuprot tome, deflacionista se u stvari protivi mogućnosti *opšte teorije* opisnih rečenica, zato što on smatra da sa pražnjenjem teorijskog sadržaja iz meta-priča „mesožderskog“ realizma (Blekburn) o tome šta je *stvarno stvarno, objektivno objektivno ili uisitinu* istinito, počinju svakodnevne priče o tome šta se u određenoj jezičkoj igri računa za činjenicu, opis ili istinu. Pošto su ti pojmovi povezani porodičnim sličnostima, bez jednog načela koje njihovu uobičajenu upotrebu objedinjuje u opštu predstavu jezika, postojeće razlike između pojedinih jezičkih oblasti ne mogu da budu izraz tradicionalne bifurkacione teze, budući da ona pretpostavlja postojanje jednog takvog načela (korespondencije sa nezavisnom stvarnošću). Kripke-Vitgenštajn ukida podelu između jezičkih oblasti koju nameće semantički realizam, ali on to ne čini u ime apsurdne ideologije jednakosti svih deklarativnih rečenica na temelju trivijalnosti istine, već da bi pomoću deflacionizma oslobodio skeptički „realizam sa ljudskim likom“, stanovište sažeto u stavu da kada znaš zašto i sa kojom svrhom *to govoriš*, onda znaš i kada je to istina ili činjenica.

Sada možemo da odgovorimo i na moguću primedbu da skeptički realizam zanemaruje razliku između uloga koje u svakodnevnom životu igraju tvrdnje o značenju nečijih reči i tvrdnje o, na primer, boji snega. Stvar stoji ovako: ako smatram da Petar ispravno upotrebljava „+“, ja ću da mu pripišem umešnost u sabiranju i opišem minimalnu činjenicu *da Petar razume „+“ kao znak za sabiranje*. Pošto je praktična svrha te rečenice to da izrazi moje odobravanje Petrove upotrebe „+“, njenu ulogu možemo da shvatimo kao *čin* izdavanja „jezičke dozvole“ pojedincu koji zadovoljava izvesne kriterijume. Shodno tome, ja moram *zaista* da kažem „Petar razume „+“ kao znak za sabiranje“, ukoliko želim Petru da izdam pomenutu „jezičku dozvolu“ (Burgess 2012: 124). Zbog toga uloga te rečenice ne može da se svede na izveštaj o nekoj činjenici u vezi Petra i, u tom smislu, izjednači sa ulogom koju u jeziku igraju rečenice kao što je „Sneg je beo“.

6.2.3. Skeptički realizam i objektivnost značenja. Skeptičan prema mogućnosti da se hod u jeziku osigura (nezavisno) od načina na koji ljudi *de facto* žive i govore, Kripke-Vitgenštajn hjumovskim bojama pozajmljenim iz oblika života pozlaćuje i boji *ceo svet* (a ne samo domen semantičkog, kao što smatraju antirealisti), smeštajući ga u mrežu ljudskih interesa, vrednosti i osećanja. Otuda može da se očekuje da će realista starog kova krenuti u protivnapad sa tvrdnjom da je Kripke-Vitgenštajnov poziv na deflacionizam tek jedan sholastički trik, koji izvlači tobože realističkog zeca iz deflacionističkog šešira skrećući pažnju sa glavnih pitanja. Prvo, ako su semantičke činjenice samo projekcija (jezički nusprodukt) govora o značenju, kao što bi to moglo da se nasluti u idealističkom prizvuku spoja između Kripke-Vitgenštajnovog kvijetizma u pogledu metafizike značenja i njegovog učenja o uslovima opravdane upotrebe, ako reč vodimo *mi* a ne svet, i ako je ta reč u svojoj osnovi izraz golog slaganja pripadnika istog oblika života, šta onda ostaje od značenja i istine, osim klimave nade da plamen objektivnosti može da se zapali pukim trenjem subjektivnih jezičkih sklonosti? I drugo, ukoliko svaki spor oko značenja i istinitosti neke rečenice završava

neopozivim presudama jezičkog tribunala zajednice, čiji autoritet nema i ne iziskuje opravdanje jer neposredno proističe iz razumu neprobojnog oblika života, nije li onda Gellner sa pravom u takvom skeptičkom rešenju prepoznao „meku pornografiju iracionalizma“ (Gellner 1984: 254), zaodenuću, da ironija bude veća, u svakoj trezvenoj filozofiji neprihvatljivi „apsolutni“ jezički idealizam?

Kripke škrto govori o ovom pitanju. Ali on ipak kaže ono što je najvažnije – da skeptički realizam *nije* konvencionalistička teorija značenja: „Vitgenštajnovu teoriju ne treba pomešati sa teorijom da, za svako m i n , vrednost funkcije koju označavamo rečju „plus“ jeste (po definiciji) vrednost koju bi (skoro) svi u jezičkog zajednici dali kao odgovor“ (Kripke 1982: 111). Da onda obrnemo poziciju i kažemo: nije pitanje da li Kripke zaista misli ono što mu se pripisuje – ne misli – već *zašto* on ne misli tako, kad nesporno smatra da je čovek, u nekom smislu, mera svih stvari u jeziku, onih koje znače *da* znače i onih koje su istinite *da* su istinite.

Uistinu, zastupnik skeptičkog realizma veruje da bi jezička igra sa znakom „+“ izgubila svrhu kada u jezičkoj zajednici ne bi preovladavalo slaganje u odgovorima na pitanja o zbiru. Tačno je, takođe, da on smatra da u potrazi za poslednjim osnovom značenja ne možemo da tragamo dalje od gole činjenice da se slažemo u primitivnim odgovorima. Ipak, tezu o ukorenjenost jezika u obliku života ne bi trebalo da čitamo kao otkriće karike koja nedostaje između znaka i njegove upotrebe. Jer, kao što smo već rekli: dublje od oblika života ne možemo da tragamo zato što *nema* metafizičkog opravdanja značenja, a ne zato što oblik života čini metafizičko opravdanje značenja! Martin Kuš određuje značaj oblika života na sledeći način:

[Z]a skeptičko rešenje..centralno je da su filozofsko-metafizički predlozi u pogledu činjenica o značenju zamenjeni antropološkim i biološkim opažanjima o obliku života. Ne postoje metafizički temelji naše jezičke igre

u kojoj pripisujemo značenja i namere drugima i sebi. Ne možemo da kopamo dublje od uvida da nam zajednička biologija i zajednički oblik života omogućavaju da imamo jezik i da se razumemo...Zalutaćemo ako pokušamo da utemeljimo [jezik] u nekoj dubokoj filozofskoj činjenici o sebi. Ne postoji dublja činjenica od toga da mi sticajem okolnosti imamo ovu praksu i da ona ispunjava korisnu socijalnu funkciju (Kusch 2006: 217).

Načelno tačna, Kušova ocena da je jezik deo ljudskog života koji ne možemo da objasnimo i opravdamo osnovnijim pojmovima nedorečena je u pogledu kritičke uloge pojma oblika života, zbog čega postaje ranjiva na Mekdauelovu primedbu da je skeptički realista, došavši do oblika života, već otišao predaleko.

Naime, na osnovu Kušove ocene *moglo* bi da se zaključi da, stigavši do kraja lanca opravdanja, skeptički realista naglo menja način odbrane značenja pa tvrdi da *kada bi postojalo* metafizičko opravdanje značenja, onda bi to bila neobjašnjiva činjenica o slaganju primitivnih odgovora članova jezičke zajednice koji su subjektivno uvereni da postupaju ispravno. Premda prave stvari nema, postoji njena zamena u vidu antropološkog i biološkog kvazi-opravljanja, srećom taman dovoljna da održi svakodnevni jezik u životu. Izgleda da tako ulogu oblika života razume Mekdauel, koji upozorava na opasnost da traganjem do tačke na kojoj nestaje razlika između obaveza koje govornim licima nameće razumevanje značenja i članstvo u jezičkoj zajednici „iscedimo“ normativnost iz jezika. Jer, ako u osnovnom sloju jezika postoji samo puko podudaranje besmislenih oglašavanja govornih lica u sličnim okolnostima, onda na višim nivoima od objektivne razlike između ispravne i neispravne upotrebe reči preostaje samo zajednička *iluzija* o značenju, utemeljena na mogućnosti pojedinačnog odstupanja od uobičajene jezičke prakse (McDowell 1984/1998: 235).

Prema mom mišljenju, Mekdauel gađa metu koju je sam nacrtao pogrešno tumačeći Kripke-Vitgenštajnov poziv na oblik života. Kao putokaz ka boljem

razumevanju može da nam posluži Kripkeova rasprava o engleskom prevodu za ovaj problem ključnog mesta *Istraživanja*. Zgodan slučaj je da dva raspoloživa prevoda na južnoslovenske jezike prikazuju suštinu Kripkeove zamerke prevodu Elizabet Enskomb (Elisabeth Anscombe). Izvorno, Vitgenštajn piše: „Ein Wort ohne Rechtfertigung gebrauchen, heißt nicht, es zu Unrecht gebrauchen“ (Wittgenstein 1998: §289). Kripke smatra da je sporno značenje nemačkog izraza „zu Unrecht“. U „enskombovskom“ prevodu Igora Mikecina navedena rečenica glasi: „Upotrebljavati riječ bez opravdanja ne znači upotrebljavati je *s nepravom*“ (Wittgenstein 1998: §289). U „kripkeovskom“ prevodu Ksenije Maricki Gađanski čitamo: „Jednu reč upotrebiti bez opravdanja ne znači upotrebiti je *krivo*“ (Vitgenštajn 1980: §289). Na prvi pogled, razlika jedva da postoji, ali malo pomeranje ima velike posledice. Dok prvi prevod nagoveštava *postojanje prava* ili *normativnog osnova* čak i na rudimentarnom nivou upotrebe jezika, drugi nagoveštava *nepostojanje prava* ili *normativnog osnova* za kritiku rudimentarne upotrebe jezika (Barry 1996: 38). Naravno, Kripke ne poriče da deo Vitgenštajnovne poente jeste i to da govorna lica u osnovnim slučajevima imaju pravo da bez nezavisnog opravdanja upotrebe neku reč po sopstvenom nahođenju, ali smatra da težište leži na postavci da ta neopravdana upotreba nije *neispravna* (Kripke 1982: 74). Prihvatimo li duh prvog prevoda, možemo, kao Mekdauel, da pomislimo kako Kripke, umesto da prepozna i prizna prisustvo značenja u rudimentarnoj upotrebi jezika, zaseca preduboko u haotično tkivo antropoloških i bioloških slučajnosti, čime dozvoljava da značenje „iscuri“ iz jezika. Međutim, „kripkeovski“ prevod smera na nešto drugo, na *granice opravdanja*:

Ako naša praksa zaista jeste da o nekome u određenim okolnostima kažemo „on je u bolovima“, onda to određuje šta se *računa* kao „upotrebiti predikat „je u bolovima“ za njega isto kao za sebe“ ...*Ne postoji legitimno pitanje o tome da li postupamo „ispravno“ kada upotrebljavamo predikat „u*

bolovima“ tako kako upotrebljavamo, ništa više nego što postoji takvo pitanje o tome da li smo u pravu kada postupamo sa „plus“ tako kako postupamo...Ovo je ono što mi radimo; možda bi se druga stvorenja ponašala drugačije (Kripke 1982: 135-136; moj kurziv – M.Š.).

Kripke-Vitgenštajn u stvari tvrdi, a Kuš to nedovoljno jasno ističe, da kada u traganju za semantičkim opravdanjem dospemo do oblika života – tamo gde postupamo slepo, bez oklevanja i opravdanja – mi nalećemo na tačku na kojoj je zahtev za daljim opravdanjem *neopravdan*. Na kraju lanca opravdanja, kada iscrpimo sve uobičajene razloge, *mi* jednostavno postupamo tako kako postupamo, a tamo gde nema daljeg opravdanja ili razloga za konkretnu upotrebu neke reči, nema ni opravdanja ili razloga za njeno osporavanje. Ne postoji razlog *zašto* mi, govorna lica koja dele *ovaj* oblik života, nešto smatramo opravdanjem ili razlogom da kažemo *to* u *tim* okolnostima. Stoga, ono što otkrivamo kod slaganja u jeziku jeste ono što moramo da prihvatimo kao dato: da *jednostavno postoje* određeni načini opažanja i doživljavanja sagovornika i sveta, koji se bez opravdanja smatraju ispravnim u datim okolnostima.

U predočenom smislu, jedino moguće gledište skeptičkog realizma jeste *sub specie humanitatis*. Objektivnost značenja uvek je objektivnost za nas; istinitost neke tvrdnje uvek je istinitost za nas. Ne zato što objektivnost i istinitost znače *isto* što i slaganje jezičke zajednice, već zato što ne bi značili ništa bez slaganja jezičke zajednice. Jer, ako skeptički argument otkriva inkohherentnost ideje o unapred zadatim i nezavisnim jezičkim pravilima, u odnosu prema kojima bi naš način postupanja jednom mogao da se pokaže kao zajednički gajena iluzija o međusobnom razumevanju, onda zaključak o neutemeljenosti i neopravdanosti naše upotrebe reči ne govori da je skeptik pobedio, već da smo došli do tačke na kojoj dalje opravdanje nije potrebno – objektivnost počiva na tom neutemeljenom postupanju (Zalabardo 1989: 53-54). Sajmon Blekburn, inače

kritički nastojen prema ovakvom i sličnim tumačenjima Vitgenštajnovе filozofije, precizno sažima ovu vodeću ideju skeptičkog realizma:

Ta intepretacija čini ga realistom posebne vrste. Naravno, on nema ništa zajedničko sa pokušajima da se semantička svojstva redukuju ili identifikuju sa naturalističkim. Njegov realizam pre je potvrda da su realistička misao i jezik sasvim na mestu u [semantici]: ne moramo da crvenimo kada govorimo o istini, činjenicama, izvesnosti u ovoj jezičkoj oblasti više nego u bilo kojoj drugoj. Zašto ne? Zato što nam razmatranja o prirodi jezika, koja kulminiraju u „raspravi o sleđenju pravila“, pokazuju da ne samo da naša sklonost da upotrebimo ili ne upotrebimo neki [semantički] sud, već sve naše klasifikacije zavise od ljudske perspektive koju donosimo u svet. Pod pretpostavkom takvog generalizovanog antropomorfizma, nema potrebe da se [semantici] da posebno mesto. To je samo oblast u kojoj je trag ljudske zmiје vidljiviji nego inače. Na ovo možemo da reagujemo pretpostavljajući da umesto realizma u pogledu [semantike] imamo jezički idealizam u pogledu svega. Ali pristalice ovog pristupa će odgovoriti da nam je Vitgenštajn pokazao kako da razrešimo stare suprotnosti. Nije važno da li koristimo izraz „izam“ da bismo nazvali ishod: ono što je važno je da su [u govoru o značenju] istina, znanje i sve ostalo na mestu čvrsto i na isti način kao bilo gde drugde (Blackburn 1993b: 588).

Moguće je da poneki kritičar i dalje neće biti ubeđen. Štaviše, on već na prvu ruku ima jednostavno i neprijatno pitanje: a šta ako pripadnici nekog drugog oblika života imaju drugačiji stav pa u „68+57=?“ vide „kvabiranje“? Premda *naša* zajednica može da privede u red svog zabludelog člana, šta bi ona trebalo da radi u susretu sa predstavnicima *druge* zajednice, koji drugačije upotrebljavaju „+“, pri tom jednako uvereni da postupaju ispravno? Prostora za

sud da smo *mi* u pravu a *oni* greše nema, jer pravila koja sledimo važe samo unutar granica naše zajednice i oblika života. Posledično, ne postoji ni mogućnost da mi usled otpora stranog oblika života zajednički ispravimo svoje jezičko ponašanje (Kramer 2000: 579-580).

Treba primetiti da ni sam Kripke nije do kraja načisto sa Vitgenštajnovim odgovorom na problem relativnosti značenja. On primećuje napetost između apstraktne mogućnosti „kvabirajućeg“ oblika života, koja je otvorena padom semantičkog realizma, i nemogućnosti da „iznutra“ razumemo takav oblik života: „Mi bismo mogli opisati takvo ponašanje ekstenzionalno i bihejvioristički, ali ne bismo mogli da razumemo kako [„kvabirajuće“] biće nalazi da je prirodno ponašati se na takav način“ (Kripke 1982: 98). Zašto Kripke misli da ovde ima bilo kakve napetosti? Po svojoj prilici, zato što smatra da se skeptički realizam:

(I) Antropološka (socijalno-bioloska) činjenica je da u obliku života X upotrebljavamo „+“ tako da se slažemo: $68+57=125$

nalazi pod pritiskom mogućnosti na koju ukazuje protivčinjenični stav:

(II) Da su antropološke (socijalno-bioloske) činjenice drugačije, onda bismo u obliku života Y upotrebljavali „+“ tako da se slažemo: $68+57=5$.

Međutim, razlog za brigu postoji samo ukoliko očekujemo direktno rešenje problema relativizma u vidu neke činjenice o obliku života X koja bi pokazala da je stav (II) neistinit. Skeptičko rešenje problema relativizma počinje sa priznanjem da takve činjenice nema, a nastavlja uvidom da ona nije ni potrebna jer logička mogućnost (II) ne dovodi u pitanje opravdanost (I). Naime, napetost između (I) i (II) nestaje ako imamo na umu da mogućnost drugačijeg na koju ukazuje (II) nije mogućnost *drugačije operacije sabiranja* pred kojom moramo nekako da opravdamo (I), već mogućnost *drugačije upotrebe „+“* koja sa našeg stanovišta donekle nalikuje (I).

Mi očigledno možemo da odredimo „kvabiranje“ - nastanak skeptičkog izazova zasniva se na toj mogućnosti - ali ne možemo da se pronađemo u

ponašanju ljudi koji bi tako upotrebljavali „+“. Naime, pokušamo li da oživimo apstraktnu mogućnost „kvabirajuće“ upotrebe „+“, uočićemo da naše razumevanje brzo otkazuje.⁸⁰ Ja ne bih mogao da razumem bića koja, ponašajući se naizgled kao mi, na nalog „Izmeri ove komade drveta i daj mi jedan od 5 centimetara“ odgovaraju, na primer, „Nema nijednog, svi su duži. Spojiću ovaj od 57 sa ovim od 68 i dobićeš komad od 5 centimetara“; ili koja na na kasi kažu trgovcu „Vraćam ovu čokoladu koja košta 10 dinara, imam samo 5 u novčaniku“, na šta on odgovara „Nije problem, dodaćemo još jednu koja košta 100 dinara i onda ćeš imati dovoljno novaca “. Jer, šta bi tim „kvabirajućim“ bićima značile reči „meriti“, „duže“, „kraće“ ili „više“ i „manje“, šta je za njih „trgovina“, šta „cena“, šta „novac“ itd.? Poenta je u tome da skeptik, pored sabiranja, posredno ukida i mnoštvo drugih pojmova, čiji se broj naglo uvećava kako pokušavamo da domislamo lanac posledica koje bi po naš život imala takva upotreba „+“, sve do tačke na kojoj se svaka inteligibilnost skeptičke hipoteze o „kvabiranju“ gubi. Neuspeh našeg pokušaja da izvedemo i razumemo dalekosežne posledice „kvabiranja“ pokazuje da protivčinjenični stav (II) ne izražava neku stvarnu mogućnost koja dovodi u teškoću (I). Svaki korak bliže obliku života Y korak je bliže rubnim područjima oblika života X, gde naša sposobnost razumevanja prestaje. Naime, mi ne možemo da zavirimo u oblik života Y, jer ne možemo da se izvučemo iz oblika života X a pri tome ponesemo sa sobom pojmovnu mrežu oblika života X – jedinu mrežu koju razumemo. Jednostavno rečeno, to što možemo da razumemo apstraktnu mogućnost neke drugačije pojmovne mreže ne implicira da možemo da razumemo same pojmove te drugačije mreže.

Stav (I) možemo da shvatimo kao modalnu formu Vitgenštajnu drage slike zeca-patke: oblik života X čas se pojavljuje kao *slučajna* antropološka činjenica, čas kao *nužan* uslov značenja. U jednom geštaltu mi postajemo svesni da ništa ne

⁸⁰ Moja dopuna Kripkeovog argumenta oslanja se na neke od ideja koje Stroud nalazi u *Istraživanjima*. Vidi Stroud 1965.

garantuje objektivnost značenja osim načina na koji *de facto* živimo i govorimo, u drugom uviđamo da ne možemo da zamislimo stvarnu alternativu našem obliku života (Lear 1982: 386). Prema skeptičkom realizmu, pojam „oblik života“ ponaša se kao transcendentalna kategorija u *slabom* smislu reči, budući da stav (I) ukazuje na pozicioniranost govornih lica *unutar kontigentnog oblika života X* kao uslov mogućnosti značenja. Na taj način skeptički realista istovremeno: a) čuva skeptički uvid, pošto poriče tvrdnju da oblik života X nije slučajna činjenica već jedini logički moguć svet, i b) čuva realistički uvid, pošto poriče da stav (II) izražava stvarnu mogućnost koja relativizuje jezičku praksu unutar oblika života X. Ako je to tačno, onda on može da precrta oblik života X iz (I):

(I) ~~Antropološka (socijalno-biološka) činjenica je da u obliku života X~~
~~upotrebjavamo „+“ tako da se slažemo da: $68+57=125$;~~

pa objektivnost značenja „+“ ostaje netaknuta.

7. Zaključak

Od svog objavljivanja Kripkeova knjiga o Vitgenštajnu izaziva oprečne reakcije. Snažnu privlačnost i uzbuđenje kakvo sa sobom donosi novo i korenito drugačije tumačenje velike i već kanonizovane filozofije. I još snažniju odbojnost, ponekad i otvoreno neprijateljstvo s one strane principa blagonaklonosti, svakako neuobičajno za ton ezoterične rasprave o dokazima za i protiv tvrdnje da se uprkos nepobitnim dokazima protiv – mi ipak razumemo, mada ne iz razloga koje filozofi obično podrazumevaju. Ovu duboku podvojenost znatnim delom objašnjava to što Kripke-Vitgenštajn u ruševinama ostavlja tradicionalnu predstavu o prirodi razumevanja i značenja, čija privlačnost i danas okupira filozofski zdrav razum; predstavu o tome da nam *nešto* u glavi govori kako bi trebalo da upotrebljavamo jezik, pri čemu taj glas nije unutrašnji odjek naše slobodne odluke, već obavezujuće uputstvo koje nam stiže iz nekog nezavisnog izvora značenja. Opet, skeptički napad ne bi u toj meri uzбудio duhove da ne polazi od uobičajenih opažanja o svakodnevnom jeziku, koja svi smatramo nespornim, da nije izveden sa najvećom logičkom strogošću, i da ne završava zapanjujućim zaključkom da činjenica u čiju nužnost smo bili uvereni već samim tim što jezik postoji – ne postoji.

Ipak, prema mom mišljenju, glavni razlog pomenute podvojenosti čini razočaravajući rasplet skeptičke drame. Umesto otkrića velike i do sada nepoznate istine o jeziku, na kraju dobijamo iznenađujuće „tanko“ rešenje, sastavljeno od naizgled nezanimljivih truizama (kao što je to da se mi uglavnom slažemo u jeziku) i dvosmislenih stavova, u koje lako mogu da se učitaju izazovni i hrabri ali već na prvi pogled sumnjivi odgovori na pitanje o prirodi značenja. Nažalost, to se i dogodilo: zanemarujući brojna Kripkeova upozorenja da skeptičko rešenje nije još jedna, doduše pomalo bizarna, teorija značenja, tumači su od njegovog Vitgenštajna napravili proroka iracionalizma, koji okvirne pojmove naše slike sveta smešta izvan domašaja razuma, u utorbu

mističnog oblika života, ili ih pak olako izručuje promenjivom sudu većinskog mišljenja. Odmah zatim, ti isti tumači izložili su Kripke-Vitgenštajna barožnoj vatri kritika, gde posebno porazno deluju one proistekle iz razumljive intepretatorske intuicije da upadljive slabosti skeptičkog rešenja svedoče o brojnim samoprotivrečnostima, neizbežnim za raspravu koja prvo, sa svom ozbiljnošću, objavi da je ideja značenja iščezla, a zatim pokušava da nas uveri kako, uprkos tome, možemo da nastavimo da govorimo kao i pre jer se, eto, slažemo.

Kritičari, naravno, ne poriču da je Kripke-Vitgenštajn svestan problema koji nastaju sa priznanjem „istine skepticizma“, ali smatraju da je predložena anti-skeptička strategija neodrživa. U njihovim očima, skeptičko rešenje predstavlja kompromis sa skeptikom: Kripke-Vitgenštajn prihvata skeptički zaključak pa popušta kriterijume značenja u semantičkom diskursu, zamenjujući uslove istinitosti uslovima opravdane upotrebe, zato da bi, zauzvrat, mogao da sačuva semantički realizam u ostatku jezika. Sam Kripke primećuje da Vitgenštajnovom pristupu, usmerenom na prikazivanje svakodnevnog upotrebe jezika, teškoće stvara očigledna činjenica da se pojmovi koji semantičkom realisti služe za objašnjenje prirode značenja pojavljuju i u uobičajenom govoru o značenju. Pitanje koje on sebi postavlja glasi: ako je skeptički zaključak tačan pa činjenica o značenju nema, zašto mi onda u svakodnevnom jeziku tvrdimo da su rečenice koje govore o značenju nečijih reči istinite ili neistinite? Njegovo objašnjenje je da Vitgenštajn shvata istinitosni predikat kao jezičko oruđe lišeno uticaja na značenje stavova kojima se pripisuje određena istinitosna vrednost, i da tako, bez većih problema, polaže račun za svakodnevnu upotrebu rečenica kao što je „Istina je da Petar razume „+“ kao sabiranje“.

Na žaljenje svojih pristalica, Kripke ovde staje, ostavljajući tako prostor za primedbu da bez pravog odgovora ostaje pitanje o metafizičkom položaju govora o značenju u skeptičkom rešenju, od čijeg adekvatnog određenja zavisi uspeh skeptičkog rešenja. Štaviše, čini se da uvođenje deflacionog pojma istine

umnogome pogoršava stvari, jer goruće pitanje sada postaje: ukoliko rečenice semantičkog diskursa ipak imaju neke uslove istinitosti, šta ih onda razlikuje od deklarativnih rečenica iz drugih jezičkih oblasti? Rasuđujući na tom tragu, Pol Bogosjan nalazi pogubnu slabost skeptičkog rešenja u njegovoj nemogućnosti da izdvoji govor o značenju od ostatka jezika *bez* pojma istine kog se odriče – istine kao odnosa jezika i sveta. Problem je, zapravo, u sledećem: ukoliko Bogosjanova rasprava o problemu istine u skeptičkom rešenju zaista dokazuje da Kripke-Vitgenštajn ne može da objasni razliku između govora o značenju i govora o fizičkom svetu, onda čitava njegova anti-skeptička strategija, koja je zasnovana na izdvajanju i reviziji skepticizmom zahvaćenog semantičkog diskursa, dolazi u pitanje. Uzvratajući na Bogosjanovu razornu kritiku, retki branioci skeptičkog rešenja tvrde da se obrt ka semantičkom antirealizmu ogleda u nezavisnom *samo*-određenju kriterijuma značenja u semantičkom diskursu, te da skeptičko rešenje ništa ne duguje semantičkom realizmu i realističkom pojmu istine. Moja analiza ove rasprave pokazala je da su obe strane u pravu, samo ne iz razloga iz kojih misle da su u pravu.

Tačno je, naime, da deflacionizam nije prepreka skeptičkom rešenju, ali ne zato što omogućava Kripke-Vitgenštajnu da ublaži i preobrazi skeptički zaključak u drugačije objašnjenje razlike između rečenica koje imaju i onih koje nemaju uslove istinitosti, već zato što mu omogućava da tu razliku odbaci. On je, dakle, važan za skeptičko rešenje zato što, budući da ne sadrži nikakvu pretpostavku o odnosu jezika i sveta, oslobađa Kripke-Vitgenštajna od obaveze da zasnuje novu ideju značenja na nekom shvatanju istine i uslova istinitosti. Tačno je, takođe, i to da nema skeptičkog rešenja bez pojma istine kao odnosa jezika i sveta. Naime, ukoliko je deflacioni pojam istine jedini u igri, onda ne samo da je sporna strategija skeptičkog rešenja, već je ono osujećeno od samog početka, zato što deflacioni pojam istine izjednačava uslove opravdane upotrebe i uslove istinitosti i time briše razliku između skeptičkog zaključka i skeptičkog paradoksa. Međutim, sagledana zajedno sa tezom o nezavisnosti skeptičkih

kriterijuma značenja od uslova istinitosti, Bogosjanova poenta upućuje, umesto na neodrživost skeptičkog rešenja, na nešto sasvim drugo: na to da razlika između uslova opravdane upotrebe i uslova istinitosti ne može da bude razlika između semantičkog diskursa i ostatka jezika *u* skeptičkom rešenju, već jedino razlika *između* semantičkog realizma i skeptičkog rešenja.

Uzimajući to u obzir, ja sam konačnu odbranu skeptičkog rešenja od Bogosjanove optužbe za samoprotivrečnost predstavio ovako: ukoliko pretpostavimo da je semantički realizam teorija koja istinito predstavlja činjenice o značenju, i ukoliko pretpostavimo pojam istine kao odnosa jezika i sveta, prinuđeni smo da prihvatimo zaključak da ne postoje istine i činjenice o značenju rečenica o značenju, samim tim i paradoksalan stav da značenje ne postoji. Sve teškoće uklapanja „istine skepticizma“ u unutrašnju strukturu skeptičkog rešenja pomoću teorijskih sredstava koja nam na raspolaganju ostavlja deflacioni pojam istine čine dodatne razloge da se odbaci teorija koja objašnjava značenje pomoću uslova istinitosti. Drugim rečima, uvođenje deflacionizma radi objašnjenja pred-teorijskog ili „nevinog“ realizma, koji nesporno karakteriše svakodnevni govor o značenju, otvara teško pitanje metafizičkog statusa semantičkog diskursa jedino pod pretpostavkom da i posle skeptičkog zaključka kriterijumi semantičkog realizma ostaju na snazi u ostatku jezika. Pošto deflacionizam, na svoj način, podriva tu pretpostavku, nema razloga da se skeptičko rešenje razume kao komprimis sa skeptikom. Ovaj uvid imao je odlučujući značaj za moje tumačenje Kripke-Vitgenštajnovе pozicije.

Prema standardnoj intepretaciji, skeptički zaključak predstavlja izraz selektivnog metafizičkog skepticizma u pogledu činjenica o značenju nečijih reči, dok je skeptičkog rešenje izraz semantičkog antirealizma. Jedno sledi iz drugog: pošto činjenice o značenju ne postoje, deklarativne rečenice semantičkog diskursa ne opisuju činjenice i *eo ipso* nemaju značenje zahvajući uslovima istinitosti. Umesto toga, one izražavaju nesaznajni odnos slaganja nekog govornog lica sa sagovornikovom upotrebom određene reči, za razliku od

ostalnih deklarativnih rečenica, koje značenje poseduju zahvaljujući uslovima istinitosti i opisuju odgovarajuće činjenice. Ipak, moja analiza odnosa između deflacionog pojma istine i semantičkog antirealizma upućuje na korenito drugačije razumevanje anti-skeptičke strategije. Na osnovu tekstualnih potvrda iz Kripkeove rasprave i na osnovu Vilsonovog tumačenja skeptičkog argumenta, zaključio sam da skeptički argument, umesto revizije metafizičkog statusa govora o značenju, zahteva reviziju kriterijuma značenja u čitavom jeziku. Kripke-Vitgenštajn odbacuje semantički realizam *u celini*, zato što pretpostavka da značenje neke rečenice zavisi od odgovarajućih uslova istinitosti vodi od skeptičkog zaključka do skeptičkog paradoksa. Ukratko, dok vladajuće tumačenje glasi: a) značenje je veza između neke rečenice i odgovarajuće činjenice, b) nijedna činjenica o govornom licu ne može utvrdi koje stanje stvari ono opisuje pomoću neke rečenice, c) značenje ne postoji, d) rečenice koje govore o značenju nečijih reči ne opisuju činjenicu o tome u kom značenju neko govorno lice upotrebljava određene reči, već izražavaju odnos slaganja ili neslaganja između tog govornog lica i njegovih sagovornika; ja sam pokušao da pokažem: i) značenje je veza između neke rečenice i odgovarajuće činjenice; ii) nijedna činjenica o govornom licu ne može utvrdi koje stanje stvari ono opisuje pomoću neke rečenice; iii) značenje ne postoji; iv) pošto značenje postoji, ono ne može da bude određeno vezom između neke rečenice i odgovarajuće činjenice, v) značenje je uloga koju neka reč ima u životima ljudi koji je upotrebljavaju.

Ključna prednost ponuđene interpretacije je u tome što uspešno zaustavlja skeptički napad na skeptičko rešenje. Naime, drugi krak optužbe za samoprotivrečnost čini primedba da ni samo skeptičko rešenje ne može da odoli razornoj moći skeptičkog argumenta. Jer, ukoliko se značenje rečenica koje govore o značenju Petrovih reči iscrpljuje u njegovom slaganju ili neslaganju sa jezičkom zajednicom, onda nije jasno zašto bi činjenice o tome da li je Petar upotrebio reč „pas“ kao i ostali članovi jezičke zajednice bile otpornije na skeptički argument od činjenica o tome kako je Petar razumeo reč „pas“ u

prošlosti. Sa druge strane, u slučaju da one jesu otpornije, imali bismo posla sa direktnim a ne skeptičkim rešenjem. Međutim, Kripke na više mesta izričito tvrdi da skeptičko rešenje nije socijalna metafizika značenja, koja vanjezičke entitete zamenjuje unutarjezičkim činjenicama o usvojenim obrascima zajedničkog jezičkog ponašanja. Jer, osim metafizike, on odbacuje i realističku epistemologiju razumevanja. Štaviše, neposredan cilj skeptičkog napada jeste sam čin povezivanja jezika sa nekim nezavisnim izvorom značenja bilo kog metafizičkog porekla, odnosno njegova pretpostavka u vidu neke subjektivne činjenice koja može u celosti da predoči određenom pojedincu sadržaj bilo koje objektivne semantičke veze. Budući da sve raspoložive činjenice koje bi mogle da utvrde značenje date reči za neko govorno lice moraju prethodno i same da budu protumačene, pokušaj takvog opravdanja jezika ili vodi beskonačnom regresu tumačenja ili pretpostavlja ono što nastoji da objasni.

Za razliku od standardne, nova intepretacija tvrdi da je skeptički argument *reductio ad absurdum* dokaz protiv filozofskog tumačenja zdravorazumske predstave o metafizičkom osnovu normativnosti i objektivnosti značenja *via* njegovih *epistemoloških implikacija*. Otuda sledi da je skeptičko rešenje otporno na skeptički argument zbog toga što se ono tiče *vrste opravdanja*, a ne *vrste činjenica* koje mogu da posluže kao metafizičko opravdanje. Kripke-Vitgenštajn odbacuje ideju o nekom nezavisnom izvoru značenja, samim tim i obavezu da objasni njegov uticaj na jezičko ponašanje utemeljujući ga u epistemološki transparentnim činjenicama o govornom licu. Skeptičkim rešenjem vlada antifundacionalistički uvid da je pogrešno tragati za nezavisnim osnovom jezika koji dokazuje da naše reči zaista znače to što nam one *de facto* znače, zato što takvog osnova nema: nema „dubljeg“ objašnjenja za jezik kao jednu od osnovnih činjenica ljudskog života.

Shodno rečenom, skeptičko rešenje podrazumeva promenu svih teorijskih sastojaka semantičkog realizma: umesto semantičke, skeptičko rešenje zastupa intersubjektivnu koncepciju normativnosti, umesto klasičnog skeptički realizam,

a umesto semantičkog individualizma intersubjektivnost. Prvo, dok semantički realista smatra da se normativnost značenja ili sleđenje jezičkih pravila ogleda u vezi između mentalnih stanja nekog govornog lica i njegovih jezičkih postupaka, zastupnik intersubjektivne koncepcije normativnosti smatra da je u pitanju odnos između govornih lica uključenih u zajedničku praksu pripisivanja značenja svojim i tuđim jezičkim postupcima. To znači da razlika između ispravnog i neispravnog nije primenjiva na jezičke postupke izdvojenog pojedinca, zato što ona zavisi od mogućnosti da pojedinac uporedi svoje jezičke postupke sa tuđim, da ih ispravi, obrazloži i opravda u slučaju sagovornikovog neslaganja. Pored pripadnosti zajednici, ova mogućnost pretpostavlja i to da se govorna lica uglavnom slažu u upotrebi reči, odnosno u obliku života. Pojam „oblik života“ označava celovitu usklađenost u „slepom“ ponašanju govornih lica usidrenih u zajedničko prirodno i kulturno nasleđe, čiji suštinski deo i najviši izraz čini slaganje u jeziku.

Uloga ovog slaganja okvirna je a ne konstitutivna: *da* reči uopšte nešto znače zavisi od slaganja u primitivnim odgovorima, ali ono ne određuje *šta* reči znače. Oblik života ne govori o poslednjem osnovu značenja svih jezičkih postupaka, već ukazuje na granicu do koje pitanje osnovanosti pojedinog postupka može smisleno da se postavi. Iz toga proizlazi da sleđenje jezičkih pravila ne možemo da *svedemo* na postojeću upotrebu reči zato što ono *jeste* postojeća upotreba reči: činjenica da je jezik normativan pokazuje se u tome što mi ne prihvatamo neslaganje u vezi značenja pojedinih jezičkih postupaka, kao i u našoj uobičajenoj praksi da međusobnim ispravljanjem, obrazlaganjem i opravdavanjem pojedinih jezičkih postupaka uglavnom uspešno usklađujemo jezičko ponašanje. To ponašanje nije podložno dubljem utemeljenju u normativnim činjenicama bilo koje vrste: ono je proizvod učenja, a ne shvatanja i tumačenja jezičkog pravila. Naše razumevanje neke reči ogleda se u tome što njenu naučenu upotrebu prihvatamo kao prirodnu i neizbežnu, i u tome što je u

konkretnim okolnostima opravdavamo pomoću primera i objašnjenja koje smo dobili tokom učenja.

Drugo, iako skeptički zaključak poriče da postoje činjenice koje utvrđuju značenje nečijih reči nezavisno od bilo čije jezičke prakse, skeptičko rešenje je oblik realizma, zato što Kripke-Vitgenštajn smatra da rečenice koje govore o značenju nečijih reči opisuju činjenice i da pri tome nisu u bilo kom filozofski relevantnom smislu podređene opisnim rečenicama iz drugih jezičkih oblasti. Sa promenom vrste opravdanja jezika, menja se i odnos između opravdanja i opisnog statusa deklarativnih rečenica iz određene oblasti jezika: umesto iz slaganja sa nezavisnim činjenicama u svetu, obeležja istinitosti i objektivnosti potiču iz uslova opravdane upotrebe u datoj jezičkoj igri. Tako činjenice o značenju nečije upotrebe „+“ i činjenice o značenju „+“ uopšte mogu da postoje pod uslovom da govorno lice koje upotrebljava „+“ pripada jezičkoj zajednici čiji članovi se slažu u „slepim“ odgovorima na pitanja o zbiru. One izražavaju odnos tog govornog lica prema sagovornicima uključenim u zajedničku upotrebu „+“, ali ne objašnjavaju ni njegovo ni jezičko ponašanje zajednice. U sadejstvu sa deflacionim pojmom istine, Kripke-Vitgenštajnovu pribegavanje uslovima opravdane upotrebe vodi antiredukcioniističkom shvatanju činjenica o značenju, koje odgovara „nevinom“ realizmu svakodnevnog govora o značenju. Utisak da to gledište ukida razliku između onoga što se govornim licima *čini* i onoga što *jeste* objektivno i istinito pogrešan je zato što potiče od odbačene predstave o nužnim pretpostavkama značenja. Skromna pouka skeptičkog realizma je da sve razlike do kojih je semantičkom realisti stalo moraju da se povuku *u jeziku*, jer mi ne raspoložemo drugim načinom da pristupimo svetu. Prema tome, ukoliko jezička pravila uistinu jesu izraz načina na koji mi *de facto* živimo i govorimo, govor o istinitosti, činjeničnosti i objektivnosti ima smisla samo *sub specie humanitas*.

Da svaki pojedinac ima pravo na tvrdnje o značenju sopstvenih jezičkih postupaka i obavezu da to pravo brani pred jednakim pravom drugih da se ne

slože i da zahtevaju obrazloženje, da su takvi sporovi retkost i da se mi uglavnom slažemo postupajući onako kako smo naučeni, da je svrha jezičke igre sa semantičkim pojmovima uobličavanje i održavanje međusobnih odnosa u svakodnevnom životu; sve to znači da je razumevanje skup postupaka, sklonosti, iskustava i oblika ponašanja koje objedinjuje samo jezik i ništa više. To znači i da jezik ne može da se svede na nešto drugo ili da se nečim opravda. Zbog toga konačnost opravdanja ne otkriva ni neopravdanost jezika ni njegovu ukorenjenost u pred-jezičkom saznanju o semantičkom „nešto više“, koje navodno izmiče domašaju svakodnevnog govora budući da poseduje drugačiji metafizički kvalitet od poznatih fizički i mentalnih činjenica. Naprotiv, ona otkriva granice u jeziku na koje nalećemo kada u sagovornikovom zahtevu da opravdamo neki svoj jezički postupak tako što ćemo navesti „nešto više“ od onoga što inače važi kao opravdanje – a skeptički izazov se na kraju, kada ga posmatramo iz ugla skeptičkog rešenja, pokazuje kao jedan takav zahtev – ne možemo da prepoznamo inteligibilan sadržaj. Susret sa tim „unutrašnjim“ granicama jezika omogućava nam uvid u „istinu skepticizma“, koju Stenli Kavel, jedini filozof saglasan sa Kripkeom da Vitgenštajnov skepticizam u pogledu mogućnosti sleđenja jezičkih pravila otkriva nešto suštinski važno o našem jeziku, opisuje na sledeći način:

To što u celini uspevamo [da se razumemo] stvar je zajedničkih puteva interesa i osećanja, načina na koji reagujemo, [zajedničkog] smisla za humor i za značajno i za ispunjenje, za ono što je nečuvano, za ono što je slično i za ono šta je drugačije, šta je prekor, šta oproštaj, kada je neka rečenica tvrdnja, kada poziv, kada objašnjenje – celog vrtloga života koji Vitgenštajn zove „oblik života“. Ljudski jezik i aktivnost, razboritost i zajednica, ne počivaju ni na čemu više, ali ni manje, od ovoga. Ta je vizija koliko jednostavna toliko i teška, a koliko je teška toliko je...zastrašujuća (Cavell, 1962: 74).

Kripke-Vitgenštajn nam pomaže da dignemo glavu iznad površine jezika taman koliko je potrebno da uvidimo da na mestu metafizičkog osnova značenja nema ničega više osim različitih obeležja našeg svakodnevnog upotrebe jezika, koja bi bila međusobno nespojiva i neobjašnjiva kada bi u jeziku kojim slučajem uistinu postojalo „nešto više“ od njegove svakodnevnog upotrebe. Ovako motivisano nepoverenje prema mogućnosti objašnjenja jezika predstavlja paradigmatički izraz onoga što jako Hintika zove koncepcijom jezika kao „univerzalnog medijuma“. Ako je Hintika u pravu kada u tekstu „Ko će ubiti analitičku filozofiju?“ (Hintikka 1998) kaže da se uzrok krize savremene analitičke filozofije nalazi u širenju uticaja stanovišta ove vrste, ako će analitičku filozofiju ubiti odustajanje od odgovora na pitanje šta je to jezik, onda Kripke-Vitgenštajn svakako stoji u prvom redu krivaca. Sa druge strane, ako su u pravu Hintikini neistomišljenici, koji, kao Hilari Patnam (Hilary Putnam 1998), tvrde da kritika svakog pokušaja da se utvrdi postojanje nekakve stabilne i autonomne normativne strukture ljudskog jezika predstavlja uslov oporavka i najvažniji zadatak današnje analitičke filozofije jezika, onda Kripke-Vitgenštajn stoji kao jedan od njenih najviših svetionika.

Literatura:

- Ahmed, A. (2007). *Saul Kripke*. London: Continuum.
- Ahmed, A. (2010). *Wittgenstein's „Philosophical Investigations“: A reader's guide*. London: Bloomsbury Academic.
- Aldrich, V. (1987). Kripke on Wittgenstein on regulation. *Philosophy*, 62, 375-384.
- Anscombe, G. E. M. (1985). Review of Kripke, *Wittgenstein on rules and private language*. *Ethics*, 95, 342-352.
- Armour-Garb, B., & Beall, J.C. (2005). Deflationism: The basics. u B. Armour-Garb & J.C. Beall (ur.), *Deflationary truth* (str. 1-29). Chicago: Open Court.
- Ayer, A. J. (1986). *Ludwig Wittgenstein*. London: Penguin.
- Ayer, A. J., & Reese, R. (1954). Symposium: Can there be a private language?. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 28, 63-94.
- Baker, G., & Hacker, P (1984). *Scepticism, rules and language*. Oxford: Blackwell.
- Bakhurst, D. (1995). Wittgenstein and Social Being. u D. Bakhurst & C. Sypnowich (ur.), *The Social Self* (str. 30-46). London: Sage.
- Barkli, Dž. (1977). Rasprava o principima ljudskog saznanja. Beograd: BIGZ.
- Bar-On, D., & Simmons, K. (2006). Deflationism. u E. Lepore & B. C. Smith (ur.), *The Oxford handbook of philosophy of language* (str. 607-631). Oxford: Oxford University Press.
- Barry, D. (1996). *Forms of life and following rules: A Wittgensteinian defence of relativism*. Boston: Brill.
- Blackburn, S. (1984a). The individual strikes back. *Synthese*, 58, 281-302.
- Blackburn, S. (1984b). *Spreading the Word*. Oxford: Oxford University Press.
- Blackburn, S. (1993a). *Essays on quasi-realism*. Oxford: Oxford University Press.
- Blackburn, S. (1993b). Review of Paul Johnston, *Wittgenstein and moral philosophy*. *Ethics*, 103, 588-590.

- Blackburn, S. (1993c). Wittgenstein and minimalism. u B. Garrett & K. Mulligan (ur.), *Themes from Wittgenstein* (str. 1-14). Anu Working Papers in Philosophy 4, Canberra.
- Blackburn, S. (1998). Wittgenstein, Wright, Rorty, minimalism. *Mind*, 107, 157-181.
- Blackburn, S. (2005). *Truth: A guide*. Oxford: Oxford University Press.
- Blackburn, S. (2006). The semantics of non-factualism, non-cognitivism, and quasi-realism, u M. Devitt & R. Hanley (ur.), *The Blackwell guide to the philosophy of language* (str. 244-251), Oxford: Blackwell.
- Blackburn, S. (2010). Wittgenstein's irrealism. u *Practical tortoise raising: and other philosophical essays* (str. 200-220). Oxford: Oxford University Press. (Preštampano iz *Wittgenstein: Eine Neubewertung*, str. 13-26, L. Brandl & R. Haller (ur.), 1990, Vienna: Hoelder-Pickler Tempsky).
- Bloor, D. (1997). *Wittgenstein, rules and institutions*. London: Routledge.
- Boghossian, P. (1989). The rule-following considerations. *Mind*, 98, 507-549.
- Boghossian, P. (1990a). The status of content. *Philosophical Review*, 99, 157-184.
- Boghossian, P. (1990b). The status of content revisited. *Pacific Philosophical Quarterly*, 71, 264-278.
- Boghossian, P. (1993). Sense, reference and rule-following. *Philosophical Issues*, 4, 135-141.
- Boghossian, P. (2005). Is meaning normative?. u C. Nimtz & A. Beckermann (ur.), *Philosophie und/als Wissenschaft: Hauptvorträge und Kolloquiumsbeiträge zu GAP.5; Fünfter Internationaler Kongress der Gesellschaft für Analytische Philosophie, Bielefeld, 22-26. September 2003 = Philosophy - Science - Scientific Philosophy. Perspektiven der Analytischen Philosophie* (str. 205-218). Paderborn: Mentis.
- Brandom, R. (1994). *Making it explicit: reasoning, representing, & discursive commitment*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burge, T. (1979). Individualism and the mental. *Midwest Studies in Philosophy*, 4, 73-122.

- Burgess, A. (2010). How to reconcile deflationism and nonfactualism. *Nous*, 44, 433-450.
- Burgess, A., & Burgess, J. (2011). *Truth*. Princeton: Princeton University Press.
- Burgess, J. (2012). *Kripke*. Cambridge: Polity Press.
- Byrne, A. (1996). On misinterpreting Kripke's Wittgenstein, *Philosophy and Phenomenological Research*, 56, 339-43.
- Cavell, S. (1962). The availability of Wittgenstein's later philosophy. *Philosophical Review*, 71, 67-93.
- Cavell, S. (1990). *Conditions handsome and unhandsome: The constitution of Emersonian perfectionism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cayford, J. C. (1996). *The radical reading of Wittgenstein: Wisdom, Cavell, Kripke, and Bloor as a school of Wittgenstein readers*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Northwestern University: Chicago.
- Cheng, K. (2009). Semantic dispositionalism, idealization, and ceteris paribus clauses. *Minds and Machines*, 19, 407-419.
- Chrisman, M. (2011). Ethical expressivism. u C. Miller (ur.), *The Continuum companion to ethics*, str. 29-55, London: Continuum,
- Coates, P. (1997). Meaning, mistake, and miscalculation. *Minds and Machines*, 7, 171-197.
- Collins, A. (1992). On the paradox that Kripke finds in Wittgenstein. *The Wittgenstein Legacy: Midwest Studies in Philosophy*, 17, 74-88.
- Conant, J. (2012). Two varieties of scepticism. u J. Conant & G. Abel (ur.), *Rethinking epistemology: Volume 2* (str. 1-74). Berlin: Walter de Gruyter.
- Connelly, J. (2012). Meaning is normative: A response to Hattiangadi. *Acta Analytica*, 27, 55-71.
- Craig, E. (1985). Review of Baker and Hacker (1984). *Philosophical Quarterly*. 35, 212-214.
- Darwall, S., Gibbard, A., & Railton, P. (1992). Toward fin de siècle ethics: Some trends. *Philosophical Review*, 101, 115-189.

- Davies, D. (1998). How sceptical is Kripke's 'sceptical solution'?. *Philosophia*, 26, 119-140.
- Devitt, M. (1990). Transcendentalism about content. *Pacific Philosophical Quarterly*, 71, 247-263.
- Devitt, M., & Rey, G. (1991). Transcending transcendentalism: a response to Boghossian. *Pacific Philosophical Quarterly*, 72, 87-100.
- Diamond, C. (1983). Review of Kripke (1982). *Philosophical Books*, 24, 96-98.
- Diamond, C. (1989). Rules: Looking in the right place. u D. Z. Phillips & P. Winch (ur.), *Wittgenstein: attention to particulars* (str. 12-34). Basingstoke: Macmillan.
- Dillard, P. (1996). Radical anti-deflationism. *Philosophy and Phenomenological Research*, 56, 173-181.
- Divers, J., & Miller, A. (1994). Why expressivists about value should not love minimalism about truth. *Analysis*, 54, 12-19.
- Divers, J., & Miller, A. (1995). Platitudes and attitudes: a minimalist conception of belief. *Analysis*, 55, 37-44.
- Dreier, J. (2004). Meta-ethics and the problem of creeping minimalism. *Philosophical Perspectives*, 18, 23-44.
- Dummett, M. (1959). Wittgenstein's philosophy of mathematics. *Philosophical Review*, 68, 324-348.
- Dwyer, P. (1989). Freedom and rule-following in Wittgenstein and Sartre. *Philosophy and Phenomenological Research*, 50, 49-68.
- Ebbs, G. (1997). *Rule-following and realism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Edwards, J. (1994). Debates about realism transposed to a new key. *Mind*, 103, 59-72.
- Esfeld, M. (2001). *Holism in philosophy of mind and philosophy of physics*. Dordrecht: Kluwer.

- Feldman, F. (1986). Critical notice of Kripke, *Wittgenstein on rules and private language*. *Philosophy and Phenomenological Research*, 46, 683-687.
- Fennell, J. (2013). The meaning of „meaning is normative“. *Philosophical Investigations*, 36, 56-78.
- Fitch, G.W. (2004). *Saul Kripke*. Chesham: Acumen.
- Fodor, J. (1990). *A theory of content and other essays*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Gampel, E. H. (1997). The normativity of meaning. *Philosophical Studies*, 86, 221-242.
- Garver, N. (1994). *This complicated form of life: Essays on Wittgenstein*. Chicago: Open Court.
- Gauker, C. (1995). A new skeptical solution. *Acta Analytica*, 113, 113-129.
- Gellner, E. (1984). The gospel according to Saint Ludwig: Review of Saul Kripke, *Wittgenstein on rules and private language*. *The American Scholar*, 53, 243-258.
- Gellner, E. (1987). Sentiments and sentences. *The New Republic*, 196, 34-38.
- Gibbard, A. (2003). *Thinking how to live*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gibson, R. (1995). A note on Boghossian's master argument. *Philosophical Issues*, 6, 222-226.
- Ginet, C. (1992). The dispositionalist solution to Wittgenstein's problem about understanding a rule: Answering Kripke's objections. *The Wittgenstein Legacy: Midwest Studies in Philosophy*, 17, 53-73.
- Glock, H. J. (2005). The normativity of meaning made simple. u C. Nimtz & A. Beckermann (ur.), *Philosophie und/als Wissenschaft: Hauptvorträge und Kolloquiumsbeiträge zu GAP.5; Fünfter Internationaler Kongress der Gesellschaft für Analytische Philosophie, Bielefeld, 22-26. September 2003 = Philosophy - Science - Scientific Philosophy. Perspektiven der Analytischen Philosophie*. (str. 219-241). Paderborn: Mentis.
- Glüer, K. (1999). Sense and prescriptivity. *Acta Analytica*, 14, 111-128.

- Glüer, K., & Wikforss, A. (2007). Against normativity again: Reply to Whiting. Neobjavljeni rukopis. Pristupljeno 12.4.2014, sa <http://www2.philosophy.su.se/gluer-pagin/WhitingReply.pdf>.
- Goldfarb, W. (1985). Kripke on Wittgenstein on rules. *Journal of Philosophy*, 82, 471-488.
- Gustafsson, M. (2000). *Entangled sense: An inquiry into the philosophical significance of meaning and rules*. Uppsala: Uppsala University.
- Gustafsson, M. (2004). The rule-follower and his community: Remarks on an apparent tension in Wittgenstein's discussions of rule-following. *Language Sciences*, 26, 125-145.
- Haddock, A. (2012). Meaning, justification, and „primitive normativity“. *Aristotelian Society Supplementary*, 86, 147-174.
- Hale, B. (1997). Rule-following, objectivity and meaning. u B. Hale & C. Wright (ur.), *A Companion to the philosophy of language* (str. 369-96). Oxford: Blackwell.
- Hanfling, O. (1985). Was Wittgenstein a sceptic?. *Philosophical Investigations*, 8, 1-16.
- Hattiangadi, A. (2007). *Oughts and thoughts*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Haukioja, J. (2002). Soames and Zalabardo on Kripke's Wittgenstein. *Grazer Philosophische Studien*, 64, 157-173.
- Heal, J. (1985). Review of Baker and Hacker (1984). *Mind*, 94, 307-310.
- Heal, J. (1986). Review: Wittgenstein, Kripke and meaning. *Philosophical Quarterly*, 36, 412-419.
- Hintikka, J. (1998). Who is about to kill analytic philosophy?. u A. Biletzki & A. Matar (ur.), *The story of analytic philosophy: Plot and heroes* (str. 253-269). London, New York: Routledge.
- Hjum, D. (1983). *Rasprava o ljudskoj prirodi*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hoffman, P. (1985). Kripke on private language, *Philosophical Studies*, 47, 23-28.

- Hohwy, J. (2003). A reduction of Kripke-Wittgenstein's objections to dispositionalism about meaning. *Minds and Machines*, 13, 257-268.
- Holton, R. (2000). Minimalism and truth-value gaps. *Philosophical Studies*, 97, 137-168.
- Horwich, P. (1984). Critical notice: Saul Kripke: *Wittgenstein on rules and private language*. *Philosophy of Science*, 51, 163-171.
- Horwich, P. (1990). Wittgenstein and Kripke on the nature of meaning. *Mind and Language*, 5, 105-121.
- Horwich, P. (1995). Meaning, use and truth: On whether a use-theory of meaning is precluded by the requirement that whatever constitutes the meaning of a predicate be capable of determining the set of things of which the predicate is true and to which it ought to be applied. *Mind*, 104, 355-368.
- Horwich, P. (1998). *Meaning*. Oxford: Clarendon Press.
- Horwich, P. (2013). *Wittgenstein's meta-philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackson, F., Oppy, G., & Smith, M. (1994). Minimalism and truth aptness, *Mind*, 103, 287-302.
- Katz, J. (1990). *The metaphysics of meaning*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Khrentzos, D. (2004). *Naturalistic realism and the antirealist challenge*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Knorpp, W. (2015). Communalism, correction and nihilistic solitary rule-following arguments. u M. Araszkievicz, P. Banaś, T. Gizbert-Studnicki & K. Pleszka (ur.), *Problems of normativity, rules and rule-following* (str. 31-46). Switzerland: Springer International Publishing.
- Koethe, J. (1997). *The continuity of Wittgenstein's thought*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kowalenko, R. (2009). How (not) to think about idealisation and ceteris paribus - laws. *Synthese*, 167, 183-201.

- Kraft, T. (2010). Kripkes Wittgensteins skeptische Lösung und die Metaphysik des Meinens. u M. Grajner & A. Rami (ur.), *Wahrheit, Bedeutung, Existenz* (str. 125-180). Heusenstamm bei Frankfurt: Ontos.
- Kraut, R. (1990). Varieties of pragmatism. *Mind*, 99, 157-183.
- Kraut, R. (1993). Robust deflationism. *The Philosophical Review*, 102, 247-263.
- Kremer, M. (2000). Wilson on Kripke's Wittgenstein. *Philosophy and Phenomenological Research*, 60, 571-584.
- Kripke, S. (1982). *Wittgenstein, rules and private language*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Kusch, M. (2004). Rule-scepticism and the sociology of scientific knowledge. *Social Studies of Science*, 34, 571-592.
- Kusch, M. (2006). *A sceptical guide to meaning: Defending Kripke's Wittgenstein*. Chesham: Acumen.
- Kusch, M. (2007). Rule skepticism: Searle's criticism of Kripke's Wittgenstein. u S. L. Tsohatzidis (ur.), *John Searle's Philosophy of Language: Force, Meaning, and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kutschera, F. (1991). Kripke's doubts about meaning. u G. Dorn & G. Schurz (ur.), *Advances in scientific philosophy - Essays in honour of Paul Weingartner on the occasion in the 60th anniversary of his birthday* (str. 367-78). Amsterdam: Rodopi.
- Lear, J. (1982). Leaving the world alone. *Journal of Philosophy*, 79, 382-403.
- Legg, C. (2003). This is simply what i do. *Philosophy and Phenomenological Research*, 66, 58-80.
- Lewis, D. (1991). Psychophysical and theoretical identifications. u D.M. Rosenthal (ur.), *The Nature of Mind* (str. 204-210). Oxford: Oxford University Press.
- Loar, B. (1985). Review of Kripke, *Wittgenstein on rules and private language*. *Noûs*, 19, 273-280.
- Lovibond, S. (1983). *Realism and imagination in ethics*. Oxford: Blackwell.
- Lynch, M. (2009). *Truth as one and many*. Oxford: Clarendon Press.

- Macarthur, D., & Price, H. (2007). Pragmatism, quasi-realism and the global challenge. u C. Misak (ur.), *The new pragmatists* (str. 91-120). Oxford: Oxford University Press.
- Malcolm, N. (1986). *Nothing is hidden*. Oxford: Blackwell.
- Martin, C. B., & Heil, J. (1998). Rules and powers. *Philosophical Perspectives*, 12, 283-312.
- McDowell, J. (1981). Anti-realism and the epistemology of understanding. u H. Parret & J. Bouveresse (ur.), *Meaning and Understanding* (str. 225-248). Berlin: Walter de Gruyter.
- McDowell, J. (1998). Meaning and intentionality in Wittgenstein's later philosophy. u *Mind, value, and reality*, str. 263-278, Cambridge, Mass.: Harvard University Press. (Preštampano iz *The Wittgenstein Legacy: Midwest Studies in Philosophy*, 17 (1992), 40-52).
- McDowell, J. (1998). Wittgenstein on following a rule. u *Mind, value, and reality*, str. 221-262. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. (Preštampano iz *Synthese*, 58 (1984), 325-364).
- McGinn, C. (1984). *Wittgenstein on meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
- McKinlay, A. (1991). Agreement and normativity. u K. Puhl (ur.), *Meaning scepticism* (str. 189-217). Berlin: Walter de Gruyter.
- Millar, A. (2002). The normativity of meaning. u A. O'Hear (ur.), *Logic, thought and language*. (str. 57-73). Cambridge: Cambridge University Press.
- Millar, A. (2004). *Understanding people: Normativity and rationalizing explanation*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, A. (1997). Boghossian on reductive dispositionalism: The case strengthened. *Mind & Language*, 12, 1-10.
- Miller, A. (2000). Horwich, meaning and Kripke's Wittgenstein. *Philosophical Quarterly*, 50, 161-174.
- Miller, A. (2002). Introduction. u A. Miller & C. Wright (ur.), *Rule-following and meaning* (str. 1-16). Chesham: Acumen Publishing

- Miller, A. (2003). Does „belief holism“ show that reductive dispositionalism about content could not be true?. *Supplement to the Proceedings of the Aristotelian Society* 77, 73-90.
- Miller, A. (2007). *Philosophy of language*. (2nd ed.) London: Routledge.
- Miller, A. (2010). Kripke's Wittgenstein, factualism and meaning. u D. Whiting (ur.), *The Later Wittgenstein on Language* (str. 167-190). London: Palgrave Macmillan.
- Miller, A. (2011). Rule-following skepticism. u S. Bernecker & D. Pritchard (ur.), *The Routledge Companion to Epistemology* (str. 454-463). London: Routledge.
- Miller, A. (2012) Semantic realism and the argument from motivational internalism. u R. Schantz (ur.), *Prospects for meaning* (str. 345-361). Berlin: Walter De Gruyter.
- Miller, A., & Wright, C. (ur.) (2002). *Rule-following and meaning*. Chesham: Acumen Publishing.
- Millikan, R. (1984). *Language, thought and other biological categories*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Millikan, R. (1990). Truth, rules, hoverflies, and the Kripke-Wittgenstein paradox. *Philosophical Review*, 99, 323-353.
- O'Leary-Hawthorne, J., & Price, H. (1996). How to stand up for non-cognitivists. *Australasian Journal of Philosophy*, 74, 275-292.
- Peacocke, C. (1984). *Wittgenstein on rules and private language* by Saul. A. Kripke. *The Philosophical Review*, 93, 263-271.
- Peacocke, C. (1999). Content and norms in a natural word. u *A study of concepts* (str. 125-146), Cambridge, Mass.: MIT Press. (Preštampano iz *Information, semantics, and epistemology*, str. 57-76, E. Villanueva, ur., 1990, Oxford: Blackwell).
- Poslajko, K. (2015). Knowing way to much: A case against semantic phenomenology. u M. Araszkievicz, P. Banaś, T. Gizbert-Studnicki & K. Pleszka (ur.), *Problems of normativity, rules and rule-following* (str. 47-55). Switzerland: Springer International Publishing.

- Preti, C. (2002). Normativity and meaning: Kripke's skeptical paradox reconsidered. *The Philosophical Forum*, 33, 39-62.
- Puhl, K. (1991). Introduction. u K. Puhl (ur.), *Meaning scepticism* (str. 1-13). Berlin: Walter de Gruyter.
- Puhl, K. (ur.). (1991). *Meaning scepticism*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Putnam, H. (1998). Kripkean realism and Wittgenstein's realism. u A. Biletzki & A. Matar (ur.), *The story of analytic philosophy: Plot and heroes* (str. 241-252). London, New York: Routledge.
- Quine, W. (1960). *Word and Object*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- Quine, W. (1969). *Ontological Relativity and Other Essays*. New York and London: Columbia University Press.
- Quine, W. (1986). *The philosophy of logic*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rorti, R. (1992). *Konsekvence pragmatizma*. Beograd. Nolit.
- Rosen, G. (2001). Brandom on modality, normativity and intentionality. *Philosophy and Phenomenological Research*, 63, 611-623.
- Sartorelli, J. (1991). McGinn on concept scepticism and Kripke's sceptical argument. *Analysis*, 51, 79-84.
- Schantz, R. (2012). Introduction. u R. Schantz (ur.), *Prospects for meaning* (str. 1-18). Berlin: Walter de Gruyter.
- Schantz, R. (2012). *Prospects for meaning*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Schroeder, S. (2006). *Wittgenstein: The way out of the fly-bottle*. Cambridge: Polity Press.
- Scruton, R. (1984). Critical Notice: *Wittgenstein on Rules and Private Language*. *Mind*, 93, 592-602.
- Seabright, P. (1987). Explaining cultural divergence: A Wittgensteinian paradox. *Journal of Philosophy*, 84, 11-27.
- Searle, J. R. (2002). Skepticism about rules and intentionality. u *Consciousness and Language* (str. 251-264). Cambridge: Cambridge University Press.

- Shanker, S. G. (1984). Sceptical confusions about rule-following. *Mind*, 93, 423-429.
- Shanker, S. G. (1987). *Wittgenstein and the turning point in the philosophy of mathematics*. State University of New York Press.
- Soames, S. (1998a). Facts, truth conditions, and the skeptical solution to the rule-following paradox. *Philosophical Perspectives*, 12, 313-348.
- Soames, S. (1998b). Skepticism about meaning, indeterminacy, normativity, and the rule-following paradox. *Canadian Journal of Philosophy, suppl. voll. 23*, 211-250.
- Soames, S. (1999). *Understanding truth*. Oxford: Oxford University Press.
- Stern, D. (1995). *Wittgenstein on mind and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stern, D. (2004). *Wittgenstein's Philosophical Investigations: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stoljar, D. (1993). Emotivism and truth conditions. *Philosophical Studies*, 70, 81-101.
- Stroud, B. (1965). Wittgenstein and Logical Necessity. *Philosophical Review*, 74, 504-518.
- Summerfield, D. (1990). Philosophical Investigations 201: A Wittgensteinian reply to Kripke. *Journal of the History of Philosophy*, 28, 417-38.
- Tait, W. (1986). Wittgenstein and the „skeptical paradoxes“. *Journal of Philosophy* 83, 475-488.
- Tennant, N. (2002). *The taming of the true*. Oxford: Oxford University Press.
- Thornton, T. (1998). *Wittgenstein on language and thought: The philosophy of content*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Toribio, J. (1999). Meaning, dispositions and normativity. *Minds and Machines*, 9, 399-413.
- Travis, C. (2001). *Uses of sense*. Oxford, New York: Oxford University Press. (Izvorno delo objavljeno 1989).
- Vitgenštajn, L. (1980). *Filozofska istraživanja*. Beograd: Nolit.

- Werhane, P. (1992). *Skepticism, rules and private languages*. New Jersey, London: Humanities Press.
- Whiting, D. (2007). The normativity of meaning defended. *Analysis*, 67, 133-140.
- Whiting, D. (2009). Is meaning fraught with ought?. *Pacific Philosophical Quarterly*, 90, 535-555.
- Whiting, D. (2013). What is the normativity of meaning?. *Inquiry*, doi: 10.1080/0020174X.2013.852132.
- Wikforss, A. (2001). Semantic normativity. *Philosophical Studies*, 102, 203-226.
- Williams, M. (1999). Skepticism. U J. Greco & E. Sosa (ur.), *The Blackwell Guide to Epistemology* (str. 35-69). Oxford: Blackwell.
- Williams, M. (2013). How pragmatists can be local expressivists. u H. Price, S. Blackburn, R. Brandom, P. Horwich & M. Williams. *Expressivism, pragmatism, and representationalism* (str. 128-143). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilson, G. (2002). Kripke on Wittgenstein and normativity. u A. Miller & C. Wright (ur.), *Rule-following and meaning* (str. 234-260). Chesham: Acumen Publishing. (Preštampano iz *Midwest Studies in Philosophy*, 19 (1994), 366-390).
- Wilson, G. (2003). The skeptical solution. u R. Dottori (ur.), *The legitimacy of truth* (str. 171-87). Munster: Litt.
- Wilson, G. (2011). On the skepticism about rule-following in Kripke's version of Wittgenstein. u A. Berger (ur.), *Saul Kripke* (str. 253-290). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilson, G. (1998). Semantic realism and Kripke's Wittgenstein. *Philosophy and Phenomenological Research*, 58, 99-122.
- Winch, P. (1983). Facts and superfacts. *Philosophical Quarterly*, 33, 398-404.
- Wittgenstein, L. (1976). *Wittgenstein's Lectures on the Foundations of Mathematics*. C. Diamond (ur.). Hassocks: Harvester.
- Wittgenstein, L. (1979). *Wittgenstein's lectures, Cambridge 1930-32, from the notes of J. King and D. Lee*. D. Lee (ur.), Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1987). *Tractatus logico-philosophicus*. Sarajevo: Veselin Masleša.

- Wittgenstein, L. (1989). *Remarks on the foundations of mathematics* (Rev. ed.). G. H. von Wright, R. Rhees & G. E. M. Anscombe (ur.), Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Wittgenstein, L. (1998). *Filozofska istraživanja*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Wright, C. (1984). Kripke's account of the argument against private language. *Journal of Philosophy*, 71, 759-78.
- Wright, C. (1988). Realism, anti-realism, irrealism, quasi-realism. *Midwest Studies in Philosophy*, 12, 25-49.
- Wright, C. (1992). *Truth and objectivity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Wright, C. (2001). Wittgenstein's rule-following considerations and the central project of theoretical linguistics. u *Rails to infinity: essays on themes from Wittgenstein's Philosophical Investigations* (str. 170-215), Cambridge, Mass.: Harvard University Press. (Preštampano iz *Reflections on Chomsky*, str. 233-264, A. George, ur., 1989, Oxford: Blackwell).
- Wright, C. (2002). Critical notice of Colin McGinn's *Wittgenstein on meaning*. u A. Miller & C. Wright (ur.), *Rule-following and meaning* (str. 108-128). Chesham: Acumen Publishing. (Preštampano iz *Mind*, 98 (1989), 289-305)
- Wright, C. (2002). What could antirealism about ordinary psychology possibly be?. *The Philosophical Review*, 111, 205-233.
- Wright, C. (2003). Comrades against quietism. u *Saving the differences: Essays on themes from Truth and Objectivity* (str. 125-150). Cambridge, Mass.: Harvard University Press. (Preštampano iz *Mind*, 107 (1998), 183-203).
- Zalabardo, J. (2002). Kripke's normativity argument. u A. Miller & C. Wright (ur.). *Rule-ollowing and meaning* (str. 274-93). Chesham: Acumen Publishing. (Preštampano iz *Canadian Journal of Philosophy*, 27 (1997), 467-488).
- Zalabardo, J. (1989). Rules, communities and judgments. *Crítica*, 21, 33-58.
- Zalabardo, J. (2003). Wittgenstein on accord. *Pacific Philosophical Quarterly*, 84, 311-329.

Zemach, E. M. (1995). Meaning in Wittgenstein's late philosophy. *The Monist*, 78, 480-495.

Biografija autora: Miloš Šumonja rođen je 10.7. 1977. godine u Somboru. Završio je osnovne studije filozofije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (prosek ocena: 9,09). Bio je stipendista Vlade Kraljevine Norveške. Od 2010. godine zaposlen je na Pedagoškom fakultetu u Somboru, kao asistent na predmetima Filozofija obrazovanja i Etika. Doktorske studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu upisao je školske 2009/2010. godine. Govori engleski i nemački jezik. Oženjen Sanjom, otac Dunje i Radeta.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Милош Шумоња

број индекса ОФО9005/2009

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Крипке и Витгенштајн: значење, скептицизам и проблем истине

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 27.8.2015.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Милош Шумоња

Број индекса: ОФО9005/2009

Студијски програм: Филозофија

Наслов рада: Крипке и Витгенштајн: значење, скептицизам и проблем истине

Ментор: Проф. др Живан Лазовић

Потписани/а: Милош Шумоња

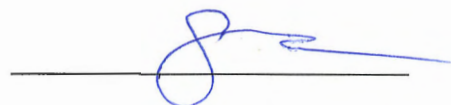
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 27.8.2015.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Крипке и Витгенштајн: значење, скептицизам и проблем истине

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду,

27.8.2015.

Потпис докторанда

